

Dialog, discurs, enunț

In memoriam Sorin Stati

Coordonator: Liliana IONESCU-RUXĂNDOIU

în colaborare cu

Liliana HOINĂRESCU

Referenți științifici: prof. univ. dr. Maria CĂTĂNESCU
prof. univ. dr. Rodica ZAFIU

© editura universității din bucurești*
Șos. Panduri, 90-92, București – 050663; Telefon / Fax: 021/410.23.84
E-mail: editura_unibuc@yahoo.com
Internet: www.editura.unibuc.ro

Tehnoredactare computerizată: Meri Pogonariu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
OMAGIU. STATI, SORIN

Dialog, discurs, enunț. *In memoriam Sorin Stati* / coord. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu în colab. cu Liliana Hoinărescu. – București: Editura Universității din București, 2010

Bibliogr.
ISBN 978-973-737-822-4

- I. Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (coord.)
II. Hoinărescu, Liliana (coord.)

CUPRINS

Introducere	7
Scrisoarea adresată de Sorin Stati participanților la cel de-al X-lea Congres al Asociației Internaționale pentru Analiza Dialogului (IADA), București, mai 2005.....	11
 Aspecte teoretice	
<i>Rodica Amel (Universitatea din București)</i> Omul, prizonier al limbajului? (cu referire la conceptul de timp).....	15
<i>Anca Măgureanu (Universitatea din București)</i> Argument pour le transphrastique : les actes métalinguistiques	27
<i>Carmen Ioana Radu (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”)</i> Comunicarea conflictuală.....	47
 Forme și structuri discursive	
<i>Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (Universitatea din București)</i> Impolitețea <i>in absentia</i> în discursul parlamentar românesc. Studiu de caz.....	59
<i>Ariadna Ștefănescu (Universitatea din București)</i> Emoție și impolitețe în discursul și interdiscursul condamnării trecutului comunist totalitar din România	73
<i>Mihaela N. Constantinescu / Melania Roibu (Universitatea din București)</i> „Beția de cuvinte” ... grele în Parlamentul românesc.....	101
<i>Marina Ciolac (Universitatea din București)</i> Vœux présidentiels dans deux pays de l’Union Européenne	115
<i>Ileana Vântu (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”)</i> Aspecte ale discursului juridic. Depoziția sau mărturia	133

<i>Marioara Ion</i>	
Aspecte ale argumentării în negocierea comercială.....	155
<i>Andra Vasilescu (Universitatea din București)</i>	
Distribuția contribuțiilor conversaționale în cultura română.....	177
Discursul literar	
<i>Cornelia Ilie (Universitatea din Malmö, Suedia)</i>	
Role shifts in Alice's dialogic transactions in Wonderland	219
<i>Ligia-Stela Florea (Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca)</i>	
Interpellation, dialogisme et mise en scène du discours narratif dans <i>La chute</i> d'A. Camus.....	233
<i>Liliana Hoinărescu (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”)</i>	
Rhétorique du discours amoureux : le jeu des « faces ».....	249
Aspecte microstructurale ale discursului	
<i>Daiana Felecan / Margareta Manu Magda (Universitatea de Nord, Baia Mare / Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”)</i>	
Dialogal și dialogic: cazul enunțurilor incidente în limba română actuală	261
<i>Anca Gâță (Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați)</i>	
Le potentiel rhétorique des évidentiels: excursion en terre de la stylistique	281
<i>Silvia Krieb Stoian (Universitatea Petrol – Gaze, Ploiești)</i>	
Aproximarea propriu-zisă în limba română	293
Notes on Contributors.....	311

Introducere

Volumul de față este dedicat memoriei lui Sorin Stati, lingvist cu o formație și cu preocupări complexe, profesor la Universitatea din București și, după 1970, la universități din Italia (titular la Bologna) și din alte țări europene, membru de onoare al Academiei Române. Autorii contribuțiilor reunite în acest volum îl omagiază însă, în primul rând, în calitatea sa de fondator și de președinte vreme de 15 ani al IADA (International Association for Dialogue Analysis), în a cărei activitate și largă promovare a investit, cu tactul și discreția specifice, timp, energie, talent și profunzime intelectuală.

În locul unui portret care ar fi putut părea convențional și circumstanțial, am preferat să publicăm scrisoarea adresată membrilor IADA cu ocazia celui de al X-lea congres al Asociației, ținut la București, în mai 2005. Este un reprezentativ autoportret și, în același timp, o profesiune de credință a lui Sorin Stati. Organizarea congresului de la București a fost una dintre marile sale dorințe. S-a implicat puternic și a urmărit continuu întreaga muncă de pregătire a congresului, dar, din nefericire, problemele de sănătate l-au împiedicat să participe. Într-o scrisoare datată 20 mai 2005, în care îmi anunța imposibilitatea de a veni la congres, mărturisea:

„Îmi imaginam sosirea mea la București, îmi imaginam scene de la congresul ce avea să fie. Am pus atâta pasiune în discuțiile pe care le-am avut cu conducătorii politici ca să obțin sprijinul lor material și moral!”

A rămas toată viața foarte legat de țara sa de origine, așa cum o dovedește, între altele, strădania sa de a face cunoscute în Europa, prin intermediul IADA, preocupările de cercetare ale lingviștilor români. A insistat să se creeze o asociație românească pentru studierea dialogului, afiliată IADA, și a participat activ la realizarea acestui proiect, materializat în 2005. La congresele IADA organizate în străinătate, românii au avut întotdeauna o poziție privilegiată, bucurându-se constant de susținerea intelectuală și financiară a președintelui Asociației. A fost meritul unanim recunoscut al lui Sorin Stati acela de a fi instaurat, în cadrul Asociației internaționale pe care a condus-o, o atmosferă de adevărată cooperare științifică și de apropiere umană. Grație calităților sale deosebite, dialogul, obiect de studiu, a fost transpus în realitatea relațiilor interpersonale.

*

Titlul volumului pe care îl prezentăm are ca punct de pornire definiția în sens larg a dialogului, propusă de S. Stati (1982:12), care admite posibilitatea de a echivala **dialogul** cu comunicarea verbală, în măsura în care orice **enunțare** sau **text** presupune un destinatar. Recunoașterea dialogismului ca principiu structurant universal al activității comunicative este ideea centrală a contribuțiilor din volum. Obiectul acestora îl constituie, în afara unor probleme teoretice, variate aspecte ale organizării **macrostructurale** a comunicării în diverse genuri (*genres*) discursive – deci la nivel transfrastic (cf. Stati 1990) – și ale organizării **microstructurale** a comunicării, bazate pe unități minimale de tipul enunțurilor. Cercetările de față au în vedere deopotrivă forme

de comunicare autentică și ficțională, întrucât, așa cum sublinia S. Stati (1982: 17), dialogurile literare reflectă, într-o anumită măsură, funcționarea și mecanismul dialogurilor spontane, studierea acestora permițând evaluarea și măsurarea diferențelor dintre cele două tipuri de schimburi verbale.

Ținând seama de aceste elemente, am structurat volumul în patru secțiuni.

Prima secțiune reunește contribuții cu un caracter teoretic mai larg.

Rodica Amel abordează tema relației dintre libertate și constrângere în limbaj, în termenii filosofiei limbajului și ai unor teorii lingvistice corelate cu aceasta. Autoarea discută proprietățile limbajului în sine, disociind, în interiorul acestuia, între un nivel de suprafață: limbajul conceptual, paradigmatic, și unul de suprafață: actul discursiv original. Ambele niveluri presupun manifestarea forței creatoare a subiectului, dar în mod diferențiat. Limbajul conceptual este rezultatul unui proces de sinteză cognitivă, constituit prin acumularea unor acte de interpretare multiple, pe când în actul discursiv, forța subiectului are un rol institutiv.

Anca Măgureanu pornește de la conceptul de transfrastic, așa cum a fost definit și descris de S. Stati, adăugând o clasă particulară de raporturi de acest tip, care funcționează într-un mod specific, atât la nivel textual, cât și la nivel discursiv: transfrasticul metalingvistic. Autoarea distinge între actele meta-interacționale, care definesc natura interacțiunii, codul, participanții, relația socio-interlocutivă, și actele meta-discursive, care vizează construcția discursului ca activitate de producere a unui text coeziv, identificând, pentru fiecare dintre aceste tipuri de acte, o serie de subclase, ilustrate prin exemple relevante.

Carmen Ioana Radu prezintă câteva trăsături definitorii pentru comunicarea conflictuală, încercând să precizeze relațiile dintre o serie de concepte cum ar fi: conflict verbal, discurs conflictual, dezacord verbal, asociate în mod curent cu tipul de comunicare analizat.

Secțiunea a doua, cea mai amplă, este consacrată unor particularități ale organizării discursului autentic, analizele având ca obiect forme ale discursului politic, juridic și economic, precum și conversația curentă.

Liliana Ionescu-Ruxăndoiu încearcă să identifice câteva dintre trăsăturile care definesc impolitețea *in absentia*, pe baza datelor oferite de dezbaterile parlamentare privind propunerea de suspendare din funcție a Președintelui Traian Băsescu. La nivel macrostructural, în raport cu modul general de abordare a țintei atacurilor, impolitețea *in absentia* se caracterizează printr-o relativă atenuare a agresivității vorbitorilor, ca urmare a apelului la persoana a III-a, și nu la persoana a II-a, a adresării directe. La nivel microstructural, strategiile de performare neambiguă (*on record*) și ambiguă (*off record*) a actelor de amenințare a imaginii persoanei țintă nu sunt mutual exclusive, ci se împletesc frecvent în aceeași secvență discursivă. Discursurile reactive îmbină strategiile defensive, legate de contra-argumentare, cu strategiile ofensive – specifice dezacordului agravat –, care au o țintă colectivă: grupurile politice adverse.

Mihaela Constantinescu și **Melania Roibu** examinează formele agresivității verbale în dezbaterile parlamentare românească, pe baza unui corpus reprezentativ atât pentru perioada actuală, cât și pentru cea interbelică. Autoarele se opresc asupra insultelor, strategie plasată la intersecția dintre componenta retorică și cea argumentativă a discursului, analizând modalitățile de

actualizare discursivă și ponderea acestora în dezbaterile parlamentare. Perspectiva discuției este una interacțională, în măsura în care se are în vedere nu numai poziția celui care atacă, ci și reacția persoanei care constituie ținta atacurilor.

Ariadna Ștefănescu analizează, după modelul propus de Christian Plantin, textura emoțională a discursului de condamnare a comunismului, rostit în Parlament de Președintele Traian Băsescu, la 18 decembrie 2006, dar și reacțiile la acest discurs, care au implicat actualizarea unor forme violente de impolitețe. Impolitețea este explicată prin existența mai multor controverse, efectul produs fiind de atenuare a forței argumentative a actului politic solemn din Parlament.

Marina Ciolac supune unui examen comparativ, din perspectivă comunicativă și sociolingvistică, o formă particulară de discurs politic: urările către națiune ale președinților Franței și României, transmise cu ocazia Anului Nou. Autoarea are în vedere atât componenta verbală, cât și componenta non-verbală (îndeosebi cea gestică) a mesajelor, încercând să identifice variabilele situaționale și culturale care determină diferențele semnalate.

Ileana Vântu analizează un aspect al discursului juridic: structura depoziției, pe baza datelor oferite de depoziția lui Iuliu Maniu în procesul mareșalului Antonescu, relevând caracteristicile pragmatice ale acesteia și unele caracteristici gramaticale.

Marioara Ion examinează o componentă esențială a negocierilor comerciale dintre companii: argumentarea, folosind date autentice, relevante pentru mediul de afaceri din România. Autoarea descrie modul de structurare și de funcționare a argumentării în cadrul formei discursive menționate, urmărind relația dintre intenția emițătorului și efectul produs asupra receptorului.

Andra Vasilescu își propune să descrie reflexele trăsăturilor de bază ale culturii române privind distribuția cuvântului și negocierea accesului la cuvânt în diverse forme conversaționale. Întemeindu-se pe datele furnizate de corpusul IVLRA, analiza urmărește să definească specificul modului în care se manifestă acțiunea câtorva filtre: poziția *ingroup* / *outgroup* a participanților, puterea, menținerea armoniei sociale, durata replicilor și a contractului conversațional.

În secțiunea a treia sunt grupate cercetări asupra discursului literar.

Cornelia Ilie analizează dialogurile din *Alice în Țara Minunilor*, îndeosebi secvențele cu structura întrebare – răspuns, urmărind să pună în evidență dinamica identității personajului principal și a relațiilor de putere care funcționează între Alice și creaturile ciudate pe care le întâlnește în Țara Minunilor. Modelul descriptiv adoptat combină, într-o sinteză originală, elemente specifice analizei discursului și elemente aparținând analizei tranzacționale, o abordare de tip socio-psihiologic, propusă de E. Berne.

Ligia Stela Florea examinează funcția textual-discursivă a interpelării în romanul *La chute* al lui A. Camus, punând în evidență: (a) rolul acesteia în construirea imaginii unui alocutar, care reprezintă, în același timp, interlocutorul fictiv al naratorului-personaj și o proiecție a cititorului; (b) relațiile complexe dintre această strategie și dialogism; (c) rolul său important în structurarea textului romanului, în strânsă legătură cu modul discursiv alocutiv pe care îl generează.

Liliana Hoinărescu se oprește asupra unei forme comunicative particulare: discursul de dragoste, urmărind să schițeze câteva dintre trăsăturile definitorii ale acesteia. Analiza are în vedere discursul a două cupluri din romanul *Roșu și negru* al lui Stendhal: Julien / doamna de

Rênal și Julien / Mathilde de la Mole. Dintre parametrii comunicativi specifici, autoarea alege: rolul indicilor paraverbali și non-verbali, blocajul comunicativ, al cărui semnal este tăcerea, recursul frecvent la strategiile implicitului discursiv, disimularea afectelor, construcția atentă a imaginii de sine oferite celuilalt. Autoarea semnalează dificultatea de a constitui un corpus autentic de date pentru a studia forma discursivă considerată.

Contribuțiile din secțiunea a patra au ca obiect nivelul microstructural al discursului.

Daiana Felecan și **Margareta Manu Magda** examinează valorile pragmatice ale unor enunțuri incidente, din perspectiva dialogismului și a intertextualității. Autoarele disting între construcții incidente cu funcție dialogală (alocutive, elemente expresive) și construcții incidente cu funcție dialogică (digresioni, incidente intertextuale și metacomunicative). Urmărind distribuția acestor tipuri de construcții în discurs, ele constată anumite diferențe între comunicarea orală și scrisă.

Anca Găță discută expresiile fixe din franceză *voir de ses (propres) yeux, entendre de ses (propres) oreilles*, care au corespondente în română și engleză, din perspectivă semantică, stilistică, pragmatică și retorică. Autoarea subliniază ideea că surplusul aparent de marcaj evidințial este funcțional la nivel epistemic și pragmatic. Utilizarea acestor expresii este persuasivă, prezența lor conferind enunțurilor forța ilocuționară a unor directive indirecte. Actul asertiv de suprafață și cel directiv, de profunzime, constituie o structură cu valoare argumentativă, bazată pe o schemă de argumentare de tip simptomatic.

Silvia Krieb Stoian descrie tiparele sintactice de exprimare a aproximării propriu-zise în limba română, pe baza unui corpus caracterizat printr-o mare diversitate a surselor excerptate. Autoarea precizează semnificația conceptului de aproximare, raportându-l la conceptele de ambiguitate, vag și nedeterminare, și subliniază implicațiile semantice, pragmatice și stilistice ale fenomenului desemnat prin acest concept.

*

Autorii își exprimă caldă prețuire și admirație pentru Yvonne Stati, care s-a implicat cu dragoste și devotament absolut în realizarea proiectelor legate de IADA ale soțului său și în păstrarea memoriei acestuia.

Coordonatoarea volumului mulțumește tuturor colaboratorilor și, în primul rând, Lilianei Hoinărescu, care și-a asumat sarcina de mîgală a unificării textelor prezentate spre publicare, sub aspectul tehnoredactării. Mulțumiri și Mihaelei Constantinescu pentru contribuția la introducerea corecturilor în text.

Stati, S. (1982): *Il dialogo*. – Napoli: Liguori.
– (1990): *Le transphrastique*. – Paris: PUF.

Liliana Ionescu-Ruxăndoiu

Scrisoarea adresată de Sorin Stati participanților la cel de-al X-lea Congres al Asociației Internaționale pentru Analiza Dialogului (IADA), București, mai 2005

Chers amis,

« Je veux vous dire tout ce qui me rappelle tous les ans le ciel agité d'octobre et les feuilles qui jaunissent dans les arbres qui frissonnent. »

C'est une phrase d'Anatole France qui me venait à la mémoire chaque automne à l'ouverture de l'année universitaire. Elle me faisait revivre les beaux jours de la jeunesse. Jusqu'à la dernière minute j'espérais de venir à Bucarest, de revoir les amphithéâtres de l'Université où j'ai poursuivi mes études supérieures et j'ai eu mon premier doctorat.

Pour moi, la réunion de Bucarest n'était pas un congrès IADA comme les autres. C'était un rêve que je caressais depuis longtemps: réunir les membres IADA dans ma ville natale et fêter ensemble les premiers trois lustres de son histoire. Mais tout s'est écroulé à cause de ma maladie.

Quinze ans nous séparent de la fondation à Bologne de cette association qui continue l'activité de l'École de Münster. Je me rappelle encore l'angoisse que j'éprouvais en pensant à la difficulté de rassembler beaucoup de participants intéressés au dialogue. Et ce fut un succès: on a eu cent soixante participants. Dans les quinze ans suivant des congrès IADA à Bâle, Paris, Prague, Göteborg, Salzburg et des colloques et tables rondes à Bologne, Tel Avive, Toulouse, Erlangen, Lugano, Utrecht, Chicago, La Plata, Lyon témoignent de l'expansion de notre association et de l'intérêt suscité par les thématiques du dialogue.

Je n'ai pas l'intention de dresser un bilan – *exegi monumentum aere perennius*. Ça ne m'appartient pas, mais plutôt je veux vous présenter mes excuses pour les côtés négatifs de mon activité et surtout le fait d'avoir négligé IADA dans les derniers temps à cause de mon état de santé. Car dans une seule année j'ai eu trois pneumonies !

Au début de cette lettre j'ai évoqué l'automne. Mais maintenant nous sommes à la fin du printemps, les leçons sont finies, on prend les vacances. Et pour moi l'année scolaire de IADA est arrivée au terminus. Les vacances arrivent. Et arrive la vacance même pour moi. Je donne mes démissions du Bureau IADA ... je jette mes gallons et reste un simple soldat. Et maintenant je vous laisse travailler.

Mais avant je veux remercier tous ceux avec qui j'ai collaboré dans ces quinze ans.

Je remercie à vous, tous les membres de l'association, qui avez contribué avec votre travail et vos recherches sur le dialogue et je vous embrasse un par un [...]

Au futur Bureau, au nouveau président et à vous tous réunis ici je vous souhaite bon travail et un avenir splendide aux jeunes et moins jeunes serviteurs de la science du dialogue.

Espérons qu'un jour les termes du proverbe pourront être renversés et que Dieu propose et l'homme dispose.

Mai 2005

Sorin Stati

Aspecte teoretice

Rodica Amel

Omul, prizonier al limbajului?

(cu referire la conceptul de timp)

Cu foarte mulți ani în urmă, pe vremea când eram studentă, am asistat la o conferință a profesorului Sorin Stati, al cărei titlu era: **Omul, prizonier al limbajului**. Nu-mi mai amintesc conținutul acestei conferințe, dar ideea – *omul, prizonier al limbajului* – m-a urmărit, iar faptul că din mintea mea s-a șters orice indiciu prin care aș fi putut reface poziția profesorului Sorin Stati față de această temă a constituit pentru mine o provocare. Intenția de a răspunde, eu însămi, în ce măsură omul este, într-adevăr, prizonier al limbajului nu m-a părăsit. Îmi asum riscul de a greși față de conținutul real al comunicării prezentate de profesorul Sorin Stati, justificată fiind de cele spuse mai sus.

1. Despre constrângere și libertate în limbaj

Este omul prizonier *al limbajului*, raport înțeles în sens absolut, *prizonier al limbajului său, al limbajului comun*?

Există judecăți categoriale, parte din limbajul personal sau din limbajul comun, care se constituie într-o schemă mai mult sau mai puțin coerentă de răspunsuri comportamentale. Circulația acestor judecăți intră în fondul sensurilor comune și ele se impun prin ceea ce structuralismul numește „presiunea sistemului”. În felul aceasta, atât judecățile respective, cât și conceptele abstracte asociate capătă un statut normativ.

În rândurile următoare voi proceda selectiv. Am ales să analizez raportul individului cu limbajul, *în sens absolut*. Înțeleg **condiția absolută** a limbajului în suplețea unei complicități între semiotică și filozofia limbajului. În acest studiu, proprietățile limbajului sunt cercetate *în sine*, fapt care face ca funcția comunicativă să fie lăsată în umbră. Mai mult decât atât, fac abstracție de problema pe care o ridică **arbitrarul semnului lingvistic** și înțeleg prin **condiția absolută a limbajului** inerența ontologică a legăturii dintre limbă și gândire. Potrivit mai multor curente filozofice, limbajul nu este un instrument, ci o viziune despre lume sedimentată în latența gândirii. Glisarea dinspre conceptul de *limbă* spre cel de *limbaj* nu face decât să sublinieze faptul că ideea anunțată este analizată din perspectivă filozofică și teoretică.

Tema **omul, prizonier al limbajului** ne plasează în tema mai largă privitoare la *libertate și constrângere în limbaj*. Pentru a feri cele două concepte – *libertate* și *constrângere* – de orice conotație axiologică – prefer să analizez raportul antinomic anunțat în termenii filozofiei

limbajului și ai teoriilor lingvistice aferente. Obiectul argumentării mele este limbajul conceptual, „viziunea” care fundamentează paradigme filozofice sau teoretice. Urmărind dinamica limbajului conceptual, putem deduce proprietățile limbajului în sine. Discursul filozofic nu este un discurs elitist și netransparent. Autoritatea lui se dovedește a fi clarvăzătoare, ridicând la concept teoretic opțiunile intuitive ale vorbitorilor. Intervenția filozofului sau a teoreticianului, prin demersul său de explicitare conceptuală, poate influența receptarea semantică, poate debloca stereotipiile de reprezentare spre care conduce siguranța celor prea încrezători în succesul cuvintelor lor.

Spre sfârșitul anilor 60, reluarea întrebărilor privitoare la natura limbajului anunța neliniștea sau chiar protestul filozofic împotriva presiunii terminologiilor autoritare, protest care a luat proporțiile unei schimbări de orar paradigmatic. A gândi limbajul drept „închisoare” a spiritului uman este o idee derivată din preeminența principiului formal, statut care în concepția teoretică a **structuralismului** a fost ridicat la rangul de axiomă.

Preeminența principiului formal a fost extrasă din modul consecvent în care el apare în diversele formulări ale conceptului saussurian de *limbă* (vezi Saussure, 1964):

- a. „La langue est *forme* et non substance”;
- b. „La langue est un système où tout se tient”;
- c. „La langue est un principe classificatoire” (structură statică);
- d. „Dans la langue il n’y a que des differences” (procedeu de inventariere a invariantelor);
- e. „La langue est ordre” (normă);
- f. „La langue est une des institutions sociales” (principiu supraindividual).

Asociat tezei privind arbitrarul semnului lingvistic, principiul formal a fost aplicat în studiul faptelor de *limbă* cu o rigoare fermă, care a permis constituirea lingvisticii ca „știință”. Paradigma structurală, conformă cu exigențele teoretice – studiu unitar și noncontradictoriu – a devenit o „paradigmă model”. Definiția saussuriană a conceptului de *limbă* a fost transferată *limbajului*, în sens absolut.

Excluderea, din studiul lingvistic, a sensului, a variantelor expresive, a dinamismului formelor a creat prejudiciul interpretării greșite a conceptului de *limbă*, atât ca *sistem*, cât și ca *instituție socială*. Dacă, referitor la conceptul de *limbă*, este accentuată ideea de normă în sens prescriptiv, înțelegându-se prin aceasta „presiunea sistemului”, atunci sensul teoretic al limbii, respectiv al limbajului, este viciat. A gândi limba strict din perspectivă formală comportă riscul dogmatizării teoretice. Omul nu este numai prizonierul limbajului, el este și creatorul lui. Afirmarea că „omul este prizonierul limbajului” presupune o viziune statică asupra funcțiilor lingvistice și semiotice, fiind neglijate toate acele aspecte care conduc spre un pricipiu alternativ, generativ. Din perspectiva alternativă, chiar principiul *formal* poate fi redefinit drept principiu *formativ*.

Schimbarea de paradigmă teoretică s-a produs treptat, descoperindu-se progresiv că exigența de exhaustivitate impusă conceptului de *paradigmă* nu era satisfăcută de paradigma structurală. Lingviști și filozofi surprind fapte de limbă care nu pot fi analizate exclusiv pe baza principiului formal: J. Derrida (1991) introduce în studiul limbii dimensiunea temporală prin conceptul structural de *différance*, pe care îl opune celui de *différence*; E. Benveniste (1966) atrage atenția asupra caracterului motivat al semnului lingvistic. El este teoreticianul procesului de *enunțare* și al

conceptului de *autoreferențialitate*; N. Chomsky (1969) este fondatorul *paradigmei sintactice generative*; Ch. Peirce (1985) este semioticianul care introduce dimensiunea *interpretantului* printre parametrii semnului; K. Bühler (1982) și R. Jakobson (1985) sunt teoreticienii *funcțiilor limbii*; epistemologul J. Piaget (1970) propune o viziune *genetico-structurală*; J. Austin (1962) este filozoful care introduce conceptul de *forță i/per-locuționară*; filozoful E. Lévinas (1971) opune conceptului structural de *totalitate*, pe cel de *infiniț*; ș.a.m.d. Conceptul de *limbă*, respectiv, *limbaj*, este regândit și redefinit din punct de vedere energetic, prin abordarea unei perspective orientate spre subiect, *subject-oriented*. Este necesară și aici o observație. În acest studiu, filozofia limbajului *subject-oriented*, la care mă refer, nu reduce „subiectul” la factorii de contiguitate ai acestuia, ci propune ca prin „subiect” să se înțeleagă un fenomen original. „Subiectul” este focarul cognitiv care întemeiază realitatea, numind-o. Paradigma lingvistică, fundamentată pe o atare abordare a limbajului, acordă preeminență principiului generativ.

Ideea că limba deține un potențial energetic și creator, pusă în circulație de Platon (*Cratylus*), a fost readusă în discuție de (Humboldt 1988: 48-49): „Language is activity, Tätigkeit, *Energieia*, and not product, Werk, *Ergon*”.

Într-o epocă în care limba era gândită din perspectiva unui principiu static, Humboldt a introdus opoziția: *ergon – energieia*. Pentru a înțelege corect viziunea humboldtiană, trebuie menționat că *energeia*, conceptul grecesc la care face apel Humboldt pentru a denumi ideea caracterului dinamic al limbii, a suferit o modificare de sens esențială în decursul istoriei filozofiei, depărtându-se de accepțiunea inițială (aceea de „forță în acțiune”) din filozofia greacă. Îi datorăm lui Heidegger (1959: 249) lămurirea acestei confuzii: „Humboldt bestimmt das Wesen der Sprache als *Energieia*, diese ganz ungriechisch im Sinne von Leibnizens Monadologie als die Tätigkeit des Subjektes versteht.”. Pentru momentul în care structuralismul intra în criză, poziția humboldtiană, *subject-oriented*, a contribuit la cristalizarea unei noi paradigme lingvistice, dominate de principiul generativ, în diversele sale variante teoretice.

Încercăm și noi, în cele ce urmează, să surprindem limba, respectiv limbajul, în neodihna sa spirituală, încredințați de faptul că afirmația humboldtiană: *limba este activitate a spiritului* (Humboldt 1988: 48-49) câștigă în gravitate în măsura în care *subiectului (generator de limbă)* i se atribuie o dimensiune ontologică. Prin creație lingvistică, omul își proiectează propria măsură, se obiectivează și se regăsește pe sine.

2. Cu referire la conceptul de timp

Pentru înțelegerea nuanțată a ideii „Omul, prizonier al limbajului”, trebuie să ne raportăm la primul membru din următoarele opoziții: *static vs. dinamic*; *formal vs. intențional*; *contingent vs. aprioric*; *universal vs. particular*; *supraindividual (necesar) vs. individual (creator)*.

Încercarea noastră de a surprinde balansul în care se află individul în raport cu limbajul, oscilând între constrângere și libertate, va avea în vedere criteriile amintite, în trei abordări teoretice ale conceptului de **timp**.

2.1. În căutarea limbajului timpului

În ce fel este implicat timpul în dinamica limbii? este întrebarea pe care și-o pune filozoful francez André Jacob, în studiul său *Temps et langage. Essai sur les structures du sujet parlant*. Întrebarea sa surprinde momentul teoretic de raportare a unui punct de vedere structural (le LANGAGE DU TEMPS) la un punct de vedere funcțional (le TEMPS DU LANGAGE). „Si l'on se tourne vers le temps du langage, on doit commencer par le distinguer du langage du temps, essentiellement couvert par les systèmes verbo-temporels qui ne sont pourtant pas exclusifs, même dans nos langues, d'autres modes d'expression du temps” (decât cele concepute tradițional, continuăm noi) (Jacob 1992: 322)

A. Jacob se oprește asupra conceptului de timp, deschizând o perspectivă dublă: perspectiva logicii limbajului, în conformitate cu care el abordează un studiu *cinetic* al paradigmei timpului, și perspectiva subiectului vorbitor, în raport cu care consideră timpul drept unul dintre factorii structurante ai subiectivității. Prin primul aspect, autorul se angajează în dezbaterile privitoare la statutul structuralismului ca paradigmă; prin al doilea aspect, el răspunde unei problematice filozofice ce privește ontologia subiectului. Filozoful A. Jacob este confruntat cu dificultatea articulării distincției dintre problema *timpului inclus în geneza temporală a limbii și problema timpului ca timp al subiectului vorbitor*: „Le langage du temps – spune filozoful – moyen de représenter et d'exprimer le temps, est un tremplin vers un temps du langage lié à l'impossibilité pour ce dernière (n. n.: acesta fiind limbajul în sine) de se déployer d'une façon strictement intemporelle.” (Jacob 1992:81) În considerațiile sale asupra limbii, A. Jacob dezvoltă teza cinetică a lingvistului francez G. Guillaume, direcționând perspectiva constructivistă a acestuia în sensul unei ontologii a subiectului vorbitor. A. Jacob examinează trei concepte din teoria guillaumiană. Este vorba despre *glossogeneză* (fundamentarea istorică a limbajului), *chronogeneză* (structurarea timpului în limbă, posibilă datorită unei gândiri operative) și *logogeneză* (fundamentarea actului de vorbire). În analiza celor trei concepte, filozoful francez argumentează ideea imposibilității limbajului de a se constitui în afara unei dinamici a timpului.

Noutatea și importanța acestui studiu constă în încercarea filozofului A. Jacob de *temporalizare a sincroniei* printr-o abordare *operativă*. Sincronia nu este concepută ca un „état de langue”, ci ca un sistem pus în mișcare de subiectul vorbitor. Din momentul în care este recunoscută capacitatea constitutivă a subiectului, imaginea statică a *limbajului timpului* este invalidată. A. Jacob preia ideea guillaumiană de *geneză operativă* a structurii, dezvoltându-o, influențat fiind de epistemologia genetică a lui Piaget și de concepția acestuia cu privire la structurile cognitive care se dezvoltă în etape. Adversarul de dispută al filozofului Jacob este structuralismul în versiunea sa statică, căruia îi opune o variantă generativă.

G. Guillaume a ajuns la ideea de *gândire operativă* încercând să explice structura morfologică a limbii franceze, mai precis pe aceea a verbului. La acel timp, în morfologie, gândirea structurală era la început, tributară empirismului. Guillaume a respins pozitivismul excesiv, potrivit căruia „efectele de sens” erau asociate morfemelor înregistrate în discurs. El a pus bazele unei „morfologii a verbului” (1970), plecând de la mecanica gândirii – *gândirea operativă* – pe care o consideră subiacentă formelor lingvistice. În termeni guillaumieni, această morfologie este, de fapt, *morfoeneză*, mecanismul său „generativ” având la bază o coerență mentală de profunzime. Pentru G. Guillaume (1971), coerența mentală de profunzime reprezenta un model psihomecanic, pe baza căruia acesta definea conceptul mai larg de *ontogeneză lingvistică*. Același mecanism operativ este asumat de A. Jacob din perspectiva filozofiei limbajului și este tratat ca *antropogeneză*. Probabil că, fără perspectiva filozofică pe care o deschide exegeza lui A. Jacob, am fi neglijat evidența fenomenologică a activității lingvistice, caracterul „originar” al actului lingvistic. Exegeza lui A. Jacob precizează că fiecare funcție verbală este pusă în relație cu condițiile de posibilitate ale actului discursiv. Fiecare act este posibil în măsura în care subiectul își exercită capacitatea structurantă cu privire la real. Interesul pe care lingvistul G. Guillaume îl manifestă față de „psihismul formativ” este interpretat de filozoful A. Jacob ca fiind echivalentul genezei planului transcendent al gândirii, „un l'être-là de la pensée”. În felul acesta, potrivit exegezei lui A. Jacob, lingvistica operativă stabilește „une prise sur le réel” și poate fi asimilată gândirii sintetice, în sens kantian.

Din punct de vedere filozofic, capacitatea de reprezentare a timpului coincide cu activitatea lingvistică. Pe fondul devenirii cosmice, spune A. Jacob, se constituie progresiv timpul uman (sau *timpul real*), pe măsura structurării sale în forme lingvistice. Constituirea limbajului timpului (sau *timpul logic*) este numită de filozof *temporalizare* (*la chronogenèse*). Conștiința timpului constituită prin temporalizare – tradusă în termeni humboldtieni drept „activitate a spiritului” – fundamentează activitatea discursivă a subiectului (*la logogenèse*). Pentru a fi capabil să reia experiența fenomenală în plan discursiv, subiectul (înțelegând prin „subiect” și cultura unui spațiu dat) este obligat să fondeze o schemă reprezentativă, care-i permite să perceapă realul în mod inteligibil. *Schema* are statut aprioric în raport cu actul discursiv, făcând parte din condițiile de posibilitate ale acestuia, în schimb ea nu are caracter universal. În lumina acestui argument fenomenologic, omul devine „prizonierul” limbajului pe care l-a constituit drept „condiție de posibilitate” inteligibilă a propriei sale existențe.

Pentru a sesiza dependența de subiect a modului în care se constituie timpul logic în plan transcendent, mă voi referi la observațiile filozofului sud-american Mercedes de la Garza, privitoare la imaginea timpului în gândirea Maza și Nahuatl:

„They (= Maya and Nahuatl) thought time was the dynamic force of space.” (1991: 110). „The Maya writers of colonial texts often used the future tense in their narrations of past events. This confirms their belief in the cyclical nature of time; ... past lies in front of us (of our face), because it is visible, whereas the future lies behind us because we cannot see it: one does not <mouve ahead>, from the past into the future. One is static and time moves from behind, becoming visible

in the present. În Tojolabal *tza'ani* means the feature, but it literally means <that which lies behind>.” (1991: 109)

2.2. În căutarea timpului uman

Relația timp – limbaj cunoaște numeroase abordări și foarte multe paradigme. Cartea matematicianului român Solomon Marcus, *Timpul*, este, în acest sens, un ghid util. Abordarea lingvistică, prezentată mai sus, constituie unul dintre multele exemple, poate pe cel mai complex. Dificultatea de a găsi *definiția potrivită a timpului* (deci limbajul) constă tocmai în faptul că avem de a face cu un „ceva” ce pare obiectiv, dar în egală măsură subiectiv. Multe generații de filozofi au fost și, poate, mai sunt influențate de concepția kantiană, potrivit căreia timpul nu este un dat empiric, ci un dat *a priori* al intuiției sensibile. În ciuda autorității punctului de vedere kantian, el nu a rămas fără replică. Pluralismul paradigmatelor derivă din însuși statutul paradigmei: o paradigmă este structurată în virtutea unui principiu explicativ, iar în raport cu orice domeniu, există mai multe posibilități explicative.

Capitolul acesta este dedicat semioticii timpului uman și dinamicii acesteia. Ținem cont de afirmația lui A. Jacob (1992: X): „la question temps-langage s’est révélée être le noyau d’une manière de penser, voir d’une vision du monde”, și căutăm viziuni alternative asupra timpului. Cei ce sunt în căutarea timpului uman adoptă fie un mod de gândire pozitivist și pragmatic (*time is money*), fie existențialist, potrivit căruia timpul este un dat empiric, orientat spre moarte (*Sein zum Tod*, în varianta neconotată filozofic). Fără să se poată vorbi de paradigme diferite, deci de limbaje structurate, cele două orientări instituie un anumit discurs, care câștigă autoritate socială.

Cei ce caută un limbaj filozofic universal, prin care să definească timpul uman, nu fac altceva decât să impună o anumită viziune, care nu este obligatoriu unica. În momentul adoptării unanime a unei teze, se poate spune că „omul devine prizonierul limbajului”. Alternativa este, însă, prezentă, întrucât natura principiilor care fundamentează paradigmele filozofice și teoretice este antinomică. Dialectica ideilor dă șansă „omului să se elibereze de prizonieratul limbajului”. Invoc aici libertatea omului față de limbaj, dintr-un motiv simplu, acela invocat de Th. Kuhn (1986: 112), teoreticianul conceptului de „paradigmă”: „Pentru o teorie științifică, însă, a reuși admirabil nu înseamnă niciodată a reuși complet.”

Voi rezuma, în cele ce urmează, rezultatele unui proiect de curs universitar cu studenții anului III (semestrul II, 2009) de la Facultatea de Limbi Străine, proiect intitulat *Semiotica timpului*, parte din cursul *Hermeneutical Turn of Semiotics*.

Am fixat ca temă de dezbatere (concretizată în expuneri scrise) paralela dintre două tipuri de semne: semnul indicial, *ceasul ca semn*, și semnul simbolic, tabloul cu ceasuri curgătoare al lui Dalí, intitulat *La persistencia de la memoria*. „Ceasul ca semn” semnifică ideea omului despre timpul obiectiv, idee care constituie *cauza* ceasului. Ceasul este semnul „timpului exact”, al unui „prezent” continuu curgător, fixat convențional în mișcarea săgeților indicatoare. Ceasurile din tabloul lui Dalí nu măsoară timpul. Ele nu mai sunt semnul ideii de timp obiectiv, ci re-prezintă

simbolic timpul ca durată. Prin aluzie la filozofia bergsoniană, ideea de timp este dilatată anamorfotic, ceasurile iau forma unor plăcinte moi, iar timpul obiectiv este suspendat. Anulat.

Aproape toate comentariile studentelor consideră ceasurile din tabloul lui Dali semne cu intenție deconstructivistă. Sensul simbolic al ceasurilor ce se preling este nonconformist. Limbajul răzvrătit al pictorului distruge clișeul pragmatic de timp.

Bălăceanu Angela, grupa japoneză-engleză: „Ce m-a frapat în tabloul lui Dali este faptul că totul pare să fie deconstruit. ... Timpul, un concept abstract dezvoltat de om și căruia i s-a atribuit o formă concretă, cea a unui cadran de ceas, pare în tabloul lui Dali să-și recapete esența primordială, și anume aceea a imposibilității de a fi reținut într-o formă și ordonat după dorințele noastre.”

În afară de faptul că exegeza subliniază substratul deconstructivist al viziunii pictorului, studenta introduce ideea importantă a „pluralității lumilor posibile”: „Tabloul prezintă un univers, o lume ce pare a nu fi compatibilă și identificabilă din punct de vedere realist cu nici una din lumile pe care le cunoaștem.” Pentru tema studiului prezent, această idee, împreună cu alta: „faptul că eu vorbesc despre o *lume* (s.n.), văzută într-un tablou, este un indiciu al condiționării umane de a vedea un cosmos, deci ceva ordonat...” fixează teza *subject-oriented semiotics* la intersecția dintre principiul generativ și cel formativ.

Bogdan Irina Georgiana, grupa arabă-engleză: „Aceste ceasuri topite, sau ceasuri curgătoare, cum au fost denumite, cred că arată faptul că timpul nu este rigid și nici determinat. ... Culorile folosite de pictor nu fac decât să pună în evidență ideea curgerii timpului.”

Integrarea efectului de culoare, în interpretarea semnelor din tabloul lui Dali, revine în mai multe exegeze ale studentelor. Este vorba de o hermeneutică ce include „contextualizarea semnelor de bază”. Pentru obiectul acestui studiu, o asemenea poziție hermeneutică conduce la următoarea concluzie teoretică cu privire la raportul omului cu limbajul: Chiar atunci când vorbim de *limbajul în sine*, și nu de condiția de comunicare, nu trebuie uitat faptul că libertatea față de limbaj este un *efect de interpretare*.

Bușe Ioana-Alina, grupa arabă-engleză: „Faptul că ceasurile apar ca topite, îmi inspiră împotrivirea acestor instrumente de a măsura timpul, întrucât nimeni nu poate ține pasul cu complexitatea acestui concept.” Avem de a face cu identificarea unui semn simbolic al neputinței cognitive.

Prin următoarea remarcă: „Încadrarea acestor ceasuri în peisajul respectiv nu este întâmplătoare” este semnalată importanța contextualizării, ca și în exegeza anterioară.

Cătană Adela Livia, grupa engleză-franceză: „Prin *La persistencia de la memoria*, Dali arată imposibilitatea intelectului uman de a percepe, de a măsura cu adevărat timpul. ... Trecutul, prezentul și viitorul, aceste etape convenționale ale timpului, parcă se întrepătrund și coexistă într-un spațiu imaginar confuz, ce degajă anxietate. ... ceasul închis, coclit și atacat de furnici (colțul din stânga jos), [este] simbol al unei inimi ce a încetat să mai bată, al morții și descompunerii. În acest spațiu al imaginarului, timpul își pierde orice înțeles... Obiectele dure, precum ceasurile, se topesc inexplicabil sub acțiunea timpului.” O exegeză subtilă și nuanțată. Este identificat spațiul imaginarului, ca spațiu de contrast în raport cu spațiul „real”.

Următoarea observație: „Profilul deformat, „monstrul” din centrul tabloului este un element ce se repetă adesea în lucrările lui Dali, fiind văzut ca un autoportret al artistului sau un simbol al subiectivității. Omul este copleșit și strivit de timpul ce se scurge mult prea repede pentru a putea fi conștientizat.” Observația mi s-a părut surprinzătoare. Surprinzător este faptul că studenta a realizat semnificația simbolică a acestui detaliu din tablou. Referindu-mă la tema acestui studiu, subliniez importanța faptului de a fi fost sesizată libertatea aluzivă a semnelor.

Cătrună Ioana, grupa japoneză-engleză: „Consider că tabloul rămâne o reprezentare a imposibilității omului de a se opune scurgerii inexorabile a timpului pe care îl măsoară cu exactitate miliardele de ceasuri. ... Artistul a încercat prin aspectul intenționat topit al ceasurilor să se opună acestei treceri, distrugând instrumentul care măsoară timpul. Încercare eșuată, căci ceasurile rămân, surprinzând fragilitatea și efemeritatea elementului uman (asociat cu ceasurile).”

Ceea ce mi se pare important în această exegeză este sesizarea mecanismului de *implicatură semiotică*: elementul uman – scurgerea inexorabilă a timpului – este „dedus” prin asociere. Pe aceeași cale de contrast asociativ, este actualizat semnul ceasului indicator de timp.

Iacob Andreea-Irina, grupa chineză-engleză, interpretează oarecum diferit semnul „ceasurilor curgătoare”: Dali a vrut să minimalizeze efectul trecerii timpului (din perspectivă umană). Dali a vrut să <oprească timpul> ... să tragă un semnal de alarmă, deși oamenii vor să aibă impresia că pot controla scurgerea timpului .

Fără să insiste asupra transformării unui semn simbolic într-un semn indicial (de avertizare), exegeza introduce principiul finalității semnului cultural/artistic ca parametru hermeneutic, ceea ce presupune un alt tip de contextualizare hermeneutică.

Soare Andreea, grupa științe iudaice-engleză, consideră că semnul ceasurilor curgătoare din tabloul lui Dali poate avea două interpretări: „Fie este vorba despre un eu care trăiește în afara timpului ... fie este vorba de acel moment în viața omului când timpul nu mai contează: moartea. Măsurarea timpului devine inutilă și imposibilă într-un spațiu atemporal.” Surprinzătoare a fost, în această exegeză, ideea nedevoltată însă, că spațiul fără timp al tabloului ar fi asemenea unui „spațiu sacru”.

Onea Cristina, grupa de științe iudaice-engleză, a redactat o lucrare foarte interesantă. Această studentă a încercat, prin considerațiile sale originale, să sintetizeze ideea de timp. Timpul obiectiv este prezentat în contrast cu timpul subiectiv. Pe de o parte: „Oamenii vorbesc despre timp nu ca despre un lucru abstract, ci ca despre ceva care a fost, este sau va fi; ca despre ceva care este frumos... care afectează oamenii în bine sau rău” etc. Pe de altă parte, „Gândirea modernă introduce conceptul de <stream of consciousness> ... timpul trecut se amestecă cu prezentul și nimic nu mai are nici o logică la prima vedere. ...Timpul, ca și adevărul, nu este absolut.”

Pregătită în domeniul științelor iudaice, studenta face referire la *Ecleziastul*, cartea împăratului Solomon. Această referire i-a permis să aducă în discuție ideea conectării timpului uman la timpul cosmic, la un altfel de ceasornic, cel al ordinii ciclice. „Cartea împăratului Solomon vorbește într-un mod superb despre ciclicitatea timpului, tot ceea ce a fost făcut, va mai fi.” În contextul acestei lucrări, considerațiile studentei Cristina Onea pomenesc, cu privire la timp, varianta unui limbaj autoritar. Textul sacru impune limbajul ordinii divine, potrivit căreia „fiecare lucru are un timp al său.”

Prin includerea, în acest studiu, a unor comentarii făcute de studentele grupului de *Semiotică*, intenția mea a fost să testez în ce măsură angajarea semiotică (prin care înțeleg percepția realității contingente ca semn) poate debloca stereotipiile de interpretare. Mi-am propus, apoi, să transpun libertatea hermeneutică în considerații privitoare la caracterul creator al limbajului. Întrucât *timpul* este „ceva” greu de definit, confruntarea dintre accepția convențională și o imagine originală a timpului a fost utilă pentru tema propusă în acest studiu. Experimentul mi-a permis să trag următoarea concluzie: chiar atunci când vorbim de *limbajul în sine*, și nu de condiția de comunicare, nu trebuie uitat faptul că libertatea față de limbaj este un *efect de interpretare*.

2.3. Subiectul timpului secund

În acest capitol mă voi referi la interpretarea timpului prezent din actul lingvistic. Conform pragmaticii lingvistice, un act lingvistic se împlinește prin prezentul persoanei I. Pragmatica vorbește despre *forța* ilocuționară și perlocuționară a anumitor verbe folosite la prezentul persoanei I. Pragmatica nu vorbește însă despre *actul lingvistic originar*. Este meritul filozofului francez A. Jacob (1992) de a fi introdus în exegeza sa explicația acestui concept în capitolul despre *logogeneză*. Pentru A. Jacob, *logogeneza* reprezintă fundamentarea actului lingvistic printr-un *act lingvistic originar*.

Actul lingvistic originar reprezintă actul constitutiv de sine al Subiectului. El reprezintă momentul în care reflexivitatea subiectului uman devine autoreflexivă, deoarece în acest moment cele trei nivele actanțiale se suprapun: agentul acțiunii lingvistice, agentul ca subiect gânditor și actantul vorbitor. Prezentul este singurul *timp* în care această suprapunere este posibilă. Conform explicației pe care filozoful A. Jacob o dă conceptului de *logogeneză*, putem formula următorul paradox: fiecare act lingvistic implică un act originar și, totodată, fiecare act lingvistic contribuie la constituirea actului originar.

Pentru a explica atât natura originară a actului discursiv, cât și rolul institutiv pe care îl deține subiectul în *logogeneză*, A. Jacob operează o reducere temporizantă, care corespunde cu reducția fenomenologică. Filozoful explică acest proces ca pe un demers de structurare a realului împlinit de subiectul vorbitor. Acest proces permite trecerea într-un „un timp secund mai pur”: din *timpul real* în *timpul logic*. Forța inteligibilă a gândirii temporizante are capacitate formativă. Conștiința de sine a subiectului se precipită, datorită incidenței realului în prezentul conștiinței.

Această tensiune de incidență poate fi considerată un fel de *Selbstaffektion* kantian.

Comentariul prezentat mai sus vrea să avertizeze lectorul de capcana prezentului persoanei I din unele specii narative, cum ar fi *Jurnalul* sau *Bildungsroman*. Persoana I a actului lingvistic de tip *confesiune* nu conduce în mod obligatoriu la o relatare despre fapte în care „autorul” a fost implicat. Conținutul propozițional al actelor de *confesiune* presupune un timp în desfășurare, pe care prezentul celui care face respectiva confesiune și-l asumă. Vrem să facem un comentariu privitor la această *asumare a caracterului autentic* al celor narate.

În mod convențional, *asumarea* înseamnă o garanție de autenticitate. Lectorul are satisfacția, uneori simte chiar penibilul, de a fi implicat ca „martor” într-un lanț de evenimente. La o lectură

mai profundă, ne dăm seama că timpul povestirii (cuprins în confesiune) nu este doar timpul contingent al întâmplărilor, ci timpul conștiinței și al devenirii ei. Este vorba despre o *durată inclusă* în timpul contingent, care sfârșește odată cu epuizarea perspectivei care poate transforma trăirea în semnificație. Menținerea unității timpului conștiinței nu este realizată în durată atemporală, ci în interiorul existenței însulare a unui spațiu ieșit din timp. Patosul și tensiunea angajării narative transformă actul de asumare a celor povestite într-un principiu de *autoîntemeiere*. Printr-o mișcare regresivă, adevărul celor povestite este sintetizat ca *sens în conștiința subiectului*.

Pentru a avea o percepție justă a conceptului de subiectivitate, ne referim la Heidegger (1977:137): „Die Subjektivität ist nichts subjektives in dem Sinne daß damit nur das auf einen einzelnen Menschen beschränkte, das zufälliger seiner Besonderheit und Beliebigkeit gemeint sein könnte”. Subiectivitatea este suportul unei energii inteligibile, a cărei finalitate este crearea unui depozit de sensuri, numit *conștiință*. „Jurnalul” nu este o simplă carte de memorii, ci actul însuși al devenirii de sine a Subiectului povestitor. Lanțul evenimentelor reprezintă *timpul* în durata căruia se împlinește un *rit de inițiere* existențială. Procedeu acesta subtil, subiacent actului de confesiune, fundamentează *actul lingvistic originar*, despre care vorbeam mai sus, și al cărui mecanism a fost explicat de filozoful limbajului A. Jacob.

Pentru a salva limbajul persoanei I de conotațiile negative asociate, este suficient să reamintim că timpul faptelor care fac obiectul confesiunii este sublimat până la gradul de timp secund, arhetipal. Procesul de constituire și asumare în conștiință a unui limbaj abstract „se sprijină” pe datul sensibil în luptă cu prejudecățile. Pentru legitimarea unui limbaj autentic nu este suficient faptul că „subiectul” alege o experiență pe care o socotește autentică, ci faptul că această experiență este trăită reductiv. „Subiectul vorbitor” caută puncte de referință, insistă asupra unor situații, descarcă timpul real de balastul contingent și în felul acesta discursul subiectiv se proiectează în limbajul de sinteză.

Pericolul în care se află lectorul ce neglijează prezența unui timp secund în narațiunea la persoana I este de a deveni prizonier al unui clișeu de interpretare. Pentru literatura de ficțiune lucrurile sunt explicite: stratul simbolic este sintetizat prin lectură. Ceea ce propun eu aici, cu referire la literatura de *confesiune*, este de a muta operatorul simbolic dinspre faptele relatate spre *conștiința* celui care le relatează. Conștiința persoanei I se precipită sub formă de limbaj ce tinde spre *limbajul absolut*. Iar când vorbim de *limbajul în sine*, și nu de condiția de comunicare, nu trebuie uitat faptul că libertatea față de limbaj este un *efect de interpretare*.

3. Concluzii

Încercând să prezint propria mea versiune la întrebarea „Este omul prizonier al limbajului, sau nu este?”, am relativizat răspunsul în funcție de perspectivă. În consecință, putem spune: „Omul este în egală măsură prizonierul, dar și creatorul limbajului”.

Pentru a evita tangajul unui astfel de răspuns, am ales să vorbesc despre proprietățile *limbajului în sine*. Intenția acestui studiu a fost să disocieze în interiorul limbajului în sine două nivele „forte”: un nivel „de suprafață” – limbajul conceptual, paradigmatic, și un nivel „de profunzime” – actul discursiv original. La ambele nivele, forța creatoare a subiectului este activă, iar libertatea lui se manifestă diferențiat.

În ceea ce privește nivelul „de suprafață”, puținele mele observații răspund scepticismului cu privire la tema conceptualismului mortificat. Am fost foarte prudentă în a prezenta limbajul conceptual ca fiind finalul unui proces de creație, de sinteză cognitivă. În acest sens, insist: un limbaj de sinteză se constituie progresiv, prin acumularea unor multiple acte de interpretare.

În ceea ce privește nivelul „de profunzime”, forța subiectului are un rol institutiv. O explicație corectă a actului discursiv ne conduce spre natura sa originară. În acest studiu am plecat de la prezumția inerenței ontologice a limbajului, considerat în sens absolut. Filozoful A. Jacob explică demersul de reîntoarcere la „punctul zero” al limbajului sub forma unui proces de structurare a realului în conștiința subiectului vorbitor. Acest proces permite trecerea într-un „timp secund mai pur”: din *timpul real* în *timpul logic*. Forța inteligibilă a gândirii temporizante are capacitate formativă. Conștiința de sine a subiectului se precipită, datorită incidenței realului în prezentul conștiinței.

Am făcut abstracție de problema pe care o ridică **arbitrarul semnului lingvistic**, pentru că este imposibil să se răspundă la toate problemele deodată. Nu am făcut, însă, abstracție de faptul că natura limbajului e ambiguă, aspect sugerat chiar de Platon, în dialogul său, *Cratylus* (cf. ediția 1978). Spre deosebire de Platon, care opune statutul convențional al limbajului condiției sale naturale (cf. Platon – *physis vs. thesis*), din punctul meu de vedere este mai important să raportez condiția „naturală” la versiunea **limbajul ca ficțiune**. Deși consider că în definiția absolută a limbajului intră versiunea limbajul ca ficțiune, nu am intrat în detaliile acestei probleme, în primul rând fiindcă nu îmi este clară distincția, în interiorul ideii de **limbaj ca ficțiune**, dintre starea originară și cea derivată. Singura remarcă pe care o pot face la sfârșitul acestui studiu, pentru echilibrarea punctului meu de vedere, privește condiția de joc a limbajului. *A vorbi înseamnă a intra în jocul de-a limbajul*, în ficțiunea unei convenții. Am tratat această temă, cu altă ocazie, în două variante: despre înstrăinarea datorată *quid pro quo*-ului (2006) și despre dreapta potrivire a numelor (2007).

Referințe bibliografice

- Amel, R. (1993): The Antithetic Reason. – *Manuscripto* XVI (1), 183-205.
 – (2006): The **quid-pro-quo** constitutive condition of the dialogue. – In: L. Ruxăndoiu în colab. cu L. Hoinărescu (eds.): *Cooperation and Conflict in Ingroup and Intergroup communication*, 53-64. București: EUB.

- (2007): „Dreapta potrivire a numelor” (Platon, *Cratylus*). – În: *Limba română. Stadiul actual al cercetării. Actele celui de-al 6-lea Colocviu al Catedrei de limba română*, 253-262. București: EUB.
- Austin, L. J. (1962): *How to Do Things with Words*. – Oxford: Clarendon.
- Benveniste, E. (1966): *Problèmes de linguistique générale*. – Paris: Gallimard.
- Bühler, K. (1982): *Semiotic Foundations of Language Theory* (trad. engl. și introd. R. E. Innis). – New York: Plenum Press.
- Chomsky, N. (1969): *La linguistique cartésienne* (trad. fr. E. Delanoe și D. Sperber). – Paris: Seuil.
- Derrida, J. (1991): *Donner le temps*. – Paris: Galilée.
- De la Garza, M. (1991): *Time and world in Maya and Nahuatl thought*. – In: M. Dascal (ed.): *Cultural Relativism and Philosophy*, 105-127. Leiden, New York, Copenhagen, Köln: E. J. Brill.
- Guillaume, G. (1970): *Temps et Verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps, suivis de l'architectonique du temps dans les langues classiques*. – Paris: Librairie Honoré Champion
- (1971): *Psycho-systématique du langage*. – Paris: Klincksieck.
- Heidegger, M. (1959): *Unterwegs zur Sprache*. – Tübingen: Neske.
- (1977): *Phänomenologische Interpretation von Kants Kritik der Reinen Vernunft*. – Frankfurt am Mein: Vittorio Klostermann.
- Humboldt, W. von. (1988): *On Language. The Diversity of Human Language Structure and Its Influence on the Mental Development of Mankind* (trad. eng. P. Heath). – Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacob, A. (1992): *Temps et langage. Essai sur les structures du sujet parlant*. – Paris: Armand Colin.
- Jakobson, R. (1985): *Linguistics and Poetics*. – In: R. E. Innis (ed.): *Semiotics. An Introductory Anthology*, 147-175. Bloomington: Indiana University Press.
- Kuhn, Th. (1976): *Structura revoluțiilor științifice* (trad. rom. M. Flonta). – București: Ed. Științifică și Enciclopedică.
- Lévinas, E. (1971): *Totalité et infini : Essai sur l'extériorité*. – Paris : Nijhoff.
- Marcus, S. (1985): *Timpul*. – București: Albatros.
- Peirce, Ch. S. (1985): *The Theory of Signs*. – In: R. E. Innis (ed.): *Semiotics. An Introductory Anthology*, 4-23. Bloomington: Indiana University Press.
- Piaget, J. (1970): *Le structuralisme*. – Paris: Payot.
- Platon (1978): *Cratylus*, în *Opere III* (ed. Petru Creția). – București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Saussure, F. de (1964): *Cours de linguistique générale*. – Paris: Payot.

Alte lucrări

- Barthélemy, M. (1966): *Bergson, adversaire de Kant*. – Paris: PUF.
- Bergson, H. (1962): *La pensée et le mouvant*. – Paris: PUF.
- Heidegger, M. (1957): *Der Satz vom Grund*. – Tübingen: Neske.

Anca Măgureanu

Argument pour le transphrastique : les actes métalinguistiques

0. Introduction

L'objet de cet article est une classe particulière d'actes de langage moins ou peu étudiés : les actes métalinguistiques. La caractéristique de ces actes résulte du fonctionnement sémiotique métalinguistique : l'intention du locuteur qui accomplit un tel acte est de produire une réalité nouvelle, qu'il s'agisse d'un fait social institutionnel (l'interaction verbale) ou d'un fait langagier (acte de langage ou expression linguistique). La diversité des actes métalinguistiques sera ici évoquée lors d'une proposition de classification. La discussion est placée dans la perspective du transphrastique défini par Sorin Stati. Dans ce contexte théorique, le fonctionnement transphrastique des actes métalinguistiques est évident, ces actes exerçant des contraintes transphrastiques puissantes qui assurent la cohérence de l'interaction verbale ainsi que la cohésion du texte produit.

1. Préliminaires

Au carrefour de plusieurs disciplines, la perspective transphrastique que nous propose Sorin Stati s'impose dans l'étude aussi bien des actes de langage que des phénomènes argumentatifs.

D'une part, tout acte de langage se propose de susciter une réaction, verbale ou non verbale, créant des attentes sur le type de cette réaction, que l'interlocuteur peut ou non satisfaire¹. La progression discursive est fondée donc sur une double orientation : anticipative de la part du locuteur et réactive, de la part du récepteur : le discours ne saurait donc dévoiler ses mécanismes que dans une perspective transphrastique.

D'autre part, le locuteur construit hiérarchiquement son discours, les énoncés (et les actes qui les produisent) se situant les uns par rapport aux autres dans une relation argumentative. Selon Stati (1990 : 67), l'acte de langage acquiert « une dimension facultative surajoutée à la fonction pragmatique [la force illocutoire] » : le « rôle » argumentatif de clarification, justification, thèse ou conclusion, rectification, confirmation, concession, opposition, etc., qu'il s'agisse d'une configuration discursive monologale ou dialogale. Selon l'auteur :

¹ Cf. Searle et Vanderveken (1985). Une étude plus complète et détaillée de ces réactions forme l'objet du chapitre IV du livre de Stati *Le Transphrastique* (1990).

Le rôle argumentatif est une propriété relationnelle – tandis que la fonction pragmatique ne l'est pas – dans la mesure où il s'établit par rapport à un autre contenu phrastique. (Stati 1990 : 67).

On propose de distinguer, à partir du texte de Stati, deux types de rapports transphrastiques :

- Un transphrastique *textuel* (sémantique), manifesté par les relations argumentatives qui assurent la cohésion textuelle ;

- Un transphrastique *discursif* (pragmatique), con-textuel, fondé sur les relations illocutoires entre les actes de discours.

La distinction est purement opérationnelle, puisque dans la performance discursive, les deux types de phénomènes se combinent, s'influencent mutuellement et se manifestent souvent par les mêmes marques linguistiques. D'autre part, l'illocutoire comme l'argumentatif visent tous les deux à assurer la bonne formation discursive, et notamment la meilleure intercompréhension possible.

Cette distinction sera mise à profit dans l'étude de la catégorie particulière d'actes de discours qui forme l'objet de cet article : les actes *métalinguistiques*. Un nouveau type de rapport transphrastique sera mis à jour par la prise en considération de cette catégorie.

2. Actes métalinguistiques et pratiques sémiotiques

Dans les débats autour des hypothèses austinienne sur l'acte de langage, deux types de remarques intéressent le thème de cet article : la discussion autour du performatif austinien et la question d'une possible classification des actes.

2.1. Acte de langage et emploi du langage

Au sujet de l'illocutoire austinien, Strawson (1964) propose la distinction entre les actes illocutoires essentiellement conventionnels (qui correspondent aux performatifs austiniens), dont le succès est assuré par l'existence d'une procédure applicable dans la situation de l'acte, procédure à laquelle tous les participants sont censés obéir conformément au rôle qui leur est imparti, et les actes non essentiellement conventionnels, dont le succès dépend de la bonne interprétation par l'auditeur de l'intention du locuteur. Strawson critique ainsi la généralisation de la performativité à tous les types d'actes de langage et plaide implicitement pour le maintien de l'opposition austinienne entre énonciations constatives et énonciations performatives. Prend ainsi contour l'hypothèse de l'existence d'une classe particulière d'actes illocutoires dont l'effectivité est assurée par la seule mise en place d'une procédure institutionnelle autre que celle sous-jacente à l'emploi de la langue.

La plupart des auteurs, surtout lorsqu'il s'agit de proposer une taxinomie des actes de langage, reconnaissent l'existence d'une telle classe d'actes dont les propriétés et/ou la nature leur confèrent une position à part parmi les autres actes.

Searle introduit dans sa taxinomie des actes illocutoires la classe des *déclarations*², actes illocutionnaires caractérisés par une double orientation de la direction d’ajustement entre les mots et les choses et dont l’effet – si l’acte est réalisé avec succès et sans déféctuosité – est de produire l’état de choses représenté par le contenu propositionnel³. L’auteur remarque que des actes comme: *I resign*, *You are fired*, *I excommunicate you*, ainsi que les exemples austiniens d’énonciations performatives, impliquent tous «une institution extra-linguistique, un système de règles constitutives qui s’ajoutent aux règles constitutives du langage» (Searle 1975: 38; nous traduisons et soulignons). À commencer par *Foundations of Illocutionary Logic* (Searle, Vanderveken 1985), et surtout dans Searle (1989), le philosophe introduit dans la classe des déclaratifs tous les énoncés à verbe performatif explicite⁴. Si un tel élargissement du champ de la performativité permet de soutenir la vériconditionnalité des performatifs explicites, au même titre que les actes représentatifs (les constatifs austiniens)⁵, Searle (1989) admet toutefois une distinction entre deux types de déclarations : linguistiques (qui créent des actes de langage)⁶ et extralinguistiques, qui produisent des faits institutionnels (guerre, mariage, transfert de biens, etc.)⁷. Les déclarations extralinguistiques mettent en place une procédure qui prévoit l’existence d’une institution extralinguistique, une position définie du locuteur et de l’auditeur, une convention particulière qui stipule que la production de certains énoncés de la langue naturelle compte pour la performance de certaines déclarations dans le cadre institutionnel et l’intention du locuteur d’assigner à son énonciation le statut déclaratif qui produit un fait conforme au contenu propositionnel de l’énoncé (Searle 1989 : 548). Stati partage cette description de la fonction (équivalent de la force illocutoire) performative :

L’exécution d’un acte performatif exige le respect de certaines conditions liées aux institutions sociales, juridiques, religieuses : l’énonciateur doit avoir la fonction ou position sociale, juridique, religieuse lui permettant d’accomplir l’acte en question. (Stati 1990 : 54-55)

La distinction est reconnue par d’autres pragmaticiens, sur la base de positions théoriques et de critères variables⁸. Les positions extrêmes dans cette question nous semblent être défendues par

² Notons que Searle fait un commentaire préalable intéressant sur cette classe : “It would be economical if we could include all the illocutionary acts in these four classes [représentatifs, directifs, commissifs, expressifs] [...] but it seems to me it is still not complete” (Searle 1975 : 36); la reconnaissance de la classe des déclarations s’impose avec, toutefois, des particularités qui les différencient des autres actes de langage.

³ Searle (1975 : 37): “one brings a state of affairs into existence by declaring it to exist”.

⁴ Cette hypothèse se trouve au centre d’un débat soutenu par Récanati (1981, 1987) et Harnish (2002).

⁵ Le but d’un acte déclaratif étant de produire un fait nouveau qui correspond au contenu propositionnel, la réalisation avec succès de l’acte déclaratif rend vrai le contenu propositionnel.

⁶ L’énonciation performative *Je promets que p* produit l’acte de promesse (Searle 1989 : 549-550).

⁷ Un fait institutionnel est défini par des règles constitutives de forme « X compte pour Y dans le contexte C », où X peut être un acte de langage ou un autre type de comportement intentionnel. En vertu de la propriété commune d’intentionnalité, la distinction : déclarations linguistiques vs extralinguistiques deviendra, dans la pensée de Searle (1995) moins nette, tous ces comportements se trouvant aux fondements de la construction de la réalité sociale.

⁸ Leech (1983) exclut les déclarations de la catégorie des actes communicatifs, et les décrit comme des actes sociaux : “declarations do not have any illocutionary force [...] declarations are conventional speech acts,

Bourdieu – d’une part – qui refuse au langage toute force d’agir attribuable, selon lui, aux seules institutions sociales :

chercher dans le langage le principe de la logique et de l’efficacité du langage d’institution, c’est oublier que *l’autorité advient au langage du dehors*, comme le rappelle concrètement le *skeptron* que l’on tend chez Homère à l’orateur qui va prendre la parole. Cette antériorité, le langage tout au plus la représente... (Bourdieu 1982 : 105; nous soulignons)

et par Berrendonner – de l’autre –, qui refuse d’accepter la distinction entre « performatifs qui requièrent un cadre rituel ou institutionnel précis et performatifs offerts à tous par la langue » (1981 : 137), invoquant la nature identique du mécanisme régissant d’une part la substitution du dire et du dit et, respectivement, la A-substitution du faire au dire que l’on observe dans des cadres institutionnels définis.

Assimiler tout acte de langage à un acte institutionnel ou au contraire aux actes régis par les seuls mécanismes linguistiques, c’est pêcher par une égale attitude réductionniste: d’une part, le langage n’agit pas uniquement dans le cadre d’une lutte pour l’autorité symbolique, l’usage de la langue n’est pas toujours principalement symbole du groupe qui la parle et l’efficacité symbolique n’est pas toujours et uniquement assurée par les conditions du « marché » linguistique. D’autre part, on ne saurait nier le fonctionnement différent de ces actes réalisés dans le contexte d’une institution seconde. Berrendonner lui-même est obligé de reconnaître la particularité des énoncés A-substitutifs (équivalents d’un acte) comme des énoncés produits par un locuteur « investi de ce pouvoir par le rapport institutionnel qui le lie à son interlocuteur » (*ibid.*: 112) et dont la validation est du type ON-vérité (émanant d’une instance institutionnelle, par exemple, l’opinion publique).

Dans le contexte de ces discussions autour d’une classe particulière d’actes, l’emploi *métalinguistique* du langage dont parlait Jakobson (1963) occupe une position secondaire, quand il n’est pas carrément éliminé de la discussion.

Nous pensons que les deux types d’usages : institutif et métalinguistique rentrent dans la catégorie d’emplois du langage qu’Austin étiquetait d’emplois « non sérieux » du langage, par opposition aux emplois « sérieux »⁹.

Un *emploi sérieux* du langage exige que plusieurs conditions soient satisfaites, et notamment :

- (i) que le locuteur ait effectivement l’intention de signifier ce que l’énoncé produit signifie ;

and derive their force from the part they play in a ritual. In any event, most of the verbs associated with declarations (such as *adjourn*, *veto*, *sentence*, and *baptize*) essentially describe social acts, rather than speech acts” (Leech 1983: 206). Wunderlich (1980) oppose les actes de langage *institutionnels* aux actes *primaires*, Récanati (1981) leur refuse la fonction communicative ; comme Searle, S. Davis (1979 : 233) estime que dans le cas d’actes tels que *voter une motion*, *juger qqn. coupable ou innocent*, etc. l’acte illocutoire produit des faits institutionnels.

⁹ Levinson, par exemple, considère cet usage comme un emploi parasitaire: “it is tacitly assumed that we are not considering metalinguistic uses of sentences, as in linguistic examples, or other special uses in which sentences do not carry their full pragmatic force or interpretation, as in novels, plays, and nursery rhymes.” (Levinson 1983 : 228).

- (ii) que le locuteur et l'auditeur croient effectivement que les présupposés de l'énoncé sont vrais ;
- (iii) que le locuteur et l'auditeur soient capables d'effectuer les inférences correctes et/ou adéquates par rapport à la situation d'acte.

Ces conditions, qui impliquent la rationalité de l'agent discursif, reposent sur la relation vériconditionnelle entre les mots et les choses, relation qui caractérise principalement une utilisation à visée informative du langage.

Le code linguistique peut toutefois être utilisé à des fins autres qu'informatives.

Ainsi par exemple, la conversation, le bavardage, la jactance sont caractérisés généralement comme des utilisations du langage à des fins purement sociales. Selon Flahault :

l'échange de formules de politesse [...] et à fonction de bavardage qui peut les prolonger, tout cela n'a rien à voir avec le contact matériel [...] mais avec une série d'actes de parole qui permettent à ceux qui les accomplissent de ne plus être exactement les mêmes l'un pour l'autre que ce qu'ils étaient avant de s'être parlé. (Flahault 1978 : 35¹⁰)

Dans le cas de ces emplois, il est évident que la relation de véridicité, si elle n'est pas suspendue, comme dans le cas du discours fictionnel, n'est plus pertinente pour un fonctionnement approprié aux buts langagiers. Tous ces exemples seraient donc des emplois « non sérieux » du langage.

2.2. Les pratiques sémiotiques

Nous considérons que la distinction « sérieux » vs « non sérieux » correspond en fait à des modes de fonctionnement discursif régis par des mécanismes sémiotiques de nature différente que nous allons appeler *pratiques sémiotiques*.

En effet, l'acte de langage est un acte sémiotique par lequel l'individu humain :

- (i) construit au moyen d'un système de signes (principalement une langue naturelle) le domaine de son action comme un monde d'*objets – référents* et
- (ii) coopère avec d'autres individus afin de modifier ce domaine d'action grâce aux conventions qui régissent le fonctionnement de ce système de signes.

Le concept de *pratique sémiotique* réfère à une forme de mise en œuvre de la relation sémiotique, à un type de *sémiosis*. Les distinctions que Hjelmslev (1943/1968, chap. 22) établit entre divers niveaux d'élaboration sémiotique nous semblent particulièrement éclairantes sur ce point:

- le locuteur peut utiliser un système de signes dont aucun des plans (expression ou contenu) n'est constitué à son tour d'un autre système de signes : il s'en sert dans l'accomplissement d'un acte de discours ;

¹⁰ De même Leech (1983: 39), commentant un énoncé tel que : *Cold here isn't it?*, estime qu'il s'agit d'une « piece of chit-chat, of phatic communion, without ulterior goal except the maintenance of social relations ».

- le locuteur peut également utiliser le code de signes par un acte de langage intégré à une institution non linguistique qui assure ce fonctionnement ; les déclarations, que nous préférons appeler *actes institutifs*¹¹ relèvent de ce type d'emploi sémiotique du code ;
- le locuteur peut exercer sa compétence sémiotique sur un code de signes déjà créé qu'il prend pour système d'objets-signes (chez Hjelmslev : le métalangage qui porte sur la sémiotique objet) ; on parlera d'un *métadiscours* et d'acte métalinguistiques dans le cas d'une telle pratique métasémiotique qui prend pour objet un système de signes et/ou le discours qui l'utilise.

Nous soutenons qu'on ne saurait intégrer à une même typologie des actes qui relèvent de pratiques discursives différentes. Comme les actes institutifs, les actes métalinguistiques, qui seront discutés dans ce qui suit, relèvent d'une pratique sémiotique spécifique, différente du discours premier ou « ordinaire ».

3. L'acte métalinguistique

3.1. Définition

L'hypothèse des pratiques sémiotiques secondes, dont relèvent aussi bien les actes institutifs que les actes métalinguistiques appelle à un commentaire plus nuancé. Si les actes institutifs fonctionnent en vertu de l'existence d'une institution seconde extralinguistique, on peut se demander quelle serait une telle institution dans le cas des actes métalinguistiques. En effet, à première vue aucune autre institution ou procédure autre que la langue elle-même ne semble nécessaire au bon fonctionnement de ces actes. C'est l'avis de Searle qui mentionne cet usage comme une sous-classe d'actes déclaratifs :

The only exceptions to the principle that every declaration requires an extra-linguistic institution are those declarations that concern the language itself, as for example, when one says, « I define, abbreviate, name, call, or dub ». (Searle 1975: 38)

Toutefois la définition saussurienne de la langue comme institution sociale comprend certainement d'autres règles que celles qui constituent la langue comme système : il faudrait leur ajouter les règles et normes qui régissent le fonctionnement de ce système. On peut parler d'une institution discursive dont les principes, normes et règles exercent des contraintes sur le comportement langagier des locuteurs. Les actes métalinguistiques prennent leur sens au sein d'une institution discursive seconde, qui prévoit que l'objet construit par le discours est lui-même un objet

¹¹ Nous avons argumenté ailleurs le choix du terme *institutif* dans Runcan Măgureanu (1981), Măgureanu 1986, 1993, 2007).

linguistique. C'est en vertu des compétences métalinguistiques qu'un auditeur comprend que le sens d'un énoncé fourni en exemple est auto-référentiel, que l'énoncé d'une règle de grammaire réfère au code lui-même tout en l'instituant.

La *suspension du lien référentiel au monde* est accentuée par le caractère formulaire ou cliché de beaucoup d'expressions utilisées dans la réalisation des actes métalinguistiques, l'affaiblissement de la valeur informative de ces énoncés dont la fonction est d'assurer le succès du discours sur tous les plans.

Une première propriété des actes métalinguistiques, qu'ils partagent par ailleurs avec les actes institutifs, est leur *capacité à instituer l'objet auquel ils réfèrent*. À l'instar d'un acte de baptême qui donne naissance à une réalité nouvelle, définir un mot c'est lui donner existence, donner la parole à quelqu'un c'est en faire un locuteur, structurer un discours c'est en assurer le succès et l'efficacité. Parmi les actes métalinguistiques, certains (les actes méta-interactionnels, cf. ci-dessous) semblent se conformer sans difficulté à cette description : saluer quelqu'un c'est instituer un possible interlocuteur et instaurer une relation socio-discursive; donner la parole, prendre la parole, c'est instaurer l'état de conversation. Lorsque ces actes fonctionnent dans une situation médiatique, ils sont soumis aux règles et normes de cette institution.

La question se pose toutefois au sujet d'autres actes que nous intégrons à cette catégorie: y a-t-il une différence de fonctionnement entre les exemples suivants :

- (1.1) *Je te promets de venir.*
- (1.2) *Je te fais une promesse : je viendrai.*
- (1.3) *Je viendrai ; c'est une promesse.*

La question des énonciations performatives, évoquée ci-dessus, est par trop importante pour recevoir une réponse dans le cadre de cet article. Disons simplement, du point de vue qui intéresse ici (la nature des actes accomplis), que dans (1.1) le locuteur effectue un acte de promesse, alors que dans les exemples (1.2) et (1.3) le locuteur effectue deux actes : l'acte d'énoncer la proposition *je viendrai* est précédé ou suivi par un acte qui l'*institue* comme acte de promesse.

Une seconde propriété de ces actes est *le statut particulier du locuteur* : dans le cas d'actes tels que donner la parole, proposer le thème de discussion au sein d'un débat médiatique, cette propriété est validée par le statut particulier des participants au sein de l'institution médiatique (modérateur, invité, intervieweur – interviewé, etc.). Là encore, cette propriété semble moins évidente dans le cas des actes méta-sémantiques, par exemple. Nous estimons toutefois que les actes exemplifiés sous (1.2) et (1.3) à la différence de (1.1), ou encore un acte d'explication/explicitation d'un terme :

- (2.1) *x c'est-à-dire y*
- (2.2) *x, je veux dire y*

produisent une rupture dans la chaîne du discours et un éclatement du locuteur en plusieurs instances énonciatives : l'expression qu'il a utilisée précédemment devient objet (en mention) de

ce nouvel acte qu'il accomplit à partir d'un statut différent et d'un rapport interlocutif modifié en conséquence¹². Le locuteur s'arrogé le droit de choisir la modalité d'utiliser le code, il est maître de sa parole par rapport à un interlocuteur placé en situation d'infériorité.

L'existence de rôles illocutoires institutionnels et/ou le dédoublement des instances énonciatives créent une *configuration participative ternaire*, une troisième propriété que les actes métalinguistiques partagent avec les actes institutifs.

3.2. Classification

Tout constituant d'une interaction verbale: type et structure de l'interaction, participants, situation (interaction face à face, médiatique, etc.), actes de discours, contenus propositionnels, peut faire l'objet d'un acte métalinguistique. En même temps, l'emploi et la fréquence de ces actes dépend de la configuration de ces constituants.

Précisons également que, le plus souvent, ces actes se combinent en interventions, échanges et même en séquences discursives¹³ à fonction méta; les exemples concerneront donc indifféremment des actes, des interventions, des échanges de ce type¹⁴. Cette classification ne prétend aucunement à l'exhaustivité, projet peut-être impossible¹⁵; le but en est de récupérer dans le champ d'une même classe des actes que l'on retrouve chez d'autres auteurs répartis dans diverses classes et, surtout, d'argumenter pour un fonctionnement spécifique qui leur confère, comme aux actes institutifs, un statut particulier parmi les actes de discours.

La classification que nous proposons prend comme premier critère le constituant, verbal ou non verbal, qui forme l'objet de l'acte méta-discursif.

A. Une première classe sera celle des actes *méta-interactionnels* dont le but est de mettre en place et d'assurer les constituants non verbaux de l'interaction verbale: le protocole définissant la nature de l'interaction, le code, les participants, la relation socio-interlocutive. Plusieurs sous-classes peuvent être identifiées selon la position occupée par ces actes ou échanges sur le parcours conversationnel.

A.1. Les actes *pré-interactionnels* ont pour but d'instituer les constituants non verbaux, assurant ainsi la possibilité même d'une interaction. Il est possible de distinguer plusieurs sous-types:

¹² Ces exemples illustrent le phénomène appelé par Authier-Revuz (1995) « hétérogénéité montrée »: l'auteur inscrit de tels « faits énonciatifs », qui constituent une « auto-représentation du dire en train de se faire », dans le champ du métalinguistique.

¹³ Le modèle utilisé est celui qui a été proposé par l'école genevoise d'analyse conversationnelle.

¹⁴ Les exemples sont extraits principalement de deux débats électoraux: le débat télévisé: Jacques Chirac – Lionel Jospin, 3 mai 1995; modérateurs Guillaume Durand, Alain Duhamel (dorénavant C/J 1995) et le débat télévisé: Ségolène Royal – Nicolas Sarkozy, 2 mai 2007; modérateurs: P. Poivre d'Arvor, A. Chabot (dorénavant R/S 2007).

¹⁵ S. Stati (1990: 16) estimait que « dresser l'inventaire des actes de discours et des forces illocutives est devenu une entreprise illusoire ».

- certains actes précisent le *type d'interaction* qui se prépare : ils sont plus fréquents dans les interactions publiques, et en particulier dans les débats médiatiques, lorsque les modérateurs annoncent le protocole établi (type, durée, système d'alternance des tours, thèmes) :

- (3) **PPA** : *Et, bien sûr, les règles seront les mêmes pour tout le monde, c'est-à-dire même temps de parole, mêmes questions, [...] nous avons décidé de définir quatre grands thèmes : [...]* (R/S 2007)

Les participants peuvent ratifier leur participation à un certain type de discours :

- (4.1) **LJ** : [...] *je voudrais d'abord dire que je suis heureux de faire ce débat [...]*.
JC : *Je voudrais d'abord dire à M. Jospin que je suis dans le même état d'esprit que lui, naturellement sur l'intérêt que je porte à ce débat [...]* (C/J, 1995);

à la question posée aux candidats sur leur état d'esprit, Sarkozy répond :

- (4.2) **NS** : *Concentré parce que c'est naturellement un débat, c'est quelque chose d'exigeant...* (R/S 2007)

Les participants peuvent négocier le type d'interaction :

- (5) **A** : *Je voudrais te poser une question : où étais-tu hier soir ?*
B : *Mais c'est un vrai interrogatoire !*¹⁶

- le *code* peut être adopté par négociation, surtout en « situation de contact », lorsque les participants parlent des langues différentes :

- (6) *Parlons français, veux-tu ?*

- une catégorie importante d'actes méta-interactionnels institue les participants. Ces actes d'*identification des partenaires* varient dans leur accomplissement selon le degré de connaissance mutuelle des participants (première rencontre, rencontre insérée dans une histoire conversationnelle). La nature du canal peut également imposer une auto-identification (conversation téléphonique). Le caractère public (interactions de service, interactions médiatiques) ou privé détermine également le choix de la forme, ou plutôt de la formule de réalisation.

¹⁶ Nous proposons un autre exemple, extrait du corpus roumain Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), 2002 : (à la gare, devant un guichet ; vu le script d'une telle interaction de service, l'interaction débute par la négociation du type d'activité) A. (fonctionnaire) : *doriți bilet sau doar pentru informații ?* (vous voulez acheter un ticket ou c'est pour un renseignement ?) / B. (cliente) *numai informații* (pour un renseignement).

L'acte de *présenter qqn. à une autre personne* a pour fonction d'établir – au-delà des conventions de réalisation très différentes d'une communauté sociolinguistique à l'autre – un contact social susceptible d'être transformé en relation discursive : en effet, le peu d'indications fournies par les formules de présentation sur les personnes en présence (profession, titre, etc.) facilitent toutefois, si les personnes ainsi mises en contact le désirent, l'établissement d'une relation discursive. Remarquons que l'acte de présentation est constitutif d'un échange ritualisé (binaire et symétrique) et il est souvent suivi d'une séquence *phatique*, que l'on désigne souvent par la formule « parler de la pluie et du beau temps », à fonction purement sociale, à faible contenu informationnel, et que les participants peuvent également transformer en véritable discours. Les actes de présentation surviennent obligatoirement dans les différents types d'émission médiatiques, le modérateur ou présentateur étant obligé par son rôle de présenter ses invités au public. Dans le cadre médiatique, cette présentation est plus ou moins détaillée, selon la notoriété dont jouissent les invités, mais doit être pertinente par rapport au rôle socio-discursif que jouent ces invités dans l'interaction :

- (7) **AC** : [...] *Les Français vous ont choisis Ségolène Royal et Nicolas Sarkozy* pour ce second tour de l'élection présidentielle. (R/S, 2007)

Les échanges de *salutations*, à fonction sociale, peuvent également assurer l'*identification* des possibles interlocuteurs et préparer ainsi le début de l'interaction. Comme la présentation des partenaires, les salutations peuvent être suivies d'échanges *phatiques*. Ils peuvent être également suivis d'actes *pré-discursifs* qui visent à vérifier la *disponibilité* de l'autre à accepter l'interaction: *Je vous dérange ?*, *Excusez-moi de vous déranger*, *Pardon*¹⁷, *Vous avez deux minutes ?*, expriment l'intention du locuteur d'adresser la parole à l'autre, tout en vérifiant si l'autre accepte le jeu. Ces actes se combinent souvent avec une *interpellation* anté ou post-posée: *Jacques, tu as deux minutes ?*, *Excusez-moi de vous déranger, docteur*¹⁸.

Le type de *relation interlocutive*, symétrique ou non symétrique, est institué par les actes d'identification des interlocuteurs : les termes d'adresse et les pronoms déictiques présents dans les énoncés marquent la nature de cette relation. Celle-ci peut toutefois faire l'objet d'une négociation explicite (*On se tutoie ?*, *Appelez-moi Michel*, etc.)¹⁹.

A.2. Une autre catégorie d'actes méta-interactionnels visent à ménager une *suspension de la relation discursive*, afin d'en prévenir la rupture et d'autoriser une reprise ultérieure de

¹⁷ Nous interprétons un énoncé de forme : *Pardon, est-ce que vous avez l'heure ?* comme étant constitué par deux actes : l'acte pré-discursif et/ou pré-illocutoire et l'acte de question, l'autonomie syntaxique justifiant cette interprétation.

¹⁸ Levinson (1983 : § 6.4) décrit la fonction des *pré-séquences* (pré-clôtures, pré-invitations, pré-requêtes, pré-annonces, etc) : "most pre-s are built to prefigure the specific kind of action that they potentially precede"; sous cette étiquette l'auteur introduit des phénomènes que nous avons dissociés selon le critère mentionné. Nous évoquons aussi la distinction proposée par Moeschler (1985 : 98), à la suite des travaux des sociolinguistes américains, entre *pré-séquences* (qui annoncent qu'une intrusion territoriale aura lieu), *préliminaires* (qui indiquent la nature de l'acte, et que nous allons discuter ci-dessous comme actes méta-illocutoires) et *préparations* (qui créent les conditions pour une réponse favorable, et qui ne sont pas, selon nos critères, des actes métalinguistiques).

¹⁹ Sur la négociation de la relation interlocutive, v. Kerbrat-Orecchioni (1998, 2000, 2005)

l'interaction verbale : ils apparaissent en fin d'interaction (*actes post-interactionnels*): ainsi, les formules de *clôture de l'interaction* annoncent pour la plupart, plus ou moins explicitement, cette reprise du contact : *Au revoir, À bientôt/plus tard/ce soir/un de ces jours*, etc. Les salutations finales empruntent le plus souvent la formule d'un souhait : *Bonne journée, Travaillez bien, Bon courage*, soulignant ainsi la composante affective de la relation discursive. Ces actes sont constitutifs d'échanges rituels binaires, souvent continués en séquences « d'adieux » prolongées.

- (8) **A** : *Bon, alors au revoir.*
B : *Au revoir, et à bientôt.*
A : *Oui, c'est ça, à bientôt. Et bon courage.*
B : *Merci. Salut.*
A : *Salut.*

A.3. Le bon déroulement de l'interaction dialogale est régi par le principe de l'alternance des tours. Des actes qu'on pourrait nommer *intra-interactionnels* sont destinés à assurer une meilleure observation de ce principe.

La construction du discours dialogué est assurée par l'alternance à la parole des participants habilités ; des *actes d'allocation du tour* sont nécessaires, surtout dans une situation plurilogale, et en particulier dans le cas des interactions médiatiques. Le rôle du modérateur est principalement de veiller au respect des normes d'alternance, afin que soient évités les « ratés » (interruptions, chevauchements, silences). Ces actes peuvent choisir la forme d'une simple *interpellation*²⁰ directe :

- (9.1) **PPA** : *Nicolas Sarkozy ? (R/S 2007)*

ou indirecte :

- (9.2) **AC** : *Ségolène Royal qui répond.(ibidem)*

Le plus souvent le modérateur emploie une formule plus élaborée (une intervention constituée d'une interpellation et d'une question indirecte à fonction topicale) :

- (9.3) **AD** : *Répondez à cette question, monsieur Jospin, car vous en avez, l'un comme l'autre beaucoup parlé de l'État impartial. (C/J 1995)*
(9.4) **AC** : *Ségolène Royal, votre conception du pouvoir et de la présidence de la République, si vous êtes élue. (R/S 2007)*

²⁰ Sur l'acte d'interpellation, v. Détrie (2006); l'auteur focalise la recherche sur une des formes interpellatives, l'apostrophe nominale, mais nous considérons que les remarques théoriques sont valables pour tout acte d'instauration du co-locuteur : « La fonction première de l'apostrophe [l'interpellation] est donc bien d'installer dans son discours son coénonciateur, de présupposer à la fois non seulement son existence, mais aussi son identification... » (Détrie 2006 : 23).

À son tour, l'allocutaire peut effectuer des *actes de demande d'accès à la parole*²¹. Le plus souvent toutefois, il choisit une place transitionnelle ou fera une tentative, réussie ou non, d'interrompre le locuteur en place.

(10.1) **SR** : *Vous permettez que je vous interrompe ?*

NS. *Bien sûr, Madame.* (R/S 2007)

(10.2) **NS** : *Si vous permettez...*

SR : *Vous avez une autre solution ?*

NS : *...de répondre...Est-ce que vous me permettez de répondre, simplement ? Bon, la solution c'est.... (ibidem)*

D'autre part, le locuteur qui se voit menacé par son interlocuteur, peut effectuer des actes visant à maintenir son rôle, avec ou sans ménagements à l'égard de l'interlocuteur : des formules quasi-stéréotypées : *Laissez-moi/ Je voudrais terminer mon idée*, ou plus élaborées :

(11.1) **X** : *...donc ça marche alors moi justement après je laisse la parole à mes camarades bien sûr mais sur la mise en scène...* (Débat radiophonique *Le Masque et la Plume* ; nous soulignons)

(11.2) **SR** : *Est-ce que je peux me permettre de finir le déroulement de ma pensée ?* (R/S 2007)

- Comme nous l'avons précisé, la *relation interlocutive* est le plus souvent instituée au début de l'interaction. Elle n'est toutefois pas toujours maintenue sur toute la longueur de l'interaction : les participants peuvent intervenir pour la modifier (de nouveau : *On se tutoie ?*) ou au contraire pour prévenir qu'elle ne soit modifiée unilatéralement :

(12) **LF** : *écoutez je vous rappelle que vous parlez au Premier ministre de la France*

JC : *non [...] je m'adresse à Monsieur Fabius, représentant du Parti Socialiste* (Débat télévisé : L. Fabius – J. Chirac, Élections législatives, 1985)²²

- Dans la conversation il n'est pas rare que le locuteur, constatant ou considérant que le *contact interlocutif* risque de s'affaiblir, produise des actes de *contrôle du contact*, actes purement *phatiques* : interpellations, ou autres formules : le locuteur vérifie ou renforce le contact : *C'est à toi que je parle* (, *Pierre !*), *Tu me suis ?*, *Tu y es ?*, *Hein, Pas vrai ?* (en fin d'intervention), l'interlocuteur le confirme : *oui, c'est ça ; je vois, je comprends, je continue*, ou l'infirme : *Qu'est-ce que tu dis ?*, *Excuse-moi, j'avais l'esprit ailleurs*²³. Les expressions injonctives particulièrement fréquentes dans le discours oral : *Remarque/remarquez, écoute/écoutez, dis/dites donc*, suivies ou non d'une interpellation (*Écoute Jean ; Écoutez Monsieur Chirac*) ont, au-delà des différences et du polysémantisme qui ressortissent à une analyse plus poussée, la fonction de permettre au locuteur

²¹ Sur la question du choix du locuteur suivant, v. Kerbrat-Orecchioni (1990).

²² *Apud* Kerbrat-Orecchioni (1998 : 28).

²³ V. également la fonction phatique chez Stati (1990 : 56-57).

« de s'assurer qu'il capte bien l'attention du coénonciateur avant d'introduire, après coup, un nouveau propos » (Dostie 2004 : 86).

B. Une deuxième classe est constituée d'actes méta qui visent *la construction du discours* même en tant qu'activité de production d'un texte bien formé (cohésif) : on les désignera sous le nom d'*actes méta-discursifs*. Le locuteur en place propose un thème discursif (actes *topiques*), organise son exposé (actes *structurants*), précise ses intentions illocutoires (actes *méta-illocutoires*), clarifie le sens des énoncés (*actes méta-sémantiques*).

B.1. Un certain nombre d'actes, et parfois de séquences discursives, visent l'établissement du *thème* du discours (monologal ou dialogal). Ces actes *topiques* (i) introduisent le thème ; (ii) clôturent le thème; (iii) annoncent ou préviennent un changement thématique.

(i) Les actes introducteurs de thème sont fréquents ou obligatoires dans divers genres d'interaction verbale :

- un ouvrage ou un article scientifique débute obligatoirement par la formulation du thème :

(13) *Le but de cet ouvrage est d'explorer, au-delà d'une tentative de mise à plat de la définition et de l'analyse de la syntaxe de l'apostrophe nominale [...] son rôle énonciatif et textuel.* (Détrie 2006 : 5)

- un débat télévisé est organisé thématiquement par l'intervention des modérateurs, mais il n'est pas rare qu'un participant en propose lui-même un :

(14) **JC** : [...] *on aurait pu dire un mot de la loi électorale.*

AD : *Vous pouvez, M. Chirac.* (C/J 1995)

- les intervenants dans un chat radiophonique annoncent le thème de leur intervention :

(15.1) *Que pensez-vous monsieur de l'article de Télérama concernant France Inter ?*

(15.2) *À propos de pluralité, je voudrais poser une question [...].*

(Chat avec P. Pépin, France-Inter, 1 févr. 2006)

Les actes introducteurs sont souvent précédés d'un acte préparatoire (*pré-topique*), dont le but principal est de produire un effet perlocutoire : susciter l'attention et ou l'intérêt de l'auditeur (*Vous avez entendu les dernières nouvelles?, Il s'est passé une chose terrible, Je vais te raconter une histoire amusante*)²⁴ :

(16) **LJ** : *Je voudrais vous citer une anecdote, pour que ce soit très concret dans l'idée des Français.* (C/J 1995)

À l'instar des autres éléments constitutifs de l'interaction verbale, le thème discursif peut faire l'objet d'une négociation, ou peut être développé dans des séquences complexes.

²⁴ Stati reprend de tels exemples à Kerbrat-Orecchioni qui les traite comme des actes pré-assertifs (Stati 1990 : 45).

(ii) la clôture d'un thème peut être signalée par des marqueurs discursifs de fin d'intervention et d'échange (*en conclusion, pour conclure ; bon, voilà*), mais des actes de clôture sont également possibles : *Voici ce que j'avais à dire sur ce point, Voilà, j'ai terminé*, etc.

(17) **LJ** : *Voilà l'essentiel de ce que j'avais à dire pour répondre à M. Chirac. (C/J 1995)*

Parfois, un participant s'arroge le droit de mettre fin à une séquence, affirmant ainsi sa position de supériorité :

(18) **JC** : *Pour ce qui concerne la rue Dutot, c'est-à-dire le ministère de l'Enseignement supérieur, en un an, tous les directeurs ont été changés. Passons sur ces excès. (ibidem ; nous soulignons)*

(iii) La dynamique d'une interaction suppose le plus souvent des changements de thème, proposés par le locuteur en place ou par le locuteur suivant : *Passons maintenant à..., Mais qu'est-ce que tu penses de ...?, Et si on parlait de..., etc.* Dans un débat médiatique, les actes de changement de thème sont en général à la charge du modérateur:

(19.1) **GD** : *On en arrive maintenant à la conception que vous avez l'un et l'autre de la présidence de la République. (ibidem)*

(19.2) **AD** : *M. Chirac, vous lui répondez si vous le désirez, et puis ensuite Guillaume Durand vous fait passer l'un comme l'autre au deuxième grand thème sur les questions sociales et les choix économiques. (ibidem)*

Lorsque le thème est abandonné « en cours de route » par glissement (produisant des « échanges dérivés »²⁵) l'un des locuteurs peut proposer un retour au thème initial : si des formules telles que *Pour en revenir à..., Revenons à nos moutons, À propos (de)...* sont le plus souvent utilisées à cette fin, il n'est pas rare que le locuteur accomplisse un acte méta-discursif :

(20.1) **JC** : *Revenons à l'essentiel, Monsieur Jospin. (ibidem)*

(20.2) **NS** : *Mais je voudrais revenir sur les autres éléments que vous avez évoqués. Sur la question de la délinquance... (R/S 2007)*

Si le locuteur en place semble s'appêter à clôturer un thème, l'interlocuteur peut proposer un prolongement de la discussion sur ce même thème :

(21) **NS** : *Non, non mais attendez, ça c'est très intéressant. (ibidem)*

²⁵ Sur la notion d' « échange dérivé », v. Rémi-Giraud (1987 : 44 sqq).

B.2. Les *actes structurants* explicitent la structure du discours, sa continuité, sa cohésion sémantique ; ils sont particulièrement importants dans le cas des discours oraux, le locuteur visant par ce moyen à faciliter la compréhension de son discours. Le plus souvent, ce rôle est assuré par la présence dans les énoncés de marqueurs d'articulation du discours auxquels une littérature particulièrement riche a été consacrée²⁶. Dans cet article seul les actes de discours sont envisagés.

Les actes structurants organisent le discours en énonçant les étapes et les rapports argumentatifs que le locuteur établit entre les énoncés. Le locuteur annonce qu'il produit un acte d'assertion à titre de thèse ou d'hypothèse, d'argument, d'introduction ou de conclusion ; il peut aussi marquer les étapes de son raisonnement : *je vais commencer par un bref rappel de l'état de la question ; je voudrais conclure ; première constatation. Une seconde : [...]*.

(22) **NS** : [...] *je veux donner la liberté de choisir aux salariés [...]* Deuxième proposition, pour le pouvoir d'achat²⁷, parce que la question du pouvoir d'achat est centrale. Je propose [...] Bon, troisième élément, je souhaite [...] (R/S 2007)

B.3. Les actes *méta-illocutoires* précisent l'intention avec laquelle un énoncé sera ou a été produit, lorsque l'énoncé ne contient pas de verbe performatif. Ainsi, l'acte directeur peut être précédé ou suivi par un acte méta-illocutoire de forme canonique : *Je vais te faire une promesse : p / p. C'est une promesse.*

(23) **JC** : *J'ai encore une question à poser.* (C/J 1995)

D'autres actes méta-illocutoires précisent la fonction illocutoire de l'intervention dans un échange :

(24) **LJ** : *Je réponds à votre question, encore que seul le président de la République élu que je serai a obligation de répondre.* (C/J 1995)

B.4. Une autre sous-classe d'*actes méta-discursifs* concerne le contenu des énoncés, favorisant la co-action compréhensive du destinataire. Ces actes *méta-sémantiques* sont caractérisés par une *intention explicative* qui peut porter sur un terme ou sur la totalité d'un énoncé ou d'une intervention ; ils sont plus fréquents dans le discours monologique (intervention)²⁸, mais peuvent également figurer dans le dialogue (marquant un rapport inter-interventions).

²⁶ V. Ducrot *et al.* (1980), Vincent (1993), Dostie (2004).

²⁷ L'énoncé est produit par deux actes : (i) acte méta-discursif : *en disant quelque chose* sur la question du pouvoir d'achat, je vais faire une proposition ; (ii) acte discursif de proposer : je propose *p*.

²⁸ Cette classe recoupe les faits énonciatifs étudiés par Authier-Revuz (1995) dans une perspective dialogique. L'ampleur et la qualité de cette recherche rend inutile toute insistance sur la catégorie des actes métalinguistiques. Le statut méta-discursif de ces actes pourrait être sujet à discussion ; nous considérons toutefois que ces actes produisent un énoncé dont l'objet en est un autre, ce qui relève d'un rapport méta.

Les actes méta-sémantiques sont réalisés le plus souvent par la *reformulation* ou la reprise de l'énoncé sur lequel ils portent²⁹. Selon la nature du rapport sémantico-pragmatique établi entre l'*explicans* et l'*explicandum*, on peut distinguer entre :

- l'*explication définitionnelle* (acte de *définition*, réalisé sous diverses formes construites sur le modèle de la définition canonique: A veut dire/c'est-à-dire B, A est B, la classe A comprend a₁, a₂, ..., a_n) :

(25.1/18) **JC** : *Pour ce qui concerne la rue Dutot, c'est-à-dire le ministère de l'Enseignement supérieur [...] (C/J 1995)*

(25.2) **JC** : *Le gouvernement doit gouverner, c'est-à-dire assumer lui-même les responsabilités et les décisions. (ibidem)*

- l'*explication commentative* : l'interprétation se transforme en une sorte de commentaire, souvent à caractère personnel de la part du locuteur :

(26) *Cet intérêt [...] se retrouve dans d'autres problématiques comme celle de B. Combettes sur les «grammaires floues», démarche par laquelle il s'agit de ne pas figer la définition des critères et fonctions mais de la faire varier par rapport aux critères mis en œuvre.*³⁰

- l'*explication par interprétation*, lorsque le locuteur explicite le sens d'un mot ou d'une séquence textuelle en en fournissant une interprétation ; à l'encontre de la variante suivante d'explication, cette interprétation peut n'entretenir aucun rapport sémantique réel avec l'*explicandum*, comme dans l'exemple de Jarry, cité par Murat et Cartier-Bresson (1987)³¹ :

(27) *La scène est en Pologne c'est-à-dire nulle part.*

- l'*explication par reformulation*, produite par le même locuteur ou par l'interlocuteur – le plus souvent à des fins polémiques :

(28.1) **LJ** : *En ce qui concerne le problème des cumuls, vous m'avez mal compris, ou, peut-être me suis-je mal fait comprendre. [...] Voilà le sens de ma proposition qui, je pense, est peut-être plus claire dans l'esprit des Français. (C/J 1995)*

²⁹ V. à ce sujet, outre les travaux classiques de J. Rey-Debove sur la définition lexicographique, les numéros 64, 1984 et 73, 1987 de la revue *Langue française* consacrés respectivement à la vulgarisation et à la reformulation du sens dans le discours.

³⁰ J.-L. Chiss, « Linguistique et pédagogie du français : la formation des enseignants face à la double crise », *Langue française*, n° 55, 1982 : 15.

³¹ Remarquons la présence, dans beaucoup des formules qui introduisent un acte explicatif, du verbe *dire* (*je veux dire, quand je dis, c'est-à-dire*) ; l'analyse sémantique de l'opérateur *c'est-à-dire* conduit Murat et Cartier-Bresson (1987) à la conclusion – qui vient appuyer notre hypothèse sur l'existence de la classe des actes *métadiscursifs* – que le composant *dire* signale le caractère méta-discursif de l'acte de reprise interprétative (forme de reformulation).

- (28.2) **SR** : *D'abord je n'ai pas dit que j'augmenterais le nombre de fonctionnaires, donc ne déformez pas mes propos.*
NS : *Ah c'est ce que j'ai cru comprendre pour la fonction publique hospitalière.*
SR : *Non, j'ai dit...J'ai dit que je maintiens leur nombre.... (R/S 2007)*
- (29) **JC** : *Il me paraît bien peu probable qu'il y ait une majorité à nouveau socialiste à l'Assemblée nationale, majorité socialiste et communiste, naturellement*
LJ : *...des forces de progrès*
JC : *Ne dites pas toujours « forces de progrès » à chaque fois qu'on prononce le mot communiste.(C/J 1995)*

3.3. Remarques

Quelques remarques nous semblent s'imposer sur le fonctionnement des actes métalinguistiques, sur lesquelles nous n'insisterons pas, mais qui ouvrent des directions de recherche intéressantes :

- Un acte ou un échange peut réaliser synchrétiquement une double fonction : l'échange de présentations instaure en même temps l'identité des participants et la relation interactionnelle ; un acte d'identification de l'interlocuteur peut fonctionner comme une question au cours d'une interaction vendeur – client :

(30) *Et pour Monsieur ?*³² ;

- Ces actes sont souvent associés selon des règles combinatoires privilégiées : acte de salutation – acte d'identification – acte méta-illocutoire – acte topique :

(31) *Bonjour, je suis Robert et je voudrais vous poser une question au sujet des mesures anti-crise*³³.

- La présence, la fréquence et les modes de réalisation de ces actes dans le discours dépendent du genre de discours et du type d'activité communicative³⁴ : comme nous l'avons remarqué, les actes méta-interactionnels sont plus fréquents dans les situations de discours oral à configuration plurilogale; parmi les actes méta-discursifs, les actes de changement topique, les actes pré-illocutoires sont également plus fréquents dans la situation d'oralité. La formulation de ces actes est également en rapport avec le cadre – privé ou public, et avec la nature du lien existant entre les partenaires. Les formules d'identification des partenaires varient selon qu'il s'agit d'un débat

³² *Apud* André-Larochebouvy, 1984 : 70

³³ Nous avons traduit et adapté un exemple du corpus roumain (Ionescu-Ruxăndoiu (coord.) 2002 : 224) : *B : sărumâna. Mă numesc Grigore Sandu am și eu două anunțuri de făcut în le- cu prestări servicii și pentru o vînzare deci [...].*

³⁴ Rappelons que devant la difficulté à proposer une typologie des activités communicatives (qui pourrait reposer sur le critère du but poursuivi), la notion empirique de genre de discours proposée par Bakhtine (1984) est préférable.

médiatique (là aussi avec une différence entre les interactions radiophoniques ou télévisées), d'une interaction dans un magasin, d'une interaction didactique, d'une conversation téléphonique, etc.

4. En guise de conclusion : le transphrastique métalinguistique

Au bout de cette longue incursion dans la zone du métalinguistique, on aimerait revenir au point de départ de cette réflexion : la perspective transphrastique conçue comme un type d'approche imposé par le fonctionnement de actes de langage dans le discours et par l'interprétation du rôle argumentatif que ces actes peuvent jouer.

Il nous semble évident que si les actes de langage de premier ordre assurent, dans une perspective transphrastique, la cohérence discursive, si les rôles argumentatifs contribuent à assurer la cohésion textuelle, les actes métalinguistiques ont un pouvoir transphrastique particulier. Ici encore, les deux classes d'actes métalinguistiques que nous avons identifiées présentent des particularités : si le champ d'action transphrastique dans le cas des actes méta-interactionnels couvre souvent l'ensemble de l'interaction, ou du moins des séquences développées, les actes méta-discursifs ont un domaine d'application local limité au co-texte linguistique. En ceci ils se rapprochent du rôle argumentatif évoqué par Stati.

La classe des rapports transphrastiques étudiés par S. Stati, et que nous avons interprétés comme textuels ou discursifs, s'enrichit d'un type particulier de transphrastique qui, à l'instar du transphrastique qui régit le fonctionnement du discours ordinaire, intervient soit au niveau textuel, soit au niveau discursif : le transphrastique *métalinguistique*.

Bibliographie

- André-Larochebouvy, D. (1984): *La conversation quotidienne*. – Paris: Hatier, Crédif.
- Authier-Revuz, J. (1995): *Ces mots qui ne vont pas de soi. Boucles réflexives et non-coïncidences du dire*. – Paris: Larousse.
- Bakhtine, M. (1984): *Esthétique de la création verbale*. – Paris: Gallimard.
- Berrendonner, A. (1981): *Éléments de pragmatique linguistique*. – Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (1982): *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*. – Paris: Fayard.
- Davis, S. (1979): *Perlocutions*. – *Linguistic and Philosophy* 3, 225-243.
- Détrie, C. (2006): *De la non-personne à la personne: l'apostrophe nominale*. – Paris: CNRS Editions.
- Dostie, G. (2003): *Pragmaticalisation et marqueurs discursifs. Analyse sémantique et traitement lexicographique*. – Bruxelles: De Bœck. Duculot.
- Ducrot, O. *et al.* (1980) : *Les mots du discours*. – Paris: Minuit.

- Flahault, F. (1978): *La parole intermédiaire*. – Paris: Seuil.
- Harnish, R. M. (2002): Are performative utterances declarations? – In: G. Grewendorf / G. Meggle (éds): *Speech Acts, Mind, and Social Reality. Discussions with John R. Searle*, 41-64. Netherkland: Kluwer Academic Publishers.
- Hjelmslev, L. (1943/1968): *Prolégomènes à une théorie du langage*. – Paris: Minuit.
- Ionescu-Ruxăndoiu, L. (coord.) (2002): *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiță de tipologie*. – București: Editura Universității din București.
- Jakobson, R. (1963): *Problèmes de linguistique générale*. – Paris: Minuit.
- Kerbrat-Orecchioni, C. (1990): *Les interactions verbales, Tome I*. – Paris: A. Colin.
- (1998) : La notion de « négociation » en analyse des conversations. L'exemple des négociations d'identité. – *Revue de Sémantique et Pragmatique* 3, 13-33.
- (2000): La notion de « négociation » en analyse des conversations. – *Degrès* 28 (102-103), a1 – a 27.
- (2005): *Le discours en interaction*. – Paris : A. Colin.
- Leech, G. N. (1983): *Principles of Pragmatics*. – Londres, New York: Longman.
- Levinson, S.C. (1983): *Pragmatics*. – Cambridge: Cambridge University Press.
- Măgureanu, A. – (1986): Remarques sur les discours institutifs. – *RRL – CLTA* 23 (1), 29-34.
- (1993): Remarques sur le discours totalitaire. – In: A. Duțu / N. Dodille (éds): *L'État des lieux en sciences sociales*, 103-114. Paris: L'Harmattan.
- (2007): *La structure dialogique du discours*. – București: Editura Universității din București.
- Moeschler, J. (1985): *Argumentation et conversation*. – Paris: Hatier.
- Murat, M. / B. Cartier-Bresson (1987): *C'est-à-dire ou la reprise interprétative*. – *Langue française* 73, 5-15.
- Récánati, F. (1981): *Les énoncés performatifs*. – Paris: Minuit.
- (1987): *Meaning and Force: The Pragmatics of Performative Utterances*. – Cambridge: Cambridge University Press.
- Rémi-Giraud, S. (1987): *Délimitation et hiérarchisation des échanges dans le dialogue*. – In: J. Cosnier / R. Bouchard / C. Kerbrat-Orecchioni (éds): *Décrire la conversation*, 17-72. Lyon: PUL.
- Runcan Măgureanu, A. (1981): Remarques sur le discours littéraire. – *Degrès* 9 (28), d1-d5.
- Searle, J. R. (1975): *A Classification of Illocutionary Acts*. – In: *Minnesota Studies in Philosophy of Science*, vol. 6, 27-45. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- (1979): *Expression and Meaning*. – Cambridge: Cambridge University Press.
- (1989): *How Performatives Work*. – *Linguistics & Philosophy* 12 (6), 535-558.
- (1995): *The Construction of Social Reality*. – Londres: Penguin Press.
- / Vanderveken, D. (1985): *Foundations of Illocutionary Logic*. – Cambridge: Cambridge University Press.
- Stati, S. (1990): *Le transphrastique*. – Paris : PUF.
- Strawson (1964): *Intention and Convention in Speech Acts*. – *The Philosophical Review* 73 (4), 439-460.
- Vincent, D. (1993): *Les ponctuations de la langue et autres mots du discours*. – Québec: Nuit Blanche.
- Wunderlich, D. (1980): *Methodological Remarks on Speech Acts Theory*. – In: J. R. Searle / F. Kiefer / M. Bierwisch (éds): *Speech Acts Theory and Pragmatics*, 291-312. Dordrecht, New York, Londres: D. Reidel Publ. Comp.

Carmen Ioana Radu

Comunicarea conflictuală

1. Introducere

Comunicarea a fost definită în teoria informației ca procesul de transmitere a unui mesaj de la un emițător la un destinatar, folosind un cod și un canal. Obiectul de interes al studiului de față aparține comunicării interpersonale, privită nu numai ca o modalitate de transmitere a informației, ci și ca un mijloc de a instaura și menține relații de tip social. În cadrul comunicării interpersonale un rol important îl deține comunicarea conflictuală.

Termenul *conflict* acoperă o gamă largă de comportamente umane. Conflictul reprezintă o competiție pentru roluri și poziții sociale, competiție latentă în toate tipurile de discurs, dar numai uneori ridicată la nivelul conștiinței. Deși participanții la interacțiunea verbală au identități sociale „permanente”, o mare parte a identității lor sociale se construiește prin contestarea rolurilor sociale de la un moment la altul, prin intermediul discursului. Autorul tratatului de comunicare conflictuală, Allen Grimshaw (1990: 294), a stabilit mai multe tipuri de comunicare conflictuală. Aceasta poate fi directă sau indirectă, „calmă” sau „pasionată”, bazată pe fapte sau pe opinii (deși nu întotdeauna există o delimitare clară între cele două), procedural formală sau informală, bazată pe apel la moralitate, pe apel la norme codificate (incluzând legea) sau pe amândouă, bazată pe apel la rațiune (argumentație, asertivitate) sau pe apel la amenințări cu forța (agresivitate).

Nu există o opoziție tranșantă conflictual / nonconflictual, însă se poate vorbi de schimbări lingvistice și comportamentale, schimbări aferente diverselor forme de comunicare. Din acest punct de vedere, comunicarea conflictuală nu este reprezentată de reguli propriu-zise, „regulile comunicării conflictuale nu sunt altceva decât reguli ale comunicării, care iau o formă specifică de manifestare într-un anumit context lingvistic și extralingvistic: contextul scopurilor contrare, al agresivității” (Șerbănescu 2002: 319).

2. Parametri modelatori

Comunicarea interpersonală și implicit și comunicarea conflictuală sunt modelate de o serie de parametri. În comunicarea conflictuală, un rol important îl dețin *participanții la actul de comunicare*. Relațiile de rol între acești participanți se plasează pe dimensiunea competitiv / ostil. *Situația de interacțiune* și *scopul* sunt alți doi parametri care influențează comunicarea conflictuală, prin stabilirea premiselor generatoare de conflict și a ierarhiei la nivel conversațional.

Opțiunile comunicative ale participanților la actul de comunicare sunt variate și sunt determinate, la rândul lor, de mai mulți factori. Relația de putere existentă între participanți determină, de cele mai multe ori, aceste opțiuni, dar ele sunt influențate și de gradul de intimitate dintre interlocutori, de raportul costuri / beneficii, de atitudinea pe care participanții la conversație o adoptă (această atitudine se situează pe axa rezistență / cooperare) sau de consecințele interacțiunii comunicative. Comunicarea conflictuală este influențată, de asemenea, de *stilul comunicativ* al interacțanților și, la rândul lui, acesta influențează comunicarea conflictuală. *Autopercepția și perceperea celuilalt* determină într-o mare măsură intensitatea conflictului. În general, în comunicarea conflictuală, *emoția* este exteriorizată, dar la acest nivel intervine și *capacitatea de automonitorizare* (comunicarea conflictuală se caracterizează prin absența preocupării față de comportamentul social). Alți parametri care intervin în stabilirea trăsăturilor comunicării conflictuale sunt: *trăsăturile de personalitate, diferențele biologice, sociale și culturale existente între indivizi, abilitățile de ascultare și însuși tipul de activitate comunicativă.*

3. Neglijarea studiului conflictului verbal

Științele limbii și în special pragmatica, al cărei obiect de studiu ar trebui să fie discursul de orice tip, deși au evoluat foarte mult și au dezvoltat paradigme proprii de cercetare, au pus accentul pe aspectele pozitive ale utilizării limbajului, ignorând și neglijând aspectele violente și conflictuale. Indiferent de știința care ar avea ca obiect de studiu direct sau indirect discursul conflictual, acesta face parte din realitate și reprezintă un element constitutiv al ei. Ori de câte ori există interacțiune între oameni, este prezent și discursul interpersonal și o parte din acest discurs este conflictual. De cele mai multe ori, conflictul și violența sunt precedate de acte de vorbire sau de înlocuitori simbolici ai vorbirii. Atunci când tema conflictului verbal este adusă în discuție, avem întotdeauna de-a face cu un paradox: conflictul verbal reprezintă un fenomen atât de complex și de ancorat în fiecare dimensiune a vieții umane, încât s-ar găsi mai mult decât suficiente motive pentru ca acesta să fie punctul central al unor studii sistematice; în același timp, ne putem întreba de ce studiul său a fost atât de mult amânat și neglijat.¹

Simmel (citată de Grimshaw 1990: 4) a demonstrat că această componentă, discursul conflictual, ajută la „organizarea și îmbunătățirea relațiilor umane”, pentru că, atunci când indivizii se angajează în orice tip de discurs conflictual, trebuie să aleagă felul potrivit de adresare, trebuie să țină cont de regulile conversației și trebuie să știe, de asemenea, cum să-și controleze pornirile și emoțiile. Neglijarea studiului conflictului este, într-o anumită măsură, motivată. Pe de o parte, comunicarea agresivă poate apărea mai degrabă ca „o limită a comunicării” (Zafiu 2000: 103), din moment ce neagă, refuză sau întrerupe contactul cu interlocutorul, câteodată alunecând în afara

¹ Culpeper (1996: 349-367) demonstrează că s-a lucrat foarte puțin în domeniul strategiilor comunicaționale având această orientare opusă, de „atacare a interlocutorului și producere a discordiei și divergențelor”.

sferei vorbirii: gesturi violente etc. De aici, manifestarea concretă a agresivității verbale este adesea considerată primitivă și non-relevantă pentru comunicare, fiind preferat studiul strategiilor formelor pozitive de comunicare interpersonală (acordul verbal) ce au ca scop atenuarea și depășirea conflictului. Pe de altă parte, fiind caracterizat prin afectivitate, discursul conflictual, care capătă uneori și accente violente, este și greu de controlat și de supus unei evaluări.

Evoluția societății a fost cea care a dus la schimbarea realității, violența limbajului devenind astfel cu timpul un fapt de banalitate cotidiană. Până la începutul anilor '90, această schimbare nu a fost dublată și de direcția cercetărilor din științele limbii. Foarte puține sunt studiile înregistrate în această perioadă. Robert Craig, Frances Spisak și Tracy Karen au argumentat într-un studiu din 1986, ultima autoare revenind și cu un altul în 1990, că o cercetare adecvată a dinamicii comunicării interpersonale ar trebui să aibă în vedere, în egală măsură, comunicarea ostilă și pe cea cooperantă. Robin Lakoff în 1989 și Robyn Penman în 1990, analizând discursuri din procesele tribunalelor americane, și-au extins teoriile și modelele politeții, pentru a putea include aspecte ale discursului confruntării. Lakoff (1989: 123) este de părere că impolitețea sistematizată, guvernată de reguli, nu lipsește din conversația obișnuită. Un cercetător chinez, Runqing Liu, într-o disertație la Universitatea Lancaster, nepublicată², investigând aspectele politeții într-un roman chinezesc, a discutat aspecte ale fenomenului opus, impolitețea, ca extensie a teoriei politeții a lui Brown și Levinson din 1987³.

Aceste studii, precum și cele care vor urma au demonstrat că afirmații ca aceea a lui Geoffrey Leech, care considera comunicarea conflictuală ca manifestând tendința de a fi „mai degrabă marginală față de comportamentul lingvistic uman în condiții normale” (1983: 105), nu mai erau valabile.

Sociologul Uli Windisch remarca în 1986 (*apud* Zafiu 2000: 103) că din bibliografia stilisticii conflictul pare să fi dispărut cu desăvârșire, fiind eliminat și înlocuit cu imaginea utopică și abstractă a comunicării ca experiență consensuală⁴, pe când în studiile sociologice și politologice conflictul impune priorități, fiind considerat ca parte a realității.

O parte importantă din dialogurile reale în care limbajul este folosit ca „mijloc de confruntare, de luptă, de afirmare a propriei puteri, de reducere la tăcere a celuilalt, ca armă de dominare, intimidare, rănire” (Zafiu 2000: 105) continuă să fie neglijată și în studiile actuale. Aceasta reflectă un dezechilibru între numeroasele cercetări moderne dedicate aspectelor pozitive ale limbajului și numărul în continuare redus al cercetărilor cu privire la componenta agresivă ce se manifestă la nivelul limbajului. Nu numai Culpeper (1996) deplânge puținătatea studiilor în acest domeniu. Încă din 1985, agresivitatea verbală era considerată o realitate și un domeniu ce merita explorat. Autorii capitolului “Interpersonal Conflict”⁵ din antologia de studii dedicate analizei discursului, editată de Teun van Dijk (1985), au remarcat această lipsă și faptul că, în mod tradițional, tendința

² *The Politeness Principle in „A Dream of Red Mansions”*, menționat în Culpeper 1996: 350.

³ Vezi Brown și Levinson (1987: 26-27), pentru studii mai timpurii și mai generale ale conflictului în interacțiune.

⁴ Însuși termenul „comunicare” presupune „în genere un *schimb armonios* de cunoaștere” (Zafiu 2000: 104).

⁵ Janet Beavin Bavelas, L. Edna Rogers și Frank E. Millar.

lingviștilor este de a aborda discursul ca pe un fenomen cognitiv (individual) și nu ca pe un proces social (interpersonal).

Cele mai multe studii actuale abordează această latură violentă și conflictuală a discursului ca un fenomen marginal și controlat, aspectele spontane, chiar și des întâlnite, ale acestuia nefiind preferate. Astfel, există studii care urmăresc conflictul verbal în interiorul grupurilor de copii, în cadrul grupurilor etnice tradiționale, în texte literare, în diverse tipuri de discurs instituționalizat (proces sau talk-show), în anumite dezbateri având ca teme probleme actuale de interes, legate de prejudecii de tip etnic sau de altă natură, conflict verbal ce se manifestă, în toate aceste cazuri, mai degrabă ca ritual, implicând anumite reguli, cel spontan, care poate scăpa ușor de sub control, fiind evitat.

Deși într-o mai mică măsură, regulile și strategiile guvernează și celelalte tipuri de discurs conflictual, studiul acestora nefiind numai un act dominat de curiozitate. Sigur că disputele ce sunt caracterizate prin puternice implicări afective nu sunt dorite, fie că sunt non-informative (cele mai multe) sau cu un aport de informație, fie el și redus. Cu toate acestea, ele constituie o realitate, care, deși ignorată în studiile de specialitate, este imposibil de negat ca prezență cotidiană.

Apariția conflictului verbal a determinat, în timp, și impunerea unui model comportamental subversiv, opus celui rațional. Tocmai pentru a nu amenința și influența decisiv modelul „rațional”, cercetările lingvistice nu au avut în obiectiv decât câmpuri limitate ale agresivității de tip verbal sau au făcut referire la dezacordul verbal doar prin comparație cu modelul „rațional”, acordul.

Dezacordul verbal nu trebuie explicat numai din punctul de vedere al acordului, al comunicării consensuale. Analizând un corpus de română vorbită (Ionescu-Ruxăndoiu 2002), am constatat că sunt mai rare situațiile în care de la acord se ajunge la dezacord, pe când cele în care de la dezacord verbal se poate ajunge la un acord, prin diverse mecanisme ale negocierii, sunt frecvente în societatea contemporană, așa cum se poate observa și în exemplul următor:

- (1) **A:** acumă ne-am întors înapoi la capitalism. [numai că acumă trebui să lupTĂM
B: [(xxx)
 +**A:** să-l facem pă capitalism.
B: NU-l facem noi. nu-l facem niciodată.
A: îl FAcim↓ [tot
B: [NU: sîntem capabili↓ și nu numai că nu: sîntem capabili↓ nu se VREA# să se facă capitalism↓ nu de către noi↓ de către cei de-aFAră.
A: o să se facă↓
B: NU se face. [eu vă garantez că ni:-
A: [noi n-o să mai fim bătrîni.
 +**B:** *NICI nepoții EI nu va trăi bini.# # ni:- nici nepoții EI↓ nu va trăi bini# în ȚAra asta_pentru că todeauna din din istoria româniei pă pă care o cunosc și io cît de cît (xxx)↓ noi N-Avem cum să trăim bini pentru că:# sîntem puși undeva pă HARTă foarte BIne conceput ȚAra pentru alții↓ și pă lîngă toate alea↓ sîntem un izvor de# [_R<P izvor de> bucurie pentru alții]. (Ionescu-Ruxăndoiu 2002: 28-29)*

Ultima replică a lui B din fragmentul de mai sus aduce dialogul plasat inițial în cadrul dezacordului verbal către consens sau acord verbal.

Conflictul verbal este un fenomen lingvistic mai complex decât acordul, fiind caracterizat prin mărci specifice, mărci care nu pot fi semnalate în cazul comunicării consensuale.

4. Cooperare – conflict. Comunicare conflictuală – discurs conflictual – agresivitate verbală. Acord – dezacord

Comunicarea consensuală și comunicarea conflictuală sunt cele două extreme ale axei cooperare – conflict. Aceste două tipuri de comunicare corespund celor două tipuri comportamentale, cooperant, respectiv conflictual. Comunicarea conflictuală este tipul de comunicare interpersonală care conține diverse forme de dezacord verbal. Discursul conflictual reprezintă tipul de discurs caracteristic pentru comunicarea conflictuală. La rândul său, discursul conflictual este caracterizat prin prezența dezacordului verbal, în forme atenuate sau nu. Formele neatenuate de dezacord verbal sunt forme de manifestare ale agresivității verbale. Discursul conflictual, indiferent de circumstanțe sau performatori, prezintă trei parametri aflați în interacțiune: argumentația, asertivitatea și agresivitatea.

În cazul discursului conflictual, situația de comunicare este extrem de importantă pentru analiza discursului. Analiza discursului, în general, și a discursului conflictual, în particular, nu ar fi posibile fără cunoașterea situației de comunicare. Următorul exemplu este un caz de contestare. B este un avocat care merge în arhivă pentru a căuta un dosar; după ce a fost trimis la greșier, trebuie să se întoarcă la arhivă, pentru că dosarul se află totuși acolo:

- (2) **1 A:** DOmnule↓ v-am trimis la greșiera de șe[dință]
2 B: [(doamnă) am fost la greșieră↓ greșiera-mi spune că v-a adus dosaru-n arhivă
3 A: CÎND mi l-a adus în arhivă.
4 B: *dumneavoastră mă-ntrebați pă mine* ↑
5 A: <îpăi greșiera dă ședință dacă [v-a spus că l-a adus↑>
6 B: *finseamnă că cineva [e nebun aicea* ↑ (Ionescu-Ruxăndoiu 2002: 103)

La replica lui A (3), B manifestă dezacord față de comportamentul lui A și replica lui este o modalitate de contestare a poziției lui A. Acest exemplu este și un caz de neînțelegere. Pe A îl interesează să afle exact când i-a fost adus dosarul, pe când B este sarcastic și îi contestă poziția. Exemplul este, în același timp, un caz de neînțelegere planificată, care conduce la comunicare conflictuală (replica 6 este și mai puternică).

Termenul „conflict” este legat de verbul latin *confligo, ěre* („a se lupta”, „a se bate”), participiul substantivat al acestuia fiind *conflictus* („ciocnire”, dar și „ceartă”). Conflictul este definit adesea prin termeni precum *dispută, ceartă, scandal, disensiune, luptă, război* etc. Una dintre cele mai cunoscute definiții ale conflictului este cea formulată de L.A. Coser:

Conflictul este o luptă între valori și revendicări de statusuri, putere și resurse, în care scopurile oponentilor sunt de a neutraliza, leza sau elimina rivalii (1967: 8).

Conflictul este de mai multe feluri (interpersonal, intragrup, intergrup și internațional⁶); de interes pentru discuția de față este conflictul verbal interpersonal, intragrup și intergrup, exteriorizat prin intermediul discursului conflictual, discurs caracteristic pentru comunicarea conflictuală.

Orice mesaj real, aici fiind incluse și componente ale discursului conflictual, în afară de transmiterea de informație, contribuie la definirea relației dintre interlocutori, având deci un rol social.

Multitudinea formelor conflictuale este generată de multitudinea circumstanțelor conflictuale. Există conflicte culturale, birocratice, educaționale, legale, medicale, militare, legate de muncă etc.⁷ Nu trebuie neglijate, din punctul de vedere al apartenenței la conflict, nici interacțiunile mai puțin formale din cadrul familiei, grupurilor de prieteni sau al întâlnirilor conjuncturale. Din acest punct de vedere, disputele existente în emisiunile de televiziune se încadrează în categoria conflictului între interlocutori care sunt asimilați unui grup, prin faptul că participă la aceeași emisiune (se creează o egalizare a statutului lor prin anularea diferențelor), cu mențiunea că se desfășoară într-un cadru instituțional. Numeroasele dispute existente în ședințele Senatului fac parte din categoria conflictelor între parteneri de dialog cu un statut egalizat prin instituția căreia îi aparțin, cadrul în care se desfășoară fiind, de asemenea, instituțional.

Acordul și dezacordul reprezintă doi poli ai comunicării interpersonale, contribuind la structura acesteia. În anumite tipuri de discurs, dezacordul este un act programat, este o regulă constitutivă (Searle 1969), privită ca atare de participanții la conversație. Diferența între acord și dezacord constă în faptul că dezacordul este tipul structural marcat, pe când acordul este tipul nemarcat (Ionescu-Ruxăndoiu 2003).

Dezacordul verbal (în cadrul căruia subiectul sau tema de discuție reprezintă punctul de pornire) și discursul conflictual (unde subiectul sau tema reprezintă, de fapt, un pretext) aparțin tipului de comportament conflictual. Trecerea de la dezacord verbal la comunicare conflictuală este una gradată și nu se manifestă întotdeauna. Comunicarea conflictuală conține însă, în mod obligatoriu, forme ale dezacordului verbal. Exprimând dezacord verbal, un interlocutor folosește o formă mai puțin atenuată a discursului conflictual, reprezentativ, așa cum am stabilit anterior, pentru comunicarea conflictuală.

Reflectarea (Sornig 1977: 352) este o formă de răspuns prin care vorbitorul revine asupra a ceea ce a spus interlocutorul și funcția sa este de a structura conversația. Ca tip de comportament comunicativ, reflectarea este tipul care caracterizează atât comunicarea conflictuală, cât și pe cea consensuală.

Indiferent de terminologia din literatura de specialitate – dezacord, contradicție, obiecție (Sornig 1977: 361) –, trăsătura principală comună este că reprezintă o reflectare, de multe ori doar

⁶ Clasificare propusă de Stoica-Constantin (2004: 31).

⁷ Vezi Grimshaw (1990: 1-13), pentru o inventariere completă a circumstanțelor conflictuale.

implicită, a unui act de vorbire anterior, care a fost inițial decodat și apoi anumite detalii sau întreg actul de vorbire au fost puse la îndoială de către receptor. Persoana care își exprimă îndoiala sau dezacordul trebuie să fi înțeles intenția comunicativă a interlocutorului (forța ilocuționară). Dezacordul a fost definit de Janie Rees-Miller (2000: 1088) după cum urmează:

A Speaker S disagrees when s/he considers untrue some Proposition P uttered or presumed to be espoused by an Addressee A and reacts with an utterance the propositional content or implicature of which is Not P.⁸

Atunci când avem în vedere aspectele și trăsăturile comunicării caracterizate prin preponderența dezacordului verbal, obiectul definiției trebuie extins și la intenția emițătorului, la forța ilocuționară a unui act de vorbire sau chiar la toate componentele unui discurs. Dezacordul apare ca urmare a existenței actelor de vorbire anterioare.⁹ Gradul în care aceste acte de vorbire anterioare sunt folosite în formularea dezacordului depinde de vorbitor. În ceea ce privește conținutul, tot vorbitorul poate alege care detalii cognitive din „pre-text” pot fi corectate sau contrazise.

Prin urmare, un act de vorbire prin care se exprimă dezacordul permite un grad mare de libertate în ceea ce privește obiectul dezacordului, de unde multitudinea actelor de vorbire care pot fi încadrate aici, chiar dacă ele nu fac parte dintr-un discurs conflictual sau predominant conflictual. Actele prin care ne manifestăm acordul sau dezacordul nu pot fi avute în vedere separat, ca părți ale unui dialog: ele au o anumită relevanță comunicativă numai în combinație cu afirmațiile la care se referă. Aceste combinații reprezintă mecanisme importante în secvențele conversaționale, deoarece ele contribuie la menținerea contactului comunicativ și, totodată, la menținerea înțelegerii între partenerii de discuție.

Cel mai frecvent, dezacordul ia forma unei declarații sau a unei aserțiuni. Frecvența mare a acestora în interacțiunea verbală poate fi pusă pe seama faptului că, din punct de vedere formal, dar și cognitiv, este mult mai ușor pentru un interlocutor să contrazică, să producă deci un act de vorbire bazat pe vechea informație, decât să solicite informație nouă sau anumite tipuri de răspunsuri.

De cele mai multe ori, dezacordul manifestat de un interlocutor nu rezultă din ceea ce a fost spus, ci este ancorat în însăși persoana care a produs actul de vorbire respectiv. Rolul social al persoanei care este contrazisă sau în raport cu care se manifestă dezacordul este cel care creează de multe ori dificultate pentru actul în sine.

Dezacordul poate fi considerat un act de vorbire meta-lingvistic, dar în același timp analogic și meta-comunicațional (Watzlawick et al. 1967), pentru că este relaționat cu forța ilocuționară și se opune acesteia, adică intenției pe care vorbitorul a avut-o când a produs respectivul act de vorbire.

⁸ „Un vorbitor S nu este de acord cu o propoziție P, considerând-o falsă, propoziție care a fost verbalizată sau asumată de către un interlocutor Y, și reacționează printr-un act de vorbire al cărui conținut propozițional sau implicatură este Non P.”

⁹ Sornig (1977: 361) numește aceste acte de vorbire „pre-text”: „Contradiction, objection and disagreement recur upon what has gone before (the pre-text).”

În același timp însă, formularea întrebărilor și solicitarea de informație pot fi privite ca acte de vorbire agresive, pentru că, în anumite situații, asemenea intervenții meta-lingvistice sunt interpretate ca un tip de protest. În general, orice act de vorbire care aduce orice fel de comentariu asupra unui „pre-text”, punând la îndoială părți ale informației de tip semantic sau pragmatic (câteodată chiar structura formală), comentându-le sau negându-le (semantic sau formal), poate fi considerat un act de vorbire prin care se exprimă dezacordul sau contradicția. Actele de vorbire prin care se exprimă dezacord verbal nu sunt relaționate doar cu co-textul, ci mai ales cu contextul situațional.

Secvențele în care un act de vorbire de orice tip este obiect al dezacordului cuprind mai multe operații: se decodează structura de suprafață dată, se încearcă înțelegerea din punct de vedere semantic a structurii de adâncime, se codează dezacordul în structura de adâncime prin re-aranjarea argumentelor și a elementelor formale, acest proces realizându-se într-o structură de suprafață inteligibilă și acceptată de partener. De obicei, numai o parte din ceea ce a fost comunicat este contrazisă. Acest lucru se aplică formelor de dezacord indirect, deși și formele de dezacord direct sunt centrate pe anumite elemente ale „pre-textului”. De multe ori, întâlnim însă și strategia prin care nu se admite un anumit lucru, afirmându-se exact contrariul, strategie preferată unui comentariu negativ explicit.

Dezacordul este astfel o mișcare conversațională reactivă, care nu se asociază în mod necesar cu un act de vorbire agresiv. Comunicarea caracterizată prin preponderența dezacordului verbal are propriile aspecte și trăsături și nu reprezintă, în mod necesar, o latură a comunicării conflictuale propriu-zise.

Următoarele două exemple conțin forme de comunicare conflictuală caracterizate prin prezența dezacordului agravat. Diferența dintre ele constă în selecția participanților și în prezența față de absența argumentației. Primul exemplu este un fragment dintr-un interviu pe care un jurnalist îl ia fostului președinte al României, pe când exemplul al doilea este un fragment care face parte dintr-o confruntare televizată între președintele și vice-președintele Federației Române de Box de la acea vreme.

- (3) **II:** da↓ ((își drege vocea)) îm[↓] să-ncep chiar cu: întrebările dumneavoastră. n-am fost niciodată ateu. prin ateu se înțelege un militant ÎMPOTRIVA religiei. io n-am pledat împoTRIVA religiei vreodată.
 <_i am RESpectat todeauna↑ nu_nu dați-mi voie să # vă spun acuma↑>
GL: o imagine, asta a fost # tot ce-am crezut.
II: î: <_i eu nu vorbesc de imagine↓ eu vă răspund [pă fondu: chestiunii↑> (Ionescu-Ruxăndoiu 2002: 148)
- (4) **B:** [băi_ruDEle↓ deci asta ce fa:ci tu::↑ [este părerea↓
A: [HAI să trecem la ALTceva.
B: NU TREcem la nimic↓ o terminăm [pe asta↓ nu↑
A: [acu o ții p-asta.
B: ă: deci dacă vrei să spun despre bo:x↓ și despre ce-ai făcut tu pentru bo:x↑ eu pot să spun mai MULte↓
A: [POȚI să spui ce vrei tu. (Ionescu-Ruxăndoiu 2002: 194)

În primul exemplu, prezența argumentației, chiar dacă este de tip sofistic, plasează dezacordul de partea asertivă a comunicării, pe când în exemplul următor, lipsa argumentației este un indiciu al caracterului său agresiv.

5. Concluzii

A acțiunile verbale caracterizate prin dezacord ale diferiților interlocutori, acțiuni ce pot face parte sau nu dintr-o comunicare conflictuală, sunt relevante pentru diverse mecanisme sociologice și psihologice. Pentru înțelegerea și cunoașterea acestor mecanisme este necesară, într-o primă fază, stabilirea trăsăturilor generale, reprezentative pentru acest tip de comunicare.

Am prezentat atât trăsăturile generale ale comunicării conflictuale, cât și situația studiului conflictului verbal în cadrul pragmaticii. Am adus în discuție noțiuni precum: conflict verbal, comunicare conflictuală, discurs conflictual, acord / dezacord verbal, încercând să clarificăm raportul și legătura dintre ele.

Bibliografie

- Bavelas, J. B., L. E. Rogers, F. E. Millar (1985): Interpersonal conflict. – În: T. A. Van Dijk (ed.) 1985, Vol. 4, 9-26.
- Brown, P., H. S. C. Levinson (1987): Politeness. Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press.
- Coser, L.A. (1967): Continuities in the Study of Social Conflict. New York: Free Press.
- Craig, R., K. Tracy, F. Spisak (1986): The discourse of requests: Assessment of a politeness approach. – *Human Communication Research* 12, 437-468.
- Culpeper, J. (1996): Towards an anatomy of impoliteness. – *Journal of Pragmatics* 25, 349-367.
- Dijk, T. A. van (ed.) 1985. Handbook of Discourse Analysis, I-IV. – Londra: Academic Press.
- Grimshaw, A. D. (ed.) (1990): Conflict Talk. – Cambridge: University Press.
- Ionescu-Ruxăndoiu, L. (ed.) (2002): Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiță de tipologie. – București: Editura Universității din București.
- Ionescu-Ruxăndoiu, L. (2003): Limbaj și comunicare. – București: All.
- Lakoff, R. (1989): The Limits of Politeness. – *Multilingua* 8, 101-129.
- Leech, G. (1983): Principles of Pragmatics. – Londra-New York: Longman.
- Penman, R. (1990): Facework and Politeness: Multiple Goals in Courtroom Discourse. – *Journal of Language and Social Psychology* 9, 15-38.
- Rees-Miller, Janie (2000): Power, severity, and context in disagreement. – *Journal of Pragmatics* 17, 1087-1111.
- Searle, J.R. (1969): Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: University Press.

- Sornig, Karl (1977): Disagreement and contradiction as communicative acts. – *Journal of Pragmatics*, 347-374.
- Stoica-Constantin, Ana (2004): Conflictul interpersonal – Prevenire, rezolvare și diminuarea efectelor. Iași: Polirom.
- Șerbănescu, A. (2002): Conflictul verbal (Studiu de caz și repere teoretice). – In: G. Pană-Dindelegan (ed.): *Actele colocviului Catedrei de limba română*, 319-337. București: Editura Universității din București.
- Tracy, K. (1990): The many faces of facework. – In: H. Giles, W. P. Robinson (eds.): *Handbook of Language and Social Psychology*, 209-226. Chicester: Wiley.
- Watzlawick, P., J.H. Beavin, D.D. Jackson (1967): *Pragmatics of Human Communication*. New York: W.W. Norton.
- Zafiu, R. (2000): Limbajul agresivității și al conflictului. – *Revista română de comunicare și relații publice* 2-3, 103-111.

Forme și structuri discursive

Liliana Ionescu-Ruxăndoiu

Impolitețea *in absentia* în discursul parlamentar românesc

Studiu de caz

1. Observații preliminare

Cercetarea de față își propune să analizeze formele de manifestare a impoliteții într-un tip special de dezbateri parlamentară: cea care a avut ca obiect propunerea de suspendare din funcție a Președintelui Traian Băsescu (19 aprilie 2007). Vom lua în discuție, cu acest prilej, o serie de aspecte teoretice referitoare la definirea impoliteții și la acele strategii al căror specific este determinat de contextul instituțional al raporturilor comunicative. Observațiile noastre nu au în vedere impolitețea *in praesentia*, cea orientată spre interlocutor, ci impolitețea *in absentia*, cea care are drept țintă o terță persoană, absentă din cadrul concret al comunicării. Vom comenta, de asemenea, strategiile de răspuns la acest tip de impolitețe ale partizanilor Președintelui.

2. Contextul comunicativ

Faptul că parlamentul este prin excelență un spațiu al confruntării opiniilor nu presupune totuși excluderea completă a existenței cooperării. În cea mai mare parte a cazurilor, se poate vorbi despre combinarea, în proporții variabile, a unor manifestări comunicative care reflectă cele două atitudini posibile.

Dezbaterea pe care o avem în vedere se situează însă într-o zonă caracterizată prin maxima polarizare a discursurilor parlamentarilor. Aceștia se plasează neechivoc fie în grupul detractorilor Președintelui (membrii tuturor partidelor, cu excepția PD), fie în grupul apărătorilor acestuia (membrii PD, al cărui președinte a fost Traian Băsescu înaintea alegerii sale ca Președinte al României). Cooperarea nu are loc decât între membrii aceluiași grup și se realizează cumulativ (prin adăugarea de date și / sau argumente în favoarea sau împotriva Președintelui), între grupuri relația fiind acut conflictuală, fiecare element nou adus în discuție alimentând disputa. Confruntarea este deschisă, excluzând posibilitatea negocierii opiniilor prin invocarea unor argumente puternice și găsirea unei soluții mutual acceptabile. Cu toate diferențele formale dintre discursuri, pozițiile exprimate de diverșii parlamentari sunt integral predictabile, fiind pre-determinate de afilierea lor politică.

Ținta atacurilor celor două grupuri este, în esență, diferită: individuală (Președintele), pentru primul grup, și colectivă (partidele adverse, inițiatorii și susținătorii suspendării Președintelui), pentru cel de-al doilea grup. În primul caz, atacurile sunt performate *in absentia* (Președintele neparticipând la ședința Parlamentului) și au ca obiect o mare diversitate de aspecte vulnerabile ale personalității publice și private a Președintelui. În al doilea caz, atacurile sunt, de obicei, globale, îndreptate împotriva formațiunilor politice favorabile suspendării, menționate explicit, dar tratate nediferențiat. Astfel de atacuri sunt similare mai degrabă cu atacurile *in absentia*, în măsura în care, de cele mai multe ori, ținta lor este abstractă, practic nereperabilă sub forma unor entități direct implicate în procesele comunicative. Există însă, în unele discursuri, și atacuri *in praesentia*, vizând figuri reprezentative din partidele adverse, care participă la dezbateri. Pot fi identificate, de asemenea, ținte colaterale: persoane asociate fie cu Președintele, fie cu oponenții săi, ale căror nume sunt menționate de către anumiți parlamentari.

Obiectivul imediat al vorbitorilor, acela de a marca puncte în disputa cu adversarii care intervin în dezbateri, se împletește strâns cu acela de perspectivă al influențării deciziei de vot a electoratului – auditoriul vizibil și invizibil al dezbaterii – pentru referendumul care va urma și chiar pentru viitoarele alegeri.

Ținând seama de această configurație a contextului comunicativ, caracterizată prin faptul că dezacordul este programatic nu numai ca atitudine generală a participanților, ci și ca trăsătură constitutivă a genului discursiv pe care dezbaterii considerată îl ilustrează, este de așteptat ca impolitețea să reprezinte o componentă importantă a structurii diverselor intervenții. Precizăm că formatul dezbaterii de care ne ocupăm atribuie adversarilor Președintelui rolul de inițiatori (pentru că ei trebuie să-și motiveze propunerea luată în discuție), iar adepților acestuia, rolul de a reacționa.

3. Precizări teoretice

1. În definiția impoliteții au fost exprimate opinii care se disting prin modul de raportare la teoriile politeții, îndeosebi de teoria lui P. Brown și S. Levinson (1987). Întemeindu-se pe conceptele de imagine publică individuală (*face*) și de act amenințător la adresa acesteia (*face threatening act – FTA*) și pe viziunea lui P. Brown și S. Levinson despre mecanismele de funcționare a politeții, unii autori, îndeosebi cei din Școala britanică de la Lancaster, consideră impolitețea drept un fenomen secundar față de politețe sau drept „un parazit al politeții” (Culpeper 1996: 355). Ceea ce le distinge este intenția locutorului în privința imaginii publice a celuilalt (*face*): confirmarea și consolidarea acesteia – în cazul politeții, atacul și discreditarea – în cazul impoliteții, și, desigur, efectul obținut: promovarea armoniei sociale vs. subminarea acesteia (*ibid.*: 349-350).

Deși într-o versiune revizuită a acestui punct de vedere (Culpeper *et al.* 2003) se insistă asupra unui aspect semnalat și în versiunea anterioară: gradul înalt de dependență a impoliteții de

contextul comunicativ (cf. Culpeper 1996: 350-351; Culpeper *et al.* 2003: 1555), definirea impoliteții drept politețe cu semn schimbat are dezavantajul de a nu reflecta întotdeauna în mod adecvat realitatea interacțiunii verbale, care implică o mare diversitate de forme.

R. Lakoff (1989) observa în mod just că teoriile politeții, orientate cu precădere spre comunicarea curentă, trebuie să fie extinse și la tipurile de discurs asociate unor contexte profesionale și instituționale, fapt care ar atrage modificări importante de perspectivă asupra fenomenelor examinate (cf. și Harris 2001: 452-453).

Pe de altă parte, în realitate comunicativă, coexistă nu numai diversele tipuri de strategii ale politeții (deși, așa cum precizează Culpeper *et al.* 2003: 1555, P. Brown și S. Levinson nu admiteau acest fapt) sau ale impoliteții (pentru exemple, v. *ibid.* 1560-1568), ci și strategii specifice ambelor fenomene (pentru exemple, v. Harris 2001: 462-466).

Pentru alți autori, politețea și impolitețea nu se află într-o relație antinomică, în cadrul căreia impolitețea ar fi termenul marcat, desemnând un comportament anormal și irațional (cf. Kienpointner 1997: 251). Impolitețea nu este în mod necesar derivabilă din politețe, ca un fenomen secundar, ci constituie o formă prototipică de comportament non-cooperativ sau competitiv, așa cum politețea este o formă prototipică de comportament cooperativ. Între formele de comunicare cele mai politicoase și cele mai nepoliticoase există un spectru larg de posibilități actualizate în interacțiune (*ibid.*: 257-258). Reproșul, acuzația, critica sau insulta, de exemplu, sunt forme ale impoliteții care se diferențiază prin gradul în care afectează imaginea individuală a celuilalt. Gradabile sub aspectul forței agresive sunt și aluzia, ironia și sarcasmul, ca mijloace strategice importante de actualizare a comportamentului verbal nepolitic.

Continuumul politețe-impolitețe reflectă continuumul cooperare-conflict. Fiecare gen discursiv interacțional se caracterizează printr-o pondere specifică a componentei cooperative și a celei conflictuale, motivată prin factori externi (configurația particulară a situației de comunicare), dar și interni (regulile constitutive ale genului). Tipologia impoliteții propusă de M. Kienpointner include atât forme de impolitețe cooperativă (simulată – formă discutată și de J. Culpeper (1996: 352-353) – sau ca expresie a unor interese sau atitudini comune), cât și forme de impolitețe non-cooperativă, unele dintre ele motivate (cu funcție strategică, în anumite instituții, competitive sau ca mijloc de autoapărare) (Kienpointner 1997: 261). În cazul dezbaterii parlamentare, actele de amenințare neatenuate la adresa imaginii adversarilor intră în definiția genului și, în măsura în care se respectă anumite constrângeri formulate în regulamentele de funcționare a instituției, corespund așteptărilor participanților, neavând efectul de blocare a raporturilor comunicative sau interpersonale, specific pentru conversația curentă (cf. Harris 2001: 469). Mai mult, ca trăsătură inerentă de gen, impolitețea nu constituie în mod necesar manifestarea unui comportament reactiv, așa cum se întâmplă în cazul unui mare număr de forme discursive, mai ales neinstituționale.

2. Pentru autorii care definesc impolitețea prin raportare la politețe, (super)strategiile celei dintâi reprezintă o reflectare în oglindă a (super)strategiilor descrise de P. Brown și S. Levinson, deosebirea fiind dată numai de atitudinea față de imaginea celuilalt (nu de sprijinire, ci de atac al acesteia), iar alegerea strategică depinde de determinarea situațională a valorii aceluiași variabile ca și în cazul politeții (Culpeper 1996: 355-358 ; Culpeper *et al.* 2003: 1554-1555).

Se disting astfel: superstrategii de exprimare neambiguă (*on record*) a unor acte amenințătoare (*FTA*), superstrategii ale impoliteții pozitive și ale impoliteții negative, precum și superstrategii de exprimare ambiguă (*off record*) a actelor amenințătoare – fiecare subordonând un număr de strategii –, la care se adaugă superstrategia suprimării expresiei politeții acolo unde aceasta este așteptată. În realitate, excluzând ultima situație, care presupune abținerea deliberată de la orice manifestare necesară a politeții (de exemplu, absența exprimării mulțumirilor sau a scuzelor atunci când s-ar impune astfel de acte), în legătură cu celelalte patru tipuri de superstrategii se pot face o serie de comentarii. Pentru P. Brown și S. Levinson, superstrategiile politeții pozitive și negative se caracterizează prin exprimarea neambiguă a unor acte amenințătoare (*FTA*), dar spre deosebire de celelalte strategii care au aceeași trăsătură și a căror prezență este limitată la câteva situații, presupun acțiuni redresive implicite sau explicite. Cum impolitețea exclude prin natura sa astfel de acțiuni, strategiile impoliteții pozitive și negative nu mai pot fi distinse de cele definite prin performarea neambiguă a actelor de amenințare la adresa imaginii celorlalți. Aceasta înseamnă că singura distincție operantă în cazul impoliteții este aceea între superstrategii de tip *on record* și *off record*, primele implicând atacul la adresa imaginii (pozitive sau negative a) receptorului(-ilor).

Descrierea propusă de Culpeper pentru diversele strategii ale impoliteții pozitive și negative inversează raporturile de distanță dintre interlocutori care definesc, în viziunea lui P. Brown și S. Levinson, cele două tipuri de politețe, transformându-le astfel în opusul lor. Impolitețea pozitivă creează artificial distanță, urmărind izolarea receptorului (prin ignorarea, excluderea sau disocierea de receptor, manifestarea dezinteresului, a lipsei de simpatie sau de compasiune pentru acesta, folosirea unor termeni de adresare neadecvați sau a unui limbaj obscur, a unor forme tabu sau insultătoare, căutarea dezacordului etc.), pe când impolitețea negativă reduce artificial distanța când aceasta ar trebui recunoscută (prin amenințări la adresa receptorului, ridiculizarea acestuia, invadarea teritoriului său, asocierea explicită a acestuia cu aspecte negative, îndatorarea sau blocarea lui explicită etc.).

În plus, strategiile impoliteții negative afectează nu numai cerințele care privesc dorința de autonomie a fiecăruia (*negative face*), ci și cerințele privind dorința fiecăruia de a se bucura de aprecierea celorlalți (*positive face*), în măsura în care dezvăluirea unor aspecte obscure (*dark secrets*) sau mai puțin plăcute, legate de o anumită persoană, determină, în același timp, și o evaluare negativă a acesteia de către ceilalți. În aceste condiții, distincția dintre impolitețea pozitivă și negativă nu pare a avea o relevanță comparabilă cu aceea a distincției dintre politețea pozitivă și negativă. De altfel, acceptând existența a trei niveluri de reprezentare a eului: individual, interpersonal și de grup, nivelul individual ar trebui suplimentat cu perspectiva relațională și colectivă (Spencer-Oatey 2007: 646). Distincția între imaginea de sine (*face*) pozitivă și negativă este – după Spencer-Oatey – insuficientă, în situații de viață reale, pentru a descifra cerințele complexe de imagine ale fiecăruia, de care ceilalți trebuie să țină seama (*ibid.*: 646), mai ales că aceste cerințe pot varia dinamic în cursul interacțiunii (*ibid.*: 647).

M. Kienpointner susținuse anterior o idee parțial asemănătoare: aceea a unui relativism moderat în acceptarea universalității conceptelor de *positive* și *negative face*, *FTA* și *FEA* (*face enhancing acts*), precum și a parametrilor putere și distanță. Aceste concepte pot fi admise la un nivel

abstract, dar în explicarea unor enunțuri autentice este necesară adaptarea lor la specificul diverselor limbi și culturi (Kienpointner 1997: 283).

3. Dacă P. Brown și S. Levinson propun o ierarhie a superstrategiilor în funcție de nivelul de politețe, Culpeper și ceilalți nu se angajează să realizeze o astfel de ierarhie pentru impolitețe, dat fiind gradul ridicat de dependență a eficienței strategiilor impoliteții de situația concretă în care sunt utilizate (Culpeper 1996: 357; Culpeper *et al.* 2003: 1555) și, am adăuga, de specificul genului discursiv avut în vedere.

Se poate menționa și faptul că evaluarea gradului de politețe sau impolitețe al unor enunțuri de către emițător nu coincide în mod necesar cu evaluarea făcută de receptor. Reacția receptorului trebuie luată, de asemenea, în considerație, întrucât aceasta nu este determinată numai de specificul temperamentului sau personalității sale, ci și de felul său de a interpreta și/ sau de a percepe discursul celuilalt.

4. În termeni cognitivi, imagine (*face*) și identitate sunt concepte similare – așa cum admite H. Spencer-Oatey (2007: 644) –, întrucât ambele sunt legate de imaginea de sine a fiecăruia. Spre deosebire de identitate însă, conceptul de *face* se definește – în opinia autoarei citate – prin atribute față de care individul manifestă sensibilitate afectivă și a căror evaluare de către alții declanșează reacția sa emoțională. Explicația este dată de faptul că autoprezentarea indivizilor în procesul interacțiunii comunicative este, în esență, selectivă, presupunând expunerea directă a unor trăsături pozitiv evaluate, cu intenția ca prezența acestora să fie recunoscută de ceilalți, și disimularea trăsăturilor evaluate negativ, pentru a evita atribuirea lor de către ceilalți. Așa cum precizează H. Spencer-Oatey, sensibilitatea afectivă a unei persoane față de anumite trăsături nu este determinată numai de evaluările consensuale ale acestora într-o comunitate dată, ci și de dinamica specifică a interacțiunii comunicative, în cursul căreia ierarhizarea după importanță a trăsăturilor respective se poate modifica (*ibid.*: 644).

Amenințarea și pierderea imaginii (ca și câștigul de imagine) presupun o neconcordanță între trăsăturile pe care un individ și le atribuie sau le neagă și percepția despre el a celorlalți, reflectată în discursul acestora, performat fie *in praesentia*, fie *in absentia*.

Impolitețea este strâns legată de acest conflict posibil între modul în care se auto-evaluează un individ și modul în care este evaluat de ceilalți. Ea poate caracteriza atât comportamentul celor care au inițiativa comunicativă, cât și un comportament de reacție la secvența(-ele) precedente. În primul caz, impolitețea este intenționată, determinată de motive individuale sau de grup; pentru anumite forme de comunicare în cadru instituțional, cum este discursul parlamentar, este vorba despre divergențe de interese, opinii, convingeri, ideologii etc. Atacul deliberat la adresa imaginii cuiva poate inversa relația dintre trăsăturile pozitive revendicate și trăsăturile disimulate de o persoană și poate modifica ierarhia și ponderea acestora, pe care persoana respectivă le preconizează. În discursul politic, funcția unui asemenea atac este „demascarea” adversarului politic, ale cărui trăsături negative, menținute de acesta „în culise”, sunt expuse public, în timp ce trăsăturile pozitive pe care acesta și le atribuie deschis sunt trecute sub tăcere. În cazul așa-numitelor comunități de practică (Mills 2009: 1057-1058), printre care se numără și parlamentul, comunități care dezvoltă reguli și modalități specifice de acțiune, în vederea realizării obiectivelor comune în virtutea cărora sunt constituite (Eckert / McConnell-Ginet 1992: 464), natura și ierarhia

trăsăturilor față de care membrii comunității sunt sensibili afectiv diferă în mare măsură de cele caracteristice comunităților comunicative obișnuite. Modul de selectare a acestor trăsături are consecințe asupra gradului de agresivitate a atacului la persoană.

Impolitețea manifestată ca un comportament reactiv poate fi deliberată, dar poate fi și un rezultat al lipsei de autocontrol a unui individ, explicabilă prin anumite caracteristici temperamentale, dar și printr-un grad redus de educație, în strânsă legătură cu statutul său social.

În dezbateră parlamentară avută în vedere, evaluarea constituie nucleul de bază al activității discursive, dar ținta evaluărilor este absentă. De aceea, impolitețea reactivă caracterizează comportamentul unei instanțe intermediare: partizanii politici ai Președintelui, care deviază atacurile spre grupul inițiatorilor evaluărilor critice la adresa acestuia și / sau spre persoane reprezentative din acest grup.

4. Aspecte formale și semantice ale impoliteții *in absentia*

Dacă în cazul impoliteții *in praesentia* raportarea la individul(-izii) care constituie ținta atacurilor se face sub forma adresării directe, a cărei marcă gramaticală este reprezentată de persoana a II-a (singular sau plural) a pronumelor și a verbelor, în cazul impoliteții *in absentia* această raportare se face indirect, prin folosirea formelor de persoana a III-a (singular sau plural). Adresarea directă (la persoana a II-a) către cineva care nu este de față este un procedeu retoric, mai rar utilizat, având ca rezultat intensificarea forței ofensive a enunțurilor, ca în următorul exemplu:

(1) „Păi, *stimate domnule Președinte Traian Băsescu*, să vă propun spre atenție niște cifre”,

în care formula de adresare foarte ceremonioasă, precedând semnalarea unor adevăruri neplăcute pentru Președinte, denotă un uz antiflastic.

Folosirea persoanei a III-a – definită de E. Benveniste drept non-persoană – are un efect de atenuare a formulărilor: a spune ceva *despre* cineva are un alt impact asupra destinatarului și a auditorilor decât a spune aceleași lucruri adresându-i-te direct (cf., de exemplu, *X este un dobitoc* vs. *Dobitocule!*). În raport cu prezența sau absența persoanei a II-a în structura enunțurilor, putem distinge deci între o impolitețe agresivă și una atenuată, impolitețea *in absentia* ilustrând, în mod obișnuit, cel de al doilea tip.

Pentru ambele tipuri, criteriul manierei neambigue sau ambigue de performare a actului de amenințare a „feței” (*FTA*) își păstrează validitatea.

4.1. Strategii de performare neambiguă (*on record*) a *FTA*

În cazul impoliteții *in absentia*, aceste strategii presupun o evaluare negativă a persoanei care constituie ținta atacurilor, contravenind dorinței sale firești de a se bucura de aprecierea celorlalți

(așa-numitelor *positive face wants*). În funcție de modul de realizare lingvistică, putem distinge între strategii *atributive* și strategii *descriptive*. Cele dintâi sunt marcate prin folosirea unor nominale (adjective sau substantive) calificative, servind la configurarea unui portret negativ al persoanei vizate, marca celorlalte fiind reprezentată de utilizarea unor verbe cu o componentă semantică evaluativă negativă, prin intermediul cărora sunt caracterizate acțiunile persoanei respective.

(a) Strategiile atributive prezintă două tipare sintactice de bază:

(a₁) X este + A_j

(a₂) X este (a fost)/ reprezintă + N (+A_j),

actualizate discursiv în mai multe variante, având diferite grade de complexitate.

Exemplele (2-4) ilustrează cele mai simple posibilități de expresie pentru strategiile atributive:

(2) „văzând ce *țâfnos* și *agresiv* este, i-am spus”

(3a) „Domnul Băsescu este *un om sfârșit* politic”

(3b) „Domnul Traian Băsescu *e terminat* ca om politic”

(4) „Traian Băsescu reprezintă un *proiect politic eșuat*”

În alte cazuri însă, termenii de evaluare negativă apar în structuri mai complexe, al căror element comun îl constituie antiteza cu termeni conotați pozitiv,

- fie antiteza simplă, ca în exemplul următor:

(5) „Traian Băsescu, în loc să fie *catalizatorul* energiilor sănătoase ale națiunii, este, din păcate, *anticoagulantul* energiilor pozitive și sănătoase ale națiunii”,

în care substantivele puse în opoziție nu sunt antonime propriu-zise, ci devin contextual antonime,

- fie cumulum unor structuri antitetice paralele, al căror efect se bazează pe jocul antonimelor:

(6) „Toți au fost *proști*, ca el să pară *deșteptul*, toți au fost *ticăloși*, ca el să pară *onestul*, toți au fost *hoți*, ca el să pară *judcătorul*.”,

sau pe corectări succesive ale autoevaluărilor propuse de cel vizat:

(7) „Acesta nu este un *președinte jucător*, ci unul *infractor*. El nu este un *președinte activ*, ci unul *negativ*. El nu este un *președinte atipic*, ci unul *anormal*.”

(*președinte jucător*, *activ*, *atipic* sunt trimiteri directe la formulele utilizate de Președinte pentru a se defini).

(b) Strategiile descriptive fac apel, de asemenea, la antiteză, asociată uneori cu paralelismul, ca în exemplul următor:

(8) „El nu a criticat, a demonizat, nu a îndreptat, a distrus, nu a construit, a pârjolit.”

Adăugăm observația că, în cazul tiparului sintactic (a_2) de actualizare a unor strategii atributive, în care termenul conotat negativ este un nume, enunțurile iau adesea forma unei definiții:

(9) „El este o frână pentru România.”

(10) „Cred că domnul Traian Băsescu, în acest mandat, cel puțin, a fost *ultimul frison al unei boli îndelungate, și feudale, și comuniste, și de tranziție*”.

Incluzând un verb existențial, care stabilește o relație de echivalență între cele două părți componente (care funcționează sintactic ca subiect, respectiv, ca nume predicativ), aceste definiții au un aspect foarte apropiat de cel al formulelor gnomice (cf. *Pământul este o planetă*). Ceea ce le deosebește însă de acestea este lipsa de obiectivitate a aserțiunilor și, prin urmare, caracterul lor discutabil. Subiectivitatea afirmațiilor are drept mărci discursive definirea elementului considerat prin echivalente metaforice (*o frână, ultimul frison...*), precum și prezența unor modalizatori epistemici (*cred*) ca prefețe ale enunțurilor.

Analizând exemplele (9) și (10), ne putem pune întrebarea dacă acestea sunt ilustrative pentru strategiile de tip *on record* ale impoliteții, așa cum rezultă dacă ținem seama de prezența unui verb existențial, în virtutea căreia atacul la adresa imaginii celui alt apare drept neambiguu performat, sau este vorba despre strategii de tip *off record*, așa cum rezultă din faptul că sunt utilizate metafore. Considerăm că astfel de exemple reflectă împletirea celor două tipuri de strategii în realitatea comunicării, precum și natura graduală a tranziției de la un tip la celălalt.

4.2. Strategii de performare ambiguă (*off record*) a FTA

Ca și în cazul impoliteții *in praesentia*, strategiile de acest tip ale impoliteții *in absentia* se bazează fie pe încălcarea uneia sau a mai multor maxime ale principiului cooperativ, care are ca rezultat generarea unor implicaturi, fie pe exploatarea presupuzițiilor. Discursiv, aceste mecanisme strategice se realizează sub forma figurilor de stil semantice și sintactice, care apar, de obicei, în combinații diverse, în interiorul aceleiași unități sau secvențe.

Ironia are o frecvență foarte ridicată, luând adesea forma cea mai vehement critică: sarcasmul. Ea este rezultat al unei atitudini prin excelență ludice a vorbitorului, care dispune în mod absolut de sensuri, cuvinte sau expresii din limbajul comun sau al altor persoane, detașându-le din contextele legitimate sau actualizate prin uz și plasându-le în contexte neașteptate.

Metaforele ironice sunt foarte numeroase. De cele mai multe ori, este vorba despre așa-numitele „metafore filate”: există o metaforă de bază, care orientează toate alegerile lexicale dintr-un enunț, impunând astfel o lectură integral figurativă a acestuia. Cf., de exemplu:

(11) „e un lucru de mirare că un fost *marinar de cursă lungă* – toată stima pentru profesia d-sale [...] – un asemenea *lup de mare*, deci, e lucru de mirare că se îmbată cu *apă chioară*”

(12) „Că *pălăria* de președinte este mult prea mare pentru domnul Băsescu și *îi cade pe ochi*, asta a priceput toată lumea.”

(13) „Noi trăim, din păcate [...] sub *umbra lui Vodă*. Nu s-au spulberat încă acesta *umbre*. *Umbra lui Vodă Carol*, din memoria recentă, *umbra lui Vodă Nicolae*, *umbra lui Vodă Traian*, acum.[...] În *umbra lui Vodă crește* ceva ce domnul Băsescu ia drept popor, *o vegetație* de boci, berceni, boureni, saltimbanci ai lui Vodă.”

În alte situații, efectele ironice sunt rezultat al unor jocuri de cuvinte, care exploatează polisemia anumitor forme. Cf., de exemplu:

(14) „A declarat, la începutul mandatului, că *joacă* totul pe o singură carte: Constituția. A jucat pe Constituție ... *a jucat* cu picioarele.”

(15) „domnia pe care a exercitat-o nu a fost decât un lung *parastas* cu *gogoși* otrăvite”

(de remarcat, în exemplul (15), fuziunea între jocul de cuvinte și metaforă, ironia rezultând din exploatarea sensului figurat al cuvântului *gogoasă* „minciună”; plasarea acestuia în mod insidios alături de cuvântul *parastas* ar motiva sensul propriu „aliment”; *parastas* reprezintă însă o altă desemnare metaforică).

Dacă majoritatea remarcilor ironice au drept țintă statutul oficial și politica Președintelui, cele referitoare la comportamentul său ca persoană privată sau în împrejurări oficiale iau forma unor aluzii ironice. Cf., de exemplu:

(16) „Când vorbești singur, ai întotdeauna dreptate, spunea Balzac. Precizez, pentru informarea corectă a domnului Băsescu, că *Balzac nu este un coniac, nici o marcă de whiskey*, ci un mare scriitor și moralist european.”

(17) „Politica externă nu se conține la cârciumă, diplomația nu se practică în *slip*”

Implicaturile enunțurilor menționate mai sus („Președintelui îi place alcoolul”; „Președintele este incult” – pentru (16), respectiv „Președintele nu cunoaște regulile de bază ale contactelor diplomatice, este inabil în materie de politică externă”, „Președintele are preferințe fruste” – pentru (17)) se bazează pe încălcarea maximei manierei, dar și a maximei calității, întrucât nu se furnizează dovezi în favoarea celor afirmate. Ne aflăm în fața unei tehnici de manipulare a auditorilor, în măsura în care informațiile transmise sunt prezentate drept larg cunoscute și deci axiomatice. De fapt, aluziile pe care le conțin aceste enunțuri sunt insinuări, reflectând o manieră sofisticată de argumentare (de tip *ad personam*).

Asemănătoare ca mecanism sunt și tehnicile de manipulare a presupuzițiilor, bazate pe inversarea relației dintre informația nouă și informația dată. Așa-numitele presupuziții informaționale (Sbisă 1999) nu înglobează, în realitate, informație cunoscută, ci informația interpretată subiectiv, pe care emițătorul vrea să o comunice. În felul acesta, subiectivismul este disimulat, iar informația „trece” mai ușor, întrucât presupuzițiile nu constituie obiect de controversă.

Un astfel de mecanism funcționează în cazul preteritiei (cf. Ionescu-Ruxăndoiu 2009), figură bazată pe neconcordanța dintre intenția declarată explicit de emițător de a evita anumite subiecte neplăcute și furnizarea de detalii referitoare la acele subiecte. Cf., de exemplu:

(18) „*Las la o parte* că procentul penalitate, adică de a avea dosar penal, la Președinție este 100%, că avem un titular și câteva dosare penale, și la Parlament este, pentru Dumnezeu, totuși, mult mai mic.”

(19) „*N-am să trec în revistă* vicleșugurile, sforăriile, insultele, zicerile demagogice, incităriile celor 28 de luni de mandat. Sunt câtă frunză și iarbă.”

Prefețele metacomunicative, implicând certitudinea asupra celor afirmate (*las la o parte, n-am să trec în revistă*), marchează secvențele următoare (completive sau complemente directe) drept conținând presupoziii factive. Adevărul acestora nefiind deci contestabil, critica la adresa adversarului politic este intensificată.

5. Tipuri de reacție la impolitețea *in absentia*

În absența Președintelui, cei care răspund la atacurile declanșate de inițiatorii suspendării sunt parlamentarii membri marcanți ai PD. Tactica pe care o adoptă implică îmbinarea unor strategii defensive, orientate spre apărarea imaginii Președintelui, cu strategii puternic ofensive, prevalente în discurs, orientate spre discreditarea adversarilor.

5.1. Strategii defensive

Strategiile defensive constau în exprimarea dezacordului față de propunerea de suspendare, pe două căi:

- prin negarea explicită a acuzațiilor aduse Președintelui :

(20) „A încălcat Președintele Constituția ? Răspunsul Curții Constituționale este categoric : *nu, nu a încălcat-o*. Niciuna dintre cele *pretinse* 19 încălcări invocate nu a fost confirmată.”

De remarcat că, pentru justificarea răspunsului, este invocată decizia unei autorități a statului, fapt care validează disocierea explicită a vorbitorului de poziția adversarilor, marcată prin adjectivul *pretinse*.

- prin ceea ce J. Rees-Miller (2000: 1094) numea *verbal shadowing* : repetarea unor afirmații ale oponentilor, cu deturnarea semnificațiilor atribuite de aceștia, prin reevaluarea unor acțiuni sau atitudini incriminate. Cf., de exemplu:

- (21) „Președintele României a încălcat, într-adevăr, o lege, alegând să vorbească deschis despre aceste lucruri, numai că nu este vorba despre Constituție, ci este vorba despre legea tăcerii – *omerta*. Autorii cererii de suspendare au afirmat și susțin că Traian Băsescu și PD *sunt izolați*. Poate că așa este, numai că Președintele Traian Băsescu și PD *sunt, într-adevăr, izolați* de mlaștina politică și economică în care se afundă tot mai mult reforma promisă românilor ”.
- (22) „Președintele Traian Băsescu a făcut o serie întreagă de *greșeli*. S-a apucat să condamne oficial comunismul, când aici, în sală, sunt foarte mulți comuniști cunoscuți [...] S-a apucat să dea și foarte multe, înțeleg că toate, dosarele care mai erau la SRI, ale fostei Securități [...]”.

În ambele exemple citate, încercarea de redresare a imaginii Președintelui capătă o eficiență sporită ca urmare a structurării discursului prin simularea inițială a acordului (total – cf. adverbialul *într-adevăr*, sau probabil – cf. adverbul *poate*) cu adversarii, pentru ca, prin recontextualizarea ulterioară a termenilor și sintagmelor cheie folosite (*a încălca o lege, izolați, greșelile*), sensurile negative ale acestora să fie convertite în opusul lor.

5.2. Strategii ofensive

Faptul că, în situația considerată, intervențiile în discuție exprimă, în esență, poziții de grup opuse, și mai puțin poziții individuale, face ca reacția ofensivă a susținătorilor Președintelui să fie centrată asupra definirii evenimentului care a declanșat conflictul și a adversarilor. Această definire implică, în cea mai mare parte a cazurilor, selectarea unor unități lexicale (și a unor construcții) care exprimă evaluări negative cu un grad variabil de gravitate. De remarcat faptul că, în general, vocabularul evaluativ include cu precădere substantive, adjectivele depreciative fiind relativ puține.

Propunerea de suspendare a Președintelui este echivalentă fie cu acțiuni politice reprobabile: *lovitură de stat deghizată de mântuială sub masca democrației; execuție politică publică*, fie cu acțiuni specifice lumii interlope: *reglare de conturi, răzbunare mafiotă, răzbunarea câtorva oameni tulburați de la aranjamentele lor, răfuială (politică)*. Este evident că aceste calificări reprezintă și un mijloc indirect de atac la adresa imaginii grupurilor politice adverse, care apar astfel ca ignorând regulile democrației sau, mai grav, ca reprezentând formațiuni nelegitimate, din perspectivă politică, prin ideologii și programe, deci ca grupuri aleatorii, constituite conjunctural, în funcție de interese meschine de moment.

În afara cazurilor de definire neutră a adversarilor, prin enumerarea formațiunilor politice care au propus suspendarea Președintelui sau prin formule de tipul : *inițiatorii suspendării ; autorii cererii de suspendare*, apar formulări exprimând o atitudine depreciativă vagă : *grupul reunit astăzi împotriva Președintelui ; coaliția antiprezidențială*, sau ușor ironică : *o alianță extrem de ciudată*, dar și formulări puternic conotate negativ : *grup de oameni cu o legitimitate îndoielnică ; complotiștii*. Ultimele reprezintă, de asemenea, încercări de a expulza grupurile adverse la marginea lumii politice, contestându-se legalitatea demersului inițiat de acestea.

Apelul la metafore agravează, de asemenea, atacul la adresa adversarilor, conferindu-i accente sarcastice. Într-o structură alegorică, conflictul dintre inițiatorii suspendării și Președinte este prezentat de unul dintre vorbitori ca o confruntare între *acești așa-ziși cavaleri ai dreptății, care au îmbrăcat platoșe lucitoare, s-au suit pe cai albi și au început să zăngăne armele democrației*, dar al căror *falnic alai* se dovedește a fi *o mascaradă*, și *păgânul Traian*. Forța critică a procedeuului rezidă în antiteza dintre modul de evaluare a aceluiași eveniment de către cele două grupuri care se confruntă : cruciadă pentru inițiatori, mascaradă pentru adversari.

Metaforele depreciative, selectate din același câmp semantic și dispuse în structuri specifice, reprezintă și un mijloc puternic de discreditare a anumitor formațiuni politice. PSD, inițiatorul propunerii de suspendare, este decretat drept *corigent la integrare, având stegulețe roșii la mai multe materii*, dar, spre surprinderea UE, *tot el face, de fapt, ordine în școală*.

O altă strategie a dezacordului este aceea a contestării poziției grupului advers (*challenge*, în terminologie lui Mutingl și Turnbull (1998: 229-230)), afirmându-se sau sugerându-se incapacitatea acestuia de a furniza argumente pertinente. Unul dintre vorbitori afirmă :

(23) „Numai alegerile vor putea să dea adevărata măsură a susținerii de care au parte, a greutății vocii cu care *acuză fără probe și înfierează fără argumente*. ”

O frecvență deosebită o are așa-numitul dezacord atributiv (*ibid.*: 252), care îndeplinește o funcție de demascare a adversarului; acestuia i se atribuie acțiuni, intenții sau atitudini care contravin spuselor sale. Cf., de exemplu :

(24) „Inițiatorii suspendării *nu mor de grija Constituției, nu mor nici de grija țării sau a cetățenilor*. Ce-i motivează este propriul lor interes, din păcate unul meschin și murdar.”

(25) „*Nu Constituția, nu prerogativele șefului statului, nu Parlamentul* sunt astăzi în discuție. Este vorba, de fapt, despre răzbunarea câtorva oameni, tulburați de la aranjamentele lor, împotriva celui care le-a stricat sistematic jocurile.”

(26) „S-a dovedit că *nu setea de principii îi mână pe inițiatorii acestui demers, nu dorința de a șlefui relațiile* dintre puterile statului, *nu setea de adevăr și nu dorința de a apăra Constituția* [...] În momentul de față asistăm la un joc nociv, aparent cu mijloace democratice, dar care ne duce până la marginea democrației.”

În toate exemplele citate, secvențele negative rezumă punctele de vedere sau atitudinile exprimate de inițiatorii suspendării, contestându-le. Ele sunt urmate de secvențe de demascare, care conțin aserțiuni nedemonstrate, prezentate ca adevăruri incontestabile, în realitate interpretări subiective ale adversarilor asupra evenimentului în discuție.

Faptul că disputa se poartă între grupuri care contestă sau susțin un individ absent din cadrul discursiv determină preponderența, în diversele intervenții, a persoanei a III-a plural. Există totuși și situații în care, în locul referirii globale la grupul advers, apare adresarea către unul sau mai mulți reprezentanți emblematici ai acestuia. Tonul folosit este fie acuzator, ca în exemplele următoare :

(27) „Vă așteptăm și pe dumneavoastră în campanie, *domnilor Tăriceanu și Geoană*. Vă așteptăm să explicați de ce sunteți împotriva reformei în justiție [...]? Aveți multe răspunsuri de dat, pentru că sunteți la putere și aveți responsabilitățile pe care vi le-ați asumat.”

(28) „Contează că, în ciuda a ceea ce s-a hotărât, demersul acesta de suspendare continuă, fiindcă, de acum înainte, orice Președinte al țării, *domnule Geoană, domnule Vadim Tudor, domnule Tăriceanu, domnule Marko Bela* – care vă doriți să fiți poate președinți – orice Președinte al României va putea fi suspendat [...]”

fie persiflant, ca în exemplul (29), în care ironia se întemeiază pe parodierea unor formule definitorii pentru personaje literare cunoscute, asociată cu deformarea parodică a unor nume de personaje :

(29) „Adică, așa cum spunea Caragiale : „*curat neconstituțional*”, *coane Mircică* – de exemplu –, dar umflă-l pe Băsescu!”

Referirile la anumiți reprezentanți ai grupului advers nu fac decât să potențeze prin adăugare efectele de discreditare a acestuia.

6. Observații finale

Specificul formelor de manifestare a impoliteții *in absentia* în dezbaterile parlamentare este determinat atât de factori externi: configurația particulară a situației de comunicare (natura instituțională a cadrului discursiv), cât și de factori interni: regulile constitutive ale genului, care influențează alegerea strategiilor comunicative și a modalităților de actualizare lingvistică a acestora.

În raport cu criteriul modului de abordare a țintei atacurilor, care determină organizarea enunțurilor la nivel macrostructural, impolitețea *in absentia* nu ne apare ca una marcat agresivă, ci ca una, într-un anumit sens, atenuată, deoarece persoana a II-a, a adresării directe, nu reprezintă decât un procedeu retoric relativ rar, enunțurile fiind formulate, în cea mai mare parte, la persoana a III-a. La nivel microstructural, cele două tipuri fundamentale de strategii ale impoliteții: strategiile de performare neambiguă (*on record*) și cele de performare ambiguă (*off record*) a FTA, departe de a fi mutual exclusive, se împletesc adesea în aceeași secvență discursivă.

Reproșurile, acuzațiile și criticile, performate de multe ori într-o manieră aluzivă, sunt preponderente, ca forme de manifestare a impoliteții, în raport cu insultele, a căror gravitate este mai ridicată. Ca explicație se poate invoca nu numai faptul că persoana care constituie ținta atacurilor nu are posibilitatea de a reacționa (nefiind prezentă în cadrul comunicativ), ci mai ales faptul că vorbitorii urmăresc să nu-și prejudicieze în fața auditoriului propria imagine pozitivă

(insulta la adresa unei persoane absente, într-o instituție publică, ar putea fi evaluată drept un comportament lipsit de onestitate).

Adoptând punctul de vedere al lui M. Kienpointner asupra impoliteții (*rudeness*) non-cooperative motivate (1997: 261), considerăm că dezbateră parlamentară este ilustrativă atât pentru impolitețea strategică în instituțiile publice, cât și pentru impolitețea inter-grup (*ibid.*: 276-278). Relația dintre cele două grupuri în conflict este bazată pe diferențe sub aspectul puterii. Grupul puternic este reprezentat de oponenții Președintelui, care inițiază și conduc atacul, grupul care îl sprijină pe Președinte fiind obligat să adopte rolul de entitate reactivă. Singura persoană redusă la tăcere este Președintele.

Discursurile reactive se caracterizează prin preponderența strategiilor ofensive. Cea mai mare parte a acestor strategii sunt specifice dezacordului agravat (cf. Rees-Miller 2000 : 1095), care amplifică forța ilocutionară a actelor de amenințare. Strategiile defensive sunt strâns legate de procesul contra-argumentării. Aceasta este structurată, în esență, prin combinarea unor argumente de autoritate (invocarea deciziei Curții Constituționale, în cazul discutat) cu argumente de tip sofistic (mai ales *petitio principii*).

Bibliografie

- Brown, P. / S. Levinson (1987): *Politeness. Some universals in language usage*. – Cambridge: Cambridge University Press.
- Culpeper, J. (1996): Towards an anatomy of impoliteness. – *Journal of Pragmatics* 25, 349-367.
- / D. Bousfield / A. Wichmann (2003): Impoliteness revisited: with special reference to dynamic and prosodic aspects. – *Journal of Pragmatics* 35, 1545-1579.
- Eckert, P. / S. McConnell-Ginet (1992): Think practically and look locally: language and gender as community based practice. – *Annual Review of Anthropology* 21, 461-490.
- Harris, S. (2001): Being politically impolite: extending politeness theory to adversarial political discourse. – *Discourse and Society* 12 (4), 451-472.
- Ionescu-Ruxăndoiu, L. (2009): Sintaxă și funcționare discursivă: preteriția în discursul politic. – In: Studii de gramatică. Omagiu doamnei profesoare Valeria Guțu Romalo, 105-108. București: EUB.
- Kienpointner, M. (1997): Varieties of rudeness. Types and functions of impolite utterances. – *Functions of Language* 4 (2), 251-287.
- Lakoff, R. (1989): The limits of politeness. – *Multilingua* 8, 101-129.
- Mills, S. (2009): Impoliteness in a cultural context. – *Journal of Pragmatics* 41, 1047-1060.
- Mutingl, P. / W. Turnbull (1998): Conversational structure and facework in arguing. – *Journal of Pragmatics* 29, 225-256.
- Rees-Miller, J. (2000): Power, severity, and context in disagreement. – *Journal of Pragmatics* 32, 1087-1111.
- Sbisă, M. (1999): Ideology and the persuasive use of presupposition. – In: J. Verschueren (ed.): *Language and ideology. Selected papers from the 6th International Pragmatics Conference, I*, 492-509. Antwerp: International Pragmatics Association.
- Spencer-Oatey, H. (2007): Theories of identity and the analysis of face. – *Journal of Pragmatics* 39, 639-656.

Ariadna Ștefănescu

Emoție și impolitețe în discursul și interdiscursul condamnării trecutului comunist totalitar din România

1. Circumscrierea cadrului teoretic

1.0. Plasticitatea noțiunilor

Distincția dintre raționalitate și emoție¹, în care cele două entități sunt considerate a fi imposibil de reconciliat, este pusă la îndoială de Aristotel. Stagiritul a clarificat raportul dintre *cunoașterea* și *răspunsul emoțional*, arătând că este vorba de o interdependență, în care persuasiunea judicioasă poate influența emoțiile, iar răspunsurile emoționale pot influența judecata persuasivă (Charteris-Black 2005: 13).

Reconcilierea dintre afect și rațiune este reluată de I. A. Richards (cf. Foss *et al.* 2002), iar mai târziu, de Ch. Perelman și L. Olbrechts-Tyteca (1958), autori care vor introduce un punct de vedere dinamic asupra conceptului. Semnificația oricărei noțiuni, spun Perelman și Olbrechts-Tyteca, este formată dintr-o zonă reprezentatională și dintr-una emoțională. Semnificația emoțională care înconjoară orice concept este răspunzătoare de ceea ce poate fi numit *plasticitatea noțiunilor* (Perelman / Olbrechts-Tyteca 1958: 185), atribut care conferă noțiunii o anumită flexibilitate. Flexibilitatea sau semnificația emoțională a conceptului este explicată de cei doi retoricieni prin aspecte care țin de *uzul argumentativ al noțiunii* (*ibid.*:188), cum ar fi: (i) extensiuni și restrângeri ale domeniului conceptului; (ii) „umbrirea” și „clarificarea” conceptelor²; (iii) tehnici de selecție a datelor; (iv) procedee de atenuare și de amplificare a elementelor referențial-informative existente, în funcție de orientarea argumentativă a oratorului. Toate aceste tehnici de modelare a conceptului sunt numite în retorica clasică *evidentia*, un element important al lui *narratio*. Mai mult, ambele, adică atât *evidentia*, cât și *narratio*, au rolul de a stârni și a spori interesul auditoriului, dacă nu chiar de provocare a unor emoții precise (Cigada 2008: 37-45).

1.1. Emoția ca sens comunicat și ca sens implicat

Emoția poate fi plasată la toate nivelele enunțului, fie ca *sens comunicat*, fie ca *sens implicat* în mod *convențional* sau *accidental*.

¹ Cuvântul *emoție* este folosit ca un termen-umbrelă pentru toată gama amplă a afectelor, care suportă atât clasificări multiple și tot mai fine, cât și asocieri neașteptate – a se vedea *răsul-plâns* al lui Nichita Stănescu –, pentru unele dintre ele neexistând termeni denominativi în limba curentă.

² De exemplu, conceptul de număr în matematică are o accepțiune clară, iar în ontologie are și zone „umbrite”, spun Perelman / Olbrechts-Tyteca (1958).

În ciuda faptului că emoția este o *constantă universală* a semnificației, ea nu este întotdeauna și un *sens comunicat*. Chr. Plantin (1997; 1998) propune următoarea clasificare a emoției ca *sens comunicat*: *emoție direct exprimată*, *emoție indirect exprimată* sau *emoție reconstituită*. Adoptăm clasificarea lui Chr. Plantin, la care încercăm să aducem unele completări din perspectiva componentelor enunțului, așa cum sunt ele clasificate de analiza pragmatică.

1.2. Emoția direct exprimată

1.2.1. Emoția direct exprimată la nivel de enunț

Emoția direct exprimată este redată prin *descrieri referențiale ale afectului*, cu alte cuvinte, prin verbe și nume care denotă un sentiment oarecare (cf. *Dan o înfurie pe Maria; O scânteie de bucurie i-a apărut în privire* ș.a.). Emoția direct exprimată este parte constitutivă din sensul propozițional al enunțului.

1.2.2. Emoția direct exprimată la nivel de sintagmă

O serie de sintagme, multe clișeizate, conțin direct exprimate implicațiile emoționale ale substantivului centru. Emoția apare ca trop catacretic ilustrând împletirea constantă între partea reprezentatională și cea emoțională a unei noțiuni: *sentimente politice*, *simpatii politice*, *simpatizant politic*, *afinități politice*, *tensiune politică*, *patimi politice*, *resentimente politice*, *alianță politică*, (glumeț) *cununie politică* (Internet), *situație politică gravă*; la Eminescu apar: *credință politică*, *optimismul politic*, *bunul-simț politic*, *temeri politice*, *grijile politice*, *moralitate politică*, *principii politice*, *degradarea moravurilor politice*, *tact politic*, *înțelepciune politică*, *înclinările politice*, *aptitudini politice*, *ideal politic*, *spirit politic*, *onestitate politică*, *măsuri sincere politice*, *familie politică*, *despărțire politică*, *rivalități politice* (Surse: 21)³. Noțiunea de politică se combină în discursul modern cu lexeme din câmpul semantic al afectelor și al capacităților intelectuale, conferind conceptului expresivitate, fluentă și o reprezentare relativ unitară, caracteristici de care depind coerența și coeziunea discursivă într-o bună măsură.

1.2.3. Emoția direct exprimată la nivel de inserții metadiscursive

Exprimarea explicită a emoției mai poate să apară la nivelul inserțiilor metadiscursive referitoare la starea sufletească a oratorului în raport cu tema dezbătută sau referitoare la percepția globală asupra temei politice aflate în discuție. Altfel spus, afectul e identificabil și la nivelul atitudinii

³ Exemplele au fost extrase din enciclopedia noastră lexicală, din pagini care apar pe Internet și din scrieri ale lui Mihai Eminescu. Exemplele din Eminescu au fost excerptate, cu ajutorul programului concordanțier, din baza de texte a Institutului de Lingvistică "Iorgu Iordan – Al. Rosetti". Exemplele nu sunt exhaustive.

propoziționale a vorbitorului. Spicuum din discursurile politice ale lui Mihail Kogălniceanu: *din nenorocire, s-a întâmplat, domnilor, [...]* (Kogălniceanu, Surse: 22, p. 350); *cu durere vă spun că* (Kogălniceanu, Surse: 22); *nici nu mă mir de purtarea [...]* (Kogălniceanu, Surse: 22, p. 83); *trebuie să întrebuițăm termenile blânde, cele mai dezbrăcate de orice spirit de ostilitate* (Kogălniceanu, Surse: 22, p. 179); *Când am auzit toate aceste pâri mari și grele asupra ministeriului nostru, am stat în desăvârșită uimire* (Kogălniceanu, Surse: 22, p. 350) etc. Ceva mai târziu, Armand Călinescu face o asociere, banală de altminteri, care nu șochează stilistic, între o situație politică și un sentiment: *De câte ori am fost nevoit să urc la tribună pentru a discuta validările [alegerilor] am avut un simțământ de repulsione* (Surse 23: 7).

În discursul politic actual, inserțiile metadiscursive cu valoare emoțională sunt dublate de cele cu valoare epistemică. Exprimarea fie directă, fie indirectă a emoției este legată de formulele de politețe curente ritualurilor politice și de poziția, uneori cât mai proeminentă pe care și-o construiește actorul politic, ajungând adeseori la construcții discursive bombastice: *Suntem datori să demonstrăm prin cuget și simțire, și mai ales prin fapte...; sincer să fiu...; ne mai mirăm uneori că...; iată de ce credem că...; sunt sigur că...; trebuie lămurite orice suspiciuni; aș dori să subliniez că...; vă adresez rugămintea de a aproba acest proiect.*⁴

Nume de afect sau alți termeni, care în uz literal sau figurat sunt declanșatori ai implicaturilor emoționale, ca *afinitate, înfrățire, frate, presiune, prieten* etc., sunt integrați în structura unor termeni sau sintagme politice curente: *criză guvernamentală, elan politic, înfrățirea între popoare, interes național, pasiuni politice, popoare prietene / dușmane, presiuni politice, respectul legii, simpatii politice, simpatizant politic, trădare politică* ș.a.

Astăzi, vocabularul politic cu tangențe emoționale poate să devină o pistă pentru creativitatea și înnoirea stilistică a discursului politic sau politic-pamfletar. Se vorbește despre *nostalgiile sistemului comunist, soluții nostalgice*, despre faptul că *am ajuns de râsul Europei* și chiar de *surâsul Europei* (Zafiu 2007).

Noțiunile politice majore se asociază cu o anumită gamă de emoții, din care unele se actualizează în discurs. Inventarul emoțiilor admise de un concept politic se formează treptat, de-a lungul tradiției discursive, și trebuie să corespundă perspectivei dominante din care e abordat conceptul. Asociațiile emoționale care însoțesc abstracțiunile politice formează ceea ce Chr. Plantin (1997) numește *textura emoțională*. În momentul în care retorica noțiunii se schimbă, se modifică și gama emoțională. Este ceea ce s-a întâmplat cu ideea de *comunism*, în cazul căreia valorile emoționale pozitive, dezvoltate de limbajul politic comunist, au fost înlocuite de implicațiile emoționale negative, apărute după căderea regimului, în 1989. Nu putem arăta exact cum o emoție sau o anumită gamă emoțională ajunge să fie constant asociată unui anumit concept. Considerăm că două căi convergente contribuie la dezvoltarea zonei emoționale a noțiunii. Prima este aceea a *evaluării emoționale spontane*, care apare simultan cu experiențele trăirii evenimentului real, evaluare emoțională a cărei memorie se păstrează și se poate amplifica în timp prin relatarea evenimentului. A doua cale este aceea a *formării unei retorici a conceptului*, în care

⁴ Exemplele sunt preluate de pe Internet.

arhiva reprezentării evenimentului – literatură, memorii, documente istorice, discursuri oficiale, reprezentări artistice culte și populare, modurile curente de a relata evenimentul – joacă un rol decisiv în legitimarea unei anumite game de emoții asociate unei noțiuni. Emoția este unul dintre factorii care contribuie discret la mitizarea noțiunii (de exemplu, *independența* Principatelor române, în 1877, în urma eliberării de sub dominația Imperiului Otoman, este constant asociată cu emoții ca fericire, frumusețe, bucurie, entuziasm, dăruire, sacrificiu, curaj, respect profund, mândrie și alte trăiri sublimite, dacă avem în vedere numai reprezentările artistice ale momentului).⁵

1.3. Emoția indirect exprimată

Emoția indirect exprimată apare atunci când discursul nu conține o reprezentare referențială a afectului, ci are – cum spune Chr. Plantin (1997) – numai *indici* ai sentimentului *comunicat*. Metaforele conceptuale ale emoției, cum ar fi *a clocoti, roșu, alb* etc., în propoziții ca *L-am văzut clocotind, S-a făcut deodată roșie ca focul la față*, propoziții care descriu diferite posturi tipice pentru gama de emoții exprimate prin limbajul trupului (cf. *Și-a lăsat fruntea în jos, Și-a coborât privirile, A făcut ochii mari* etc.), reprezintă ilustrări ale realizării lingvistice indirecte a emoției. Enunțurile care deliberat descriu conduita comportamentală – considerată relevantă din punct de vedere discursiv - permit reconstituirea propozițiilor de emoție, cum le numește Chr. Plantin, care în cazul exemplurilor de mai sus ar fi: {el: furie}, {ea: rușine}; {el: tristețe}; {ea: uimire}. Emoția reconstituită din tropii catacretici și din alte enunțuri aluzive reprezintă, ca semnificație, o *implicatură convențională*.

Emoția indirectă apare și în propoziții în care *indicii* de afect aproape dispar. În enunțul *Orfelinatele s-au umplut de copii*, propoziția de emoție {copiii: suferință, tristețe} este reconstituită potrivit unui *loc comun situațional*, cu un mare potențial afectogen, în cazul de față cel al orfelinatelor.

De ce Chr. Plantin exclude din metoda sa de investigație adverbele și adjectivele de emoție? Construcții ca: *Ea avea un zâmbet vesel, Ea a răspuns cu un zâmbet vesel, În fotografia asta ea zâmbește vesel, El merge trist de-a lungul bulevardului*, nu garantează existența emoției reale și a unei persoane care are experiența acesteia. Lipsindu-le premisa existenței afectului, nu se poate infera ferm în aceste cazuri o propoziție de emoție. Aceasta este inferabilă dacă adjectivele și

⁵ Stau mărturie tablouri ca acelea ale lui Theodor Aman, *Hora Unirii și Unirea Principatelor* (aceasta înfățișată alegoric, ca două femei tinere, îmbrăcate în port popular, care se cuprind una pe alta), tabloul lui Gheorghe Tătărescu, *11 februarie 1866*, litografia lui Carol Popp de Szathmáry, *Solemnitatea deschiderii Adunării ad hoc din Țara Românească*, pentru a menționa numai câteva dintre reprezentările vizuale ale momentului. De asemenea, poezii închinatului actului politic, ca *Hora Unirii* de Vasile Alecsandri, *Unirea Principatelor* de Grigore Alexandrescu, clocotesc de afecte, conform și canonului literar al poeziei partitice (cf. “Români! Dulce e unirea!” sau “În tăcutele morminte Bogdan, Mircea se-ntâlniră, / Și-ntr-o lungă-mbrățișare pe români îi înfrățiră; / Împrejuru-le stau dese umbre de măreți eroi [...] / Ele astăzi zbor în aer, inimile-nflăcărează [...] / Deputați! Asupra voastră ei privirea-și aținteză; / Fala sau rușinea țării se așteaptă de la voi.”).

adverbele de emoție au un uz referențial. În cazul acestor propoziții, implicația emoțională este doar o implicatură slabă, care poate fi anulată, dacă apare o asumțiune contextuală cu o relevanță mai puternică (cf. *Ea avea un zâmbet vesel, însă numai ea știa cât de indiferent îi era totul.*). Adesea, astfel de structuri pot exprima emoții false și pot duce la reconfigurări emoționale.

În concluzie, în termeni pragmatici griceeni, emoția poate fi localizată la nivelul a „ceea ce este spus” și la nivelul a „ceea ce este implicat”.

1.3.1. Emoția indirect exprimată prin tropi conceptuali

Putem spune că emoția este într-o fază „cristalizată” la nivelul metaforelor conceptuale care structurează, exprimă și reprezintă modul nostru de a înțelege o anumită abstracțiune.⁶ În uzul curent al limbii, prin intermediul colocațiilor, se exprimă adesea *semnificația emoțională* constituită în jurul anumitor concepte. Prin tropii conceptuali se face curent legătura între nucleul dur al noțiunii și zona lui emoțională. De exemplu, una dintre metaforele conceptuale frecvent folosite în rutinele discursive în care apare ideea de *libertate* este /LIBERTATEA este o FEMEIE/. Ea structurează modul nostru de înțelegere a noțiunii de libertate și o poate pune în relație cu alte metafore, creându-se un lanț metaforic: /LIBERTATEA este o FEMEIE; FEMEIA este o CETATE; LIBERTATEA este o CETATE/. Combinații sintagmatice ca: *iubim libertatea, dorim libertate, libertatea ne-a adus fericirea, frumoasa libertate, dulcea libertate, mult dorita libertate, înfloritoarea libertate, își caută libertatea, libertatea a fost greșit înțeleasă, ne răpește libertatea, se luptă pentru libertate, cucerește libertatea, libertatea creatoare de..., pune în primejdie libertatea..., se bucură de libertate, a ocroti libertatea* ș.a.⁷, reprezintă actualizări lexicale ale unor structuri conceptuale întemeiate pe două analogii, cea a femeii și cea a cetății. Aceste două structuri conceptuale sunt răspunzătoare de o parte din retorica uzuală a noțiunii respective. Semnificații emoționale, ca /fericirea/, /efortul/, /curajul/, /dăruirea/, /sacrificiul/, /suferința/, devin constitutive noțiunii de libertate și sunt constant implicate de scenariul conceptual metaforic dezvoltat și impus prin practica discursivă. Altfel spus, în discurs, noțiunea de libertate poate fi oricând îmbogățită cu efecte *pathemice*.

1.4. Emoția ca element constitutiv al actelor de vorbire

Emoția este un element constitutiv al forței ilocuționare, este parte din condițiile de bună formare ale unui act verbal.⁸ Dacă cineva îi strigă cuiva în față *Rușine ție!*, distribuția afectelor este

⁶ Întreaga discuție de aici va fi alimentată de exemple din discursul politic, deoarece una dintre caracteristicile sale este de a utiliza foarte mult atât abstracțiuni, cât și emoții.

⁷ O parte dintre exemple au fost extrase din propria enciclopedie lexicală, altele - din sumare căutări în pagini din Internet, evitând ilustrațiile vulgare ale acestei metafore conceptuale în discursuri sau comentarii relaxate din mediul virtual.

⁸ Nu întâmplător termenul tehnic pentru realizarea actelor de vorbire este *condiții de fericire (felicity conditions)*.

instantanee, complexă, dar și cu o marjă oarecare de variație și ambiguitate: mânia enunțiatorului este afectul care însoțește actul verbal de acuzație sau de reproș, rușinea este *efectul perlocuționar* vizat, la care se pot adăuga și alte sentimente clocotitoare. În acest caz, locul din structura enunțului în care este plasată emoția este cel al *explicaturilor de nivel înalt*.

2.0. Caracteristicile emoției

Gabriela Stoica (2005) a făcut un inventar al caracteristicilor emoțiilor potrivit rezultatelor din cercetarea psihologică a fenomenului. Acestea sunt: (i) capacitatea afectelor de a ocupa o poziție polarizată între *plăcut (euforic)* vs. *neplăcut (disforic)* pe dimensiunea axiologică a emoțiilor; (ii) intensitatea și durata; (iii) subiectivitatea; (iv) evaluarea implicită; (v) intensitatea; (vi) dinamismul; (vii) mobilitatea emoțiilor sau capacitatea lor de a trece de la un stadiu la altul pe măsură ce evoluează; (viii) expresivitate (vizuală), altfel spus, limbajul corpului specific anumitor emoții, interjecții specifice, intonație, înălțimea și intensitatea vocii.⁹

Haré / Gillet (1994, *ap.* Bamberg 1997), care au făcut o taxonomie a vocabularului emoțiilor din perspectiva afectului tratat ca *act discursiv*, au folosit patru caracteristici considerate fundamentale: (i) resimțirea unei tensiuni interioare; (ii) existența unei manifestări tipice; (iii) expresia unei judecăți valorice; (iv) prezența unei forțe ilocuționare particulare.

Ultima caracteristică discursivă a încărcăturilor emoționale din clasificarea Haré / Gillet, are un caracter universal. Mai mult, există emoții de o anumită factură, de exemplu disforice, care se exprimă constant în relație cu anumite forțe ilocuționare. Emoții mai complexe, amalgamate, de tipul gamei afective care include *teamă, teroare, frică, compasiune* ș.a., cum este cazul spectrului afectiv care formează zona flexibilă a noțiunii de *comunism*, privită retrospectiv și dintr-un context democratic, pot imprima discursului o forță ilocuționară de condamnare și / sau de acuzare etc. (cf. *Infra*, sub 4).

La S. Cigada (2008) apare un inventar de particularități care coincide, în mare, cu cel promovat de studiile psihologice: (i) intensitate; (ii) durată; (iii) existența unei componente cognitive înțelese ca un dialog cu raționalitatea (definiția dată de S. Cigada este următoarea: „Implicația emoțională reprezintă starea naturală a unui individ al cărui comportament depinde de dialogul neîncetat dintre datele emoționale și *le regard integral de la raison*”); (iv) percepția detaliului; (v) o componentă somatică, adesea încapsulată în marcatori somatici; (vi) calitatea de a fi un stimul pentru acțiune; (vii) senzația de pasivitate (resimțită în fața „atacului” afectelor, căruia nu i te poți împotrivi).

În analiza emoției dintr-o perspectivă pragmatică și discursivă, o mare parte dintre aceste trăsături se pot detecta în calitate de elemente operaționale în configurarea unui *scenariu (script)* al emoției, echivalabil, prin glosare, cu un set de propoziții în metalimbaj natural sau – în termenii lui Chr. Plantin – cu argumentul emoțional subiacent texturii afectogene a discursului (cf. *infra* 2.1.).

⁹ O parte dintre aceste proprietăți (i, ii, iii și v) apar și în modelul de analiză a emoțiilor construit de Chr. Plantin.

2.1. Emoția ca fenomen specific cultural

Emoția implică un act de evaluare a realității, particularitate care figurează, cum am văzut, în lista ei de proprietăți. A. Wierzbicka (1991) a abordat această problemă în detaliu, susținând că relația care se stabilește între diferite *puncte de vedere* (*views*), *valori și implicarea emoțională* generează o anumită *atitudine față de emoție*, care este specifică cultural. Atitudinea față de emoție se detectează investigând *scenariul (script-ul) cultural al emoției* dintr-o anumită zonă culturală și lingvistică. Scenariul unei emoții este o structură rațională, care organizează încărcătura afectivă, putând să predetermine exprimarea lingvistică a implicațiilor emoționale ale discursului, dând o coerență internă întregului plan emoțional. Scenariul emoțional poate fi reperabil la nivelul întregii texturi emoționale, cu alte cuvinte, la nivelul întregului discurs.

Metoda pe care A. Wierzbicka, o folosește pentru a dezvălui *script-ul* cultural tipic al unei emoții proeminente, este acela al aproximărilor prin intermediul *metalimbajului semantic natural*.¹⁰

La A. Wierzbicka problema emoțiilor e plasată la nivelul rutinelor discursive, deci al construcțiilor constitutive interacțiunilor verbale. Chr. Plantin (1997) situează abordarea emoțiilor în domeniul discursului și al argumentării. În ciuda diferențelor de metodologie, ambii autori investighează sistemul rațional care structurează afectul și este subiacent texturii emoționale, astfel încât abordările pe care le propun au direcții convergente. În modelul de analiză propus de Chr. Plantin, structura emoției se poate reconstitui din identificarea locurilor comune (*toposuri*) pe care aceasta le implică. Acestea reprezintă componenta cognitivă a emoției, standardele de raționalitate conform cărora afectul este conceptualizat. Emoția este o entitate complexă, psiholingvistică, socială și culturală, care are calitatea de a fi chestionată, cu alte cuvinte, care are calitatea de a intra în *dezbateri*. Dezbateri despre o anumită emoție este o investigație care privește *legitimitatea* respectivului afect și se întemeiază pe raportarea la opt toposuri. Identificarea unora dintre aceste toposuri la nivelul texturii emoționale dă legitimitate, relevanță și, în primul rând, raționalitate, emoției. Locurile comune sunt următoarele:

- (i) Toposul persoanei: cine este cel care trăiește experiența unei anumite emoții?
- (ii) Toposul analogiei: analogiile pe care le putem stabili în legătură cu evenimentul evaluat emoțional;
- (iii) Toposul cantității și al intensității: care este cantitatea și intensitatea emoției;
- (iv) Toposul cauzelor și al agenților: care sunt cauzele / agenții care au produs emoția respectivă;
- (v) Toposul consecințelor: care sunt consecințele emoției;
- (vi) Toposul controlului: controlul asupra emoției pe care îl poate avea persoana care trăiește experiența aceluiași afect;

¹⁰ Termenul de *metalimbaj semantic natural* (*natural semantic metalanguage*) a fost introdus de autoarea citată, reprezentând principalul instrument de lucru pentru captarea implicitului și a indicațiilor procedurale constante și funcționale. Acest metalimbaj glosează sensuri pragmatice folosind un număr limitat de universalii lexicale, ca: *avea, fi, plăcut, neplăcut, eu, tu, acum, aici, acolo* etc.

(vii) Toposul distanței: care este distanța în spațiu și timp de evenimentul perceput emoțional.

Cu ajutorul lor se poate reconstitui o „propoziție de emoție”, *emotion statement*, cum o numește Chr. Plantin, care se poate ulterior dezvolta mergând pe liniile trasate de aceste locuri comune.

2.2. Pathos, ethos și logos

Lăsând la o parte argumentele falacioase legate de emoție¹¹, observăm că retorica clasică plasează afectul la nivelul *pathos*-ului (Plantin 1997; 1998), concept care poate avea mai multe semnificații. *Pathos*-ul este partea din argumentație în care sentimentul este lăsat să joace un rol important. El se manifestă ca apel la afectele auditoriului sau ca apel la simpatia și la imaginația acestuia, urmărindu-se ca, prin această strategie argumentativă, auditoriul să se identifice cu punctul de vedere al oratorului și cu ceea ce oratorul simte. *Pathos*-ul este forța mesajului care împinge auditoriul către luarea unei decizii, îl face să adere la un punct de vedere și, eventual, să treacă la o acțiune (Surse: 25).

Aristotel a folosit într-un sens extins noțiunea de *pathos*, ținând cont de efectul de cascadă pe care îl are adesea emoția, care, dacă este împărtășită, aliniaza interlocutorii sau care, dacă nu e împărtășită, înscrie interlocutorii „pe lungimi de undă diferite”. Pentru Stagirit, *pathos*-ul este emoția interlocutorului ca răspuns la emoția oratorului sau ca răspuns la atitudinea sau poziția oratorului. *Pathos*-ul poate fi echivalat cu empatia care se creează între cei doi principali actori ai actului argumentativ – oratorul și auditoriul. Afectul poate fi responsabil de amploarea pe care o ia forța persuasivă sau manipulativă, după caz, a mesajului oratoric.

Emoția poate fi localizată și la nivelul *ethos*-ului, *i.e.* ea poate fi declanșată în sufletul auditoriului de ceea ce acesta știe despre caracterul oratorului. Ceea ce se cunoaște despre orator – că este o persoană integă, că are o familie la care ține, că este filantrop sau că are curaj, că a luptat în cel de-al doilea război mondial și a căzut prizonier la ruși sau la nemți –, orice date din biografia lui pot da consistență discursului pe care îl rostește. Dacă oratorul face direct apel la ce simte în momentul în care cuvântează, această mărturisire emoțională ține mai curând de relația pe care o creează cu auditoriul, deci este o emoție instituită prin *pathos*.

Emoția poate fi înțeleasă ca fiind constitutivă și *logos*-ului. *Selecția atentă a datelor*, a *detaliilor*, organizarea lor, diferite tehnici de *mise en scène*, *amplificarea*, *paralelismele*, *repetițiile*, *prosopopeea* și, în general, *polifonia*, diverse aspecte ale politeții legate de utilizarea apelativelor și a referinței pronominale sunt numai câteva metode de introducere a emoției în discurs (cf. Quintilian; Besnier 1998; Cigada 2008).

¹¹ Argumente falacioase legate de emoție sunt, printre altele, apelul la teamă, la milă, la dispreț, la ridicol.

3. Emoția și politețea

Pornind de la premisa că emoția este o parte constitutivă atât a actului enunțiativ și argumentativ, cât și al oricărui produs discursiv, nu putem să nu vedem legăturile intrinsece pe care le are cu politețea.

Detectabil ca prezență ascunsă sau, dimpotrivă, ca prezență manifestă, afectul participă la manevrele de *construire*, *prezervare* sau *distrugere* a unei imagini sociale. Ritualurile politeții presupun legături subtile cu afectele, realizate prin intermediul unei gestionări și legitimări a acestora în spațiul social, care pot uneori interveni atât de mult și de implacabil, încât se ajunge chiar la ștergerea sentimentului. Nu acesta este însă cazul pe care îl vom avea în vedere aici.

Reluând noțiunea de plasticitate a conceptelor, despre care vorbesc Ch. Perelman și L. Olbrechts-Tyteca (cf. *supra* 1.0.1.), constatăm că nu întotdeauna zona flexibilă și emoțională care înconjoară nucleul informațional al unui concept întrunește adeziunea într-un grup de discuție. Există situații în care participanții la un discurs aderă la nucleul reprezentational al conceptului, dar nu au același „atașament emoțional” față de noțiune, altfel spus, dezvoltă zone emoționale de intensități și valori diferite în jurul aceluiași nucleu informațional. Situații de tipul celei în care cineva vorbește cu aprindere despre o chestiune, iar interlocutorul „se uită pe pereți”, cascadează, pleacă rușinat capul în jos, privește enunțiatorul cu neîncredere sau aduce (treptat) vorba despre cu totul altceva prezintă simptomele irelevanței, ale unui dezacord tacit în ceea ce privește fie conținutul noțional, fie latura emoțională, dezvoltată pe baza conținutului noțional și actualizată de vorbitor.¹²

Nepotriviri între atitudinea emoțională a vorbitorului și cea a interlocutorului, în ciuda faptului că ambii sunt de acord în ceea ce privește conținutul noțiunii, indică absența empatiei sau, cum zicem în limba comună, plasarea celor doi pe „lungimi de undă” diferite. În context social, discursul tinde nu numai să obțină acordul noțional, dar și să poată stârni acea mișcare sufletească de împărtășire a emoției care gravitează în jurul nucleului informațional și care este actualizată prin discurs. Acordul noțional și împărtășirea emoției suscitade de noțiune sunt deziderate argumentative și totodată condițiile favorabile politeții.

Situația discursivă la care ne vom referi mai jos este însă mai complicată decât exemplele de dizarmonie între zona reprezentatională și cea emoțională a unei noțiuni. Îngroșând – din necesități teoretice – „liniile” în care înfățișăm situația pe care o vom discuta, putem spune că, în esență, este vorba despre cazul în care cineva abordează în modul cel mai serios și fundamentat o chestiune, așa încât emoția generată și dezvoltată în jurul nucleului informațional este la cote înalte, în timp ce interlocutorul îl jighește pe vorbitor, râde de acesta, își bate joc de el, îl discreditează în ochii altora, fără să abordeze însă propriu-zis „nucleul dur”, informațional, al problemei discutate. Este

¹² Probabil că există un număr mult mai variat de situații psiholingvistice și discursive care indică prezența unei diferențe sau a unei nearmonizări între cele două zone – reprezentatională și emoțională – ale unei noțiuni. Amintim numai cazul, iarăși extrem de intuitiv, despre care pomenește M. A. Gilbert (2005), în care atașamentul emoțional puternic explică de ce cineva poate să apere din răspuneri o „poziție care este de nesuștinut”.

evident că această situație se înscrie în domeniul mascaradei, al impoliteții și al falaciosului prin atac direct la persoană. Subminând *ethosul* oratorului este implicat atacat și atașamentul emoțional pe care acesta îl nutrește față de concept, ca, apoi, dacă efectul de distrugere în lanț continuă, să se submineze însăși zona flexibilă a conceptului.

4. Un studiu de caz

Am analizat atât discursul de condamnare a regimului comunist din România ținut de Președintele Traian Băsescu în Parlament, la 18 decembrie, 2006, cât și reacțiile la acest discurs, sub forma comentariilor *on line* la știrea apărută în zilele următoare în ziarul românesc, a opiniilor analiștilor politici față de discursul în sine, față de oportunitatea și de reușita lui. Am avut în vedere referiri la *Raportul final*, dar și la contextul istoric recent al chestiunii. Dată fiind bogăția materialelor, analiza noastră nu este exhaustivă și nici nu ar avea cum fi într-un spațiu relativ mic de abordare. Căutând să observăm intersecția discursurilor pe această temă și *dialogismul* pe care ea îl declanșează, ne-am aflat în fața a ceea ce astăzi se numește frecvent *creșterea organică a comunicării*. Ea apare în condițiile existenței unui spațiu *global* de discuție, care cuprinde comunicarea reală și comunicarea în mediul virtual.

4.1. Date contextuale din *câmpul politic*¹³

Societatea civilă, Grupul de Dialog Social (GDS), Academia Civică, Alianța Civică susțin sistematic și îi cer Președintelui să facă *actul politic* de condamnare a crimelor regimului comunist din România.¹⁴ Președintele înființează *Comisia prezidențială pentru analiza Dictaturii comuniste din România*, care elaborează un *Raport final*¹⁵. Discursul oficial și solemn al Președintelui de condamnare a crimelor regimului comunist din România este ținut, după examinarea acestui raport și pe baza lui, în sesiunea comună a Camerelor reunite ale Parlamentului. La această sesiune sunt invitați Mihai, fostul rege al României, o parte din intelectualitatea românească, membri ai

¹³ Folosim termenul în accepțiunea dată de P. Charraudeau (2005).

¹⁴ Rodica Palade, într-un interviu cu Traian Băsescu din 2005, publicat în *Revista 22*, îi pune direct această problemă Președintelui, întâmplarea având un rol catalizator în cronologia întregului eveniment.

¹⁵ Președintele comisiei a fost Vladimir Tismăneanu, iar membrii comisiei au fost următorii: Sorin Alexandrescu, Mihnea Berindei, Constantin Ticu Dumitrescu, Radu Filipescu, Virgil Ierunca, Sorin Ilieșiu, Gail Kligman, Monica Lovinescu, Nicolae Manolescu, Marius Oprea, H.-R. Patapievic, Dragoș Petrescu, Andrei Pippidi, Romulus Rusan, Levente Salat, Stelian Tănase, Cristian Vasile, Alexandru Zub. În afară de aceștia, au mai colaborat un număr de experți și de persoane care au ajutat la redactare. *Raportul final* este publicat sub formă de volum: *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România: raport final*, un an mai târziu, la Editura Humanitas.

GDS-ului, Jelio Jeleu, fostul președinte al Bulgariei, Lech Walesa. Discursul este transmis direct de posturile de televiziune.

În timpul citirii discursului, Corneliu Vadim Tudor (CVT), președintele Partidului România Mare (PRM), partid extremist de stânga, fost „poet de curte” al regimului comunist, și alte persoane din acest partid sau invitate la ședința parlamentară, probabil de acest partid și poate și de alte grupuri care au aderat „în culise” la poziția PRM-ului, au început să vocifereze, să insulte invitații, să folosească fluier, cartonașe roșii, să arboreze în fața publicului participant la ședință un afiș în care președintele Traian Băsescu era înfățișat purtând uniformă de deținut și fiind în spatele gratiilor. Pe afiș era scris „Pușcăria mafioților”.¹⁶ La un moment dat, se aduce o sticlă de șampanie, care este pusă pe pupitrul de la care președintele își rostea discursul solemn. Toate acestea se petrec sub oblăduirea aparent indiferentă a președintelui de ședință, Nicolae Văcăroiu.

Înainte de începerea ședinței, membrii invitați ai GDS sunt insultați¹⁷, se fluieră și se huiduie când președintele intră în sală și în tot timpul citirii discursului se strigă lozinci ca: „Jos Băsescu!”, „Jos dictatorul!”, „Securistule!”, „Demisia!”, „Nu te vrea nimeni, bă!”, „Evacuarea!”, „Băsescu: genocid!”, „Minciună!”, „Repetentul!”, „Te condamnăm noi pe tine, bă, bețivule!”, „Bețivule!”, „Nota!”, „Apa-ți face rău!”, „Ia un șpriț să poți vorbi, alcoolistule!”, „Bețiv ordinar!” (Surse: 14). În aceste circumstanțe, Președintele își citește discursul fără să se întrerupă, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, atitudine care va fi comentată pozitiv de opinia publică (Surse: 15).

Lăcomia presei pentru amănuntul discursiv violent este nepotolită. Apar ulterior, în presă, declarații ale lui CVT făcute cu o zi înainte de acest eveniment, care se înscriu în același registru al unui limbaj vitriolant, de tipul: „Băsescu confundă Parlamentul cu cărciuma Golden Blitz! Va pleca de aici în șuturi la Golden Blitz! M-am săturat de bețivul ăsta nenorocit!” (Surse: 15).

Alături de topicul beției, transformat în atac direct la persoană, în zilele următoare mass-media vine și cu alte amănunte din derularea scandalului, amplificând șocul violențelor de limbaj.

Insultele parlamentare sunt o strategie retorică printre ale cărei funcții este și aceea de respingere a unor norme sau principii, chiar a unor ideologii. Ca strategie duală de atacare a feței insultatului și de promovare a feței insultantului, insultele parlamentare intră în categoria

¹⁶ În presă s-a vorbit de o premeditată instrumentare a reacțiilor anarhice de către PRM, cel mai probabil. În sala Parlamentului au apărut multe persoane necunoscute, care s-au integrat imediat în scenele de dezordine, având recuzita necesară. Îndemnul strigat la un moment dat de CVT, „Bărbații să vină aici!”, poate fi interpretat ambivalent, deci și ca o instigare la scandal adresată complicilor, nu numai ca o lozincă în vâltoarea momentului politic desfășurat la „scenă deschisă” (cf. Surse: 14). Nu cunosc să se fi relatat în presă despre vreo revendicare a acestei contramanifestări de către vreun partid politic, tot așa cum nu s-a făcut nicio anchetă a acestui moment, deoarece, fiind tacit acceptată de președintele Senatului, acesta neluând nicio atitudine, scena anarhică s-a înscris în legalitatea momentului respectiv.

¹⁷ Insulte ca „Boule!”, „Limbricule!” – aceasta adresată lui Horia Roman Patapievici – (cf. Surse: 14), „Gedesști nenorociți!”, „Derbedei!”, „Șobolanii!”, „Fîr-ai ai dracului de golani!”, „Securiștilor!”, s-a strigat și „Miliția!”; probabil ironic, CVT, adresându-se sălii și făcând referire la regele Mihai, jighește cu remarca „Ne-a adus trupele sovietice în țară!” (cf. Surse: 15), Andrei Pleșu și Horia Roman Patapievici sunt amenințați că vor fi aruncați din loja unde își aveau locurile, ceea ce l-a făcut pe ultimul să ceară ajutor forțelor de ordine din sală. Toate aceste injurii și amenințări sunt înregistrate cu lux de amănunte în presa vremii și apoi frecvent reluate și reamintite în diferite articole, intervenții, discuții, comentarii (electronice), devenind o relatare favorită în spațiul public și privat de comunicare.

impoliteții competitive (Ilie, 2004). Credem că, în acest caz, se depășește zona competitivului, insultele au intenția de a înclina raportul dintre *pathos* și *logos* în favoarea celui dintâi și de a crea anarhie.

Momentul condamnării politice a comunismului din România, analizat din perspectiva unei varietăți largi de texte care îl anticipează, consemnează și comentează, are un potențial *pathemic* foarte mare. De-a lungul acestei serii de texte, observăm că emoțiile, privite din unghi fenomenologic, funcționează la toți parametrii lor (cf. *supra* 2.1). În primul rând, percepția atentă a amănuntului verbal șocant și, la nivelul textelor de presă, aviditatea pentru detalii; apoi profunzimea, intensitatea, orientarea disforică, evaluările directe sau indirecte, prezența marcărilor somatici și expresivitatea vizuală și auditivă, precum și tendința de evoluție spre alte afecte. În privința ultimului aspect, doi ani mai târziu, CVT declară în paginile ziarului *Gardianul* că a ajuns la sentimente „mai cordiale” față de Președinte, că ar bea chiar un pahar de șampanie de ziua acestuia și că, deși „l-a mai ars când i-a fost lumea mai dragă”, i-a trecut „supărarea”. Tot scandalul politic din 2006 este minimalizat prin explicația pe care CVT o dă, și anume că Traian Băsescu și el sunt “două zodii diferite” și “două pietre tari” (Surse:16), cu alte cuvinte cauzele sunt astrologice și țin de caracter, vina nu este a nimănui.

R. T. Lakoff (2004) pune incivilitatea din limbajul discursului public actual pe seama apariției unui număr tot mai mare de voci care, căutând să câștige putere pe piața ideilor, recurg uneori la registrul vulgarităților și al stridențelor stilistice numai pentru a se face auzite. Prin accentuarea noțiunii de democrație, dar și grație mediului virtual de comunicare, dreptul la cuvânt în spațiul public începe să se acorde la fel de neîngrădit ca și dreptul la cuvânt în cadrul interacțiunii verbale curente. Acum oricine își poate spune părerea, ca om politic, ca reprezentant al unei instituții sau al unui grup socio-profesional, ca expert, ca intelectual din rândul elitelor sau ca om de rând care, dacă vrea, își poate păstra anonimatul.

4.1.1. Contextul mai larg al evenimentului

Partidului Popular European, în 2004, adoptă o rezoluție intitulată „Condamnarea comunismului totalitar”, în urma căreia Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei înființează o comisie al cărei președinte este Göran Lindbald. Printre documentele emise de această comisie au fost: un raport, cunoscut apoi sub numele de *Raportul Lindbald*, rezoluția, intitulată "Necesitatea unei condamnări internaționale a crimelor regimurilor comuniste totalitare" și o recomandare. Dintre cele trei documente, numai *Rezoluția Lindbald*, care a primit numărul 1481, este aprobată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei, în cadrul ședinței din 25 ianuarie 2006 (Rusan; Surse: 10).¹⁸

¹⁸ Din cauza absenteismului, recomandarea nu a întrunit voturile necesare (Rusan, Surse: 10). Romulus Rusan arată că respingerea recomandării nu implică faptul că diferite țări fost comuniste nu pot aplica prevederile Rezoluției 1841, ceea ce, de altfel, s-a întâmplat în cazul României prin discursul prezidențial din 18 decembrie 2006 (Surse: 10). Pe de altă parte, *Rezoluția Lindbald* nu are „efecte practice”, din cauză că are doar prevederi opționale pentru statele membre ale Uniunii Europene (Grosescu / Draghia, Surse: 4).

O problemă importantă este, prin urmare, absența unei legislații prin care să se permită tribunalelor să judece și să condamne crimele comunismului. Aceasta face ca o acțiune politică, precum discursul Președintelui Traian Băsescu de condamnare a comunismului din România, să fie simțită - întâmplător chiar de Rodica Palade (cf. *supra* nota 15) - ca fiind un gest „simbolic”, „triumfalist” și „propagandistic găunos” (Palade, Surse: 5; Surse: 3).

La întrebarea cum se poate face procesul comunismului, răspunsurile date au fost următoarele: procesul se poate face pe cale politică, etică, juridică și istorică. Este ceea ce se spune în ianuarie 2006, în *Rezoluția Lindbald*, și în iunie 2008, în *Declarația de la Praga privind conștiința morală europeană și comunismul*, emisă de Senatul Parlamentului Republicii Cehe, printre ai cărei semnatori se numără Václav Havel, Joachim Gauck, Göran Lindbald (Surse: 8).

Rolul Declarației de la Praga din 2008 este de a încerca să împingă lucrurile mai departe, în Parlamentul Europei, de acolo de unde s-au oprit în 2006.¹⁹ La punctul patru al acestui act, se solicită Parlamentului Europei „introducerea unei legislații care să permită tribunalelor să judece și să condamne crimele comunismului și să acorde compensații victimelor acestora”. (Surse: 8).

La inițiativa lui Lászlo Tökés, deputat independent în Parlamentul Europei din partea României, s-a format o coaliție pentru Declarația de la Praga.²⁰ În martie 2009, la Bruxelles, în cadrul Parlamentului European, se organizează o conferință-lobby, referitoare la condamnarea comunismului, al cărei titlu a fost „Facing the Communist Past” (Oișteanu, Surse: 6).²¹ Aceste evenimente indică o luptă cu o parțială inerție și opoziție politică europeană la ideea unui demers similar procesului nazismului.

În aceste condiții, condamnarea comunismului care s-a realizat în România, la 18 decembrie 2006, este una politică, etică și istorică, care nu a întrunit adeziunea totală, deoarece problema decomunizării prin condamnare deschide o „cutie a Pandorei” și o serie de controverse.

Confuzia între diferitele moduri de a face condamnarea regimului comunist totalitarist, dar mai ales absența unui sistem legislativ de judecare a acestuia pot duce, cum a arătat Vladimir Tismăneanu încă din 2005, la acțiuni improvizate și la diferite forme de ultragiu personal (Tismăneanu, Surse: 9). Florin Țurcanu aduce în discuție problema felului cum se pot simți mulți români anonimi, din categoria celor care citeau *Săptămâna*, condusă de Eugen Barbu, sau *Flacăra*, al cărei director era Adrian Păunescu. La sentimentul de frustrare și jignire al acestora se poate adăuga sentimentul de nedreptățire propriu-zisă, pe care ar fi foarte probabil să îl aibă generațiile

¹⁹ Se viza adoptarea unei rezoluții pe baza Declarației de la Praga cât timp încă Cehia deținea președinția Consiliului Uniunii Europene, adică până la 30 iunie 2009 (Oișteanu, Surse: 6).

²⁰ Coaliția a fost formată din Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului din România, Asociația Pro Democrația, Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc, Consiliul Național pentru Studiul Arhivelor Securității, GDS (Grosescu / Draghia, Surse: 4).

²¹ Pozițiile grupurilor politice față de acțiunile-lobby pe această temă au fost următoarele: grupul socialist s-a situat mai degrabă împotriva. Grupul Popular European și ALDE au avut o poziție favorabilă. A. Oișteanu, participant direct la acest lobby, precizează însă că cele trei grupuri politice nu și-au prezentat oficial poziția printr-o declarație. Pe de altă parte, înscrierea în simbolic a momentului politic, prin precizarea că, în exact aceeași zi și lună, cu douăzeci de ani în urmă, s-a desfășurat o masă rotundă între reprezentanții Solidarității și autoritățile comuniste poloneze, care a marcat „începutul sfârșitului regimurilor comuniste din Europa” încarcă cu potențial *pathemic* evenimentul (Oișteanu, Surse: 6).

de ingineri vechi, mulți veniți din rândurile tinerilor de la țară cu „origine sănătoasă”, care au cunoscut o perioadă de ascensiune între 1960-1970 și pentru care interpretarea din *Raportul final* de industrializare forțată și „aberantă”, făcută printr-un „voluntarianism stalinist”, nu este acceptabilă (Țurcanu, Surse: 2).

Premisa majoră a întregii argumentații pe tema condamnării comunismului, indiferent de punctul de vedere politic, etic, istoric sau legal din care s-ar face, este încapsulată în aforismul lui George Santayana – „Those who cannot remember the past are condemned to repeat it” (Surse: 18). Diferite parafrazări și raportări la acest topos apar frecvent, unele dintre ele în texte cu o mare greutate.²²

Cuvintele memorabile ale lui Santayana, cunoscute și sub numele de legea consecințelor nedorite, reprezintă o parte dintre condițiile de raționalitate în care condamnarea comunismului se justifică a nu fi o „vânătoare de vrăjitoare”. Consecințele acestui act de condamnare sunt: blocarea repetării trecutului comunist în viitor, reconcilierea, purificarea morală a societății²³, recompensarea victimelor comunismului.

Susținerea tezei condamnării comunismului se face printr-o serie de argumente cauzale, susținute de legea evitării consecințelor nedorite, argumente a căror înlănțuire s-ar gloșa schematic în felul următor:

[dacă cunosc trecutul comunist când s-au comis x, y, ..., atunci condamn ; dacă condamn, atunci reconciliesc, purific, blochez consecințele nedorite].

Argumentul condamnării comunismului nu beneficiază numai de toposul Santayana și de o structură cauzală în lanț, ci și de un suport pathemic alcătuit dintr-o gamă foarte largă de afecte, care se lasă clasificate cronologic în emoția trecutului și emoția prezentului ca reacție la afectele trecutului. Ne vom referi deocamdată numai la ultima clasă. Este vorba de triada emoțională *compasiune – comprehensiune – recunoașterea suferințelor* față de victimele și crimele comise și de emoția constitutivă actului de *omagiere* a victimelor, despre care se discută la punctul șapte și, respectiv, la punctul 12 al Rezoluției 1481. Reîntâlnim apelul la aceste emoții în *Raportul final*, în discursul din 18 decembrie 2006 din Parlamentul României, unde mai apar și alte afecte, ca *admirație și prețuire* (vezi *infra* 5.0.), precum și în Declarația de la Praga.

²² Iată câteva: „Societățile care își neglijează trecutul nu au viitor”, enunț din primul paragraf al Declarației de la Praga; „Adunarea este convinsă că conștientizarea istoriei (sic!) este una din condițiile ce urmează a fi satisfăcute pentru evitarea producerii crimelor similare în viitor” – începutul punctului șapte al Rezoluției 1481/Rezoluția Lindbald (Surse: 8, 17). Nu este întâmplător nici că această prezumție apare invocată în *Raportul final*, în preambulul legii slovace pentru înființarea Institutului Memoriei Naționale (Rusan, Surse: 10), și în diferite articole de presă și interviuri cu persoane angajate în discursul public pe această temă (cf. Palade, Rusan, Tismăneanu, Zub, Surse: 5; 9; 10; 13).

²³ Cităm din discursul Președintelui Traian Băsescu: “Tot ce vreau este să clădim viitorul democrației în România și identitatea națională *pe teren curat*.” (subl. n.). (Băsescu, Surse: 19).

4.2. Spațiile de controversă

Orice spațiu public de discuție este intrinsec polifonic, în interiorul lui închegându-se dialoguri și formându-se semnificații. În urmă cu douăzeci de ani, în România, discursul public era extrem de limitat și cenzurat, fiind doar unul al ideologiei și, poate cel mult, al elitelor, acestea din urmă caracterizându-se fie prin obediență față de litera ideologicului, fie prin ocolirea acestuia. Monotonie și formalismul care existau în spațiul de comunicare politic comunist nu mai există astăzi, din fericire. Acordul prefăcut sau impus a fost înlocuit cu dezbaterea, controversa, dezacordul, și uneori chiar cu altercația. În comunicarea politică, distincțiile pot fi uneori un simptom al unor diferențe greu reconciliabile care pot crea scindări.

Un spațiu de comunicare dominat de controversă se caracterizează prin prezența unor diferențe care împiedică formarea unui teren comun, ceea ce înseamnă, de fapt, o lipsă de reciprocitate și de consens. Pe parcursul unei controverse nu se poate construi un sentiment de încredere. Perspectivele asupra unei probleme centrale se întemeiază pe o serie de *practici de perspectivare*. Rezultatele care se obțin din aceste practici de formare a unei perspective sunt, în cazul controversei, în primul rând, produse discursive care nu întrunesc adeziunea. În plus, frecvent, controversele reprezintă un teren propice pentru apariția unor forme de malpraxis dialectic (Fritz 2008).²⁴ Printre practicile de perspectivare amintim terminologiile și definițiile date cuvintelor-cheie, sistemele de valori, raportările la situații, timp, spațiu și condiții, cât și relațiile (Kallmeyer 2002). Toate acestea sunt, în cazul controverselor, neunitare, divergente, cu un grad de diferență neagreat. În ciuda acestor discordanțe, controversa este un spațiu de discuție care construiește de-a lungul timpului semnificații.

Dăm mai jos câteva amănunte extrase din presa vremii, care sunt simptomatice pentru un discurs public scindat și dominat de controverse. În octombrie 2006, deci cu puțin timp înaintea actului politic de condamnare a comunismului din România, Barometrul de Opinie Publică pentru o Societate Deschisă publică o statistică în care se poate observa scindarea opiniei publice. La întrebarea dacă comunismul este o idee bună, 53% dintre respondenți spun că este o idee bună, iar 34% sunt de părere că este o idee proastă (Macoveciuc, Surse: 14).

Jocurile politice pot constitui un ferment fertil pentru controversă. În 2005, exista speranța ca Mircea Geoană să aducă un suflu nou în cadrul partidului social-democrat. Posibilitatea ca social-democrația să-și asume trecutul și să anunțe o despărțire de perioada comunistă nu părea nerealistă. Vladimir Tismăneanu trăgea nădejde chiar că Alin Teodorescu²⁵ va iniția „o operațiune de purificare a sufletului pesedist (*soul-searching*)” (Tismăneanu, Surse: 11). În 2006, aceste speranțe se năruie. Mircea Geoană declară că *Raportul final* nu este „util”, nu este nici „credibil” și, mai ales, nu reprezintă un „angajament din partea partidelor politice” (Macoveciuc, Surse: 14). Cu prilejul publicării *Raportului final* la Editura Humanitas, Gabriel Liiceanu consideră volumul „carte monument” și Gelu Ionescu afirmă că este o „carte fondatoare pentru societatea românească

²⁴ Argumentele *ad personam* clamate de CVT sunt o bună ilustrare.

²⁵ Alin Teodorescu este membru în Partidul Social Democrat, actualmente condus de Mircea Geoană.

viitoare” (Ilieșiu, Surse: 1). Ion Iliescu, cu o altă ocazie, consideră raportul ca o „făcătură nenorocită” (Surse: 20).

Percepția asupra condamnării comunismului este una fracturată. Unele grupuri o văd ca o vânătoare de vrăjitoare, altele o simt ca pe o „tumoră”, care nu este pe de-a-ntregul extirpată din mentalul nostru (Alexandru, Surse: 1), iar cei care sunt direct implicați în realizarea acestui act politic consideră că ceea ce țările au avut până la urmă de câștigat în urma unei forme parțiale chiar de condamnare a comunismului a fost un „climat de încredere” (Tismăneanu, Surse: 9).

„Istoria națională unește, istoria comunismului divide” (Țurcanu, Surse: 2), iar această diviziune nu se întâlnește numai la nivel național, ci la nivelul întregii Europe, deoarece pentru mulți oameni politici și intelectuali din Vest, condamnarea comunismului echivalează cu condamnarea propriului lor trecut, ca foști militanți pentru ideile comuniste, iar unii ca foști membri în partide comuniste (Schöplin²⁶, *ap.* Grosescu / Draghia, Surse: 4).

La argumentul neuitării trecutului pentru a nu permite repetarea lui în viitor, se vine cu un contraargument lansat la un moment dat prin vocea lui Ghenadi Ziuganov, șeful partidului comunist rus, și anume acela de a lăsa trecutul istoricilor și de a privi înainte. Distincția dintre *istorie* și *neuitarea trecutului* care echivalează cu *memoria trecutului* sunt polii în jurul cărora se construiește una dintre controversele mult discutate în societatea românească referitoare la problema condamnării comunismului.

În absența unei forme legislative de condamnare a comunismului și a unei legi a lustrației, condamnarea morală, politică și istorică a comunismului își face din memorie o armă imbatabilă. „Atunci când justiția nu reușește să fie o formă de memorie, memoria singură poate fi o formă de justiție”²⁷, dacă ne gândim numai la toate datele adunate în *Raportul final*, referitoare la crime, deportări, disidenți, activiști de partid, revolte studentești, proteste muncitorești, la sistemul penitenciar, la cei care au pus în aplicare sistemul de presiune etc.

Memoria înțeleasă ca neuitare este mai aproape de accepțiunea pe care o are termenul grecesc de *anamnesis* – care presupune un efort și adesea un dialog în doi pentru a conștientiza amintirile –, decât de grecescul *mnēmē*, care semnifică amintirea pasivă, melancolică, intimă, ce predispune inevitabil la emoție (Lambriu, Surse: 12). Astfel, *memoria* despre care se vorbește aprins în societatea postcomunistă nu este o memorie personală, ci una civică, având proprietatea importantă de a fi *împărtășită* de toți și puterea de a predispune spre acțiune și decizie politică. Memoria trecutului este un concept-cheie globalizant, care implică logic emoția trecutului și reacția emoțională la el.

În planul concretului, diferența dintre memoria trecutului și istoria lui este aceea dintre acțiune politică *versus* cercetare științifică, fiecare cu rezultatele ei specifice. Mai exact, în urma aplicării algoritmului neuitării, al metodei anamnesisului la nivel de societate, pentru a preveni în viitor alte suferințe colective, apar fapte concrete, gesturi simbolice, acțiuni politice, precum: *Rezoluția 1481* și *Declarația de la Praga*, Coaliția pentru Declarația de la Praga, discursul condamnare a regimului comunist din România din 18 decembrie 2006, conferințe-lobby în Parlamentul

²⁶ George Schöplin este europarlamentar maghiar.

²⁷ Citat din Ana Blandiana, pus ca motto pe primul tom al *Analelor Sighet*. (Zub, Surse: 13)

European pentru condamnarea comunismului, cereri repetate de a se elabora o legislație specifică a acestei probleme, o lege a lustrației și una pentru accesul neîngrădit la arhive (Rusan; Hossu-Longhin, Surse: 10; 1). În aceeași serie de acțiuni, de data aceasta simbolice, Președintele Traian Băsescu omagiază revolta anticomunistă a muncitorilor de la Brașov din 1987, cere iertare victimelor comunismului în numele statului român, îi decorează *post mortem* pe Monica Lovinescu, Virgil Ierunca și pe Aleksandr Soljenitin (Tismăneanu, Surse: 9) ș.a.

Istoria comunismului (românesc) presupune un alt drum, care nu implică acțiuni politice, ci travaliul cercetării științifice și rezultatele lui, dintre care amintim: Memorialul Victimelor Comunismului și Rezistenței, de la Sighet, și tot acolo - Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului, publicația periodică *Analele Sighet*, filmul documentar al Luciei Hossu-Longhin, *Memorialul Durerii*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Consiliul Național de Studiere a Arhivelor Securității, Institutul Național de Investigare a Crimelor Comunismului, studii academice, cărți pe această temă, un manual de istorie a comunismului, recent apărut, istoria comunismului ca materie opțională de studiu în licee, articole și dezbateri în mass-media etc.

Controversa simetriei sau asimetriei dintre comunism și nazism contorsionează și mai mult spațiul discursului public pe tema condamnării trecutului comunist, la care se adaugă un fel de falsă controversă, mai mult un alibi pentru grupul care dezavuează condamnarea și preferă o uitare lină și definitivă a crimelor, nedreptăților, suferințelor și minciunii. Este vorba de următoarea diviziune cronologică a comunismului din România: 1947 – 1965 și 1965-1989. Numai pentru prima parte s-ar putea susține că a fost un regim „ilegitim și criminal”, iar nu cum se susține – în *Raportul final* și în discursul solemn al președintelui – unitatea monolitică „ilegitimă și criminală”, neîntreruptă, din 1947 și până în 1989. În felul acesta, dacă se acceptă două perioade comuniste, una neagră și cealaltă gri, figurile comunistului bun, comunistului „de omenie” și diplomaților „patrioți” din perioada Ceaușescu nu se prefac în pulbere, putând fi și astăzi de ajutor unora.²⁸

5. Legitimarea în discursul solemn din 18 decembrie 2006

Fundamentarea perspectivei, arată W. Kallmeyer (2002) – în termenii noștri *legitimare* –, se compune din: (i) experiența personală, și în acest caz ea se concretizează prin relatări, mărturii; (ii) o bună cunoaștere a faptelor; (iii) categorizări sociale. În discursul de condamnare a comunismului se regăsesc ultimele două modalități de legitimare. Primele paragrafe ale discursului abundă în referiri la o documentare solidă, blocându-se eventuale obiecții referitoare la cunoașterea subiectului („avem nevoie de o analiză aprofundată”, „analize pertinente”, „radiografie clară”, „cât

²⁸ Fl. Țurcanu (Surse: 2) arată că teza „persistenței stalinismului” și în perioada anilor 1965-1989 se poate verifica prin foamete, prin amplificarea sistemului „pile, cunoștințe și relații”.

mai multe detalii”, „avem datele necesare condamnării fără drept de apel”, „am citit cu mare atenție”) (Bănescu, Surse: 19). Actul de înființare a Comisiei prezidențiale și însuși *Raportul final* țin de strategiile de fundamentare a perspectivei prin stăpânirea cât mai completă a adevărului („Am considerat necesară constituirea Comisiei tocmai pentru a fundamenta intelectual și moral actul de condamnare”) (Bănescu, Surse: 19).

Legitimarea numai prin referire la funcția pe care o deține în stat ar fi fost, în contextul românesc și așa foarte sensibil la orice pare abuz și uz de forță, mai mult dăunătoare și poate asimilată aroganței decât inspirat aleasă. Oratorul face o dublă categorizare politică, a sa personală și a regimului, anulând orice grad de constrângere personală: “Poate că unii se întreabă ce anume ne dă dreptul să condamnăm ? Ca Președinte al românilor, aș putea invoca faptul că am fost ales. Dar cred că avem o motivație mai importantă: dreptul de a condamna ni-l dă obligația de a face să funcționeze instituțiile statului de drept într-o societate democratică.” (Bănescu, Surse: 19).

5.1. Discursul politic din 18 decembrie 2006 și forțele ilocuționare

P. Charraudeau (2005) definește *discursul politic* ca *loc simbolic de interacțiune*, structurat cu ajutorul relației de putere care există între grupurile politice. Având în vedere datele din contextul imediat și din contextul mai larg al evenimentului discursiv solemn din decembrie 2006 (vezi *supra* 4.1 și 4.1.1), observăm că acest spațiu simbolic este destul de nestructurat, haotic și plin de emoții. Ambii actori politici principali și-au jucat rolurile: Președintele și-a jucat rolul în conformitate cu statutul său, CVT a jucat un rol ambiguu, de revoltat anarhic și de opozant politic.

Discursul de condamnare a comunismului, rostit de Președintele Traian Bănescu la 18 decembrie 2006, este un *argument despre natura lucrurilor*, prin urmare aparține genului demonstrativ, dar, în plus, ca act politic, are și o latură acțională manifestă. Actele ilocuționare care apar sau sunt numite în discurs, exceptând bineînțeles aserțiunile, sunt:

- (i) binomul ilocuționar complex format din *asumare și condamnare*²⁹; în cuprinsul textului, apar reluări parțiale ale acestui act verbal complex (*condamnare fără drept de apel, condamn explicit și categoric; concluziile Comisiei, pe care mi le însușesc; afirm că [...] a fost nelegitim și criminal; afirm cu deplină responsabilitate*)
- (ii) *afirm admirația, exprim prețuirea*
- (iii) *aduc un omagiu, omagiez memoria, elogiez*
- (iv) *exprim compasiunea*
- (v) *solicit, propun / susțin* (Bănescu, Surse: 19).

²⁹ Sintagma nu apare pentru prima dată în discursul din 18 decembrie 2006, ci a fost lansată de opinia publică din România și preluată de Președinte. Această circulație a cuvintelor arată traseele parcurse de forțele politice de la acea dată: opinia societății civile care atrage de partea ei Președintele vs. un grup al cărui lider este CVT.

5.2. Unde este ascunsă emoția? Implicațiile seriilor lexicale din discursul de condamnare a comunismului

Discursul nu conține mulți termeni de afect. Cu toate acestea, prezența emoției este evidentă. O modalitate de identificare a sentimentelor care „încarcă” textul este examinarea câmpurilor semantice și a presupuzițiilor lor lexicale. În text se întrepătrund mai multe serii lexico-semantice, care declanșează fiecare anumite inferențe proprii. Simetria și armonizarea acestor inferențe dau coerență nivelului emoțional. Este vorba de:

(i) clasa termenilor care exprimă ideea de atac: *atac, acțiuni represive, distrugere, hărțuire, încălcare constantă, lichidarea oricăror forme de gândire, lupta de clasă, opresiune, perioade de relativă acalmie, persecutare, sălbatica persecuție, prigoană, represiune, reprimare, viață invadată de elemente propagandistice, teroare, violență* etc.; din categoria verbelor: *a călcat în picioare legea, a expropriat, a obligat cetățenii, disidența a fost strivită nemilos* etc.

Presupoziția acestui câmp lexico-semantic este a «Existenței unui Agent atacator și a unui Pacient atacat», care, prin urmare, suferă, îi este teamă etc. Dacă aplicăm metoda de analiză a structurării potențialului pathemic, dezvoltată de Chr. Plantin (vezi *supra* 2.1), această presupuziție satisface toposul agentului și al persoanei ca loc al trăirii emoției. Toposul spațiului și timpului, al consecințelor, cantității și intensității, al controlului asupra trăirilor emoționale se activează la nivel discursiv în construcții ca: regimul „a expropriat poporul român **de cinci decenii** de istorie modernă” (toposul timpului); „o industrializare aberantă și o economie de comandă au produs **consecințe** încă vizibile” (toposul consecințelor), “Pentru **copleșitoarea majoritate** a populației, a fost însă vorba de o existență mutilată, trăită sub **teroaarea** directă ori indirectă și în care noțiunea de libertate își **pierduse orice sens**.” (toposul cantității și al controlului, aici sub forma imposibilității dominării afectului disforic) ș.a.

(ii) Clasa unităților lexicale care aparțin câmpului semantic al morții: *acțiuni criminale, anihilare, asasinare, asasinat, condamnare la moarte, distrugere, distrugerea valorilor morale, exterminare, hartă a morții*, (eufemistic) *inginerie socială, lichidare, masacrare, masă de cobai, nimicire, omorâre, tragedia noastră ca națiune, ucide* etc. Principala presupuziție lexicală care se formează este a «Existenței unui Agent atacator și a unei Victime». Prin ea se actualizează toposul agentului, dar și cel al intensității și cantității (maxime) – toposurile (iii) și (iv) din metoda Plantin. Ca și în cazul anterior, celelalte locuri comune se activează discursiv.

(iii) Clasa cuvintelor care se afiliază câmpului lexico-semantic al detenției: *arestare, detenție, deportări, Gulag românesc, întemnițare, lagăre de exterminare prin muncă forțată, penitenciare, strămutări forțate*. Presupuziția care se declanșează este aceea a «Existenței unui Agent care deține controlul și a unui Pacient afectat profund», toposurile persoanei, intensității, cantității, agentului fiind prezente. Comportamentul față de celelalte toposuri este similar.

(iv) Clasa elementelor lexicale care aparțin câmpului semantic al minciunii și manipulării: *ascunderea sistematică [...] a soartei multora, cultivarea sistematică a urii, criminalizare, demonizare, înscenări, manipulare, masca umanismului socialist, patriotism de paradă, pretinsul atașament* ș.a. Presupuziția «Existenței unui Agent care înșală / manipulează un Pacient», care se simte umilit, dezamăgit etc. actualizează toposurile persoanei și al agentului.

Propoziția de emoție care se poate infera (vezi *supra* 2.1.), într-o glosare aproximativă, ar fi:

{Românii din perioada 1945-1989: /frică/, /suferință/, /umilire/, /disperare/}.

În afară de aceste serii lexicale care conțin la nivel inferențial emoția, mai există și cuvintele de emoție propriu-zise, care se subclasifică în două subgrupe, în funcție de calitatea euforică sau disforică și de raportările la toposuri.

(v) Clasa lexicală a afectelor disforice care aparțin trecutului: *frică, gravă suferință, disperare, dispreț, intimidare, obsesie, teroare, umilire*. Sentimentele disforice se raportează la același Pacient, sunt declanșate de același Agent și de aceeași cauză – comunismul și cei care l-au pus în practică. Toate presupun toposul cantității și intensității maxime, toate actualizează în același mod toposul timpului și al distanței în spațiu – perioada 1945-1989, în România –, toate se comportă unitar față de toposul consecințelor – dezastruoase, în planul narațiunii istorice și generatoare de viitoare sentimente reparatoare, la nivelul naratorului și receptorului.

Unitatea de roluri semantice – același Agent, același Pacient - și faptul că fiecare nume de afect are o raportare simetrică la toposuri ușurează reconstituirea aceleiași propoziții de emoție și dau discursului o coerență și o unitate mare la nivel emoțional:

{Românii din perioada 1945-1989: /frică/, /suferință/, /umilire/, /disperare/}.

(vi) Clasa lexicală a afectelor care aparțin prezentului, exprimate explicit sau implicit – *compasiune, prețuire, (implicit) respect, admirație, echilibru, angajare, determinare, reconciliere* – se raportează unitar la toposurile persoanei, agentului, cauzei, timpului, spațiului, cantității și intensității.

5.3. Axele ortogonale

Galati / Sini (2000) au observat că vocabularul emoției tinde să se organizeze de-a lungul unor axe ortogonale. O astfel de axă este formată de perechea opozitivă:

teamă _____ furie

Discursul pe care l-am analizat conține cel puțin două emoții bine reprezentate care nu corespund axelor ortogonale. Este vorba de:

teamă _____ *compasiune*, în loc de *furie*
suferință _____ *admirație*, în loc de *fericire*

Această dispunere neortogonală ar fi un argument că discursul de condamnare a regimului comunist din România nu este construit pe structura unei polarități severe între emoții, ceea ce corespunde intenției declarate de împăcare.

5.4. Dialogul emoțiilor

Emoția constitutivă a actelor verbale din discursul favorabil ideii de proces al comunismului (vezi *supra* 4.1.1. și 5.1.) – <compasiune, prețuire, admirație, echilibru, angajare, determinare (cf. Rezoluția 1481; discursul din 18 decembrie 2006; Declarația de la Praga), comprehensiune (cf. Rezoluția 1481) reconciliere (toate documentele)> – este noua grilă de afecte ale prezentului, într-un fel impusă ca model societății de azi, care răspunde în ecou afectelor trecutului: < teroare, teamă, suferință, revoltă, rușine, neputință, umilire ș.a.>. Din acest punct de vedere, fenomenul răspunsului la emoție cu emoție, al relaționării în cascadă a afectelor este prezent în aceste discursuri sub forma empatiei.

Acestei grile politic corectă de emoții ale prezentului³⁰, care în discursul românesc de condamnare a comunismului este implicată printr-o serie de acte discursive neechivoce (*asum și condemn, exprim compasiunea, prețuirea* etc. (cf. *supra* 5.1.) i se opune alta, în esență, politic incorectă și realizată, parțial, prin acte verbale, parțial, prin mascaradă, adică prin joc scenic, și, parțial, prin tăcere. Este vorba de indiferență³¹ – indiferența unei secțiuni a clasei politice –, enervare, furie, agresivitate, dispreț, obrăznicie, revoltă.

Opoziția dintre emoțiile politic corecte și afectele „furioase” este evidentă, în primul rând, perceptiv. Simpla observație nu ne ajută însă să înțelegem fenomenul ciocnirii dintre afecte. Pe lângă diferențele de manifestări somatice, observăm că există grade diferite de discursivitate și de structurare ale celor două clase de sentimente. În primul rând, clasa de afecte formată din <compasiune, prețuire, admirație, echilibru, angajare, determinare, reconciliere> este explicit enunțată, în al doilea rând, este legitimată prin practica de perspectivare, care prevede o bună cunoaștere a datelor, aprofundarea subiectului, strângerea conștiințioasă a mărturiilor și atente categorizări. În al treilea rând, gama acestor emoții este unitar și complex structurată prin prezența unui număr mare de toposuri.

Emoțiile din cealaltă clasă, dacă ne restrângem la cele exprimate de CVT și de grupul lui în timpul citirii discursului din 18 decembrie 2006, au un grad mult mai mic de articulare discursivă și o structură internă mult mai slabă. Nu putem identifica decât toposul persoanei care trăiește afectul, se suprimă distanța în timp și spațiu față de evenimentul perceput – furia, violența, revolta, disprețul se manifestă în același timp cu citirea discursului –, toposul cauzei este ambiguu: poate fi persoana Președintelui sau poate fi, indirect și metonimic, actul de condamnare pe care îl face Președintele. Aparent, nu există un control asupra emoțiilor, deși unii dintre cei care le-au trăit au avut o „regie” și o „recuzită” bine pusă la punct.

³⁰ Folosim termenul de corectitudine politică în accepțiunea sa socio-stilistică.

³¹ A se vedea atitudinea lui Nicolae Văcăroiu, de exemplu, în cadrul ședinței Camerelor reunite ale Parlamentului din 18 decembrie 2006, sau absenteismul, în ziua în care ar fi trebuit votată Recomandarea Lindbald.

5.5. Ritualizarea actului politic

Binomul ilocuționar *asumare* și *condamnare* nu se realizează *ex abrupto*, ci în mai multe etape, unele actualizate de însuși textul discursului din decembrie 2006, iar altele fără o dependență strict textuală și locală, dar înscrise în istoria evenimentului și fiind, prin semnificația lor, parte componentă din logica simbolică a ritualului de purificare morală.³² Purificarea ca structură conceptuală pentru acțiunile, angajamentul și tot ceea ce întreprinde o societate care a trecut printr-o schimbare politică radicală, cum a fost cea din 1989, nu este un model conceptual nou sau specific gândirii politice și discursului democratic. Același scenariu mental al purificării este prezent și în gândirea politică comunistă; și atunci se vorbea de „purificarea cadrelor”, de „curățarea” de „elementele” potrivnice partidului, de „epurarea” studenților, se emitea, în 1945, „Legea pentru purificarea administrațiilor de stat”, apărea în 1944 legea privitoare la “purificarea administrațiilor publice” ș.a. (*Raport final*, Surse: 11). Diferența, credem, dintre purificarea comunistă, mult mai instrumentată, și purificarea postdecembristă din România este aceea dintre concret și practic *versus* moral și spiritual. Prima este interpretabilă într-un sens aproape mecanic de înlăturare a ceea ce este considerat „murdar” prin: deportare, detenție, dare afară din instituții, prin interzicerea accesului în ierarhie în cazurile cu „origine nesănătoasă”, prin execuții. A doua este interpretabilă, mai curând, în sens spiritual, ca purificare a conștiinței, curățare a sufletului de remușcări.

Scenariul mental al purificării este, prin urmare, unul dintre cele mai frecvente și mai comune analogii ale discursurilor politice aflate, probabil, într-o fază mai de început, imediat după o răsturnare politică.³³

Actul politic de „asumare și condamnare a trecutului totalitar” vizează curățarea de un rău imens. Semnale lexicale care indică prezența scenariului conceptual al purificării sunt probabil multe. Dăm aici numai câteva exemple ale reflectării la nivel lexical a acestei structuri mentale. Răul comunist este văzut ca o „fiară” care înainte de moarte se zbate cu ultimele forțe care i-au rămas (Tismăneanu, Surse: 7) sau ca o „tumoră” neextirpată complet (Alexandru, Surse: 1), ori ca „diavol” în compania căruia „mulți lideri occidentali au defilat”, astfel încât este de înțeles de ce astăzi lumea occidentală nu este prea dispusă să încurajeze „atât de necesarul exorcism istoric” (Tismăneanu, Surse: 9).

Actul de purificare morală și politică a societății înregistrează mai multe etape, unele oglindite și în discursul din decembrie 2006 sau actualizate aici. Prima este aceea a *legitimării* sau a autorizării condamnării comunismului (cf. *supra* 5). Marea atenție acordată datelor, dar și detaliilor are două funcționalități: ea ține, pe de o parte, de strategia obținerii *implicării* (Besnier 1998) sau a *prezenței* (Perelman / Tyteca 1958), iar pe de altă parte, de mișcarea de legitimare sau perspectivare. În ordine ritualică, istoria nedreptăților comise de-a lungul perioadei comuniste este asemenea listei lucrurilor interzise din cadrul ceremonialului de purificare (Chevalier 1969).

³² Se poate vorbi de purificare în sens fizic și comportamental, ca fiind curățarea de ce este murdar, impur și neagreat de divinitate și, în sens spiritual, ca fiind purificarea sufletului și a conștiinței, ultima formă apărând în Grecia mai târziu, prin ritul lui Apollo de la Delphi (Chevalier 1969).

³³ Pentru a face o afirmație mai tare decât aceasta ar fi nevoie de date cantitative referitoare la distribuția în timp și la frecvența unor cuvinte-cheie, cum ar fi *curățare*, *epurare*, *vindecare*, *spălare* ș.a.

Discursul din decembrie 2006 listează următoarele informații amănunțite: tipurile de acțiuni represive folosite de regimul politic comunist, numele celor mai proeminente figuri politice, intelectuale, bisericesti, care au suferit în timpul comunismului, numele multor disidenți și ale revoltelor populare, numele jurnaliștilor și al posturilor de radio libere din străinătate care au transmis știri despre România.

Următoarea fază din actul ritualic al purificării este aceea a *instrumentalizării* lui. Analistii politici, opinia publică și mass-media vorbesc despre trei modalități principale prin care se poate instrumenta decomunizarea: alcătuirea unei legislații adecvate, simetrice cu cea de condamnare a nazismului, desecretizarea arhivelor – fenomen asociat în mentalul colectiv al purificării cu actul de dezgolare a „fiarei” („demantelare”, cum spune Romulus Rusan la un moment dat (Surse:10)) și aproape echivalent cu înfrângerea răului, prin faptul că se găsesc zonele lui atacabile – și adoptarea unei legi a lustrației, unde sensul etimologic al termenului politic se înscrie perfect în acest tipar conceptual al purificării. Dintre cele două „instrumente” principale de purificare morală a societății – legislație și desecretizare arhivelor – în discursul Președintelui de condamnare a comunismului nu se vorbește decât despre desecretizare. Pe de altă parte, discursul conține referirea la foarte multe alte demersuri de purificare secundare, după opinia noastră, cum ar fi: stabilirea unei zile comemorative a victimelor represiunii comuniste, înființarea unui muzeu al dictaturii comuniste, expoziții permanente, cicluri de conferințe, o enciclopedie a comunismului, burse pentru studierea istoriei comunismului ș.a.

Schimbarea ideologiei și inversarea vocabularului este un alt mijloc de a instrumentaliza actul ritualic de ridicare din căderea care a murdărit și de purificare. Discursul Președintelui Traian Băsescu din decembrie 2006 conține o inversare a terminologiei de bază, realizată prin înlocuirea disfemismelor limbajului comunist de lemn cu noile ortofemisme politice. Echivalente ale *luptei pentru bunăstare*, sintagmă specifică limbii de lemn comuniste, ar fi în discursul din decembrie 2006 denumiri ca *economie de comandă* și *industrializare aberantă*; *construcției socialismului* îi corespunde, în discursul analizat, o serie de termeni ca *tragedie*, *erorile trecutului*; *învățăturile partidului* are acum drept corespondent *ideologie fanatică*; *guvernul comunist* este numit *guvern-marionetă*; formula *unitatea de monolit a partidului* este înlocuită cu *sistemul comunist totalitar*.³⁴

Etapă cea mai importantă este performarea purificării, aici simbolic reprezentată de actul politic de condamnare a comunismului:

“Ca șef al statului român, condamn explicit și categoric sistemul comunist din România, de la înființarea sa, pe bază de dictat, în anii 1944-1947, și până la prăbușire, în decembrie 1989. Luând act de realitățile prezentate în Raport, afirm cu deplină responsabilitate: Regimul comunist din România a fost ilegal și criminal.” (Băsescu, Surse: 19).

Ultima etapă din ritualul purificării, care urmează actului locuționar al pronunțării condamnării, vizează construirea unui anumit efect perlocuționar, acela al *reconcilierii*.

În această ordine de idei, acțiunea extrem de emoțională a lui CVT, care apare simultan cu rostirea discursului, este una ce încearcă să „murdărească” și să impieteze asupra actului ritualic al curățării. Percepția contra-actului purificării de către opinia publică, așa cum este ea reflectată în

³⁴ Eufemismele din limba de lemn comunistă au fost extrase din dicționarul lui Aurel Sasu (2008).

comentariile *on line* la știrile din presă, este aceea de „circ”, de „mascaradă dezgustătoare”, în care CVT are rolul de „măscărici”, de „bolnav psihic” sau de „reprezentant al Satanei”, care „s-a isterizat”, „a înjurat ca la ușa cortului”, care a adus în sală „oameni cu limbaj de precupețe” (Surse: 14). Reacția opiniei publice la acest act de impurificare este de scandalizare, stupefacție și apoi rușine. Cel mai bine reprezentat afect în comentariile *on line* la știrile și articolele consacrate evenimentului este acela al rușinii: comentatorii *on line* la știrile din mass-media vorbesc de „rușinea de a fi român”, de faptul că le este „scârbă”, că „Ne-am făcut de toată jena.” (Surse: 14).³⁵

Se pune întrebarea ce act politic s-ar fi dorit să se fi realizat de către o parte din opinia publică și din clasa politică românească și ce act discursiv s-a performat realmente în 18 decembrie 2006. La nivelul întregii Europe de Est s-ar fi dorit, în mod ideal, a se realiza actul politic, juridic și moral complex, cvatripartit, de *asumare (recte compasiune)*, *judecată*, *condamnare* și *reconciliere*. Ținând cont de contextul politic mai amplu, discursul Președintelui din decembrie 2006 nu ar fi putut realiza decât, cel mult, macro-actul discursiv tripartit, format din *asumare (recte compasiune)*, *condamnare* a trecutului comunist totalitar din România și *reconciliere*. Actul discursiv realizat realmente în România prin discursul solemn din decembrie 2006 este acela de *asumare și condamnare*. Lipsesc două verigi, în condițiile în care fisurile produse de controverse nu au fost acoperite cu materialul ferm al acordului izvorât din cunoaștere, deliberare și dintr-o perspectivă asupra binelui comun mai puțin pragmatică și limitată la prezent.

Referințe bibliografice

- Allan, K. / K. Burrige (2006): *Forbidden words*. – New York: Cambridge University Press.
- Bamberg, M. (1997): *Emotion talk(s): The role of perspective in the construction of emotions*. – In: S. Niemeier / R. Dirven (eds.): *The Language of Emotions. Conceptualization, Expression and Theoretical Foundation*, 209-228, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Besnier, N. (1998): *Involvement*. – In: J. J. Mey / R. E. Asher (eds.): *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, 407-409. Amsterdam, Lausanne, New York, Oxford, Shannon, Singapore, Tokyo: Elsevier.
- Charaudeau, P. (2005): *Le discours politique. Les masques du pouvoir*. – Paris: Vuibert.
- Chevalier, J. (1969): *Dictionnaire des symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*. – Paris: Robert Laffont.
- Charteris-Black, J. (2005): *Politicians and Rhetoric. The Persuasive Power of Metaphor*. – Basingstoke / New York: Palgrave-MacMillan.
- Cigada, S. (2008): *Les émotions dans le discours de la construction européenne*. – Milano: Università Cattolica del Sacro Cuore.
- Fritz, G. (2008): *Communication principles for controversies. A historical perspective*. – In: F. H. van Eemeren / B. Garsen (eds.): *Controversy and Confrontation. Relating Controversy Analysis with Argumentation Theory*, 109-124. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

³⁵ Forma carnavalescă a actului perturbator și sentimentul rușinii reflectat în discursul public merită în sine o abordare specială.

- Galati, D. / B. Sini (2000): Les structures sémantiques du lexique français des émotions. – In: Chr. Plantin / M. Doury / V. Traverso (eds.): Les émotions dans les interactions, 75-87. Lyon: Presses Universitaires de Lyon.
- Gilbert, M. A. (2005): Let's Talk: Emotion and the Pragma-Dialectic Model. – In: F. H. van Eemeren / P. Houtlosser (eds.): The Practice of Argumentation, 43-52. Amsterdam: John Benjamins.
- Ilie, C. (2004): Insulting as (un)parliamentary practice in the British and Swedish parliaments. A Rhetorical approach. – In: P. Bayley (ed.): Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse, 45-86. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Kallmeyer, W. (2002): Verbal practices of perspective grounding. – In: C. F. Graumann / W. Kallmeyer (eds.): Perspective and Perspectivation in Discourse, 113-143. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Foss, S. K. / K. A. Foss / R. Trapp (1985): Contemporary Perspectives on Rhetoric, cap. I. A. Richards, 17-45. – Prospect Heights, IL: Waveland Press, Inc.
- Lakoff, R. T. (2004): The new incivility. Threat or promise. – In: J. Aitchison / D. M. Lewis (eds.): New Media Language, 36-44. London, New York: Routledge.
- Perelman, Ch. / L. Olbrechts-Tyteca (1958): La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation. – Paris: Presses Universitaires de France.
- Plantin, Chr. (1999): La construction rhétorique des émotions. – In: E. Rigotti (ed.): Rhetoric and argumentation. Proceedings of the 1997 IADA International Conference, Lugano, 22 avril 1997, 203-219. Tübingen: Niemeyer.
- (1998): Les raisons des émotions. – In: M. Bondi (ed.): Forms of argumentative Discourse / Per un'analisi linguistica dell'argomentare, 3-50. Bologna: CLEUB.
- Quintilianus, M. F. (1974): Arta oratorică, vol. II, cartea a VI-a (traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, note, indici de Maria Hetco). – București: BPT.
- Sasu, A. (2008): Dicționarul limbii române de lemn. – Pitești: Paralela 45.
- Stoica, G. (2005): Vocabularul afectivității – abordare interdisciplinară. Puncte de vedere. – *Analele Universității București. Limbă și literatură română* 54, 65-75.
- Wierzbicka, A. (1991): Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Zafiu, R. (2007): Limbaj și politică. – București: Editura Universității din București.

Alte lucrări

- Stoica, G. (2009): Afectivitatea din perspectivă retorico-argumentativă. Aplicație pe un vechi text românesc. – ms. în curs de publicare.
- Ștefănescu, A. (2007): Argumentarea în discursul politic. Câteva observații referitoare la natura conflictuală și la aspectele emoționale ale discursului parlamentar. – In: G. Pană Dindelegan (coord.): Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării. Actele celui de al 7-lea Colocviu al Catedrei de limba română (7-8 decembrie 2007), 549-559. București: Editura Universității din București.

Surse

- (1) „Condamnarea comunismului. Pașii următori”, discuție cu Andrei Oișteanu, Marius Oprea, Cristian Preda, Ana Șincai, Sorin Ilieșiu, Constantin Răuță, Lucia Hossu-Longin, Dorin Dobrințu, Coen Stork, Radu F. Alexandru [ș.a.], consemnată de Răzvan Brăileanu, în *Revista 22*, 30 ian. 2008; <http://www.revista22.ro/condamnarea-comunismului-pasii-urmatori-4282.html>; accesat în noiembrie 2009.
- (2) Țurcanu, Florin, “Istoria comunismului și *Raportul final*”, în *Revista 22*, 24 ian. 2008; <http://www.revista22.ro/raportul-final-al-comisiei-tismaneanu-4278.html>; accesat în noiembrie 2009.
- (3) „Băsescu: Raportul Tismăneanu nu poate fi repetat de alte țări foste comuniste”, în *Ziare.com*; <http://www.ziare.com/actual/eveniment/05-12-2009/basescu-raportul-tismaneanu-nu-poate-fi-repetat-de-alte-tari-foste-comuniste-749399>; accesat în noiembrie 2009.
- (4) Grosescu, Raluca / Dan Draghia „Condamnarea comunismului – prioritate a președenției cehe”, în *Revista 22*, 24 mar. 2009; <http://www.revista22.ro/articol-5818.html>; accesat în ianuarie 2010.
- (5) Palade, Rodica, „Declarația de la Praga”, în *Revista 22*, 17 mar. 2009; <http://www.revista22.ro/declaratia-de-la-praga-5748.html>; accesat în ianuarie 2008.
- (6) Andrei Oișteanu în interviu cu Armand Grosu, „Comunism și fascism: simetrii și asimetrii”, în *Revista 22*, 24 mar. 2009; <http://www.revista22.ro/comunism-si-fascism-simetrii-si-asimetrii-5817.html>; accesat la data de 8 ian. 2010.
- (7) „Vladimir Tismăneanu: Raportul este cea mai importantă operă a vieții mele”, interviu în *Cotidianul.ro*, 2 nov. 2009; http://www.cotidianul.ro/vladimir_tismaneanu_raportul_este_opera_cea_mai_importanta_a_vietii_mele-37214.htm; accesat în noiembrie 2009.
- (8) „Europa judecă regimurile totalitare. „Declarația de la Praga privind conștiința morală europeană și comunismul, 3 iunie 2008, Senatul Parlamentului Republicii Cehe”, [trad. de Cristina Spătăreanu], în *Revista 22*, 17 iul. 2008; <http://www.revista22.ro/europa-judeca-regimurile-totalitare-4692.html>; accesat la data de 8 ian. 2010.
- (9) Tismăneanu, Vladimir, „Condamnarea comunismului”, interviu cu Armand Grosu, în *Revista 22*, 19 oct. 2005; <http://www.revista22.ro/condamnarea-comunismului-2137.html>; accesat în ianuarie 2010.
- (10) Rusan, Romulus, “Condamnarea comunismului”, prelegere ținută pe 26 ianuarie 2006 în cadrul “Conferințelor revistei *Cuvântul*”, în sala Radiodifuziunii Române; <http://destinatii.liternet.ro/articol/171/Romulus-Rusan/Condamnarea-comunismului.html>; accesat la data 5 nov. 2009.
- (11) Tismăneanu, Vladimir / Dorin Dobrințu / Cristian Vasile (ed.), *Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România. Raport final*, București, Humanitas, 2007.
- (12) Lambru, Steliu, „Comunismul a ucis, a ucis, a ucis”, în *Revista 22*, 24 ianuarie 2008; <http://www.revista22.ro/raportul-final-al-comisiei-tismaneanu-4278.html>; accesat în noiembrie 2009.
- (13) Zub, Alexandru, „Memorial Sighet”, în *LiterNet.ro, Destinații culturale*; <http://destinatii.liternet.ro/articol/164/Alexandru-Zub/Memorial-Sighet.html>; accesat în noiembrie 2009.
- (14) Macoveciuc, Alexandru, “Condamnarea comunismului, balamucul furioșilor”, *Adevărul*, 19 dec. 2006; <http://stiri.acasa.ro/articole/politic/condamnarea-comunismului-balamucul-furio-ilor>true>; accesat în noiembrie 2009.
- (15) “Exorcizații”, grupaj de știri semnate A. H., Valentina Deleanu, Carmen Epuran, Ovidiu Bancheș, C. E., R. A., R. G., și comentariile *on line* ale cititorilor, în *Ziua*, nr. 3810, 19 dec. 2006; <http://www.ziare.com/Exorcizatii-51390.html>; accesat în iunie 2009; <http://www.ziua.ro/display.php?data=2006-12-19&id=213072&ziua=80519b938be6526f8bc5c6b224122003>; accesat în ian. 2010.

- (16) “«Cântece de dragoste» cu dedicație de la Vadim pentru Băsescu”, în *Gardianul*, 5 nov. 2008; <http://www.newz.ro/stire/74081/cantece-de-dragoste-cu-dedicatie-de-la-vadim-pentru-basescu.html>; accesat în iun. 2009)
- (17) *Necesitatea unei condamnări internaționale a crimelor regimurilor comuniste totalitare. Rezoluția 1481 (2006)*; http://www.memorialsighet.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=152%3Anevoia-de-condamnare-internationala-a-crimelor-regimurilor-comuniste-totalitare&catid=38%3Aevenimente&Itemid=90&lang=ro; accesat în decembrie 2009.
- (18) George Santayana; http://en.wikipedia.org/wiki/George_Santayana; accesat în ianuarie 2010.
- (19) Băsescu, Traian, “Discursul Președintelui României, Traian Băsescu, prilejuit de Prezentarea Raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (Parlamentul României, 18 decembrie 2006)”; http://cpcadcr.presidency.ro/upload/8288_ro.pdf; accesat în iunie 2009.
- (20) “Ion Iliescu: Așa-zisul Raport Tismăneanu, o făcătură nefericită, care ignoră Revoluția română”, HotNews.ro, 12 octombrie 2009; <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-6269802-ion-iliescu-asa-zisul-raport-tismaneanu-facatura-nefericita-care-ignora-revolutia-romana>; accesat în noiembrie 2009.
- (21) *Baza de texte* a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Academia Română.
- (22) Mihail Kogălniceanu, *Opere. V. Oratorie III, 1878-1891. Partea I, 1878-1880* [Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Georgeta Penelea], București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1984.
- (23) Armand Călinescu, *Discursuri parlamentare 1934-1937*, vol. II, București, 1938, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, Fundația Culturală Magazin Istoric, Editura “Quadrinex” srl 1993 [ediție anastatică].
- (24) Grigore Alexandrescu, *Poezii și proză*, Chișinău, Litera, 1998.
- (25) <http://en.wikipedia.org/wiki/Pathos>; accesat în decembrie 2009.

Mihaela N. Constantinescu / Melania Roibu

„Beția de cuvinte” ... grele în Parlamentul românesc

1. Introducere

Parlamentul reprezintă, în majoritatea cazurilor, un cadru instituțional foarte competitiv (cf. Ilie 2004: 53), implicând o abordare politică de tip conflictual (“adversarial and confrontational political process” – Harris 2001: 451; cf. Ilie 2001: 259), ce poate explica frecvența atacurilor la adresa eului individual (*face*) al membrilor Parlamentului (MP).

Pentru ilustrarea acestei afirmații, am apelat la un corpus format din dezbateri parlamentare din perioada 1866-1933 și, mai recente, din 2006 și 2007, urmărind relația dintre agresivitatea verbală și selecțiile argumentative operate de parlamentari (accentul va fi plasat asupra modalităților de realizare a insultelor).

2. Noi abordări ale atacurilor la adresa eului individual

În interpretarea atacurilor asupra eului individual al parlamentarilor vom urma cadrul propus de Spencer-Oatey (2007: 644), considerând conceptul de *face* (eu individual) în sens larg. În termeni cognitivi, conceptele de *eu individual* și *identitate* sunt similare, ambele fiind legate de noțiunea de *image a sinelui* și relevând multiple atribute/aspecte ale sinelui. Imaginea sinelui include trei tipuri de reprezentări: individuală, relațională și colectivă (*ibid.*: 644), *eul* fiind asociat cu două tipuri principale de atribute la care „posesorul” este sensibil (afectiv): pe de o parte, atribute evaluate pozitiv de către „posesor”, atribute pe care acesta și le asumă, dorind să-i fie recunoscute (implicit sau explicit) de către ceilalți și, pe de altă parte, atribute evaluate negativ, de care se disociază (*ibid.*: 644). În interacțiunea permanentă, participanții percep o amenințare la adresa eului individual, un deficit sau un beneficiu, atunci când apare o neconcordanță (“mismatch”) între o perspectivă egocentrică (asumarea sau negarea unei caracteristici) și o perspectivă ex(o)centrică (perceperea unei caracteristici ca atribuită de ceilalți). Susținem ideea lui Spencer-Oatey, conform căreia multiplele aspecte (atribute) ale eului variază, sunt dinamice, dependente contextual (*ibid.*: 644-647) și conversațional (depind și de istoria conversațională a celor implicați).

Conform lui Spencer-Oatey (*ibid.*: 654), *eul individual* este simultan un fenomen complex și un concept unitar, având fundamente cognitive și fiind construit în interacțiunea socială, legat de indivizi, relații interpersonale și de grup¹.

În consecință, eul unui membru al Parlamentului implică o vulnerabilitate multiplă în fața unui atac, atât vulnerabilitate individuală, cât și instituțională (Ilie 2004: 50), fiecare domeniu vizat (public/privat) comportând diferite sub-roluri (Ilie 2001: 247-248) care pot fi avute în vedere: un parlamentar aparține unui grup (organizație, instituție, partid politic), promovează o anumită ideologie etc.

3. Agresivitatea în limbajul parlamentar

Conceput ca o „comunitate de practică” (Harris 2001: 451, Ilie 2001: 259), individualizată prin competitivitate și abordări politice conflictuale, Parlamentul reprezintă locul predilect în care se produc atacuri verbale la adresa eului individual (*face*) al parlamentarilor. În diverse studii consacrate discursului parlamentar, aceste atacuri au fost calificate drept *impolitețe*, *agresivitate verbală*, *insulte* etc. Oricare ar fi termenul care acoperă realitatea interacțională, comportamentul verbal de acest tip este considerat, în general, o deviere de la o dezbatere rațională, plasând în prim-plan atât *ethosul* (credibilitate, moralitate etc.), cât și *pathosul* membrilor parlamentului (MP) (Ilie 2004: 46).

În ceea ce ne privește, vom utiliza sintagma *agresivitate verbală* pentru situațiile în care se observă intervenții/interacțiuni ce vizează un atac intenționat asupra eului individual al unui/unor parlamentar(i), intervenții *off record* și/sau *on record*. De asemenea, *agresivitate* este termenul folosit pentru o gamă largă de comportamente (non)verbale inadecvate, pentru a acoperi noțiuni (pe care le considerăm scalare) ca: *impolitețe relativă* (cf. Leech 1983), *impolitețe* (engl. *rudeness*: *impolitețe nejustificată*, în afara „deprinderilor” instituționale împărtășite) și *agresivitate verbală stricto sensu* (cu exacerbarea intenționată a forței atacului pentru maximalizarea daunelor provocate imaginii celuilalt – Bousfield 2007: 218²). Prin *agresivitate* înțelegem, așadar, strategii comunicative utilizate pentru a ataca eul individual al celuilalt prin performarea intenționată a unor FTA conflictuale³ (Culpeper et al. 2003: 1546; Bousfield 2007: 2186). Nu vom reține, însă, ca

¹ “Face is a complex phenomenon that needs to be studied from multiple perspectives. Theories of identity suggest that face has a number of characteristics that need to be held in dialectic balance:

- face is a multi-faceted phenomenon, yet it can also be a unitary concept
- face has cognitive foundations and yet it is also socially constituted in interaction
- face ‘belongs’ to individuals and to collectives, and yet it also applies to interpersonal relations.

Analyses of face thus need to take all of these elements into consideration.”

² “With deliberate, aggression, that is, with the face threat intentionally exacerbated, ‘boosted’, or maximised in some way to heighten the face damage inflicted.”

³ Nu toate FTA (*face threatening acts*) au un caracter conflictual. De exemplu, în anumite comunități, angajarea într-un schimb de insulte cu o creștere gradată a forței sugerează un fel de competiție între participanți, insulta având însă un caracter ritualic (*mock impoliteness* sau *ritualistic banter*, Culpeper et al. 2003: 1567-1568).

pertinente, distincțiile propuse de J. Culpeper (1996: 356-358; Culpeper et al. 2003: 1545-1555) în clasificarea tipurilor de impolitețe. Considerăm că există două mari categorii de agresivitate verbală (incluzând aici și impolitețea), *on record* și *off record*; avem, însă, în vedere și un al treilea tip, mixt, în situațiile în care distincțiile sunt mai greu de realizat, iar tranziția de la *on record* la *off record* (sau invers) se face într-un spațiu relativ restrâns.

4. Alegeri argumentative: insultele

În general, insultele reprezintă o strategie ‘all inclusive’, plasată la intersecția dintre selecțiile retorice (cuvinte tabu, metafore etc.) și selecțiile argumentative (bazate cu precădere pe paralogisme și provocate de alte insulte sau situații ofensatoare). Vom lua în considerare atât evenimentele/situațiile ofensatoare (Bousfield 2007), cât și reacțiile (defensive, ofensive sau mixte), eventual reacțiile în lanț. De obicei, cel care alege o exprimare agresivă s-a simțit amenințat/ofensat de o situație anterioară.

Atacul asupra eului individual al MP vizează, de obicei, rolul public al „țintei”, mai ales cel politic, acceptat, în general, ca punct vulnerabil (afiliere politică, grup parlamentar, istoria politică a MP și a grupului reprezentat etc.), dar și rolul privat (familie, presupuse relații imorale, diverse dependențe etc.), favorizând apariția unor paralogisme⁴.

Considerăm că insultele reprezintă atât o manifestare a impoliteții nejustificate, cât și a agresivității verbale *stricto sensu*, diferențele fiind graduale, și variind în funcție de forța imprimată atacului asupra eului individual. De asemenea, insultele pot fi realizate atât *on record*, cât și *off record*. Uneori, formularea *off record* poate conține o informație care să provoace un atac mai puternic asupra eului individual decât formularea *on record*.

4.1. Insulta *on record*

De cele mai multe ori, insultele *on record* se realizează prin utilizarea unor termeni ofensatori; este vorba despre calificative atribuite „țintei”, calificative care vizează atât domeniul public, cât și pe cel privat. Aceste calificative pot fi selectate din domenii (considerate de cele mai multe ori) tabu pentru discursul parlamentar.

⁴ “More than any other interactional strategies, insults are to a large extent based on fallacies” (Ilie 2004: 81). Printre paralogismele recurente observate în cercetările anterioare, realizate pe baza unor dezbateri parlamentare din alte spații culturale, pot fi enumerate: *ad hominem*, *ad verecundiam*, *ad consequentiam*, paralogismul întrebărilor multiple, alternative sau false dileme, blocarea celuiilalt (*ibid.*: 59, 60, 69, 73-74).

4.1.1. Cu reacție din partea „țintei”

Într-o dezbatere interbelică, acuzației de nelegalitate a unor acțiuni ale puterii formulate de Armand Călinescu i se răspunde din partea majorității cu „Greu de dovedit”. Este momentul care declanșează atacul din partea unui coleg de partid al lui A. Călinescu:

- (1) *D. Ar. M. Călinescu:* (...) Noi am făcut din capul locului presupunerea că la aceste secțiuni magistrații au fost înlocuiți, fiindcă nu s-au arătat destul de docili la anumite sugestii și când vă voi relata cum s-au desfășurat alegerile dela aceste secțiuni, veți vedea că avem dreptate să facem presupuneri.
D. Gh. Bogdan-Duică: Greu de dovedit. (*Întreruperi pe băncile majorității*).
D. Dr. N. Lupu: Iată o speță nouă de mameluc: d. profesor Bogdan-Duică... (*Întreruperi, protestări pe băncile majorității*).
D. Gh. Bogdan-Duică: Vă înșelați! Sunt un om care judecă. (*Aplauze pe băncile majorității*).
D. Dr. N. Lupu: Istoria aceasta cu «dovada» este veche, este un refren de 15 ani, o fac aici țâncii aceia mici. Dar dumneata? Respectă-ți măcar opera istorică, dacă nu bătrânețea.
 (A. Călinescu, *DP*, II, p. 15)

Evenimentul care se află la baza acestor atacuri, formulate de N. Lupu, este replica lui Gh. Bogdan-Duică, adresată lui A. Călinescu, replică prin care acesta se plasa în poziția antagonistului, aducând obiecții tezei (*standpoint*-ului). Protagonistul, A. Călinescu, este substituit de un coleg de partid, care nu respectă legile unei așa numite „discuții critice”⁵, atacând persoana antagonistului (paralogism numit *argumentum ad personam*⁶): „Iată o speță nouă de mameluc: d. profesor Bogdan-Duică...”. Calificativul injurios de *mameluc* trimite la sensul figurat de „om lipsit de personalitate, de individualitate, fără păreri proprii”, atacând astfel rolul public al parlamentarului, prin prezentarea sa ca politician care acționează numai la comandă, o fantoșă la dispoziția șefilor de partid. Reacția lui Bogdan-Duică este una defensivă, respingând explicit calificativul atribuit: „Vă înșelați! Sunt un om care judecă”. Protagonistul-surogat își continuă atacul, apelând tot la paralogisme. După o replică în care se poate identifica încercarea de a evita apărarea tezei formulate de A. Călinescu, implicând faptul că acuzațiile au fost deja demonstrate – tipul de paralogism *petitio principii* –, se revine la atacul la persoană, mai întâi sub forma *ad hominem* (și *ignoratio elenchi*; atacul la persoană, în varianta *tu quoque*, poate reprezenta, simultan, și o deturnare a sensului demersului argumentativ, constituind o intervenție irelevantă) – „Respectă-ți măcar opera istorică”, apoi *ad personam* – „dacă nu bătrânețea”. Se poate observa un contrast clar

⁵ Cf. Fr. van Eemeren, R. Grootendorst 1987, 2004; Fr. van Eemeren, R. Grootendorst, Fr. Snoeck Henkemans 2002 – “critical discussion”.

⁶ Formula *argumentum ad personam* apare la V. Lo Cascio (2002: 272-273). Teoreticianul face o distincție între *argumentum ad personam* (exercitarea unei presiuni asupra adversarului, punând în discuție credibilitatea acestuia) și *argumentum ad hominem* (fără valoare universală, fondat exclusiv pe universul protagonistului). În majoritatea studiilor de argumentare (vezi van Eemeren, Grootendorst 1987, 2004), *argumentum ad hominem* este prezentat cu variantele *abuzivă* (atacul personal direct), *circumstanțială* (atacul indirect), *tu quoque* (contradicție între cuvintele și faptele antagonistului). Considerăm că denumirea *argumentum ad personam* este mai adecvată pentru paralogismele identificate în interacțiunile analizate; prin paralogismele de acest tip se vizează discreditarea adversarului printr-un atac, de cele mai multe ori, direct.

între modul de a reacționa al celor doi, urmărind doar nivelul sistemului de politețe: dacă Bogdan-Duică folosește persoana a doua plural, N. Lupu i se adresează cu „dumneata” (formă situată între *tu* și *dumneavoastră*, ilustrând, așadar, politețea medie) și cu persoana a doua singular, pentru forma de imperativ „respectă”. Contrastul „...mameluc: d. profesor Bogdan Duică” arată falsa utilizare reverențioasă (vezi *infra* 4.2.1.) a titlului care precedă numele de familie.

4.1.2. Fără reacție din partea „țintei”

Există și situații în care „ținta” nu reacționează în cazul unui atac *on record*, fie pentru că nu consideră atacul o amenințare serioasă la adresa eului individual, fie pentru că nu vrea să se angajeze într-o interacțiune cu „atacatorul” considerat, astfel, inferior.

Exemplul pe care îl prezentăm în continuare este unul recent, din 2006, dintr-o ședință solemnă în Parlament, cu ocazia condamnării comunismului, în prezența unor invitați din străinătate (foști șefi de stat) și din țară (foști șefi de stat, personalități ale societății civile):

- (2) Domnul Corneliu Vadim Tudor (din sală): Și Băsescu ce-a fost? Băsescu securistu! Băsescu securistu!
(...) Dați-i vodcă! Dați-i whisky! Apa face rău! Apa face rău!
(Domnul deputat Marius Iriza aduce o sticlă cu șampanie, pe care o depune pe o măsută, lângă tribună.)
(...)
Huooo! Mincinosule! Incultule! Analfabetule! (Fluierături, rumoare, vociferări în Grupurile parlamentare ale PRM) (...)
Te condamnăm noi pe tine, bă, bețivule! Pe tine te condamnăm! (...)
(decembrie 2006)

Senatorul C.V. Tudor a contestat, atât înaintea ședinței, cât și în timpul acesteia, comisia care a realizat raportul de condamnare a comunismului, precum și conținutul acestui raport (acesta ar reprezenta evenimentul ofensator, cel care provoacă șirul de insulte). Intervențiile senatorului întrerup discursul președintelui Traian Băsescu. Acesta din urmă este „ținta” predilectă a atacurilor, dar nu reacționează, ignoră replicile și calificativele care-i sunt adresate. În atacurile senatorului Tudor se combină cuvinte considerate tabu în interacțiunea politică (*bă, mincinos, incult, analfabet*), dar și în cea socială în general, cu paralogismul *ad personam* (*securistu’, bețiv*) și cu impolitețea non-verbală (gestul cu sticla). Agresivitatea marcată a atacului este amplificată de formula de adresare la persoana a doua singular, de calificativ, de repetiție și de modificarea topicii (structură apropiată de chiasm, având valoare emfatică): „Te condamnăm noi pe tine, bă, bețivule! Pe tine te condamnăm!”. De data aceasta sunt vizate atât rolul public (actualul președinte prezentat ca fost membru al poliției politice), cât și cel privat (nivel de instrucție, presupusă dependență de alcool).

4.2. Insulta off record

4.2.1. Forme de adresare

Un rol important în formularea *off record* a insultelor îl joacă pronumele de politețe (cu grade diferite de politețe). În secolul al XIX-lea, *dumneata* și, mai târziu, *dumneavoastră* sunt formele de

politețe pentru persoana a doua, nediferențiate încă în privința gradului de politețe. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, se produce o specializare a acestor forme pentru distingerea diferitelor grade de politețe: *dumneavoastră* este mai politicos decât *dumneata*; de asemenea, pentru persoana a treia, *dânsul*, deși pronume personal, este considerat mai politicos decât *el*, dar mai puțin politicos decât *dumnealui*, acesta din urmă fiind, la rândul său, mai puțin politicos decât *Domnia lui/ sa* (*dumnealui* → *dumneasa* → *Domnia Sa*). Uneori, cu cât o formă este mai politicoasă, cu atât mai ironic/agresiv este uzul (vezi și *supra* 4.1.1.).

Prezentăm în continuare câteva exemple în care alegerea formei pronominale contrastează puternic cu restul replicii, relevând uzul ironic:

- (3) D. I. Mihalache: D-lui care întrerupe e reprezentantul Parlamentului subțire! Aceasta o declară un reprezentant al Parlamentului subțire! (A. Călinescu, DP, I, p. 169)
- (4) Corneliu Vadim Tudor: Nu juca domnul Băsescu "geamparalele", în genunchi, izbindu-și umerii cu palmele, iar dansatoarele țigănci îi fluturau fustele colorate și crețe pe inteligentul cap al Domniei Sale, desigur, în timp ce țara era sub ape? (aprilie 2007)

4.2.2. Procedee retorice

Exemplul de mai jos este extras din dezbaterile pentru suspendarea președintelui Traian Băsescu, din aprilie 2007:

- (5) Crin Antonescu (PNL): Marele bărbat, pe care l-au cântat poezii neamului, de la Boc la Berceanu, va veni iar cu dosarele altora... vom spune că România vrea să iasă din umbra lui Vodă. (Aplauze din partea Grupurilor parlamentare PNL, PSD, PRM, PC) (...) În umbra lui Vodă crește ceva ce domnul Băsescu ia drept popor, crește o vegetație de boci, berceni, boureni, saltimbanci ai lui Vodă. (aprilie 2007)

Sensul lexical al expresiei *ia drept* conferă enunțului o nuanță nonfactivă, implicând faptul că președintele Traian Băsescu percepe ca popor ceva ce nu este tocmai popor. În acest exemplu, se observă o falsă politețe, o politețe „în zeflema”, strategie *off record*, realizată prin antifrază – *marele bărbat, poezii neamului*. Prin antonomază, concretizată în transformarea unor nume proprii în substantive comune: „boci, berceni, boureni” – este atacată imaginea individuală și relațională a trei oameni politici (se evidențiază vulnerabilitatea publică a acestora, prin apartenența la un anumit partid politic și legătura cu/dependența de președintele Traian Băsescu). Atacul poate ilustra paralogismul *ad personam*. Faptul că referenții sunt prezentați ca non-umani (fără atribute definitorii de tipul libertate de alegere, acțiune și/sau gândire) este subliniat prin proiectarea lor metaforică la un nivel inferior, transpunerea în lumea vegetală, așa cum sugerează uzul conotat negativ al substantivului *vegetație*.

Întrebările retorice, pe lângă manipularea unor presupoziii, pot implica un conținut conotat negativ pentru „țintă”:

- (6) *D. C. Argetoianu, ministrul finanțelor și ad-interim la interne*: Nu vă cerem să vă puneți de acord cu noi. Ar fi bine să vă puneți de acord cu ceasornicul vremii din țările civilizate, unde discursuri ca acestea nu ar fi ascultate. Ați putea spune lucrurile acestea într-o Cameră franceză sau germană?
D. Eduard Mirto: Dar ar putea veni cineva cu un asemenea proiect în Camerele de care vorbiți? (*Aplauze pe băncile Partidului Național-Tărănesc*). (...)
(A. Călinescu, *DP*, I, p. 173-176)

Actul directiv al lui C. Argetoianu (atenuarea forței ilocuționare îi dă valoare de sfat) conține presupuziția că unii reprezentanți ai opoziției sunt defazați, nearmonizați cu manifestările politice din țările civilizate – „Ar fi bine să vă puneți de acord cu ceasornicul vremii din țările civilizate”. Întrebarea retorică din finalul replicii conține implicatura că România nu este o țară civilizată, din moment ce unii oameni politici au discursuri (considerate) retrograde.

Implicatura este speculată de E. Mirto, într-o altă întrebare retorică, un contra-atac: „Dar ar putea veni cineva cu un asemenea proiect în Camerele de care vorbiți?”. Ideea implicată ar fi că România nu este o țară civilizată și se poate veni în Parlament cu proiecte necorespunzătoare. Dacă atacul lui C. Argetoianu viza o vulnerabilitate individuală (replica ar putea fi adresată doar lui A. Călinescu) sau colectivă (ținta ar fi toată opoziția, printr-o extindere metonimică de la un singur reprezentant către întregul grup), utilizarea persoanei a doua plural putând acoperi ambele variante, replica lui E. Mirto ar viza aceleași dimensiuni – cea individuală (pentru C. Argetoianu, ca ministru și antagonist) și cea relațional-colectivă (C. Argetoianu, ca reprezentant al guvernului și al majorității). Din punct de vedere argumentativ, ar fi vorba despre false analogii și deraieri de la tema discuției (*ignoratio elenchi*).

4.3. Tiparul mixt

Există situații în care atacurile *on record* și cele *off record* se combină într-un cadru mixt, trecerile de la un tip de formulare la celălalt fiind rapide.

4.3.1. Rolul istoriei conversaționale

În primul fragment pe care îl oferim ca exemplu, extras dintr-o intervenție a Danielei Buruiană Aprodu, situația ofensatoare o constituie, în principal, discursul anterior al deputatei Leonida Lari (intervenția doamnei Aprodu are statut de drept la replică). Leonida Lari devine principala „țintă” a dreptului la replică, alături de Traian Băsescu („țintă” pentru aproape toți membrii grupurilor parlamentare, cu excepția PD și PLD, cu ocazia dezbaterilor pentru suspendarea sa din funcție, din aprilie 2007).

- (7) Doamna Daniela Buruiană Aprodu: (...) În al treilea rând, revenind la problema noastră, dacă domnul Traian Băsescu mai are încă o oratoare, o susținătoare care, de 17 ani de când este în România - nu am vrut să spun că taie frunză la câini degeaba, ați sesizat lucrul acesta, nu a învățat nici măcar limba română, apoi să știți că nici nu mai este nevoie de votul Parlamentului. Încă una ca aceasta și este clar.

De altfel, noi, cei de la PRM, am înțeles, de fapt, atitudinea doamnei în cauză, și anume, îi leagă o dragoste comună față de idoli lor. Când spun acest lucru, mă refer la cei doi idoli, care poartă numele de Johny Walker și Jack Daniels.

Domnul Bogdan Olteanu: Vă rog să încheiați.

Doamna Daniela Buruiană Aprodu: Acum închei, ultima frază, domnule președinte.

Nu merită, stimați colegi, să stricăm această zi de sărbătoare, când iată, în România, va veni și starea de normalitate.

Noi considerăm că nu este cazul să ne stricăm muniția aiurea, pe anumite traseiste de profesie, dar îi reamintim distinsei noastre colege că și pentru dânsa s-a inventat săpunul și apa, chiar dacă este de foc și are 42 de grade. (aprilie 2007)

Insulta realizată *off record* vizează dimensiunea privată, referindu-se la o presupusă dependență de alcool – „idolii” pe care îi au în comun Traian Băsescu și Leonida Lari. Polisemia substantivului *idol* este rezolvată printr-un comentariu metalingvistic: „Când spun acest lucru, mă refer la cei doi idoli, care poartă numele de Johny Walker și Jack Daniels”. Izotopia este completată de eufemism: „apa, chiar dacă este de foc și are 42 de grade”. Când „ținta” Leonida Lari este desemnată direct, aceasta este identificată prin antifrază (*distinsa noastră colegă*) și o metaforă tabu (*traseistă de profesie*). Deși antifraza și metafora pot fi mecanisme ale tipului *off record*, considerăm că, în acest caz, este vorba de o dublă funcționare, *on* și *off record* – referirea parlamentară impunând folosirea persoanei a treia (indirecție convenționalizată), iar metafora fiind transparentă: dreptul la replică se deschide cu precizarea că „Televiziunea Română a prezentat-o pe doamna deputat Leonida Lari ca fiind deputat PRM. Eroare, doamna în cauză a fost dată afară din Partidul România Mare, acum aproximativ 2 ani”. În plus, termenul *traseist(ă)*⁷ este folosit frecvent după 1989 în legătură cu viața politică românească.

Agresivitatea atacului asupra eului individual și relațional al doamnei Leonida Lari are ca rezultat intervenția președintelui ședinței, care îi cere scuze în numele Parlamentului României. Actul reparator al lui Bogdan Olteanu funcționează simultan și ca un comentariu metacomunicativ, calificând ca neadecvată intervenția anterioară a Danielei Buruiană Aprodu:

- (8) Domnul Bogdan Olteanu: Îmi exprim regretul pentru aceste afirmații. Îmi cer eu scuze din partea Parlamentului României, doamna deputat, pentru aceste afirmații. (Din sală Doamna Leonida Lari solicită dreptul la replică). Nu doresc să dau posibilitatea unui drept la replică la dreptul la replică, pentru că nu este procedural și ar duce la continuarea acestor discuții, dar transmit eu scuze din partea Parlamentului României pentru afirmațiile făcute de ambele părți. Am încheiat dezbaterile. (aprilie 2007)

4.3.2. Rolul implicitului

Uneori, aluziile care se strecoară în replicile MP sunt greu de decodat de către un receptor care nu mai are aceeași sferă de cunoștințe socio-istorice (enciclopedia sa este evident mai redusă în cazul unor exemple din secolul al XIX-lea sau din perioada interbelică). În alte situații, interpretarea

⁷ Și mai ales *traseism*, în sintagma *traseism politic*.

modernă poate califica drept „insultă” situații în care parlamentarul vizat poate nu a resimțit replica precedentă drept ofensatoare. Elementul principal care ne-a condus către catalogarea drept ofensatoare a situațiilor și a replicilor din exemplele de mai jos este procedeul insistenței (repetiții, reluări, reformulări etc.), utilizat în replici succesive de către parlamentari.

4.3.2.1. Afirmarea / negarea aluziei

Un prim exemplu este acest fragment de interacțiune parlamentară din perioada interbelică. Principalii parlamentari implicați sunt A. Călinescu și M. Stănoiu; un rol secundar îi revine lui I. Mihalache, cel care încearcă să-l tempereze pe M. Stănoiu și să „disciplineze” intervențiile din Parlament.

- (9) *D. Ar. M. Călinescu:* D-lor deputați, nu voi intra în această controversă juridică, pentru că voi lăsa ca instanțele judecătorești, care de sigur vor fi sesizate, să examineze și să curme această controversă...
- D. Marin Stănoiu:* Să numim un supra arbitru, ca la afacerea Tischler
- D. Ar. M. Călinescu:* Vă somez, dacă d-voastră aveți deprinderea să vă luați răspunderea cuvintelor pe care le pronunțați în Adunare, să vă explicați imediat.
- D. Marin Stănoiu:* O să aduc mâine gazetele.
- D. Ar. M. Călinescu:* Vă somez să vă explicați imediat, iar dacă nu o faceți, sunteți un calomniator.
- D. Marin Stănoiu:* Veți vedea gazetele mâine, în cari sunteți denumit «tischlerică» de ani de zile și n-ați spus odată o vorbă.
- D. I. Mihalache:* D-lui care întrerupe e reprezentantul Parlamentului subțire! Aceasta o declară un reprezentant al Parlamentului subțire!
- D. Marin Stănoiu:* Am cerut un supra arbitru, ca în afacerea Tischler. Care este calomnia?
- D. Ar. M. Călinescu:* Am răspuns la calomniile care s-au adus prin gazete cum se cuvenea, prin intentarea unei acțiuni penale și, în public, prin cel mai profund dispreț față de asemenea calomnii. Să-mi permiteți ca atunci când în mijlocul acestei Adunări faceți o asemenea afirmație, pe care nu sunteți în stare să o sprijiniți, să vă arăt disprețul meu. (*Zgomot*).
- D. Marin Stănoiu:* Ați acceptat să fiți supra arbitru, plătit cu 600 de mii de lei de ministerul unde erați subsecretar de stat.
- D. Ar. M. Călinescu:* Aceasta este o minciună sfruntată.
- D. Marin Stănoiu:* Vi s-a spus «Tischler» prin toate gazetele.
- D. Ar. M. Călinescu:* Așa precum d-lui Argetoianu i s-a spus câțiva ani «Schuller». (*Zgomot*). Vedeți unde vă duce, dacă vă întorcem cuvintele.
- D. I. Mihalache:* Este pentru prima dată când aud o astfel de întrerupere și văd o astfel de uzanță de pe băncile deputaților. Altă dată se obișnuia să se spună astfel de lucruri numai din partea unor oameni fără răspundere, din cafenele. Astăzi, se spun aceste lucruri de pe băncile deputaților și, când sunteți somați să vă explicați, dați înapoi. Este rușinos acest lucru și ar trebui ca guvernul să vă disciplineze odată. (*Zgomot*).
- (A. Călinescu, *DP*, I, p. 169-170)

Având ca pretext replica lui A. Călinescu privind rolul instanțelor judecătorești, M. Stănoiu face o trimitere⁸ la „afacerea Tischler”, aluzia reprezentând o insultă în varianta *off record*, negată ulterior: „Am cerut un supra arbitru, ca în afacerea Tischler. Care este calomnia?”. A. Călinescu

⁸ Astfel de trimiteri aluzive se încadrează în categoria comentariilor metadiscursive la distanță.

interpretează intervenția drept ofensatoare: „Vă somez, dacă d-voastră aveți deprinderea să vă luați răspunderea cuvintelor pe care le pronunțați în Adunare, să vă explicați imediat”, în care verbul performativ *a soma*⁹ are o forță ilocuționară neobișnuită pentru cadrul parlamentar (actul de vorbire nu este doar directiv, ci și comisiv – amenințare). M. Stănoiu nu oferă explicația dorită de interlocutor, iar acesta își reia ordinul-amenințare (cu același verb performativ): „Vă somez să vă explicați imediat, iar dacă nu o faceți, sunteți un calomniator”.

Reluarea este completată de o insultă: „calomniator”, iar la această insultă se răspunde cu aducerea în prim-plan a unui joc de cuvinte: „Veți vedea gazetele mâine, în cari sunteți denumit «tischlerică» de ani de zile și n-ați spus odată o vorbă”. M. Stănoiu trece la varianta *on record*, prin citarea supranumelui „Tischlerică”, citarea diminuând responsabilitatea locutorului, emițător, dar nu sursă a formulei ofensatoare. Trecerea de la *off record* la *on record* amplifică, de fapt, forța conținutului implicat prin formularea *off record*. În perioada interbelică, porecla lui A. Călinescu era „Tischlerică” (de la «Tischler» care înseamnă, în limba germană, „tâmplar, dulgher”), poreclă justificată de faptul că A. Călinescu deținea proprietăți forestiere importante.

În încercarea de a-l opri pe Stănoiu, I. Mihalache îl ironizează printr-un comentariu metacomunicativ: „D-lui care întrerupe e reprezentantul Parlamentului subțire! Aceasta o declară un reprezentant al Parlamentului subțire!”. În jocul de cuvinte intră și numele propriu Tischler (în 1933, fabricantul Mor Tischler a fost împușcat de legionarul Sincu în sala de ședință a Tribunalului din București); Stănoiu afirmă că nu a calomniat, făcând referire doar la procesul Tischler (negând astfel faptul că s-ar fi folosit de jocul de cuvinte pentru a-l insulta pe A. Călinescu).

Argumentul pe care se bazează Stănoiu este un paralogism de tip *post hoc, ergo propter hoc*: A. Călinescu a profitat de poziția oficială pentru a beneficia de sume mari de bani în afacerea Tischler, pentru că presa l-a numit „Tischler”. A. Călinescu îi răspunde în aceeași manieră, arătând falsitatea argumentului: „Așa precum d-lui Argetoianu i s-a spus câțiva ani «Schuller»”.

Ultima replică a lui Mihalache califică, într-o formulare metacomunicativă, întregul schimb verbal dintre A. Călinescu și M. Stănoiu, constatându-i neadecvarea la cadrul instituțional în care se desfășoară.

Se poate observa, în exemplele prezentate, că există comentarii metacomunicative ale altor membri ai Parlamentului (I. Mihalache în ex. 9, Bodan Olteanu pentru exemplele 7 și 8) care atrag atenția asupra irelevanței unor replici/schimburi de replici în cadrul dezbaterilor parlamentare. Prin aceste comentarii metacomunicative sunt desconsiderate trecerile de la un tip de dialog la altul: de la deliberare (tipul predominant în cadrul parlamentar) la conflictul personal. Walton (2004) vorbește despre o ancorare funcțională (*functional embedding*) în cazul unor tipuri mixte de dialog, observând că unele imixtiuni sunt profitabile, chiar necesare, pentru a se atinge scopul dialogului, pe când altele sunt irelevante, reprezentând deficiențe sau aspecte manipulatorii (exemplele citate) în argumentare.

⁹ „A cere (cuiva) în chip categoric (și sub amenințare) să suporte anumite consecințe, să îndeplinească ceva.
♦ (Jur.) A pune cuiva în vedere, cu forme legale, să execute (sau să nu execute) ceva” DEX 1998: 1002.

4.3.2.2. Blocarea celuilalt (negarea dreptului de a lua cuvântul)

A-i lăsa celuilalt posibilitatea de a-și exprima propriul punct de vedere reprezintă prima condiție pe care o formulează van Eemeren și Grootendorst (2004) ca regulă pentru a putea avea o adevărată discuție critică. În exemplul de mai jos, această regulă este încălcată frecvent de unul dintre participanți, cel care are mai multă putere din punct de vedere politic. I. Brătianu este prim-ministru, iar Nicorescu „doar” un parlamentar oarecare:

(10) N. Nicorescu: Dacă nu m’ăți lăsat să vorbesc.

I.C. Brătianu: Ai vorbit de o mulțime de lucruri de care nu era nevoie, iar de ceea ce trebuia să vorbești ca să luminezi Camera, nu ai vorbit și aceasta mă face să zic că nu ai studiat chestiunea, fiindcă altfel nu puteai să vorbești, ca om onest ce ești, așa cum ai vorbit.

(...)

N. Nicorescu: În privința avansului nu este defect ministerul...

I.C. Brătianu: Eu nu v’am întrerupt...

N. Nicorescu: Nu m’ăți lăsat nici să vorbesc, nu numai că m’ăți întrerupt.

I.C. Brătianu: Nu numai că ai vorbit, dar ai insultat și Senat și Cameră și banca ministerială (sgomot).

(...)

N. Nicorescu: N’am zis ca să-l dăm în judecată; am zis că-l acuz de neglijență...

(...) I.C. Brătianu: Eu, domnule Nicorescu, nu v’am întrerupt decât pentru ca să vă rog să fiți mai scurt, fiindcă mă așteaptă la Senat; d-ta însă mă întrerupi neconținut. ...

(...)

N. Nicorescu: Apoi n’am vorbit, căci nu m-ăți lăsat să vorbesc.

I.C. Brătianu: Apoi d-ta și până mâine dacă vorbeai tot te-ai fi plâns că n’ai isprăvit de vorbit.” (I.C. Brătianu – *Acte și cuvântări*, vol. VII, p. 287-290)

Acest exemplu poate fi considerat o ilustrare a lipsei de politețe acolo unde contextul cere un comportament politicos. Este o situație care pune în evidență o strategie cu multiple fațete: pe lângă întreruperi, există și acuzații diverse (sub forma unor comentarii metadiscursive/metacomunicative). Nicorescu este acuzat că ar fi întrerupt, că ar fi insultat guvernul (interpretare metadiscursivă), că ar fi putut vorbi la nesfârșit (proiecție metacomunicativă). Pot fi considerate insulte (paralogisme de tip *ad personam*) comentariile de tipul: „aceasta mă face să zic că nu ai studiat chestiunea [atac *on record*], fiindcă altfel nu puteai să vorbești, ca om onest ce ești, așa cum ai vorbit [atac *off record*]” și „până mâine dacă vorbeai tot te-ai fi plâns că n’ai isprăvit de vorbit [atac *on record*]”, dat fiind că sunt atinse atât rolul public, cât și cel privat. Atacul *off record* este evident ironic, pe când ultima replică, cu trecerea la *on record*, este sarcastică. Deși acuza finală pare mai puternică (având un caracter ofensiv), implicatura transmisă prin formularea ironică (subversivă) poate produce mai multe efecte negative pentru eul individual al interlocutorului. Pe de o parte, dacă Nicorescu nu a studiat propunerea pe care trebuia să o prezinte, nu și-a îndeplinit rolul politic, iar dacă nu-și poate sintetiza propunerea, nu este eficient ca parlamentar (ambele implicaturi fiind produse de atacul *on record*), fiind astfel atins eul său individual public; dacă, pe de altă parte, propunerea a fost studiată, este lezat eul individual privat (formularea *off record* produce această implicatură vizând domeniul etic).

5. Concluzii

O primă observație care se impune este faptul că modul de structurare a dezbaterilor parlamentare influențează tipurile de reacții ale parlamentarilor. În cazul Parlamentului din secolul al XIX-lea sau de la începutul secolului al XX-lea, parlamentarii se angajează în numeroase interacțiuni; este vorba despre schimburi rapide de replici, nemonitorizate de președintele de ședință, pe când în dezbaterile actuale, astfel de schimburi sunt rare, de obicei răspunsul față de un atac fiind cuprins într-un discurs sau într-un drept la replică, situații în care nu mai există negociere a sensurilor sau reacții spontane.

Se poate observa că cele mai numeroase exemple de insulte în discursul parlamentar sunt cele realizate *off record* sau în combinația *on record – off record* (tipul mixt), care permite transmiterea unor implicaturi extrem de ofensatoare pentru „țintă”, sub aparența unui discurs conform normelor. Interesant este faptul că forța atacului este uneori evaluată printr-o serie de comentarii metacomunicative, care marchează, de cele mai multe ori, inadecvarea la contextul situațional.

Un comportament comunicativ conflictual are consecințe și asupra raportului argumente/paralogisme, înclinând balanța în favoarea celor din urmă, cele mai frecvente dintre acestea fiind *ad personam*, *ad hominem*, *ignoratio elenchi*, *petitio principii*, *post hoc ergo propter hoc*. Uneori aceste ab-uzuri sunt sancționate de un terț (*third party*) prin comentarii metacomunicative care atrag atenția asupra (i)relevanței unor (schimburi de) replici. Scopul acestor comentarii este sancționarea deficiențelor sau a aspectelor manipulatorii în schimburile verbale precedente.

În cazurile în care se poate nega o intenție ofensatoare sau în situațiile în care celuilalt îi este blocat accesul la cuvânt, rolul implicitului este determinant pentru a vedea modul în care sunt interpretate intențiile și reacțiile participanților.

Bibliografie

- Bousfield, D. (2007): Beginnings, middles and ends: A biopsy of the dynamics of impolite exchanges. – *Journal of Pragmatics* 39, 2185–2216.
- Culpeper, J. (1996): Towards an anatomy of impoliteness. – *Journal of Pragmatics* 25, 349–367.
- / D. Bousfield / A. Wichmann (2003): Impoliteness revisited: with special reference to dynamic and prosodic aspects. – *Journal of Pragmatics* 35, 1545–1579.
- * * * (1998): Dicționarul explicativ al limbii române [DEX] (ediția a III-a). – București: Univers Enciclopedic.
- Eemeren, Fr. H. van / R. Grootendorst (1987): Fallacies in pragma-dialectical perspective. – *Argumentation* I (3), 283-301.
- / – / Fr. Snoeck Henkemans (2002): *Argumentation. Analysis, evaluation, presentation*. – Mahwah / New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

- / – (2004): A systematic theory of argumentation. The pragma-dialectical approach. – Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris, S. (2001): Being politically impolite: extending politeness theory to adversarial political discourse. – *Discourse & Society* 12 (4), 451–472.
- Ilie, C. (2001): Unparliamentary language: Insults as cognitive forms of ideological confrontation. – In: R. Dirven / R. Frank / C. Ilie (eds.): *Language and Ideology*, Vol: IL Descriptive cognitive approaches, 235–263. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins.
- (2003): Discourse and metadiscourse in parliamentary debates. – *Journal of Language and Politics* 2:1, John Benjamins Publishing Company, 71–92.
- (2004): Insulting as (un)parliamentary practice in the British and Swedish parliaments. A rhetorical approach. – In: P. Bayley (ed.): *Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse*, 45–86. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins.
- Leech, G. (1983): *Principles of Pragmatics*. – Londra / New York: Longman.
- Lo Cascio, V. (2002): *Gramatica argumentării. Strategii și structuri*. – București: Meteora Press.
- Spencer-Oatey, H. (2007): Theories of identity and the analysis of face. – *Journal of Pragmatics* 39, 639–656
- Walton, D. (2004): *Relevance in Argumentation*. – Mahwah / New Jersey / Londra: Lawrence Erlbaum Associates.

Corpus

- <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=6217&idm=2&idl=1> (Condamnarea comunismului, 18 decembrie 2006)
- <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=6286&idm=5&idl=1> (Suspendarea din funcție a Președintelui României, 19 aprilie 2007)
- Brătianu, I. C. (1930-1943): *Acte și cuvântări*, vol. VII – București: Cartea Românească.
- Călinescu, A. (1993): *Discursuri parlamentare*. – București, vol I-II: Quadrimpex.

Marina Ciolac

Vœux présidentiels dans deux pays de l'Union Européenne

1. Question préliminaires

Les considérations qui suivent partent de la prémisse que les vœux transmis par un président de la république à sa nation la veille de la nouvelle année constituent une forme particulière de son discours politique. Les vœux que nous analyserons ici ont été prononcés, respectivement, par le président français Nicolas Sarkozy (le 31 déc. 2007 = VPS₀₈¹ et le 31 déc. 2008 = VPS₀₉²) et par le président roumain Traian Băsescu (le 31 déc. 2008 = VPB₀₉³). Il s'agit de discours télédiffusés en direct dans chacun des deux pays en question (la France et la Roumanie).

Nous procéderons ci-dessous à une approche communicative et sociolinguistique des trois corpus, tout en essayant de démontrer que les vœux présidentiels sont influencés (dans leur contenu et leur forme verbale et non-verbale) non seulement par les paramètres culturels et psychologiques de l'énonciateur, mais aussi par les particularités socioculturelles, historiques et politiques du pays en question.

1.1. Remarques de nature communicative

Du point de vue du processus de la communication, les discours analysés (VPS₀₈ / VPS₀₉ // VPB₀₉) présentent des similitudes, mais aussi des traits distinctifs.

Les éléments communs à ces trois événements communicatifs sont :

- le type de la communication : unilatérale, orale, télédiffusée; l'émetteur (E) en est le président de la république, qui transmet son message par l'intermédiaire du réalisateur (E₀) de la chaîne de TV ; le destinataire final est constitué par les téléspectateurs (D₀);

- le message est matérialisé sous la forme d'un *totexte*, c'est-à-dire d'un *texte communicatif total* qui comprend deux composants de nature différente: d'une part, le texte verbal oral et, d'autre part, le « texte » non-verbal – constitué d'éléments gestuels, mimiques, kinésiques, etc. qui accompagnent (ou parfois remplacent) les faits verbaux⁴.

¹ VPS₀₈ = vœux du président Sarkozy pour 2008.

² VPS₀₉ = vœux du président Sarkozy pour 2009.

³ VPB₀₉ = vœux du président Băsescu pour 2009.

⁴ Le concept de *communication totale* figure déjà depuis bien des années dans la bibliographie de spécialité, de même que la notion de *totexte*. Celle-ci a été introduite par le médecin et biologiste Jacques Cosnier dans ses études consacrées à la communication et aux langages gestuels (v. Cosnier 1982, 1991, 2006, etc.). À leur tour, certains linguistes ont choisi de recourir à ce terme et à la réalité qu'il désigne. C. Kerbrat-Orecchioni, par exemple, souligne (1990 : 48) qu'il est important de tenir compte de « ce que

Les éléments qui distinguent du point de vue communicatif les trois corpus analysés, surtout les deux premiers (France) par rapport au troisième (Roumanie) sont assez nombreux. En voici quelques-uns :

- la nature de l'endroit de l'énonciation diffère dans les deux pays : le président Nicolas Sarkozy prononce ses deux discours à partir de son lieu de travail et de résidence, à savoir du palais de l'Élysée, à Paris, étant seul devant les téléspectateurs, assis derrière son bureau (VPS₀₈) ou debout derrière son pupitre présidentiel (VPS₀₉)⁵, alors que le président roumain (VPB₀₉) se trouve sur une scène dressée sur la place centrale d'une ville autre que la capitale (Brașov – ville située au centre du pays), à côté de personnages officiels locaux⁶;

- le contexte situationnel de la communication est donc *très* formel pour les vœux du président français (VPS₀₈ et VPS₀₉), mais il n'est que formel pour la prestation du président roumain ;

- à la différence des destinataires/récepteurs des vœux français, qui sont uniquement les téléspectateurs (D₀/R₀), les destinataires/récepteurs du président roumain sont de deux (voire de trois) types : les téléspectateurs (D₀/R₀) et le public local (celui qui se trouve sur la place de l'Hôtel de Ville, devant la scène – D_{1a}/R_{1a}, et celui qui se trouve sur la scène, à côté ou derrière le président – D_{1b}/R_{1b}) ; cela permet à l'énonciateur roumain d'avoir (ne fût-ce que partiellement) un feed-back (qui est d'ailleurs toujours positif – des applaudissements, des acclamations) pour les idées de son message ;

- ces distinctions concernant les conditions externes de la communication se reflètent dans la façon différente de présenter le message : sobre et très surveillée (rythme lent de la lecture sur prompteur, prononciation claire et distincte, mimique et gestes appropriés) pour N. Sarkozy ; comportement communicatif plus désinvolte pour le président roumain, qui, d'une part, adopte une attitude libre et déagée (texte peu ou prou improvisé, gestes plus amples, déplacements sur la scène) et, d'autre part, s'avère parfois visiblement impérieux et dominateur⁷;

- la façon d'être habillés des deux présidents diffère elle aussi : tenue impeccable (costume-cravate – pour N. Sarkozy), tenue moins conventionnelle (manteau boutonné – pour le président roumain).

En réalité, pour la plupart de ces distinctions il y a une possible explication sociolinguistique.

1.2. Remarques de nature sociolinguistique

Il convient de faire d'abord quelques précisions sociolinguistiques générales :

- les vœux présidentiels reflètent l'orientation politique et l'intérêt sociopolitique immédiat de l'énonciateur, mais aussi d'autres paramètres extralinguistiques de celui-ci (notamment la nature et

Cosnier appelle le 'totexte', c'est-à-dire [...] la totalité du matériel comportemental impliqué dans l'échange ». V. aussi Ciolac 2007 : 13 et suiv.

⁵ Dans des conditions techniques parfaites.

⁶ Les conditions techniques y sont moins bonnes : vent, bruits supplémentaires, etc.

⁷ Sa position même (debout sur la scène) lui offre la possibilité de dominer (voire de contrôler) le public qui se trouve en bas, devant lui.

le niveau de ses études, la nature de la profession/fonction exercée auparavant, le parcours personnel dans la vie publique, etc.), tout en laissant deviner certains de ses traits psychologiques ;

- d'autre part, dans le totexte des vœux il se reflète quelques-unes des particularités socioculturelles, historico-politiques et même géopolitiques de la communauté linguistique dans laquelle le totexte est produit.

Sur ces affirmations préalables s'appuient les remarques ci-dessous.

a) Si certains rapprochements peuvent être faits entre les deux présidents (N. Sarkozy / T. Băsescu) en ce qui concerne quelques traits sociolinguistiques individuels (telle la même orientation politique – leurs partis respectifs appartenant au même grand groupe politique européen) et certains traits psychologiques (ambition, charisme, désir de dominer), les conditions macrosociolinguistiques dans lesquelles ils prononcent leurs discours sont, en revanche, bien différentes.

b) S'appuyant sur des siècles de culture et sur un long exercice de la démocratie dans son pays, ainsi que sur le rôle important joué par la France dans le monde, le président Sarkozy n'a pas besoin de faire une entorse à la tradition française des vœux présidentiels (même endroit de transmission, même façon de transmettre que ses prédécesseurs). Si entre les deux discours analysés (VPS₀₈ / VPS₀₉) il y a toutefois une différence extérieure d'ordre communicatif, elle est due plutôt à des facteurs sociolinguistiques individuels : le président (à la fin d'une année où il a assuré la présidence de l'UE) prononce les vœux pour 2009 (VPS₀₉) debout, derrière un pupitre transparent, dominant ainsi son auditoire (car les téléspectateurs sont supposés être assis) ; c'est la position de prestige, la position des annonces présidentielles, celle des chefs du monde qu'il adopte cette fois.

c) Après plus de 40 ans de dictature communiste, la Roumanie, membre récent de l'UE, est actuellement (à partir du 21 déc. 1989) une république semi-présidentielle. Pendant les dernières années de la période communiste (Ceaușescu ayant été président entre 1974-1989) les vœux présidentiels sont devenus de plus en plus détestés par le public-récepteur (car ils étaient longs, mensongers et faisaient l'apologie du communisme et des soi-disant réussites de la Roumanie, tout en calomniant d'autres pays et les vraies valeurs de l'humanité). C'est pourquoi les présidents de la période post-révolutionnaire (ceux d'après 1989) ont essayé, chacun à sa façon, d'éviter une ressemblance avec les vœux de Ceaușescu. Cela explique, entre autres, le choix fait par le président Băsescu quant à l'endroit et à la manière de la transmission des vœux, quant à la formule introductive et même quant à la durée assez réduite du discours (VPS₀₈ : 9 minutes 5 secondes ; VPS₀₉ : 8 minutes 33 secondes // VPB₀₉ : 4 minutes 58 secondes).

Afin d'illustrer, de nuancer et de raffiner ces observations, nous nous arrêterons d'abord sur le texte verbal des vœux et puis sur le composant non-verbal des trois totextes, tout en relevant les marques des facteurs dont dépendent les différences.

2. Le texte verbal du tottexte

2.1. La séquence initiale

Très courte dans les deux discours de N. Sarkozy, cette séquence contient uniquement la formule d'adresse *Mes chers compatriotes*⁸ accompagnée d'un comportement non-verbal approprié : attitude solennelle, pas de gestes, mimique sérieuse, regard vers la caméra.

Photo 1 (VPS₀₉)

Dans les vœux pour 2009, cette formule apparaît également trois fois dans la séquence centrale (ce qui n'est pas le cas pour le texte des VPS₀₈).

Dans le discours du président roumain, la séquence initiale est plus longue, étant donné la double nature des destinataires. Elle est constituée d'une formule de salut (*Bună seara*) + le vœu de bonne année (*La mulți ani*) que T. Băsescu adresse au public local (D₁/R₁) (*brașoveni!*). Suit un remerciement pour avoir été invité là, adressé toujours aux habitants de Brașov et encore une fois le vœu de bonne année destiné à ceux-ci. Ce n'est qu'après que le président adresse son vœu à toute la nation : *La mulți ani/ români!* Il désigne ses compatriotes téléspectateurs (D₀/R₀) tout simplement par le nom ethnique (sans aucune expansion adjectivale du nom, du type *dragi* « chers »). (Tout le monde évite aujourd'hui en Roumanie des formules comme *Dragi tovarăși și pretini* « Chers camarades et amis » par laquelle le dictateur Ceaușescu s'adressait à la nation.)

VPB₀₉ : *Bună seara / « La mulți ani »/ brașoveni ! // Încep prin a vă mulțumi / că mi-ați dat șansa / de aici / de la Brașov / să adresez românilor / tradiționalul salut / de anul nou // Este pentru mine o onoare / să mă aflu / la Brașov // La mulți ani / brașoveni ! / La mulți ani / români! // [Il lève le bras gauche, la paume ouverte vers le public]*

(Bon soir / « Bonne année » / habitants de Brașov ! // Je commence par vous remercier pour la chance que vous m'avez accordée d'adresser aux Roumains d'ici/ de Brașov / les vœux traditionnels pour la

⁸ C'est la formule qu'employait également le président Jacques Chirac dans ses allocutions télévisées.

nouvelle année// Pour moi c'est un honneur de me trouver ici/ à Braşov // Bonne année / habitants de Braşov ! / Bonne année / Roumains ! //)

Photo 2

2.2. La séquence centrale

Dans chacun des trois discours, la séquence centrale commence par une phrase qui caractérise l'année qui est sur le point de s'écouler :

VPS₀₈ : *En ce trente et un décembre / au terme [il ouvre les paumes en éloignant les pouces des deux mains] d'une année si pleine pour notre pays [...]*

VPS₀₉ : *L'année deux mille huit s'achève [il lève les mains, les paumes vers le haut, puis les baisse] /... Elle a été rude //*

VPB₀₉ : *Se-ncheie un an două mii opt / care-a fost un an bun / pentru România //*
(« Il s'achève une année 2008 qui a été une bonne année pour la Roumanie. »)

Les extraits ci-dessus (ainsi que d'autres phrases qui apparaissent plus tard dans les discours⁹) montrent que la même année (2008) a été appréciée différemment par les présidents de la France et de la Roumanie.

Même si l'on peut considérer que les effets de la crise se sont propagés moins vite vers les frontières de l'UE, l'appréciation de Traian Băsescu est plutôt subjective, sinon hypocrite et trompeuse, dans la vieille tradition communiste, où l'on faisait l'apologie d'un niveau de vie présenté comme élevé, quand en réalité il était défaillant.

En plus le président roumain minimise les effets et les conséquences à venir de la crise économique mondiale :

⁹ Voir dans VPS₀₉ : *Pour tous les Français cette année a été difficile.*

VPB₀₉ : *Începem un an /două mii nouă / care va genera dificultăți / dar cu certitudine / împreună / toți românii / vom depăși dificultățile / crizei economice din două mii nouă //* [Il lève le bras gauche et gesticule de la main, l'index pointé vers le public]

(« Nous commençons une année 2009 / qui engendrera des difficultés / mais certainement / ensemble / nous / tous les Roumains / nous dépasserons les difficultés de la crise économique de 2009// »)

Montrant un optimisme exagéré, T. Băsescu recommande même une confiance sans justification réelle dans les institutions de l'État roumain, capables, selon lui, de conduire les Roumains en 2009 vers une vie meilleure (l'épithète est soulignée par son intonation¹⁰) – recommandation qui ne cesse d'être invalidée actuellement :

VPB₀₉ : *Vreau să vă asigur / aici / la Brașov / pe dumneavoastră / pe brașoveni / pe toți românii /* [gestes rythmiques du bras et de la main gauche, les bouts des doigts]

Photo 3

étant réunis, dans un mouvement argumentatif] *că instituțiile statului român / au ȘI resurse / au ȘI capacitatea / să facă...ca anul două mii nouă!* [les gestes de la main gauche – index, pouce et majeur réunis – continuent] *să fie un an / în care să trăim / mai BINE //* [Applaudissements et ovations du public] (« Je veux vous assurer / ici / à Brașov / vous / les habitants de Brașov / tous les Roumains / que les institutions de l'État roumain / ont ET des ressources / ET la capacité / de faire que l'année 2009 soit une année / pendant laquelle nous puissions vivre MIEUX //».)

Dans les vœux présidentiels analysés (comme dans toute allocution politique) c'est la fonction conative du discours (centrée sur le destinataire) qui prime. L'émetteur (*je*) est présent dans le texte verbal, mais uniquement en relation avec le destinataire (*vous*) : le locuteur rend compte, assure de sa compréhension et de sa compassion, promet, s'engage, s'associe au destinataire (*nous*) et, finalement lui adresse ses vœux. C'est en grandes lignes le plan de ces trois tototextes, avec certaines variations dues aux caractéristiques de la communauté linguistique du locuteur.

¹⁰ Les syllabes et les mots prononcés avec un accent d'intensité seront transcrits ici avec des majuscules. De même, une voyelle prolongée sera suivie dans la transcription par deux points.

Dans les vœux pour 2008, le président Sarkozy (élu depuis à peine 8 mois en cette fonction) s'adresse à une catégorie assez large de destinataires (ceux qui se préparent à fêter la nouvelle année / ceux qui sont obligés de travailler pendant cette nuit-là / les soldats en opération / ceux qui sont toujours seuls / ceux que la vie a éprouvés), leur transmettant un message d'espoir et de confiance dans l'avenir. D'ailleurs, lui-même il est optimiste, étant donné qu'il attend d'assumer (le premier juillet) la présidence de l'UE.

Dans les vœux pour 2009, le président Sarkozy mentionne uniquement des destinataires malheureux (ceux que la vie a durement éprouvés / ceux qui ont perdu leur emploi / ceux qui sont victimes d'injustices / ceux qui doivent affronter l'absence d'un être cher / « nos soldats » qui risquent leur vie), en concluant que *Pour tous les Français cette année a été difficile*.

Le président roumain, dans ses vœux pour la même année (2009) ne mentionne spécialement qu'une catégorie restreinte de destinataires : les Roumains qui travaillent à l'étranger, les militaires roumains en opération « où qu'ils soient dans le monde » et les jeunes, auxquels il tient à adresser un message particulier, car le changement rapide du pays « ne peut être entrepris qu'ensemble avec la jeune génération ». La pensée sous-jacente du président est, probablement, qu'en Roumanie les jeunes sont les seuls à ne pas être marqués par la mentalité de l'époque précédente.

L'existence dans un passé peu éloigné d'un régime totalitaire en Roumanie rend (de nos jours encore) la population « allergique » à la présence dans les discours politiques de certains mots et syntagmes, comme : *patria noastră, vechea noastră țară, mândrie națională, mândria de a fi român*, éventuellement *meritele noastre, valorile noastre*, etc. Des éléments linguistiques de ce type sont absents des vœux du président roumain (le nom même du pays n'y figure que deux fois). À remarquer aussi que T. Băsescu évite le syntagme *poporul român/nostru* et préfère utiliser à sa place des groupes nominaux qui ont comme noyau le nom ethnique, par exemple *toți românii*.

En revanche, comme les Français n'ont pas à lutter contre de tels souvenirs, Nicolas Sarkozy utilise sans aucune réticence (dans VPS₀₈ et VPS₀₉) des termes et des syntagmes du type : *le peuple français, la fierté d'être Français, notre vieux pays, nos valeurs, préservons les valeurs, valoriser le travail et le mérite*, etc. En outre, persuadé que son pays a un rôle à jouer sur la scène du monde, N. Sarkozy parle des *intérêts de la France, de la vocation de la France, de son rôle et de son rang dans le monde, de la France comme exemple, comme modèle, des valeurs de la France, de ce que les peuples du monde attendent de la France*, idées et point de vue qui manquent complètement dans le discours roumain. Ainsi, dans la séquence centrale, le président français mentionne 12 fois dans VPS₀₈ et 3 fois dans VPS₀₉ le nom de son pays, en le rapportant souvent aux substantifs *le monde* (7 fois dans VPS₀₈ et 5 fois dans VPS₀₉), *l'Europe* et *l'Union Européenne* (3 fois dans VPS₀₈ et 4 fois dans VPS₀₉), *les Européens* (1 fois dans VPS₀₉).

Remarquons encore, par ailleurs, que le nom *lume* « monde » ne figure que deux fois dans le texte roumain et que les substantifs propres *Europa* et *Uniunea Europeană* y sont absents, le président roumain se gardant bien, à défaut d'un rôle effectif joué par la Roumanie dans le monde ou dans l'UE, d'adopter une perspective européenne.

2.3. La séquence finale

1) La séquence qui clôt les deux discours du corpus français est très courte, étant toutefois préparée par les dernières phrases de la séquence centrale, où N. Sarkozy adresse ses vœux à *chacun* de ses destinataires :

VPS₀₈ : *Pour cette année qui vient / je souhaite du fond du cœur / qu'elle soit pour la France, pour CHAcun d'entre vous/ [...] une année de bonheur et de réussite//*

VPS₀₉ : *Du fond du cœur / je présente à CHAcun d'entre vous [il sourit] mes meilleurs vœux pour deux mille neuf//*

La séquence verbale finale proprement dite comprend, dans les deux discours français, deux formules figées, présentées dans le même ordre, la première étant un souhait adressé à la République, la seconde un souhait pour la France. (Dans VPS₀₈, ces souhaits sont précédés par une formule d'adresse destinée aux D₀/R₀.)

VPS₀₈ : *Mes chers compatriotes / VIVE la République/ et VIVE la France //*

VPS₀₉ : *VIVE la République/ et VIVE la France //*

Le totexte se termine par un cadre présentant l'extérieur illuminé du palais de l'Élysée, image sur laquelle on entend les sons de la Marseillaise.

2) Dans le discours roumain, la séquence verbale finale est beaucoup plus longue et bien moins prévisible, sous certains aspects. Le président Băsescu souhaite une bonne année à ses concitoyens (auxquels il s'adresse par le pronom indéfini au datif pluriel *tuturor*), puis il ajoute son slogan électoral¹¹ et, après le compte à rebours, il répète la formule *La mulți ani !* « Bonne année » + le vocatif du nom ethnique (*români*).

VPB₀₉ : *Și pentru că: ultimile clipe ale anului care trece / le petrecem împreună / dați-mi voie / de-aici de la Brașov / să vă doresc tuturor / din tot sufletu' /cu toată dragostea : « La mulți ani ! » Și: [il hausse très fort le ton avant de prononcer son slogan électoral] : « Să trăiți ... BI:NE: ! » // [Salut final : le bras droit levé] [...]*

[Suit le compte à rebours ; tout le monde compte à haute voix, y compris le président ; au terme du compte, le président sort le drapeau tricolore roumain de la poche intérieure de son manteau et l'agite en l'air]

La mulți ani / români! / La mulți ani ! //

(« Et parce que nous passons ensemble les derniers moments de l'année qui passe / permettez-moi / d'ici / de Brașov / de vous souhaiter à tous / de toute mon âme / de tout mon cœur : « Bonne année ! » Et « Vivez BIEN ! » [...] Bonne année / Roumains ! Bonne année ! // »)

Cette façon plutôt atypique de clore un discours de vœux s'explique, par certains traits psychologiques de l'émetteur, mais aussi par des circonstances politiques précises, tant générales

¹¹ Il s'agit du slogan des élections présidentielles précédentes : *Să trăiți bine !* « Vivez bien ! ».

que spécifiques. Il y a d'une part l'effort (souvent inconscient) déjà mentionné d'éviter tout rapprochement et toute ressemblance avec les discours de Ceaușescu et des politiciens de l'époque communiste, discours qui finissaient toujours par *Trăiască Republica Socialistă România* « Vive la République... ». Et il y a d'autre part le désir de T. Băsescu de rappeler aux Roumains (par son slogan) que l'année qui commence est une année électorale en Roumanie et que vraisemblablement il se portera candidat.

3. Le texte non-verbal du tottexte

Bien que certaines remarques concernant des éléments non-verbaux du tottexte aient déjà été faites ci-dessus, nous considérons nécessaire de nous arrêter un peu plus sur la composante non-verbale du message télédiffusé, et en particulier sur la gestique des locuteurs.

3.1. Dans les deux discours français

Le tottexte débute (et s'achève) par les sons de la Marseillaise et par l'image extérieure du palais de l'Élysée, à Paris.

L'attitude du président Sarkozy est sobre, ses gestes sont formels, retenus et sans ampleur, appropriés au contexte très formel de la communication. La mine du locuteur est concentrée, peu mobile (à l'exception des sourcils) sauf pour la séquence finale où l'ébauche d'un sourire est visible.

Les unités totextuelles (=UT)¹² dans ces discours sont toujours soit bimarquées¹³, soit monomarquées¹⁴ verbalement (ou bien transmises comme telles aux téléspectateurs). Il n'y a pas d'UT monomarquée non-verbalement, car, étant donné le contexte très formel de la communication, N. Sarkozy ne recourt à aucun geste substitutif¹⁵ de la parole.

¹² Pour une étude approfondie du tottexte, nous avons proposé (v. Ciolac 2007 : 16) la notion d'*unité totextuelle* (=UT) et nous avons défini celle-ci comme étant le plus petit fragment d'un tottexte qui soit capable de transmettre une information complète.

¹³ Nous avons appelé (v. Ciolac 2007 : 15) *UT bimarquées* les UT dans lesquelles les deux composantes (verbale et non-verbale) sont également actives et saillantes.

¹⁴ Nous avons considéré (v. Ciolac 2007 : 15) *monomarquées* les UT dans lesquelles une seule des deux composantes est présente et/ou pertinente, l'autre étant soit absente, soit non-recevable par le destinataire, soit absolument non-marquée. Il peut y avoir donc des UT monomarquées verbalement ou monomarquées non-verbalement.

¹⁵ Les gestes peuvent être classifiés en plusieurs catégories, tenant compte de plusieurs critères. Selon le critère communicatif, J. Cosnier (1982 : 263 et suiv.) suggère, par exemple, de distinguer des gestes *communicatifs* (qui ont trait aux composants du schéma de la communication proposé par Jakobson) et des gestes *extracommunicatifs* (qui ne sont pas liés aux éléments de ce schéma). Selon Cosnier (*ibid.*), chacune de ces deux catégories se subdivise en plusieurs sous-catégories de gestes. Les gestes extracommunicatifs,

3.1.1. Dans les VPS₀₈

Le cadre qui succède à l'ouverture du tototexte présente le président Sarkozy assis à son bureau, de sorte qu'on ne voit que la partie supérieure de son corps. Derrière, il y a un grand miroir et les drapeaux français et européen. Le cadre télédiffusé contient aussi (en bas, à droite) l'image, (insérée par le réalisateur de l'émission – E₀), d'une traductrice du langage verbal (à savoir des mots) dans le langage gestuel des malentendants.

La position assise n'offre pas une grande liberté de mouvement, toutefois les mains et (plus rarement) les bras, qui se trouvent sur la table, ainsi que la tête de l'émetteur peuvent bouger librement.

Les gestes du président dans ce discours sont strictement des gestes accompagnateurs¹⁶ du texte verbal et peuvent être répartis en plusieurs catégories :

1) *des gestes paraverbaux* – destinés à marquer le rythme du discours oral et/ou à souligner certains mots ou syllabes (transcrits ici par des lettres capitales) en leur donnant plus de poids:

VPS₀₈ : *je veux dire qu'il ne FAUT pas [geste de la main droite ayant les doigts réunis] perdre de vue / que [...]*

Photo 4

par exemple, seraient *autocentrés* (grattage, tapotements, etc.), *ludiques* (dessiner automatiquement, plier un papier), *de confort* (changement de position), pouvant, parfois, assumer aussi une valeur communicative. À notre tour, nous considérons qu'il y a, selon les circonstances, des gestes *communicatifs proprement dit* et des gestes *collatéraux* (ou *extracommunicatifs*). Ce sont les premiers qui font qu'une UT soit marquée (aussi) non-verbale. À notre avis (v. Ciolac 2003 : 29-30), les gestes *communicatifs* peuvent être des *gestes suppléants* ou *substitutifs* (ceux qui dans des UT monomarquées remplacent les mots) et des *gestes accompagnateurs* ; ceux-ci, à leur tour, peuvent être *illustratifs-désignatifs* (ils suggèrent, imitent, désignent – bien qu'ils puissent parfois passer dans la catégorie des substitutifs), *paraverbaux* (ils tiennent le rythme de la parole, accentuent les idées, ponctuent les mots), *phatiques-régulateurs* (ou *de contact*) (ils envoient des signaux vers le destinataire et de celui-ci vers l'émetteur). Selon des critères psychologiques, ces gestes de contact, tout comme les gestes substitutifs d'ailleurs, peuvent être aussi *symboliques* ou *suggestifs* : d'ouverture, de sincérité, de menace, de défense, etc.

¹⁶ V. la note 15.

2) des gestes de contact « symboliques », suggestifs – censés exprimer:

- la sincérité (mains ouvertes et paumes orientées vers le haut ou latéralement):

VPS₀₈ : *Et c'est avec le MÊme esprit d'ouverture* [geste engageant à l'aide des deux mains] / *avec la même volonté / de tenir mes engagements / que j'aborde cette nouvelle année /*

Photo 5

- la disponibilité (éloignement des paumes ouvertes ; mouvement des bras qui s'avancent et qui ouvrent une voie, etc.):

VPS₀₈ : *Urgence à dépasser les vieux clivages partisans / urgence du choc fiscal et social pour rétablir la confiance /* [geste des mains vers les D₀/R₀] *et SOUTenir l'activité /*

Photo 6

- une protection promise/accordée à un élément essentiel, au « cœur » d'un problème (le creux des paumes jointes, les mains ouvertes réunies par le bout des doigts):

VPS₀₈ : *Celle d'une politique qui touche DAvantage encore / à l'ESSENTIEL //* [il rapproche ses deux mains, comme s'il tenait quelque chose d'important entre ses paumes]

Photo 7

3) *gestes de désignation* (index et/ou bras tendus pour indiquer vaguement des personnes désignées par le texte verbal):

VPS₀₈ : *de ceux* [geste qui indique les personnes] *qui attendent au fond de leur prison que la France parle /*

Photo 8

4) *des gestes illustratifs* – qui suggèrent ce dont on parle :

VPS₀₈ : *Alors / que la France montre la voie //* [geste de la main droite pour indiquer un chemin à suivre]

Photo 9

3.1.2. Dans les VPS₀₉

Debout, derrière son pupitre présidentiel semi-transparent, N. Sarkozy s'appuie tout le long de son discours, de ses deux bras, sur ce meuble, ce qui lui laisse peu de liberté de mouvement. En plus, les responsables de la transmission (E₀) ont décidé que les téléspectateurs voient, fréquemment, uniquement le haut du torse du président et sa tête. Par conséquent, les seuls mouvements qui sont toujours visibles par les D₀/R₀ sont ceux de la tête et/ou du buste : ce sont soit des mouvements latéraux (v. la photo 10), soit des mouvements d'avant en arrière ou bien inversement, qui tiennent le rythme de la parole. Parfois, on devine également que le locuteur change le poids de son corps d'une jambe sur l'autre (= mouvement de confort¹⁷, collatéral, indépendant de la parole).

VPS₀₉ : *Je pense aussi* [il incline la tête vers la droite] / *à la réforme du lycée // Qui est nécessaire //*

Photo 10

Les seuls gestes qui accompagnent les paroles du président dans ce discours sont ceux qui mobilisent ses doigts (par exemple, les pouces, les paumes continuant de rester appuyées contre le bureau – v. la photo 11) ou, moins fréquemment, sa main droite (voire son bras droit), dans de rares gestes désignatifs (v. la photo 12 et la photo 13) ou argumentatifs rythmiques (v. la photo 14).

VPS₀₉ : *à ceux qui ont perdu leur emploi* [il lève et écarte les pouces] / *sans y être pour quoi que ce soit /*

Photo 11

¹⁷ V. ci-dessus la note 15.

VPS₀₉ : *l'accord* [geste déictique de la main droite levée] *sur le climat et l'énergie* /

Photo 12

VPS₀₉ : *je les mènerai* / *avec le premier ministre* / [geste désignatif de la main droite] *François Fillon* / *et le gouvernement* //

Photo 13

VPS₀₉ : *et la SOLIDARITÉ* / *sans laquelle aucun* / *effort* / *n'est acceptable* // [geste argumentatif rythmique de la main droite ayant le pouce et l'index réunis]

Photo 14

Les gestes de ce type sont pour autant relativement peu nombreux, sans envergure et ils appartiennent toujours, comme nous venons de le souligner, à des UT bimarquées. À remarquer, par rapport aux vœux précédents, l’absence d’une gestique de la bienveillance et de l’ouverture. Ses gestes prouvent qu’après un exercice plus long (une année de plus) de son pouvoir interne et après l’exercice de la présidence de l’UE, N. Sarkozy se montre plus ferme et plus tranchant dans ses rapports avec ses compatriotes.

3.2. Le composant non-verbal dans le discours roumain

Malgré le fait que le président Băsescu se trouve sur une scène, il ne se déplace pas pendant la séquence centrale de son discours. La transmission contient toutefois, en ce qui concerne ce locuteur, une UT monomarkée non-verbale : durant la séquence de clôture (après son slogan électoral et avant le compte à rebours), pendant 25 secondes le président tourne le dos à la caméra et passant d’un co-acteur à l’autre, sans aucune intervention verbale pour le public, il serre les mains des destinataires qui se trouvent sur la scène (D_{1b}/R_{1b}). En même temps, il contrôle plusieurs fois sa poche intérieure (où se trouve le drapeau roumain), afin de préparer le moment totextuel suivant.

L’attitude de T. Băsescu ressemble en grandes lignes à celle de N. Sarkozy dans le premier discours analysé ci-dessus. Toutefois, intéressé à gagner (ou à conserver) la sympathie de ces destinataires dans cette année électorale, le président roumain sourit plus fréquemment, module plus librement le timbre et l’intensité de sa voix, recourt même à des comportements dont la théâtralité est évidente – par exemple, la production du drapeau à la fin de sa prestation :

VPB₀₉ : *La mulți ani / români! / La mulți ani ! //* [Il agite le drapeau]

Photo 15

Néanmoins, la gestique de T. Băsescu n’est que partiellement cohérente avec l’attitude mentionnée ici, et ses gestes révèlent plus fidèlement que ses paroles les véritables intentions de l’émetteur :

- d'une part, à côté des gestes simplement paraverbaux, argumentatifs ou déictiques (qu'il fait, le plus souvent de sa main gauche¹⁸), il a des gestes phatiques symboliques, d'ouverture et de sympathie : le bras plus ou moins levé, ayant la paume ouverte orientée vers ses D/R (v. la photo 2 ci-dessus) ;

- d'autre part, cependant, certains gestes symboliques du président roumain laissent deviner sa position ferme et dominatrice ; c'est le cas, par exemple, d'un mouvement semi-circulaire du bras et de la main qui se ferme, geste affecté et impératif par lequel un chef d'orchestre, par exemple, impose silence aux musiciens à la fin d'un passage musical :

VPB₀₉ : *Vreau să ne amintim / acum / de milioanele de români / care lucrează / în Italia / în Spania / în toată... / în toată lumea* [le bras achève son mouvement semi-circulaire, le poing se ferme, marquant la fin de l'idée] // *Vreau să ne gândim acum / la militarii români din Afganistan* //

Photo 16

(« Je veux que nous nous rappelions / maintenant / les millions de Roumains / qui travaillent en Italie / en Espagne / dans le monde entier // Je veux que nous pensions maintenant / aux militaires roumains se trouvant en Afganistan // »)

Ce n'est sans doute pas par hasard que le geste autoritaire mentionné accompagne un texte verbal qui contient deux fois le verbe de volonté *vouloir* à la première personne du singulier.

4. Conclusions

Quelques constatations finales découlent de la discussion ci-dessus.

¹⁸ Il tient le microphone en général de sa main droite.

Vu les conditions spécifiques qui caractérisent le contexte situationnel de l'énonciation, le totexte de la transmission n'est jamais strictement non-verbal dans les vœux français, alors que dans la séquence finale télédiffusée du discours roumain il y a une assez longue UT monomarkée non-verbale.

Le totexte des deux discours français reflète (surtout par sa composante non-verbale) le passage de l'émetteur, suite aux circonstances extérieures (politiques) déjà mentionnées, d'une attitude plus coopérative (VPS₀₈) vers une position plus ferme et plus déterminée par rapport à ses destinataires-compatriotes (VPS₀₉).

Le totexte du discours roumain, produit dans un contexte historico-politique et socioculturel différent, relève un comportement communicatif plus ambigu de la part du président du pays. Celui-ci oscille, durant le même totexte, entre deux attitudes contraires. D'une part, il tient à éviter toute ressemblance avec les discours de vœux communistes, notamment par le choix des termes d'adresse et des formules d'ouverture et de clôture employés, par l'exclusion de certains lexèmes de son texte verbal, par une mimique ouverte, souriante et des gestes phatiques de sympathie, en général par un comportement communicatif peu conventionnel. D'autre part, en revanche, le président roumain ne peut se débarrasser de certains vestiges du discours totalitaire : la tendance sinon à cacher la vérité, du moins à enjoliver la réalité sociale présentée, le désir (trahi et par la fermeté et par la théâtralité de certains gestes) d'imposer de façon impérative sa propre volonté et de dominer à tout prix, sous une forme soit autoritaire soit affectée, ses destinataires.

Il est donc évident qu'à travers les traits sociolinguistiques individuels des énonciateurs, et s'appuyant sur ceux-ci, les données macrosociolinguistiques de la communauté nationale exercent une influence déterminante sur le comportement communicatif des deux présidents, ce qui génère des différences saillantes entre les totextes des vœux produits.

Références bibliographiques

- Ciolac, M. (2003): La communication verbale. – București: Editura Universității din București.
 – (2007): Du texte au totexte: études socio-communicatives et corpus. – București: Editura Universității din București.
 Cosnier, J. (1982): Communications et langages gestuels. – In: J. Cosnier / J. Coulon / A. Berrendonner / C. Orecchioni (éds.): Les voies du langage, 255-304. Paris: Dunod.
 – (1991): De l'amour du texte à l'amour du contexte. – *Texte et contexte dans la communication. Cahiers critiques de thérapie familiale et de pratiques de réseaux* 13, 29-40.
 – (1992): Synchronisation et copilotage de l'interaction conversationnelle. – *Protée* 20 (2), 33-39.
 – (2006): Émotions et sentiments. <http://icar.univ-lyon2fr./membres/jcosnier>
 Kerbrat-Orecchioni, C. (1990): Les interactions verbales, vol. I. – Paris: Armand Colin.

Autres travaux

- Barrier, G. (1996): *La communication non verbale*. – Issy-les-Moulineaux: ESF Éditeur.
- Calbris, G. (2004): *L'expression gestuelle de la pensée d'un homme politique*. – Paris: CNRS Éditions.
- / L. Porcher (1989): *Geste et communication*. – Paris: Hatier-CREDIF.
- Duez, D. (1991): *La pause dans la parole de l'homme politique*. – Marseille: Édition du Centre National de la Recherche Scientifique.
- Jousse, M. (1969): *L'anthropologie du geste*. – Paris: Resna.
- Lochard, G. / J.-C. Soulages (1998): *La communication télévisuelle*. – Paris: Armand Colin.
- Morris, D. (1997): *Le langage des gestes*. – Paris: Calmann-Lévy.
- Nierenberg, G. / H. Calero (1971): *How to Read a Person Like a Book*. – New-York: Hawthorn Books.
- Pease, A. (1999): *Limbajul trupului*. – București: Polimark [traduction de l'anglais (1992): *Body Language – How to read others' thoughts by their gestures*. – Londres: Sheldon Press].

Ileana Vântu

Aspecte ale discursului juridic. Depoziția sau mărturia

1. Scopul lucrării

Procesul de comunicare în cadrul căruia se formulează și se transmite discursul juridic are un caracter deosebit de complex, urmare a numărului mare de acte de vorbire, realizate în diferite intervale, acte la care participă un număr variabil de vorbitori.

Una dintre componentele discursului juridic, anume *ancheta*, a fost analizată (într-o lucrare anterioară a noastră) în corelație cu proprietatea de *relevanță* realizată gradat (Vântu 2003: 3-26). Delimitarea gradelor diferite de relevanță s-a efectuat în funcție atât de un factor pragmatico-semantic, cât și de un factor semantico-sintactic. Factorul sau criteriul pragmatico-semantic are în vedere conținutul semantic al unui enunț (prezent într-unul sau mai multe interogatorii), în timp ce factorul semantico-sintactic se referă la relațiile unei secvențe lingvistice (constituită dintr-unul sau mai multe enunțuri) cu restul secvențelor din perechea întrebare-răspuns (ancheta fiind alcătuită din perechi: întrebări și răspunsurile respective).

În lucrarea de față ne propunem să abordăm altă componentă a discursului juridic, anume *depoziția* sau *mărturia*. Analiza se va face pe documentele unui proces real, documente publicate și deci verificabile. În acest sens, am ales drept material de analizat documentele procesului Mareșalului Antonescu, publicat în trei volume în anul 1995¹. Mai precis, ne-am îndreptat atenția spre depoziția omului politic Iuliu Maniu, inclusă în cel de al doilea volum al lucrării menționate².

2. Caracteristicile depoziției, act de comunicare. Generalități

Teoretic, lucrarea noastră are ca punct de plecare definiția dată de E. Benveniste (1996, cap. 19) conceptului de *discurs*: enunțare ce presupune un locutor și un auditor, și intenția locutorului de a-l influența pe celălalt. Așadar, ne vom îndrepta atenția către procesul de comunicare care se desfășoară într-o sală de tribunal, în momentul când are loc audierea unui martor.

¹ *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, vol. I-II, Editura Saeculum I.O., Editura Europa Nova, București, 1995.

² Pentru depoziția lui Iuliu Maniu, vezi p. 5-110.

De la început ni se pare utilă următoarea precizare: *comparând efectuarea unei anchete* (de către reprezentanți ai justiției sau ai serviciilor speciale³) cu depunerea unei mărturii, se constată două diferențe majore. Prima se referă la numărul de participanți între care se produce comunicarea, iar a doua la caracterul repetabil sau nonrepetabil. Astfel, la o anchetă participă de obicei două persoane, anchetatorul – secondat uneori de adjuncți fără rol activ – și anchetatul, în timp ce la prestarea unei depoziții iau parte activă membrii completului de judecată – în primul rând președintele –, avocatul apărării, avocatul acuzării, uneori inculpatul (sau inculpații), martorul. Cât privește caracterul repetabil sau nonrepetabil al acestor tipuri de comunicare, se poate face afirmația că ancheta, în numeroase cazuri, este repetabilă (cf. anchetele analizate în Vântu 2003), în comparație cu depoziția, care nu este repetabilă.

Analiza pe care o prezentăm în continuare, va confirma, credem, afirmațiile de mai sus.

2.1. Precizări asupra materialului analizat

După cum notam în rândurile anterioare, ne propunem să analizăm depoziția omului politic Iuliu Maniu în procesul care a avut loc în iunie 1946 la București, inculpați fiind Mareșalul Antonescu și colaboratorii săi apropiați: Mihai Antonescu, E. Cristescu, Gh. Alexianu, C. Pantazi, R. Leca, C. (Pichi) Vasiliu.

Dintre depozițiile depuse în cadrul acestui proces am ales-o pe cea a politicianului Iuliu Maniu, datorită rolului de prim rang avut de acesta în viața politică a României interbelice, în anii celui de al doilea război, precum și în perioada imediat următoare încheierii războiului. În plus, datorită faptului că I. Maniu era cunoscut în epocă pentru rigoarea sa de comportament, era de așteptat ca aceeași rigoare să caracterizeze și comportamentul său de martor (fapt confirmat pe deplin de depoziția pe care o analizăm).

2.2. Caracteristicile pragmatice ale depoziției analizate

Analiza noastră începe cu observațiile referitoare la caracteristicile pragmatice ale procesului de comunicare reprezentat prin depoziție, precizate sub 2.1.

a) O primă caracteristică se referă la numărul de *participanți activi, precum și la prezența participanților pasivi*. Participanții activi sunt în număr destul de mare, fiind reprezentați de: membrii completului de judecată – în primul rând președintele acestui complet –, avocații apărării (2), avocatul acuzării (1), acuzatorii⁴ publici (3), inculpații (3: Ion Antonescu, Mihai Antonescu, Eugen Cristescu), martor (1, Iuliu Maniu).

³ Este situația anchetelor desfășurate în cadrul procesului intentat lui L. Pătrășcanu, analizate în Vântu 2003.

⁴ În procesul la care ne referim acuzatorii publici au îndeplinit rolurile pe care, în procesele obișnuite, le îndeplinesc procurorii.

Participanții activi includ, după părerea noastră, pe toți membrii completului de judecată, care, conform regulilor în vigoare, aveau posibilitatea să comunice în timpul pauzelor, cu președintele completului.

Participanții pasivi sunt reprezentați de persoanele prezente în sala de judecată, ședința fiind publică.

b) A doua caracteristică are în vedere caracterul nerepetabil al procesului de depunere a mărturiei.

c) A treia caracteristică constă în structura dialogurilor care au loc între inculpați și martor, între avocați și martor, precum și între președintele completului de judecată și martor. Majoritatea dialogurilor în cauză sunt formate din perechi de întrebări și răspunsuri; se constată însă că replicile participanților la dialoguri pot să aibă și un caracter asertiv, imperativ și exclamativ, exprimând diverse acte ilocutionare⁵. Replicile asertive, imperative și exclamative nu apar sub forma unor perechi de adiacență.

d) Perechile de întrebări și răspunsuri formulate în timpul ședințelor de prestare a depoziției formează două clase distincte. Prima clasă este alcătuită din acele perechi enunțate de participanții la comunicare, participanți care sunt, simultan, și surse. A doua clasă este alcătuită din perechi de întrebări și răspunsuri produse de participanții la comunicare, unul dintre participanți nefiind însă și sursă. Mai explicit, persoana care formulează întrebarea nu face altceva decât să repete o întrebare formulată anterior de alt participant activ prezent în sala de judecată. Este cazul președintelui completului de judecată care, adesea, reia o întrebare aparținând unuia dintre inculpați, dintre avocați sau dintre acuzatorii publici.

e) În procesul de depunere a mărturiei prima și ultima replică sunt formulate de aceeași persoană, anume de președintele completului de judecată, care deschide și închide ședința publică.

f) În timpul depoziției, când au loc schimburi de întrebări și răspunsuri, participanții care formulează întrebările (inculpații, avocații, acuzatorii publici, președintele completului de judecată) sunt delegați, prin regulile privind desfășurarea unei depoziții, să formuleze replici interogative. Martorul, conform acelorași reguli, este obligat să răspundă la aceste întrebări. În lipsa caracterului obligatoriu al formulării întrebărilor și răspunsurilor, procesul de prestare a depoziției se blochează.

De asemenea, tot conform regulilor de desfășurare, președintele completului repetă răspunsurile martorului în vederea consemnării lor.

Vom analiza în continuare modul în care acționează participanții activi la desfășurarea procesului de prestare a depoziției.

Primii doi participanți în legătură cu care vom formula observații bazate pe exemple extrase din varianta scrisă a procesului sunt președintele și martorul. Vom avea în vedere nu numai relația dintre aceștia, ci și relațiile fiecăruia dintre ei cu inculpații, avocații și acuzatorii publici.

Observațiile noastre se vor referi, cu precădere, la cantitatea de informație din intervențiile lor.

⁵ Utilizăm, pentru clasificarea acestor acte, versiunea austiniană a teoriei actelor de limbaj (Austin 1962: 150), conform căreia se pot identifica următoarele cinci clase: verdictive, exercitive, promissive, de comportament (engl. *behabitatives*), expositive.

2.2.1. Participanții activi la procesul de prestare a depoziției. Președintele.

Președintele completului de judecată formulează, în decursul prestării depoziției, replici care ilustrează următoarele situații:

- repetă întrebarea formulată de un inculpat sau repetă (pentru ca dactilografa să consemneze exact) răspunsurile martorului la anumite întrebări, fără modificări sau adăugiri;
- repetă o întrebare formulată de un inculpat, de un avocat sau de un acuzator public, adăugând întrebări personale suplimentare;
- repetă o întrebare formulată de un inculpat, de un avocat sau de un acuzator public și face comentarii personale pe marginea întrebării;
- repetă afirmațiile martorului (fără sau cu corectări din partea lui);
- face comentarii referitoare la un răspuns al martorului;
- respinge o întrebare formulată de un inculpat, de un avocat sau de un acuzator public ca fiind nerelevantă.

Cităm în continuare câteva exemple:

- președintele repetă întrebarea formulată de un inculpat:

- (1) „Mihai Antonescu: D-le Președinte, [...]”⁶ cum explică d-l Maniu, azi, că la întrebarea pe care am pus-o mai înainte, consideră că numai d-l Mareșal Antonescu și cu acuzații de azi sunt singurii vinovați?

Președintele: De ce apreciați că sunt singurii vinovați în politica dusă, acuzații?” (p. 19)

- președintele repetă întrebarea formulată de un inculpat, un avocat sau de un acuzator public adăugând întrebări personale suplimentare:

- (2) „Mihai Antonescu: D-le Președinte, vă rog să binevoiți să întrebați pe d-l Maniu dacă își amintește că s-a întâlnit cu d-l Mareșal Antonescu la 5 septembrie 1940, atunci când d-l Mareșal a fost însărcinat cu constituirea Guvernului și dacă a discutat eventualitatea unui Guvern de Uniune Națională?

Președintele: Da. Domnul martor, vă rog să ne spuneți dacă l-ați întâlnit la data de 5 septembrie 1940 pe Ion Antonescu și dacă ați discutat eventualitatea formării unui Guvern de Uniune Națională.

Iuliu Maniu: N-aș putea să precizez <o> dată sigură.

Președintele: Da.

Iuliu Maniu: Nu am avut.

Președintele: Ați avut sau nu ați avut?

Iuliu Maniu: N-am avut. Înainte de formarea Guvernului n-am avut prilejul să-l vad pe d-l Antonescu.

Președintele: Înainte de formarea Guvernului Antonescu, nu am avut ocazia să-l văd pe Ion Antonescu.”⁷ (p. 5)

- (3) „Avocat Paraschivescu-Bălăceanu: A avut d-l Maniu, domnia sa personal, sau vreun reprezentant de marcă al partidului dumisale, sau dacă a auzit de vreun reprezentant de marcă al Partidului Liberal că a avut de suferit... (neclar) sau alte... (neclar) dictatoriale în timpul celor patru ani din partea acuzatului

⁶ Am notat între paranteze drepte omisiunea unor fragmente de text nerelevante pentru ilustrarea situației.

⁷ Această ultimă replică reprezintă repetarea răspunsului martorului făcută în vederea consemnării corecte de către dactilografă.

Ion Antonescu, din partea celorlalți acuzați sau chiar din partea orișicărui membru al Guvernului în timpul celor patru ani?

Președintele: D-le martor, vă rugăm să ne răspundeți la întrebare!

Iuliu Maniu: Da, sigur. Un regim dictatorial nu-și poate mărgini loviturile sale numai la anumite persoane, ele ating toată lumea și se...

Avocat Paraschivescu-Bălăceanu: Nu era o întrebare de principiu, era o...

Iuliu Maniu: E! Am să răspund, am să răspund, mă rog, am să răspund.

Avocat Paraschivescu-Bălăceanu: Mă interesa dacă n-a fost armonie totală și n-a suferit nimeni...

Iuliu Maniu: Mă rog, mă rog, am să răspund. Cred că nu e practică întrebarea d-vs., nu vă supărați.

Pentru că trebuie să vă spun...

Președintele: Da, îmi dați voie. Eu o să pun întrebarea direct...

Iuliu Maniu: Da, vă rog!

Președintele: ...în felul următor: care dintre membrii marcanti ai Partidului Național Tărănesc și din Partidul Național Liberal au avut de suferit direct de pe urma guvernării..., în timpul guvernării Antonescu?

Iuliu Maniu: Mă rog, au fost arestate peste 20 de persoane, și aici în sală sunt mai mulți inși. Au fost arestați, fără judecată, fără procedură penală, pe cale administrativă.

Președintele: Da, în timpul guvernării Antonescu...

Iuliu Maniu: ... și oameni care au fost deputați...

Președintele: ... peste 20 de persoane, membri ai Partidului Național Tărănesc...

Și Liberal? Sau nu știți?

Iuliu Maniu: Nu știu.” (p. 59-60)

- (4) „Acuzator public V. Stoican: Domnul..., scuzați, vă rog! Acuzatuu... Mihai Antonescu, nu, acuzatul Ion Antonescu pretinde că în momentul când i-ați oferit pe Mihai Popovici și pe Aurel Dobrescu, domnia sa v-a răspuns: «Să nu..., să nu glumim, domnul Maniu, situația⁸ e prea delicată», când i-ați indicat aceste nume.

Iuliu Maniu: Domnul Mareșal Antonescu nu mi-a făcut această observație și chiar dacă mi-ar fi făcut-o nu..., da' nu mi-a făcut-o. Și dacă mi-ar fi făcut-o, aș fi refuzat-o ca ofensatoare pentru partid...

Președintele: Da.

Iuliu Maniu: ...și pentru prietenii mei, la care țin.

Președintele: Nu, nu este exact... Acuzatuu... Ion Antonescu, vă mentineți această declarațiune?

Ion Antonescu: Mi-o mențin, d-le Președinte.

Președintele: Vă mentineți declarațiunea? În ce sens?

Ion Antonescu: În sensul că, după ce am luat conducerea – am declarat, d-le Președinte – că am fost chemat la Palat, în ziua de 4 septembrie, la ora 12, și am primit nu mandatul să formez guvernul, ci să fac tatonări politice, să văd dacă pot să fac un guvern de uniune națională. M-am dus la d-l Brătianu, m-am dus la d-l Maniu, cu d-l Mihai Antonescu, în după amiaza zilei, m-am dus la d-l Dinu Brătianu, la d-l Maniu, la d-l Gheorghe Brătianu și la d-l Cuza. La toți le-am spus conversația avută.

Președintele: Nu, da' asupra acestui fapt, precis!

Ion Antonescu: Vreau să precizez ceea ce spun. Și, atunci dumnealor mi-a<u> cerut abdicarea regelui.” (p. 97-98)

⁸ Subiectul discuției îl reprezintă formarea guvernului în septembrie 1940, după abdicarea regelui Carol al II-lea.

– președintele repetă o întrebare formulată anterior și face și unele comentarii (pe lângă eventuale întrebări suplimentare), marcate de noi cu italice îngroșate:

- (5) „Eugen Cristescu⁹: Dacă a intervenit la mine la cercetarea în afacerea Țurcanu... (neclar) personal pentru anumit interes economic... (neclar).
 Președintele: În afacerea Țurcanu, ați intervenit... ăăă? Într-adevăr, ați făcut cercetarea personal?
 Iuliu Maniu: Da. În afacerea... (neclar) a lui Țurcanu... Asta a fost un mic episod. În chestia...
 Eugen Cristescu: Este reală.
 Iuliu Maniu: Mă rog, în chestiunea...
 Eugen Cristescu: ... (neclar)
 Iuliu Maniu: ...aia nu e la Țurcanu, cer..., a fost arestat în chestia asta. **În chestiunea cu cercetarea de radio, într-adevăr, dorința mea a fost ca cercetarea s-o facă personal d-l Cristescu.**
 Președintele: V-a satisfăcut?
 Iuliu Maniu: De ce am avut... (neclar)
 Președintele: Îm...
 Iuliu Maniu: Mă rog, se poate...
 Președintele: În cercetările... vă rog!
 Eugen Cristescu: ... (neclar)
 Președintele: În chestiunea cercetării... (neclar)
 (Mihai Antonescu încearcă să intervină).
 Președintele: D-vs n-aveți cuvântul deocamdată!!! **În chestiunea cercetărilor cu privire la afacerea de radio, am rugat pe acuzatul Cristescu să facă personal cercetări, le-a făcut el. El personal le-a făcut.**
 Iuliu Maniu: El.
 Președintele: Și v-a satisfăcut?
 Iuliu Maniu: Da. Fiindcă de la început am avut încredere că dumnealui, ca un funcționar superior, foarte expert în materia aceasta, că va ține măsura justă.
 Președintele: **Și într-adevăr a ținut măsura justă în această cercetare.**
 Altă întrebare, vă rog!” (p. 70-71)

– președintele nu repetă o întrebare sau un răspuns, ci face un comentariu personal:

- (6) „Mihai Antonescu: Domnule Președinte, dacă își amintește d-l Maniu că, cu acel prilej, s-a discutat ca la constituirea Guvernului Mareșal Antonescu, s-a discutat ca opoziția și chiar domnia sa să nu îngreueze sarcina Guvernului?
 Președintele: Cu această ocazie s-a discutat a nu se îngreua sarcina Guvernului ce urma să se formeze de Ion Antonescu? În eventualitatea abdicării regelui Carol?
 Mihai Antonescu: Vă rog să-mi îngăduiți, domnule Președinte, că aș vrea să precizez. D-l Maniu l-a văzut pe d-l Mareșal Antonescu și după constituirea Guvernului...
 Președintele: Bine, asta...
 Mihai Antonescu: ...și cu acest prilej de asemenea a stabilit...
 Președintele: Asta..., o să urmeze o altă întrebare a d-vs., să precizăm întâi epoca asta.” (p. 7)

– președintele respinge o întrebare (care poate fi formulată de un inculpat, un avocat sau de un acuzator public):

⁹ Eugen Cristescu a fost șeful Siguranței în guvernul Antonescu.

- (7) „Avocat Crăciun Șerbănescu: Nu, pentru că... (neclar), pentru a-mi face datoria, așa cum am înțeles s-o fac 34 de ani de zile, ca avocat, să apăr. Și atunci, încă o întrebare: Dacă d-l Maniu citește articolele care sunt scrise în „Dreptatea”... de d-l Zaharia Boilă? Să precizeze.
 Președintele: Se respinge întrebarea...
 Avocat Crăciun Șerbănescu: ... (neclar), atunci la 23 august 1944...
 Președintele: Nu. Se respinge întrebarea ca neconcludentă, fiindcă transformăm chestiuni care nu ne interesează în chestiuni de partid...
 Avocat Crăciun Șerbănescu: Bun, bun... (neclar) dacă Garda de Fier...
 Președintele: Ne interesează orice în ceea ce privește oamenii din boxă.
 Avocat Crăciun Șerbănescu: ... dacă Garda de Fier, care mai târziu a devenit coloana V-a germană la noi în țară, eventuala ei învioreare a fost ajutată de către partidele istorice, în special, în anii trecuți, în guvernul Național Țărănesc, de d-l Vaida și în guvernul... (neclar) ...
 Președintele: Asta, asta în ce scop? Ce tindeți să dovediți cu aceasta? Ce tindeți să dovediți?
 Avocat Crăciun Șerbănescu: <Pentru a observa că> adevărații vinovați, dictatura la care a ajuns Antonescu... (neclar) după regele Carol, era o consecință a agresiunii tuturor celor care guvernau statul...
 Președintele: Ăsta este un punct de vedere. Se respinge întrebarea.
 Avocat Crăciun Șerbănescu: Pun întrebarea sub o altă formă...
 Președintele: Nu, nu o mai puneți în nici o altă formă! Dacă mă anunțați înainte că o puneți sub o altă formă!!!” (p. 68-69)

2.2.2. Martorul

Martorul este participantul care furnizează cele mai multe informații în decursul desfășurării procesului de depunere a unei mărturii.

În depoziția analizată, se constată că, în cele mai multe schimburi de replici, martorul (Iuliu Maniu) răspunde la întrebările formulate de inculpați, de președinte, de avocați și de acuzatorii publici, aducând noi informații. Doar într-un număr foarte limitat de schimburi de replici martorul se eschivează, formulând enunțuri cu caracter general.

Astfel, comparația următoarelor două exemple ni se pare edificatoare:

- (8) „Mihai Antonescu: Dacă își amintește d-l Maniu că a discutat totuși cu d-l Mareșal Antonescu chestiunea constituirii guvernului și că a refuzat orice concurs regelui Carol II?
 Iuliu Maniu: Mă rog, dacă îmi dați voie, să arăt puțin cum s-au desfășurat lucrurile.
 O voce din sală: Mai tare!
 Președintele: Nu, da' vă amintiți...
 (Bate cu ciocănelul în masă) Rog sala să fie liniștită.
 Vă reamintiți, dv., domnu' Maniu că, în preajma abdicării regelui Carol, ați avut o întrevedere cu Ion Antonescu și ați discutat asupra abdicării regelui Carol?
 Iuliu Maniu: Chiar mai multe. Chiar asta vreau să arăt, cum s-a întâmplat.
 Președintele: Da.
 Iuliu Maniu: Fiindcă e bine să se cunoască.
 Președintele: Da.
 Iuliu Maniu: D-l Tătărescu, în 23 și 24 mai '940, a făcut o înțelegere cu Fabricius, ambasadorul Germaniei...
 Președintele: Nu este vorba de această întâlnire. Este vorba...

Iuliu Maniu: Nu...

Președintele: Vă rugăm să ne răspundeți dacă în preajma întâlnirii cu..., în preajma abdicării regelui ați avut discuțiuni politice cu...

Iuliu Maniu: Am avut.

Președintele: Da.

Iuliu Maniu: Ne-am hotărât ca nici unul dintre noi să nu primească nici o însărcinare de la regele Carol. Și...

Președintele: Înainte de abdicarea regelui Carol am avut o întrevedere cu Ion Antonescu și ne-am hotărât ca nici unul din noi doi să nu primim vreo însărcinare din partea fostului rege.

Iuliu Maniu: Această înțelegere am realizat-o și cu domnul Constantin Brătianu.

Președintele: Același înțelegere am realizat-o și cu d-l Constantin Brătianu...

Iuliu Maniu: ...cu d-l Gheorghe Brătianu...

Președintele: ...cu Gheorghe Brătianu...

Iuliu Maniu: ...și cu d-l Stelian Popescu.

Președintele: ...cât și cu d-l Stelian Popescu.

Iuliu Maniu: Am ținut o consfătuire...

Președintele: ...cât și cu d-l Stelian Popescu.

Iuliu Maniu: Am ținut o consfătuire...

Președintele: Cu Dinu Brătianu, Gheorghe Brătianu și Stelian Popescu.

Iuliu Maniu: Am ținut o consfătuire la d-l Dinu Brătianu acasă, unde s-a hotărât, în prezența conducerii Partidului Liberal; din partea noastră, a național țărăniștilor, erau numai doi, era d-l Madgearu și eu. Și am stabilit precis că n-o să primim sub nici o condițiune, nici un fel de însărcinare, nici unul, din partea..., de la regele Carol, câtă vreme e pe tron. Fiindcă...

Președintele: Da. Altă întrebare, vă rog!" (p. 6-7)

(9) „Președintele: Da, cum explicați?”¹⁰

(Zgomote în sală. Președintele bate cu ciocănelul în masă).

Vă rog, d-le Maniu, cum explicați d-vs.?

Iuliu Maniu: Dar, vă rog, d-le Prezident, noi toți suntem români și nu suntem canibali. Pentru că în moment dat o părere politică diferă între noi, nu urmează ca noi să devenim numaidecât dușmani. Prin urmare, nu exclude posibilitatea ca să fim în anumite conversațiuni (sic). În special eu, de când s-a făcut România Mare, am fost de părere ca pe fiecare român să îl tratez cu o egală cinste și bunăvoință, indiferent dacă sunt adversari politici ori ba. De aceea, poate că am fost singurul în țară care am avut contact politic cu toți șefii de partide și cu toți prim-miniștrii.” (p. 13)

Comparația celor două exemple anterioare arată că, în cazul primului, martorul răspunde la întrebarea formulată de unul dintre inculpați, adăugând și informații suplimentare despre înțelegerile politice cu conducătorii partidelor politice românești, în septembrie 1940. În cazul celui de al doilea exemplu, martorul răspunde cu generalități la întrebarea formulată de același inculpat (Mihai Antonescu).

Analiza textului înregistrat cu ocazia depunerii mărturiei de către Iuliu Maniu relevă și alte caracteristici ale răspunsurilor date.

¹⁰ Președintele reia întrebarea inculpatului Mihai Antonescu, care îi cerea martorului să explice atitudinea lui față de guvernul Antonescu: pe de o parte, declară că a fost contra lui, iar pe de altă parte, și-a dat acordul ca doi tehnicieni, membri ai Partidului Național Țărănesc, să intre în guvern.

În acest sens, se constată că numeroase răspunsuri conțin o cantitate de informație mai mare decât cea solicitată, după cum a reieșit și din analiza exemplului (5). Adăugăm încă un exemplu edificator¹¹:

- (10) „Avocat Paraschivescu-Bălăceanu: Prin faptul că acuzatul Ion Antonescu nu avea un program, nu avea un partid, avea Ion Antonescu o echipă ministerială? Sau era nevoit să recurgă la reprezentanți, la oameni din cele două partide?

Președintele: Prin faptul că nu avea o... formație, nu era o... reprezentantul unei formațiuni politice, nu avea o echipă..., putea să formeze o echipă guvernamentală? Sau trebuia să apeleze la alte formațiuni politice?

Iuliu Maniu: Într-adevăr, după știrea mea, domnia sa nu avea o echipă politică. Dar pentru aceasta era, firește, avizat, ca să-și cîștige colaboratori între oamenii care nu..., erau în afară de vreo organizație de-a dumisale. Și chiar pentru aceasta, pe mine m-a mirat mult – nici azi nu găsesc explicația – cum de d-l Mareșal Antonescu s-a adresat, pentru a avea colaborare, legionarilor, d-lui Horia Sima etc., a<le> căror vederi, după cât știam eu, fundamentale, politice, nu concordau cu vederile dumisale, nu s-a adresat de la început la P.N.T. și la P.N. Liberal, ca să..., sau la oameni din afară de partide, ca în forma aceasta să-și poată organiza o echipă corespunzătoare ideilor dumisale și posibilității unei lucrări armonioase și potrivite intereselor țării.” (p. 54)

În legătură cu informațiile suplimentare aduse de martor, este interesantă și continuarea exemplului (10), care include, după un schimb de replici între președinte, dactilografă și martor, efectuat cu ocazia consemnării răspunsului martorului, încă o replică¹² a martorului prin care se îmbogățesc informațiile suplimentare anterioare:

- (11) „Președintele: Da. Ion Antonescu, neavând în spatele său o formațiune politică, era natural ca echipa guvernamentală să și-o formeze din alte formațiuni politice...

Iuliu Maniu: ... sau din oameni din afara partidelor.

Președintele: ... sau din oameni din afara partidelor..., sau din oameni din afara partidelor și am fost chiar surprins...

Dactilografa: ... a fost?

Președintele: ... chiar surprins de ce domnia sa, – virgulă – ale cărui idei fundamentale politice..., ale cărui idei fundamentale politice nu erau acelea ale legionarilor, s-a adresat, totuși, legionarilor, pentru a forma echipa guvernamentală și de ce nu s-a adresat Partidului Național Țărănesc sau Partidului Național Liberal pentru a i se da concurs în formarea Guvernului.

Iuliu Maniu: Eu am avut plăcerea să-l văd peee..., l-am cercetat pe d-l Mareșal Antonescu, la domnia sa acasă, înainte de evenimentele acestea cu vreo două săptămâni. Am avut cu domnia sa o conversație mai lungă și am constatat cu plăcere că, în ce privește ideile principale, este de acord cu modul nost' de a vedea. Și, în special, am constatat că și dumnealui, ca și noi, sunt în contra..., este în contra unei orientări germanofile și că nu aproba politica legionară care era pentru o orientare germanofilă.” (p. 54-55)

Martorul, în anumite momente, furnizează informații „negative”, care exprimă un act de negare a anumitor informații anterioare, incluse în întrebări formulate de participanții la ședința publică. Se

¹¹ Rândurile subliniate notează secvențele cu surplus de informație.

¹² Replică pe care o subliniem.

ajunge chiar la un schimb de replici în contradictoriu, după cum rezultă din următoarele trei exemple:

- (12) „Avocat Crăciun Șerbănescu: Dacă recunoaște d-l Maniu că adevărații reprezentanți ai coloanei a V-a germane în România a fost Garda de Fier?
 Președintele: Recunoașteți că adevărații reprezentanți ai coloanei a V-a în România a fost Garda de Fier?
 Iuliu Maniu: Nici nu pot recunoaște, nici nu pot confirma.
 Avocat Crăciun Șerbănescu: E publicat în ziarul „Dreptatea”.
 Iuliu Maniu: Nu pot recunoaște, fiindcă nu știu.
 (Președintele bate cu ciocănelul în masă).
 Iuliu Maniu: Cum pot eu așa ceva...
 Președintele: ...nici confirma și nici nega...
 Iuliu Maniu: Nu, nu pot confirma acest lucru, fiindcă nu cunosc lucrurile.
 Președintele: Da' îl puteți nega?
 Avocat Crăciun Șerbănescu: Dacă...
 Președintele: Vă rog, vă rog, da' îl puteți nega? Puteți nega?
 Iuliu Maniu: Ce problemă? Că?
 Președintele: D-vs. nu puteți confirma că adevărații reprezentanți a coloanei a V-a au fost legionarii, însă puteți nega acest lucru?
 Iuliu Maniu: D-le Prezident, să mă iertați! Dacă eu nu cunosc un lucru, nu-l pot confirma, nici nega, mai ales când e vorba de jurământ...
 Președintele: Tocmai asta este vorba, nu puteți atesta și nici nega.
 Iuliu Maniu: ...nici nega, fiindcă nu cunosc.
 Președintele: Numai pentru redactare v-am întrebat, altceva...” (p. 66-67)
- (13) „Președintele: Mai aveți întrebări?
 Ion Antonescu: D-le Președinte, o chestiune mică, față de problema cât de mare pe plan istoric care s-a discutat și s-a luminat aicea, în fața Onoratului Tribunal. Rog pe d-l Președinte Maniu să afirme sau să infirme în fața Onoratului Tribunal dacă d-l Mihai Antonescu a fost legionar sau a avut chiar mic contact cu Mișcarea Legionară înainte de 6 septembrie 1940.
 Iuliu Maniu: D-le Mareșal, nu pot să știu asta. Nu pot să știu. Eu pă...
 Ion Antonescu: Ați avut numeroase discuțiuni cu dânsul, l-ați văzut cu sentimente legionare?
 Iuliu Maniu: Nu, nu pot să știu. Eu n-am avut plăcerea să-l cunosc decât atunci când în fața domniei sale am avut o întâlnire. Până atunci nu l-am cunoscut. În conversații politice n-am stat cu domnia sa. Cunoștința noastră a urmat după aia. Prin urmare, că ce atitudine să fi avut d-l ministru Antonescu eu nu știu. Deci nu pot să pun nici o depozitie în privința asta. Da' nu e necesară depozitia mea, căci d-lui are o serie întreagă de camarazi, profesori, cunoscuți, știu acest lucru precis. Nu-i de ce să încurc eu tabloul personalității domniei sale prin opinii bașca.” (p. 93)
- (14) „Acuzator public C. Dobrian: A spus d-l martor că în politica economică a Guvernului Antonescu s-au luat măsuri de către acest guvern care erau și bune, dar și unele din acelea care, în nici un caz, dânsul nu le-ar fi luat. Ar putea să spună care erau acele măsuri? De ce nu le-a aprobat? Erau ele dăunătoare politicii economice a statului? Și în ce constau? De ce erau dăunătoare?
 Iuliu Maniu: Îmi dați voie, d-le Prezident, ca să nu răspund la această întrebare? Ca să pot răspunde la această întrebare ar trebui să studiez...
 Acuzator public C. Dobrian: În linii mari, în linii mari!

Iuliu Maniu: Când... când... cum prin jurământ, o depunere, nu poți să vorbești neprecis.
Președintele: Vă rog, semnați depoziția!
Iuliu Maniu: ...(neclar) să-mi spuneti d-vs., precizați și atuncea eu răspund bucuros, da' așa..
Președintele: Vă rog să semnați depoziția!" (p. 108)

Schimbul de replici în contradictoriu dintre președinte și martor vizează chiar anumite acte din timpul desfășurării ședinței publice, nu numai informațiile transmise. Este edificatoare, în acest sens, secvența de replici din finalul ședinței de depunere a mărturiei, care are în vedere semnarea textului depoziției de către martor:

- (15) „Președintele: Semnați depoziția, vă rog, că...
Iuliu Maniu: Stați...
Președintele: Pofțiți?
Iuliu Maniu: Am s-o citesc.
Președintele: Până ce... Vă oferim un scaun, să... Nu o pot da în afara ședinței, este un lucru judecătoresc așa. Nu vă pot da depoziția în afara ședinței. Este un lucru judecătoresc.
Iuliu Maniu: O să vin mâine să citesc. În decursul zilei.
Președintele: Nu, e o chestiune de audiență și care trebuie semnată...
Iuliu Maniu: Vă rog, d-le Prezident, nu vă supărați, da' eu sunt păfit...
Președintele: Nu, am fost de acord cu d-vs.... ședință în sală, și d-vs. studiați-o...
Iuliu Maniu: D-le Prezident, dați-mi voie, acum este ora cutare și eu nu pot acuma să fac acest lucru. Eu mă oblig să vin mâine, oricând ordonați d-vs. să vin, să citesc și să semnez. În viața mea n-am semnat o scrisoare fără a o citi.
Președintele: A, da, e evident lucrul asta. Da' eu tocmai vă rog pe d-vs. să stați, să o citiți și să semnați!
Iuliu Maniu: D-vs. puteți să pretindeți ca, acuma, după 6 ore de audiere, eu să mai stau aici încă 3 ore ca să citesc. Cine mai face corecturile? Asta este supraomenesc. Nu numai de la un om în etatea în care sunt eu, ci de la un om tânăr.
Președintele: Eu cred... domnu' martor, eu cred că d-vs. ați fost de acord și că în nici un moment d-vs. n-ați fost în dezacord cu mine asupra... ăăă...
Iuliu Maniu: Adevărat.
Președintele: ...rezumărilor care le-am făcut.
Iuliu Maniu: Adevărat. Da, vă rog, este un principiu al vieții mele...
Președintele: Așa!
Iuliu Maniu: ... că nu semnez fără a citi.
Președintele: Așa și eu nu vă cer d-vs. a nu citi, ci din contra, vă rog să citiți această depoziție, fiindcă eu nu vă pot ăăă... îngădui ca d-vs. să părăsiți ședința fără a reciti. Stăm aici, și eu sunt bucuros să mă duc acasă, să mă odihnesc.
Iuliu Maniu: Nu e vorba de odihnă, da' e vorba de aia că de 6 ore stau înaintea d-vs.
Președintele: Da, este adevărat, este un efort. Recunosc că este un efort. Apreciez efortul pe care l-ați făcut, însă nu-i o audiență, fiecare declarație este o depoziție care iese din normal, nu este o depoziție obișnuită de instanță judecătorească. Însă apreciem și vă mulțumeste Tribunalul pentru efortul mare pe care l-ați făcut de 6 ore, să vă faceți depoziția. Vă mulțumim foarte mult pentru treaba asta, d-vs., însă vă rugăm să continuați acest efort și să vă corectați aici depoziția și să vi-o semnați.
Iuliu Maniu: Vă rog, o corectare înseamnă o perfectă atențiune și după aceea, corectarea...
Președintele: Da, corect!

Iuliu Maniu: Aceasta o pot face numaidecât, acuma. Dacă d-vs. aveți ședință după masă, în continuare, am să vin după masă, în continuare. Mă așez aici la masă, până d-vs. dezbateți mai departe, citesc și corectez ce nu-mi place și semnez. Da' eu o scrisoare, fără de a o citi atent, cu toată străduința, de a controla exact, eu nu pot să semnez.

Președintele: Da.

Iuliu Maniu: E în contra obiceiului meu.

Președintele: Atunci, uitați-vă ce este! Eu continui ședința acum, a vă duce și a vă reîntoarce peste o oră, odihnit...

Iuliu Maniu: Bun.

Președintele: ...nu, nu reprezintă nimic. De ce nu lucrați d-vs. acuma să terminăm lucrările? Este complet neuzitat.

Iuliu Maniu: Eu totuși mă rog ca să o terminăm bine. Nu e scopul să terminăm, <ci> să o terminăm bine.

Președintele: Nu, da, fără discuție. Da' e o chestiune de uzanță judecătorească. În orice caz, Tribunalul vă acordă atunci să veniți după-amiază, la ora 5, în ședință publică, să vă revizuiți depozitia dată, pentru a o semna.

Iuliu Maniu: Accept cu mulțumiri.

Președintele: La ora 5 vă așteptăm din nou.

Iuliu Maniu: Accept cu mulțumiri.” (p. 108-110)

După cum rezultă din textul citat, după un destul de lung schimb de replici în contradictoriu, se ajunge la un acord. Procesul care a stat la baza acestui schimb de replici a fost, de fapt, o negociere.

În cadrul ședinței publice de depunere a mărturiei, Iuliu Maniu acționează, în unele momente, într-un mod neașteptat (în general) pentru un martor, aducând corecturi la cele dictate de președinte dactilografei:

(16) „Președintele: Nu! Citește, citește cu câteva rânduri maiii...!

Dactilografa: Cred că nu mi-a făcut această propunere, știind că Partidul Național Țărănesc nu ar fi putut primi să participe la o guvernare dictatorială. Însă mi-a cerut a-i da ca tehnicieni unii oameni de-ai noștri, ceea ce...

Iuliu Maniu: Cuvântul a-i da nu-i bun.

Președintele: Da. Bine, bine, o să arăt. Mai precis, nu mi-a cerut a da tehnicieni...

Iuliu Maniu: Da.

Dactilografa: ...nu mi-a cerut...

Președintele: ... a da tehnicieni de-ai noștri, ci, în cazul când va alege astfel de persoane, dacă vor fi din partidul nostru, să mă învoiesc a accepta..., să mă învoiesc a accepta să colaboreze.

Iuliu Maniu: Dar nu ca colaboratori politici, ci administrativi.

Președintele: Am învoit acest lucru..., am învoit acest lucru, însă nu sub forma unei colaborări politice, ci numai ca tehnicieni...

Iuliu Maniu: Da, administrativi.

Președintele: ... tehnicieni administrativi..., administrativi.” (p. 10-11)

2.2.3. Avocații

Avocații care iau parte la ședința publică în cadrul căreia se depune o mărturie formulează, după cum rezultă din text, întrebări adresate martorului. Întrebările formulate au, de multe ori, forma unei replici, adresate judecătorului, cu caracter de cerere; altfel spus, întrebările nu au un caracter direct:

(17) „Avocat Paraschivescu-Bălăceanu: D-le Președinte, vă rog să întrebați pe d-l martor dacă a cunoscut vreun program politic al lui Ion Antonescu și înainte de 6 septembrie și după 6 septembrie.” (p. 52)

Acest tip de replică este, de obicei, urmată de replica președintelui, cu structură interogativă:

„Președintele: Ați cunoscut un program politic al acuzatului Ion Antonescu înainte de 6 septembrie și după 6 septembrie?” (p. 52)

Frecvent, în cadrul ședinței publice, președintele se adresează direct avocaților și îi invită să formuleze întrebări pentru martor:

(18) „Președintele: Mai aveți¹³ întrebări?

Pentru cine sunteți, vă rog?

Avocat Crăciun Șerbănescu: Am câteva întrebări de pus, cu caracter general pentru toți acuzații, pentru că este vorba de anumite acuzațiuni care îmbracă...

Președintele: Da, vă rog, vă rog! Formulați întrebările și dacă n-au fost consemnate în răspunsurile date... [...]

Avocat Crăciun Șerbănescu: Acuma prima întrebare.

Președintele: Din, asta... Formulați o întrebare directă?

Avocat Crăciun Șerbănescu: Nu... Am dat o explicație.

Președintele: Acuma, bine, vă rog să faceți întrebările direct!

Avocat Crăciun Șerbănescu: Domnu' Maniu...

Președintele: Pentru cine sunteți d-vs.? Pentru...?

Avocat Crăciun Șerbănescu: Eu sunt pentru domnul Titus Dragoș. Însă întrebarea nu este pentru dumnealui, decât un punct de vedere, întrebare generală.

Dacă recunoaște d-l Maniu că venirea la putere, la 6 septembrie, a acuzatului Ion Antonescu, n-ar fi fost posibilă fără concursul, așa cum îl știm toți, al Gărzii de Fier?” (p. 64)

În schimbul său de replici cu avocații, președintele nu se limitează la invitația adresată acestora de a formula întrebări, ci le pune întrebări de detaliu (cum este întrebarea *Formulați o întrebare directă?* din exemplul citat). Avocații nu se limitează nici ei la a formula întrebări, ci fac anumite comentarii (de exemplu, replica *Însă întrebarea nu este pentru dumnealui, decât un punct de vedere, întrebare generală*, tot din exemplul citat).

În anumite momente ale ședinței, avocații, înainte de a formula întrebarea, recurg la comentarii explicative, ca de exemplu:

¹³ Președintele se adresează persoanelor prezente în sală îndreptățite să formuleze întrebări; acestea sunt, în acest moment al ședinței, avocații și acuzatorii publici.

(19) „Avocat Eugeniu Ionescu: Vreau să-l rog pe d-l martor..., avea în vedere că noi, cei din partea acuzării punem..., banca apărării, punem întrebări numai în interesul adevărului, suntem obligați ca, pentru adevărul istoric, care trebuie să iasă din acest proces, să facem și unele considerațiuni de ordin politic... (neclar). Deci, auzind că domnia sa a declarat că Partidul Național Țărănesc a fost și este contra dictaturii, sunt de acord, din punct de vedere ideologic așa este. Deci aceasta a fost obiectul care l-a determinat pe d-l Maniu să nu dea sprijin guvernului Antonescu, pentru că acolo se găseau legionari, legionari, evident, care erau aleșii statului. Atunci, o fracțiune politică, care avea un program și un scop, un scop cu caracter obiectiv și un altul cu caracter subiectiv. Nu socotește d-l martor că acel cartel electoral, care a luat naștere în 1937, între o grupare cu caracter terorist și un partid politic cu răspundere în Țara Românească, n-a fost primul act de emancipare, de promovare a acestei grupări, care, din punct de vedere subiect, a dus la împrejurările din '940?” (p. 61-62)

În cazul acestui exemplu, întrebarea propriu-zisă a avocatului este reluată de președinte, imediat, și reformulată mai clar:

(20) „Președintele: Vă rog să ne răspundeți la următoarea întrebare: Dacă nu apreciați cartelul dintre Partidul Național Țărănesc și formațiunea Gărzii de Fier, în 1937, <că> nu a promovat Mișcarea Legionară și a pus-o în condițiunile de a deveni o forță politică și cred, prin aceasta, a pus-o în situația de a aduce o anumită orientare politică a țării?” (p. 62)

În decursul ședinței publice în discuție, avocații au formulat și întrebări respinse de președinte ca neconcludente, în sensul că: ori nu mai sunt necesare, neaducând informații în plus față de ce s-a declarat până în momentul formulării respectivei întrebări (exemplul 21), ori nu sunt importante pentru problemele abordate până atunci (exemplul 22):

(21) „Avocat Crăciun Șerbănescu: Dacă d-l Maniu consideră guvernele premergătoare guvernului lui Ion Antonescu ca niște guverne care au fost alcătuite de regele Carol cu intențiunea de a instaura dictatura...
Președintele: Da, tocmai asta consemnam.
Avocat Crăciun Șerbănescu: ... (neclar) era ultima rezistență..., încercare de rezistență a regelui Carol de a opri venirea dictaturii legionare.
Președintele: Se respinge întrebarea, deoarece nu mai este necesară din modul cum a fost îî..., s-a răspuns la depoziție.
Altă întrebare, domnu' avocat!” (p. 69)

(22) Avocat Crăciun Șerbănescu: Nu, pentru că... (neclar) pentru a-mi face datoria, așa cum am înțeles s-o fac 34 de ani de zile, ca avocat, să apăr. Și atunci, încă o întrebare: Dacă d-l Maniu citește articolele care sunt scrise în „Dreptatea”... de d-l Zaharia Boilă? Să precizeze.
Președintele: Se respinge întrebarea...
Avocat Crăciun Șerbănescu: ... (neclar), atunci la 23 august 1944...
Președintele: Nu. Se respinge întrebarea ca neconcludentă, fiindcă transformăm chestiuni care nu ne interesează în chestiuni de partid...
Avocat Crăciun Șerbănescu: Bun, bun... (neclar) dacă Garda de Fier...
Președintele: Ne interesează orice în ceea ce privește oamenii din boxă.” (p. 68-68)¹⁴

¹⁴ Exemplul reprezintă o parte din alt citat mai extins (cf. exemplul 7, de sub 2.2.1).

2.2.4. Acuzatorii publici

Acuzatorii publici, în mod similar cu avocații, se manifestă în cadrul ședinței publice pe care o analizăm atât prin formularea de întrebări adresate martorului, cât și prin enunțarea unor considerații personale în legătură cu evenimentele istorice în discuție sau cu anumite afirmații anterioare (ale martorului sau ale inculpaților). Dintre cei trei acuzatori publici prezenți în ședință, C. Dobrican, D. Săracu și V. Stoican, D. Săracu se distinge printr-o atitudine agresivă față de martor, căutând să-și manifeste cât mai evident atașamentul față de comunismul care începea să se instaleze în România.

- (23) „Acuzator public D. Săracu: D-le Președinte și Onorat Tribunal! Înainte de a formula câteva întrebări, la care rog pe d-l martor să răspundă foarte scurt, vreau să mă iertați pentru un minut de calitate pe care o am aicea și să spun și să fac o precizare, că, atunci când d-l Maniu a acceptat să vie și să depună ca martor, am crezut, fără îndoială, că domnia sa va veni să ne ajute pe noi pentru ca să elucidăm un adevăr. N-am crezut însă că d-l Maniu, în virtutea aceasta național-istorică, va veni să facă insinuări la adresa unui partid. În calitate de muncitor și de membru al acestui partid, care am stat și am suferit pentru că am luptat contra legionarilor și contra... (neclar) partid, să spună dumnealui astăzi că în Partidul Comunist există legionari. Vreau să fac precizarea că în Partidul Comunist n-au fost și nu există legionari.” (p. 93-94)

După câteva replici schimbate cu martorul și cu președintele, același acuzator public trece la formularea întrebărilor, dintre care prima este repetată, fără multe modificări, de președinte:

- (24) „Acuzator public D. Săracu: D-le Președinte, trec la întrebările pe care am să le pui d-lui martor. Rog pe d-l martor să spună ce părere are domnia sa despre politica economică dusă de guvernul Antonescu în timpul celor 4 ani de guvernare!
Președintele: Vă rog, ce părere aveți d-vs. despre politica economică dusă de guvernul Antonescu?” (p. 94)

În comparație cu D. Săracu, acuzatorul public V. Stoican formulează un număr mai mic de replici, comentarii sau întrebări, tonul fiind unul neutru și nu acuzator:

- (25) „Acuzator public V. Stoican: D-le Președinte, binevoiți a întreba pe d-l martor asupra următoarelor chestiuni: d-l martor a afirmat astăzi, în fața domniilor voastre, că domnia sa, în numele Partidului Național Țărănesc, și d-l Dinu Brătianu, în numele Partidului Național Liberal, au indicat pe acuzatul Ion Antonescu ca fiind persoana care trebuia să încheie armistițiul, întrucât – a spus d-l martor textual: „D-l Mareșal Antonescu era singurul care avea autoritatea morală pentru aceasta și se bucura de sprijinul armatei.”
Dacă d-l Maniu crede că poporul românesc era de aceeași părere și dacă d-l martor știe că armata română refuza să lupte contra Uniunii Sovietice la acea dată și că însuși Mareșalul Antonescu a intenționat, în ziua de 23 august, să dea o proclamație prin care să blameze armata pentru acest lucru?” (p. 104-105)

Cel de al treilea acuzator public, C. Dobrican, are atitudinea cea mai puțin critică dintre acuzatori și participă la ședință cu numărul cel mai scăzut de replici. Cităm următoarea replică, spre exemplificare, formată dintr-un comentariu urmat de mai multe întrebări:

- (26) „Acuzator public C. Dobrian: A spus d-l martor că în politica economică a Guvernului Antonescu s-au luat măsuri de către acest guvern care erau și bune, dar și unele din acelea care, în nici un caz, dânsul nu le-ar fi luat. Ar putea să spună care erau acele măsuri? De ce nu le-a aprobat? Erau ele dăunătoare politicii economice a statului? Și în ce constau? De ce erau dăunătoare?
Iuliu Maniu: Îmi dați voie, d-le Prezident, ca să nu răspund la această întrebare? Ca să pot răspunde la această întrebare ar trebui să studiez...
Acuzator public C. Dobrian: În linii mari, în linii mari!
Iuliu Maniu: Când... când... cum prin jurământ, o depunere, nu poți să vorbești neprecis.
Președintele: Vă rog să semnați depoziția!” (p. 108)

2.2.5. Inculpații

În cadrul ședinței publice analizate, o parte dintre inculpații prezenți, anume Ion Antonescu, Mihai Antonescu și Eugen Cristescu, formulează replici cu statut de întrebări sau comentarii.

Întrebările au un caracter direct, adresate martorului cu intonație interogativă și includ forme pronominale de politețe la persoana a doua plural:

- (27) „Eugen Cristescu: Dacă, prezentându-vă textul acestuia, a<l> condițiilor de armistițiu, nu v-am comunicat, din partea d-lui Mareșal Antonescu, că, dacă d-v. primiți condițiile, poftiți la Guvern?” (p. 77)
- (28) „Ion Antonescu: Ați avut numeroase discuțiuni cu dânsul¹⁵, l-ați văzut cu sentimente legionare?” (p. 93)

Tot adresate direct martorului mai apar și unele întrebări ale lui Eugen Cristescu, caracterizate însă printr-o intonație exclamativă și incluzând forme verbale la imperativ persoana a III-a singular (imperativul cu formă de conjunctiv):

- (29) „Eugen Cristescu: Domnul președinte Maniu, rog să răspundă dacă a intervenit în mai multe rânduri la mine pentru eliberarea din lagăr a unora din prietenii domniei sale, politici.” (p. 69)

Același inculpat, Eugen Cristescu, pune martorului și întrebări „trunchiate”, ca în următorul exemplu:

- (30) „Iuliu Maniu: Pe urmă, am intervenit, prin d-l Goruneanu și prin alte persoane, la d-l Mareșal Antonescu...
Președintele: Nu, noi avem Cristes... în favoarea lui, în favoarea lui.
Iuliu Maniu: Mă rog.
Președintele: În favoarea lui. Ați mai intervenit pentru... Acumaaa... întrebări...
Eugen Cristescu: Pentru cei din lagăr. Pentru cei din lagăr.
Președintele: Pentru cei din lagăr ați intervenit?” (p. 72)

Cele mai multe întrebări formulate de inculpați au un caracter pe care-l considerăm *indirect*, deoarece sunt puse prin intermediul președintelui. Câteva exemple în acest sens:

¹⁵ Întrebarea se referă la Mihai Antonescu.

- (31) „Mihai Antonescu: D-le Președinte, dacă binevoiți să întrebați pe d-l Maniu dacă a primit, nu numai tot concursul pentru activitatea, pentru plecarea acestor delegați, dar, dacă recunoaște că i s-a transmis și rezultatul tratativelor, adică condițiunile de armistițiu trimise de d-l Știrbey și venite prin Legațiunea noastră de la Ankara.” (p. 23)
- (32) „Ion Antonescu: D-le Președinte, dacă îmi îngăduiți! S-a stabilit astăzi, în fața onoratului Tribunal, datele precise în ceea ce privește condițiunile de armistițiu. S-a stabilit că primele condițiuni de armistițiu au venit de la Cairo, s-a stabilit că au fost și alte condițiuni de armistițiu; s-a stabilit că cu d-l Maniu, direct și indirect, am discutat această problemă. Rog să binevoiți să întrebați, <pe> onorabilul domn Maniu, dacă s-a întâlnit cu mine la Snagov și dacă am discutat, absolut pe toate fețele, această problemă a armistițiului și problema de viitor a neamului românesc, în cazul primirii condițiunilor de armistițiu în cadrul în care ele au fost date?” (p. 89-90)

Referitor la ultimul exemplu, se observă că prima parte a replicii reprezintă un comentariu al inculpatului. Replici cu o structură asemănătoare sunt frecvent rostite în ședința publică în discuție, formulate fiind și de inculpații Mihai Antonescu și Eugen Cristescu:

- (33) „Mihai Antonescu: D-le Președinte, îngăduiți-mi să stărui. D-l Președinte Maniu spune: bine a făcut Mareșalul Antonescu ocupând Basarabia și Bucovina; credea că trebuia să se înțeleagă Uniunea Sovietică și cu România, iar faptul cedării Basarabiei, în timpul guvernării Tătărescu, a fost un lucru rușinos. Dați-mi voie să întreb pe d-l Președinte Maniu: dacă faptul cedării Basarabiei a fost un lucru rușinos, dacă Mareșalul Antonescu, că a ocupat Basarabia, atunci, de vreme ce România nu era în stare de război cu Uniunea Sovietică înainte, iar ocupația nu poate să fie decât un act de război, aceasta însemnează că d-l Maniu spune, cu alte cuvinte, că bine a făcut Mareșalul Antonescu că a făcut război pentru Basarabia și Bucovina?” (p. 18)
- (34) „Eugen Cristescu: În seara de 22 eram la Președinție, când a venit d-l Mihalache la d-l Mihai Antonescu, și, împreună cu d-l Mihai Antonescu, s-a dus sus. Cum câștigă afirmația d-lui Maniu că a fost dumnealui la Președinție, când eu știu precis că a fost numai d-l Mihalache?” (p. 86-87)

Intervențiile inculpaților, în decursul desfășurării ședinței publice în discuție, apar și sub forma unor comentarii prin care se exprimă anumite puncte de vedere personale sau se aduc precizări la afirmațiile anterioare făcute de martor, întrebările propriu-zise lipsind. Menționăm, în acest sens, următoarele exemple:

- (35) „Mihai Antonescu: D-le Președinte, vă mărturisesc că consider de datoria mea să insist, chiar dacă aceasta ar părea ca o lipsă profesională de modestie. Condițiile obținute de la Stockholm cuprindeau clauza privitoare la retrocedarea Transilvaniei, în timp ce cele de la Cairo nu cuprindeau.” (p. 30-31)
- (36) „Președintele: Altă întrebare aveți?
Eugen Cristescu: După armistițiu, am fost la d-l Mihalache, al doilea (sic), și mi-a expus toată discuția care a avut-o cu d-l Mareșal, în seara de 22, inclusiv cu d-l Mihalache, și mi-a spus că a raportat această discuție domnului președinte Maniu și i-a comunicat toate aceste lucruri. Prin urmare, d-l Mihalache mi-a spus că a fost singur și știam precis că a fost așa.
Președintele: O să punem întrebarea...” (p. 87)

Un caz special de replică formulată de unul dintre inculpați, anume de Ion Antonescu, îl reprezintă un răspuns amănunțit dat la o întrebare a președintelui, din care menționăm doar un fragment:

- (37) „Președintele: Nu, nu este exact¹⁶... Acuzatuuu... Ion Antonescu, vă mențineți această declarațiune?
 Ion Antonescu: Mi-o mențin, d-le Președinte.
 Președintele: Vă mențineți declarațiunea? În ce sens?
 Ion Antonescu: În sensul că, după ce am luat conducerea – am declarat, d-le Președinte – că am fost chemat la Palat, în ziua de 4 septembrie, la ora 12 și am primit nu mandatul să formez guvernul, ci să fac tatonări politice, să văd dacă pot să fac un guvern de uniune națională. M-am dus la d-l Brătianu, m-am dus la d-l Maniu, cu d-l Mihai Antonescu, în după amiază zilei, m-am dus la d-l Dinu Brătianu, la d-l Maniu, la d-l Gheorghe Brătianu și la d-l Cuza. La toți le-am spus conversația avută.
 Președintele: Nu, da' asupra acestui fapt¹⁷, precis!
 Ion Antonescu: Vreau să precizez ceea ce spun. Și atunci dumnealor mi-a<u> cerut abdicarea regelui. Nu discută. Este exact, domnu' Maniu? Toți, de la d-l Dinu Brătianu până la d-l Gh. Brătianu, și d-l Cuza și d-l Maniu au spus: „Nu discutăm. Abdicarea”. Și atunci etc.” (p. 98)

Replica în cauză, formulată de Ion Antonescu, constituie, după cum rezultă din prima întrebare a președintelui, menționată în fragmentul citat, o nouă declarație a inculpatului în legătură cu evenimentele din România, din septembrie 1940.

În mod neobișnuit pentru o ședință publică de depunere a unei mărturii, se înregistrează și schimburi de replici în contradictoriu între martor și doi dintre inculpați, anume Eugen Cristescu și Ion Antonescu:

- (38) „Președintele: Altă întrebare!
 Iuliu Maniu¹⁸: ... chestiunea unei provincii în contra unui imperiu de... mai mare?
 Eugen Cristescu: Ultimatumul de 72 de ore?
 Iuliu Maniu: Mă rog?
 Eugen Cristescu: Nu i-am dus eu d-lui Maniu ultimatumul de 72 de ore?
 Iuliu Maniu: Mă rog? Ce-a...?
 Președintele: Ultimatumul de 72 de ore, nu...?
 Eugen Cristescu: ... 72 de ore, să ne pronunțăm dacă primim sau nu cele patru condiții de armistițiu?
 Iuliu Maniu: Mă rog. Eu acest ultimatum l-am primit, însă nu știu dacă l-am primit de la d-vs...
 Eugen Cristescu: Avea și un comentariu... (neclar), am discutat... (neclar).
 Iuliu Maniu: Vă înșelați, vă rog! Acest ultimatum l-ați trimis d-vs. prin altă persoană. Ultimatum care îl aveam și eu.
 Președintele: Da, vi l-a trimis el?
 Eugen Cristescu: L-am trimis domnului... i l-am trimis.
 Președintele: Vă rog! Ultimatumul de 72 de ore...
 Iuliu Maniu: Da, da, l-am primit și direct de la Cairo... Eu am și acuma telegrama...
 Președintele: Ultimatumul de la Cairo și de la el l-am primit indirect...”

¹⁶ Președintele se referă la o afirmație a martorului.

¹⁷ Replica lui Ion Antonescu, foarte detaliată (până spre sfârșitul paginii 99) se referă la propunerea de a forma un guvern de uniune națională în septembrie 1940, după cum rezultă și din textul citat.

¹⁸ Replica este continuarea unei afirmații anterioare a martorului în legătură cu punctul său de vedere relativ la rezolvarea problemei Basarabiei.

Iuliu Maniu: Cred că l-am primit și de la d-lui...
 Președintele: ... cred că l-am primit și de la d-l Cristescu...
 Iuliu Maniu: ... da, dacă mi-aduc aminte, l-a trimis prin cineva.
 Președintele: ... însă după cât mi-aduc bine aminte, însă după cât mi-aduc aminte, trimes printr-o altă persoană.
 Eugen Cristescu: Dacă, cu această ocaziune...
 Președintele: Când ați primit această...?
 Eugen Cristescu: Imediat l-am dat... la Paști.
 Iuliu Maniu: ...chestie de zi.
 Eugen Cristescu: La Paști!" (p. 78-79)

(39) „Președintele: Altă întrebare!

Iuliu Maniu: Este mult mai mare răspunderea mea în materia aceasta decât ca eu să pot uita astfel de lucruri. Nu pot să le uit. Și nu-i permis să le uit. Adevărat, că în conversațiile care am avut cu domnia sa¹⁹, ulterior, am fost de părere că n-a fost bine că dumnealui²⁰ a luat guvernul cu legionarii și că ar fi fost cu mult mai bine, în urma argumentării care spunea d-lui că n-avea cu cine, că n-avea partid, am fost de părere că ar fi fost cu mult mai bine dacă făcea un guvern militar tranzitoriu, care nu-l băga în încurcătura în care l-a băgat.

Ion Antonescu: Păi, mă trântea strada a doua zi, dle...

Iuliu Maniu: ... strada. Dar strada...

Ion Antonescu: Trebuia să scot armata, să trag și...

Iuliu Maniu: D-le Mareșal, d-le Mareșal!!! Strada, pe d-vs., dacă ați fi fost înțeleși cu noi, nu vă putea trânti, fiindcă strada era cu noi.

Ion Antonescu: Da, de ce n-ați venit atuncea, de ce n-ați venit cu mine, atunci?

Iuliu Maniu: Strada era cu noi, cu Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal. Asta, după ce cu Partidul Comunist, cu care noi, în materia asta, eram înțeleși. Noi am făcut Blocul... Da' l-am făcut mai târziu." (p. 101)

3. Caracteristici gramaticale ale textului depoziției analizate

Analiza textului înregistrat în ședința publică de prestare a depoziției de către martorul Iuliu Maniu relevă și anumite caracteristici gramaticale, morfologice și sintactice.

Caracteristicile *morfologice* sunt puțin numeroase, referindu-se la utilizarea frecventă, în întrebări, a persoanei a III-a singular și nu a persoanei a II-a plural (adică a pronumelui de politețe de persoana a II-a):

(40) „Mihai Antonescu: Cum poate explica d-l Iuliu Maniu – fiindcă aceasta este o problemă care privește și răspunderea Mareșalului Antonescu și nu numai o problemă morală – cum poate să explice d-l Iuliu Maniu, cu răspunderea și conștiința sa de bătrân om politic, să mă ierte că spun așa...” (p. 47-48)

¹⁹ Martorul se referă la Ion Antonescu.

²⁰ Martorul se referă la Ion Antonescu.

- (41) „Ion Antonescu: D-le Președinte, o chestiune mică, față de problema cât de mare pe plan istoric care s-a discutat și s-a luminat aicea, în fața Onoratului Tribunal. Rog pe d-l Președinte Maniu să afirme sau să infirme în fața Onoratului Tribunal dacă d-l Mihai Antonescu a fost legionar sau a avut chiar mic contact cu Mișcarea Legionară înainte de 6 septembrie 1940.” (p. 93)

În decursul ședinței publice analizate se înregistrează doar trei replici ale inculpaților în care se utilizează persoana a II-a plural și nu persoana a III-a singular, anume:

- (42) „Eugen Cristescu: Dacă, prezentându-vă textul acestuia²¹ a<l> condițiilor de armistițiu, nu v-am comunicat din partea d-lui Mareșal Antonescu, că, dacă d-v primiți condițiile, poftiți la Guvern?” (p. 77)
- (43) „Ion Antonescu: Ați avut numeroase discuțiuni cu dânsul, l-ați văzut cu sentimente legionare?” (p. 93)
- (44) „Ion Antonescu: Da, de ce n-ați venit atunci, de ce n-ați venit cu mine, atunci?” (p. 101)

Se evidențiază, în aceeași ordine de idei, și o replică a martorului în care este utilizată chiar persoana a II-a singular și nu forma politicoasă de persoana a II-a plural:

- (45) „Iuliu Maniu: Da’, n-am cerut lucrul ăsta, d-le. Să mă ierți că te²² întrerup!” (p. 29)

Tot în legătură cu categoria gramaticală a persoanei, se constată, în replicile dictate de președinte (care repetă afirmațiile martorului), utilizarea persoanei I singular și nu a persoanei a III-a singular:

- (46) „Președintele: Este adevărat că, într-o întrevedere ce am avut-o într-o casă particulară, la București, cât și într-o întrevedere avută tot cu domnia sa... tot cu domnia sa, la vila Mareșalului, din Snagov, domnul Mihai Antonescu mi-a comunicat că ar fi primit comunicări asupra condițiilor armistițiului, de la Stockholm, care au fost comunicate de doamna Kollontai, ambasadoarea sovietică de acolo... care au fost comunicate de d-na Kollontai, ambasadoarea sovietică de acolo, – virgula – nu m-a interesat această comunicare făcută de d-l M. Antonescu...” (p. 25)

Dintre particularitățile morfologice atrage atenția utilizarea formei substantivale de vocativ în varianta ei identică cu nominativul:

- (47) „Eugen Cristescu: Domnul președinte Maniu, rog să răspundă dacă a intervenit în mai multe rânduri la mine pentru eliberarea din lagăr a unora dintre prietenii domniei sale politici.” (p. 69)

Caracteristicile *sintactice* sunt și ele restrânse ca număr. După cum rezultă și din numeroasele exemple citate, ceea ce iese frecvent în evidență este construcția foarte diversă a întrebărilor. Structura lor este diferită atât la nivelul segmental, cât și la nivelul suprasegmental, al intonației. La nivel segmental, replicile interogative pot debuta cu construcții introduse prin *dacă* urmat de un

²¹ Inculpatul se referă la telegramele privind textul armistițiului trimise de la Cairo.

²² Întrebarea este adresată martorului și se referă la posibilele sale discuții pe teme politice cu inculpatul Mihai Antonescu.

substantiv – de obicei, un nume propriu – sau un pronume în poziție de subiect și de o formă verbală de persoana a III-a – de obicei, la singular – în poziție de predicat. În această situație, intonația este sau nu interogativă.

Replicile interogative au frecvent drept prime elemente componente construcțiile *vă rog, dle Președinte, să întrebați, rog pe X să spună, să precizeze* etc., intonația fiind sau nu exclamativă.

Întrebările directe sunt puține, dat fiind caracterul formal al tipului de comunicare.

4. Concluzii

Analiza prezentată a încercat să evidențieze atât caracteristici de organizare discursivă, cât și unele caracteristici gramaticale ale depoziției martorului, ca una dintre formele specifice discursului juridic.

Referințe

- Austin, J. L. (1962): *How to do things with words*. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
Benveniste, E. (1966): *Problèmes de linguistique générale*. – Paris: Gallimard.
Vântu, I. (2003): Relevanță și dialog. – *SCL*, LIV, 1-2, 3-26.

Alte lucrări

- Charaudeau, P. (1992): *Grammaire du sens et de l'expression*. – Paris: Hachette Education.
Cristea, T. / Al.Vlăduț-Cuniță (1986): *Modalités d'énonciation et contrastivité: les énoncés exclamatifs et interrogatifs en roumain et en français*. – București: Tipografia Universității din București.
Ducrot, O. / J.-M. Schaeffer (1995): *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. – Paris: Seuil / trad. rom (1996): *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*. – București: Babel.
* * * (2005): *Gramatica limbii române. II. Enunțul [GALR]*. – București: Editura Academiei Române.
Ionescu-Ruxăndoiu, L. (1995/1999): *Conversația: structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite* – București: All.
– (2003): *Limbaj și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*. – București: All Educational.
Moeschler, J. / A. Reboul (1994): *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*. – Paris: Seuil / trad. rom. (1999): *Dicționar enciclopedic de pragmatică*. – Cluj-Napoca: Echinoc.
Sala, M. (coord.) (2001): *Enciclopedia limbii române*. – București: Univers Enciclopedic.
Stoichițoiu Ichim, A. (2006): *Semiotica discursului juridic*. – București: Editura Universității din București.
Zafiu, R. (2001): *Diversitate stilistică în româna actuală*. – București: Editura Universității din București.

Marioara Ion

Aspecte ale argumentării în negocierea comercială

1. Introducere

Demersul nostru analitic se încadrează în tendințele din lingvistica pragmatică din ultimele decenii, de studiere a modului cum se realizează comunicarea în diverse medii sociale, așadar în contexte situaționale diferite. În ceea ce ne privește, mediul supus cercetării este cel economic, interesându-ne comunicarea de afaceri din România, iar contextul restrâns este cel al negocierilor comerciale dintre companii. Obiectul analizei îl constituie argumentarea, la nivelul global al negocierii comerciale, dar și la un nivel punctual, concentrându-ne atenția asupra câtorva momente cheie, precum: anunțarea contraofertei, gestionarea dezacordului, negocierea prețurilor și a celorlalte condiții comerciale de colaborare dintre părți.

Obiectivul general al studiului nostru este de a observa **cum** funcționează argumentarea, **când** se declanșează, care sunt factorii care determină apariția acesteia, cum este **structurată**, care este **rolul** acesteia în cadrul procesului de negociere comercială și, nu în ultimul rând, care este **efectul** produs asupra interlocutorului. Prin urmare, avem în vedere o analiză la *nivelul intenției discursive a emițătorului*, prin studierea modului în care protagoniștii negocierilor comerciale fac uz de argumente în vederea atingerii acordului în cadrul procesului de negociere comercială, dar și la *nivelul receptării discursive*, relevând efectul produs asupra interlocutorului prin argumentare. De asemenea, urmărim să observăm dacă argumentarea în negocierea comercială românească actuală este structurată și corect formulată, dar și cum poate fi definit comportamentul argumentativ strategic al negociatorului român, precum și, în particular, instrumentarul specific: tipul de argumente utilizate și relațiile dintre acestea.

2. Metodologie

Metoda de cercetare aplicată este *analiza bazată pe corpus*, iar **corpusul de date** este **autentic**, fiind rezultatul înregistrării unor tranzacții comerciale reale, atât de tip direct sau *face-to-face*, ce au presupus coprezența situațională a interlocutorilor, cât și mediate de telefon. Corpusul a fost transcris conform normelor propuse în IVLRA (vezi Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), 2002: 22-23) și publicat în IV II (2007: 313-342). Pentru analiza argumentării am apelat la mijloacele oferite, în general, de teoria actelor de limbaj, analiza discursului, analiza conversației și, în special, de diverși teoreticieni ai argumentării, precum: Toulmin, Perelman, Stati, Plantin.

3. Negocierea comercială ca „Mozaic Comunicativ”

Din punctul de vedere al modului cum se realizează, negocierea este un proces interactiv în care părțile (două sau mai multe persoane, grupuri) își expun explicit sau implicit punctul de vedere (poziția) în legătură cu un obiect extern (produs, serviciu etc.), în vederea obținerii unui acord, benefic pentru ambele părți.

Din punct de vedere economic, negocierea comercială este o tranzacție în care interesele instituționale sunt reprezentate de indivizi, împuterniciți să obțină condițiile cele mai avantajoase pentru companii și, totodată, să stabilească un consens, materializat prin semnarea unui acord scris.

Dacă unim cele două perspective, comunicațională și economică, atunci putem afirma că negocierea comercială este o formă de interacțiune între două sau mai multe persoane (reprezentanți ai unor companii), aparținând aceleiași comunități lingvistice (a vorbitorilor de limbă română), realizată pe cale orală (am exclus-o pe cea realizată în scris, date fiind obiectivele cercetării noastre), într-un anumit interval temporal, al cărei scop este stabilirea acordului în legătură cu o acțiune viitoare (de tip vânzare-cumpărare sau de altă natură), referitoare la un obiect extern (produsul, serviciul etc.).

Totuși, datorită complexității acestui proces și a implicațiilor diverse pe care le presupune, am considerat că negocierea comercială se constituie într-un „mozaic comunicativ”, mereu în curs de (re-)facere, rezultat al diverselor intervenții ale participanților.

Metafora „mozaicului comunicativ” este rodul îmbinării mai multor idei. Pe de o parte, avem procesul de creație, cu toate etapele lui, de la idee la faptă, precum și dificultatea punerii în practică, migala organizată a artistului dincolo de ideea inițială. Căci mozaicul este o operă de artă decorativă, formată prin asamblarea estetică a unor bucăți mici de materiale (piatră, sticlă, marmură, ceramică, smalt etc.) de diferite culori, care se fixează între ele cu mortar sau cu mastic. În cazul negociatorului, avem de-a face cu un mozaic în sens figurat, nu propriu, dar la fel de dificil de realizat, căci dincolo de planul inițial, ce are ca obiectiv ajungerea la un acord final între părți, este necesară multă muncă, de la realizarea planului inițial, a strategiei de negociere alese, până la punerea în practică a acestuia, adaptarea tehnicilor și a tacticilor de negociere la contextul comunicativ, inclusiv apelul la mijloace comunicative diverse, bazate pe politețe, argumentare, persuasiune, manipulare etc. Pe de altă parte, dincolo de obiectul diferit cu care lucrează protagoniștii – fizic (bucăți de material), în cazul mozaicarului, și, în general, impalpabil (cuvintele), în cazul negociatorului –, mai există o altă mare provocare pentru negociator, anume, participarea mai multor autori la crearea aceleiași lucrări. Astfel, spre deosebire de mozaic, operă a unui singur autor, la „mozaicul comunicativ” al negocierii participă doi sau mai mulți parteneri. Prin urmare, mozaicul acesta este cu atât mai dificil de realizat, cu cât avem de-a face cu cel puțin două viziuni, corespunzând de fapt perspectivelor proprii fiecăruia dintre parteneri, adică divergente, și care ar trebui să co-participe (în manieră mai mult sau mai puțin egală) la constituirea/crearea unei opere comune (ca rezultat al identificării intereselor convergente ale părților), adică acordul final.

Astfel, în orice moment al negocierii comerciale, avem o mostră a stadiului „mozaicului comunicativ”, ce se schimbă de la un moment la altul, căci ponderea de participare a celor implicați este diferită, fiind în strânsă legătură cu competențele comunicative ale acestora și cu strategia pregătită de fiecare dintre participanți, adaptată în permanență la contextul comunicativ. Căci obiectivul negociatorului este de a-și asuma într-o proporție cât mai mare un rol activ în configurarea acestui mozaic, iar a câștiga cât mai mult în cadrul unei negocieri se poate traduce și prin a ceda cât mai puțin din propriul teritoriu.

4. Argumentarea

4.1. Definirea argumentării

Nu vom încerca să facem o istorie a teoriilor argumentării, ci ne vom referi doar la legătura dintre argumentare și comunicare. Dacă raționamentul este expresia raționalității pure (logica), argumentul este expresia raționalității referitoare la o situație concretă de comunicare (argumentarea).

Constantin Sălăvăștru propune următoarea definiție:

„Argumentarea este o organizare de propoziții cu ajutorul raționamentelor în vederea întemeierii (dovedirii) altei propoziții, cu scopul de a convinge interlocutorul de adevărul sau falsitatea ei.” (Sălăvăștru 2003: 34)

Prin urmare, argumentarea este considerată a fi o comunicare de tip persuasiv, organizată sub forma unui discurs, alcătuit din argumente, referitoare la o teză pe care emițătorul o susține, în vederea convingerii interlocutorului de validitatea ei.

Conform teoriilor dialogului, la originea declanșării activității argumentative într-o interacțiune s-ar afla tocmai „îndoiala”/ „incertitudinea” față de opinia interlocutorului, care conduce la exprimarea în contradictoriu a punctului de vedere al participanților asupra unui anumit subiect:

„le déclencheur de l'activité argumentative est le **doute** jeté sur un point de vue, obligeant l'interlocuteur à justifier ce point de vue. Comme le doute demande lui-même à être justifié, la situation argumentative typique se caractérise dialectiquement par le développement et la confrontation de points de vue en contradiction* à propos d'une même question*.” (Plantin *apud* Maingueneau/Charaudeau 2002).

Argumentarea își găsește incontestabil locul într-o situație comunicativă ca negocierea comercială, căci diferendul este un element constitutiv procesului de negociere, iar aceasta poate constitui un mijloc de rezolvare a conflictului dintre protagoniști.

În cadrul comunicării de tip negociere comercială, declanșarea discursului de tip argumentativ se produce în momentul în care unul dintre interlocutori nu este de acord cu oferta celuilalt, fără însă a exclude posibilitatea unei înțelegeri ulterioare între ei. Dezacordul se poate manifesta fie prin respingerea inițială (parțială și strategică) a ofertei, fie prin propunerea unei contraoferte (teza argumentării); fiecare protagonist poate aduce argumente pentru susținerea propriei opinii și/sau respingerea opiniei celuilalt, în vederea convingerii partenerului de validitatea acestora.

Negocierea comercială, ca „mozaic comunicativ” mereu în curs de (re-) facere, devine câmpul de luptă al mijloacelor argumentative pe care interlocutorii le au la dispoziție, în scopul convingerii partenerului de oportunitatea tranzacției respective, precum și al relevării interesului comun al părților de a ajunge la o înțelegere. Această dublă constrângere îi determină pe protagoniști să facă apel la diplomație în uzul acestui arsenal, să aplice strategii, tehnici și tactici care să le apere propriile interese, dar care să sublinieze totodată disponibilitatea pentru ajungerea la acord, prin focalizarea asupra interesului comun al părților, de încheiere a acordului.

4.2. Tipul de argumentare

Dacă ar fi să răspundem la întrebarea ce fel de argumentare este cea întâlnită în negocierea comercială, atunci, apelând la terminologia lui C. Sălăvăstru (2003: 40), vom spune că este:

a) **aparentă și reală**, căci nu contează adevărul sau falsitatea tezei argumentării, ci doar eficiența argumentării, adică a-l convinge pe interlocutor să acționeze într-un anumit mod;

b) **polemică** (rolurile se schimbă permanent și participanții aduc dovezi în vederea susținerii propriei opinii) și nu **oratorică** (pentru acest tip, rolurile sunt fixe, iar participanții nu își manifestă reacția pe parcursul desfășurării argumentării), tocmai datorită obiectivului general, comun părților, de a ajunge la un acord reciproc avantajos;

c) **directă, dar și mediată sau delegată** (implicând transferul de la cei doi interactivi, către un al treilea intervenient, prin intermediul unuia dintre cei doi, în interiorul aceluiași domeniu al argumentării și cu referire la aceeași teză). Tranzitivitatea se poate manifesta în ambele sensuri, proactiv (de la sursă către interlocutorul direct implicat în argumentare) și retroactiv (de la interlocutorul direct implicat în argumentare către sursă). De cele mai multe ori, această situație este mai mult implicită, însă acest aspect este luat în calcul de către un negociator abil, atunci când se află în situația de negociere.

4.3. Diplomație și eficiență în argumentare

4.3.1. Considerații generale

În dorința lor de a ajunge la soluționarea conflictului determinat de întâlnirea ofertei și a contraofertei, în interiorul unui context situațional bine determinat, participanții la negociere

apelează la argumentare, adică la o serie de argumente pe care le consideră eficiente. Un argument eficient este acela care produce un comportament așteptat, tocmai pentru că a fost judecat de interlocutor a fi adecvat, pertinent și valid.

Fiecare interlocutor are de apărut o opinie, fiind însă dispus să cedeze, în anumite limite, din teritoriul propriu, astfel încât părțile să ajungă la acel compromis avantajos pentru toți. Însă acest pas înapoi, față de punctul de vedere exprimat inițial, rar aparține autorului (ca act de renunțare), el fiind adesea un efect al demersului întreprins de partenerul său (ca act de persuadare).

În negocieri, nu se joacă cu cărțile pe față. Diplomația este atutul strategului care pune în scenă negocierea. Orice mișcare este premeditată și disimulată. Unul dintre rolurile pe care le are această mișcare este și acela de a fi cu un pas înaintea partenerului, de a-i anticipa următoarea acțiune. A pune cărțile pe masă nu poate fi decât o strategie, căci acest fapt, în sine, ar fi o naivitate, care l-ar costa scump pe autor, determinând pierderea avantajului față de interlocutor și o vulnerabilitate maximă. De aceea, interesele proprii fiecăreia dintre părți, numite și interese divergente, sunt disimulate față de interlocutor, tocmai pentru a nu-i da acestuia ocazia să profite de situație și pentru a permite negocierea succesivă și ajungerea la interese comune părților, numite și interese convergente. Astfel, putem afirma că procesul de negociere comercială corespunde unei convertiri a intereselor proprii părților (de la începutul negocierii) în interese comune (la sfârșitul negocierii); cu alte cuvinte, fiecare EU, cu *persona proprie*, contribuie la crearea aceluși NOI, care corespunde *teritoriului comun* al înțelegerii dintre părți.

4.3.2. Strategii argumentative

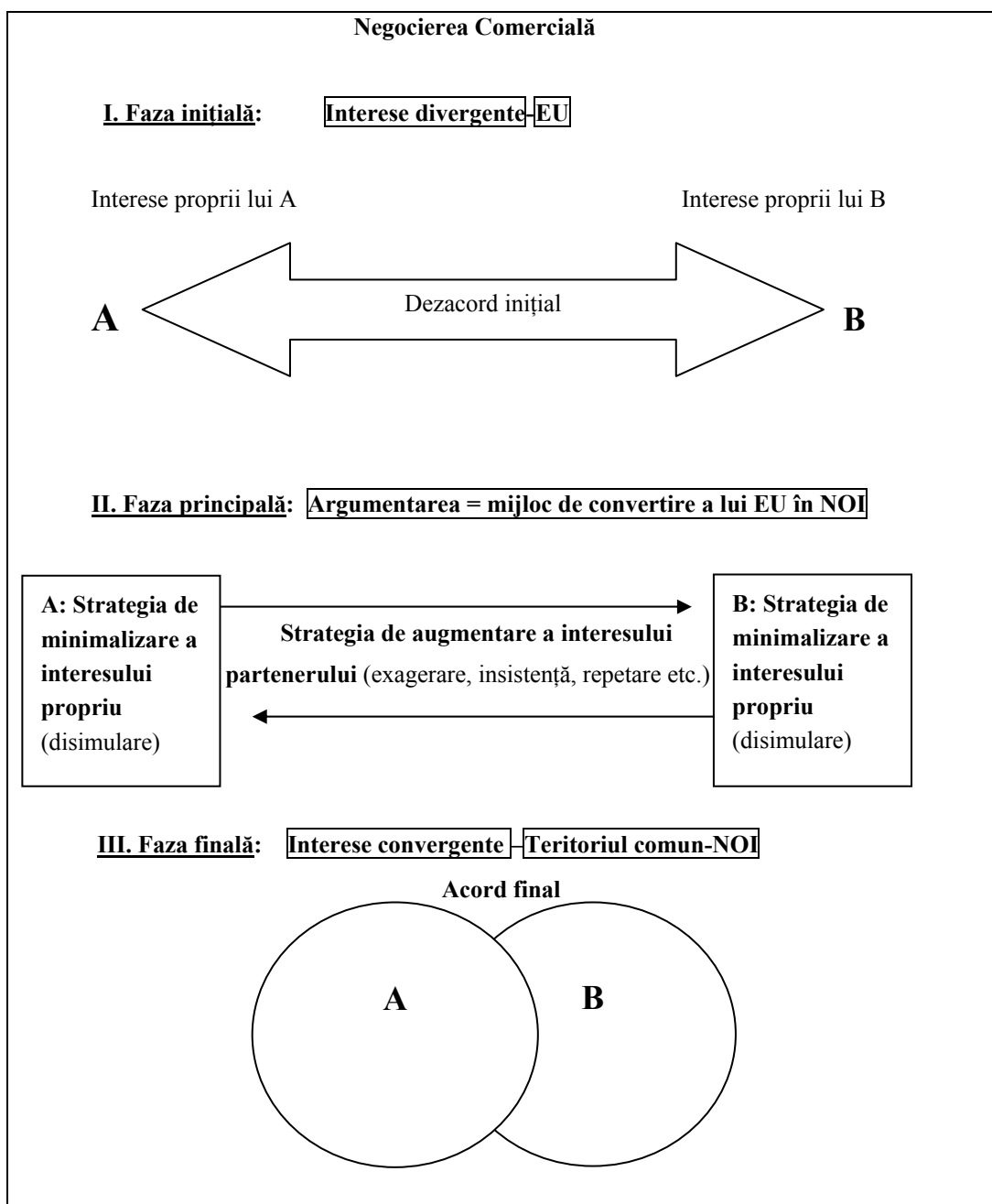
În procesul de convertire a intereselor divergente în interese convergente, argumentarea este unul dintre mijloacele care contribuie în mod decisiv. Așadar, vom releva în cele ce urmează strategiile argumentative utilizate de negociatori pentru ajungerea la acordul final comun.

Pentru ca argumentarea să fie eficientă, negociatorii trebuie să își concentreze demersul atât asupra nevoilor și a avantajelor partenerului pentru încheierea tranzacției respective, determinate de interesele proprii, cât și asupra identificării punctelor slabe ale argumentării partenerului, asupra limitării ofertelor propuse în cadrul procesului de negociere și a oferirii unei alternative optime la negociere, precum și asupra adaptării tipului de argumentare la interlocutor (emoțional-afectivă sau rațional-logică).

Remarcăm, așadar, caracterul teatral al atitudinii negociatorului, adică masca, imaginea împrumutată pentru această ocazie, rolul de actor al acestuia, dar și diplomația sau rafinamentul punerii în scenă a planului negocierii comerciale, toate integrându-se unui comportament general subtil, dar și eficient. Obiectivul negociatorului este de a-l convinge pe interlocutor că afacerea respectivă nu trebuie ratată, păstrându-se însă totodată în limita avantajoaasă a afacerii respective. De aceea, negociatorul apelează la două strategii argumentative, orientate în două direcții diferite:

- a) Strategia de **minimalizare a propriului interes** pentru încheierea afacerii, orientată către emițător / sine însuși;
- b) Strategia de **augmentare a interesului partenerului** pentru încheierea afacerii, orientată către receptor.

Am sintetizat evoluția demersului argumentativ, a strategiilor utilizate de negociatori și a efectului argumentării, în cazul negocierii comerciale reușite, în funcție de fazele de desfășurare a negocierii, în tabelul de mai jos.

Tabelul nr. 1: Strategii argumentative în negocierea comercială reușită

Prin urmare, strategiile de argumentare sunt utilizate preponderent la nivelul fazei intermediare a negocierii comerciale, ca mijloace de convertire a interesului propriu în interes comun, fiecare EU contribuind la crearea lui NOI, adică a acordului final dintre părți. Așadar, putem afirma că măsura eficienței argumentării poate fi relevată și de reușita negocierii, atunci când aceasta se datorează strategiilor și mijloacelor specifice argumentării.

Prima strategie, al cărei obiectiv este *disimularea interesului propriu*, se manifestă prin evitarea de a se înfățișa celuilalt ca persoană interesată de încheierea afacerii respective, de unde și uzul anumitor tactici de amânare a anunțării contraofertei sau de omitere a prezentării anumitor informații care ar releva interesele divergente ale negociatorului. Retorica utilizată pare a nu avea nicio legătură cu o negociere comercială, căci se discută teme și / sau subiecte conexe. Prezentăm ca exemplu situația de la începutul unei negocieri mediate telefonic (IV II 2007: 313-321), unde interlocutorul apelat introduce tema costului mai mic al unei conversații telefonice de tip post fix, față de una de tipul telefon mobil-post fix.

- (1) **1-B:** alo.
2-A: bună ziua:. domnul s**?
3-B: da.
4-A: d** m*.
5-B: <_R sãru'mãna↓ sãru'mãna doamnă>.
6-A: CE faceți.
7-B: CE sã fac↓ la birou. # pe-aici_cu: treaba.
8-A: vã: sun în legãturã cu oferta primitã: ieri↑
9-B: da:
10-A: și:: vroIAM sã discutãm un pic # asupra ei↑
11-B: <_R da cum sã nu da' de CE nu mã sunați pe: numãru de fix↑> ca sã nu: # consumãm mobilu↓
 <@ hî_hî mã sunați pe mobil↓ îi mai scump>.
12-A: a: nu-i nici o problemã asta↓ hî. <_R nici o problemã>. am vrut sã vã gãdesc. nu:: ↓
13-B: la birou↓ deci dacã vreți↑ puteți sã mã sunați acuma pe numãru de fix de aicea↑ și: <_P stãm de vorbã>.
14-A: /o:chei/↓
15-B: [<_P sãru'mãna>.
16-A: [BIne atunci↓ am sã revin pe numãrul de fix.
17-B: <_{MARC} A:ȘA>↓ da. da_da și: discutãm ecsact↓ tot ce este. da↑ (IV II 2007: 313)

Se obține, în schimb, avantajul de a se amâna la maximum anunțarea propriei poziții de intrare în negociere, adică a intereselor proprii, divergente, căci cel care se dezvăluie primul devine vulnerabil. A doua strategie, al cărei obiectiv este *exagerarea interesului partenerului pentru încheierea afacerii*, se manifestă prin tactici precum repetiția, reluarea sau reformularea unor argumente, ce subliniază nevoile și evidențiază avantajele interlocutorului din tranzacție. Scopul acestei insistențe este de a-l determina pe interlocutor să accepte perspectiva propusă, prin renunțarea sau cel puțin modificarea unora dintre interesele sale divergente, și de a se ajunge cât mai repede la identificarea intereselor comune, implicat, la un acord.

- (2) **49-B:** nici o problemă. deci io v-am zis î: ă dacă vă spun: astea sunt prețuri care le-am făcut pentru dumneavoastră în funcție de discuțiile care le-am avut Alcea de┘ c-am înțeles **dumneavoastră sînteți la-nceput**↑ **vreți să intrați să promovați pe piața: # franceză am înțeles foarte bine dar după prețurile care eu le practic acuma cu: clienții care deja îi AM** ↓ **sînt MULT mai mari decât astea.** (*ibidem*: 315)

Astfel, interlocutorul evidențiază avantajele pe care le-ar avea partenerul său din potențiala colaborare, adică prețuri mai mici, față de cele oferite clienților companiei (*sunt prețuri care le-am făcut pentru dumneavoastră*), atât de necesare clientului, căci răspund fără doar și poate nevoilor unei companii ce se află la începuturile ei (*dumneavoastră sînteți la-nceput*) și care, în plus, este pe cale să se lanseze pe piața externă (*vreți să intrați să promovați pe piața: # franceză*).

Însă, deși atitudinea vânzătorului este binevoitoare, comportamentul său empatic nu sparge canoanele negocierii, căci aparențele sunt înșelătoare. Rolul negociatorului este de a-și convinge interlocutorul că produsul oferit este bun și merită să fie achiziționat de către interlocutor, în virtutea avantajelor și a nevoilor menționate mai sus. Însă nu este necesar ca vânzătorul să împărtășească opinia pe care încearcă să i-o inculce partenerului. Căci adevărul sau falsitatea tezei argumentării nu contează aici, ci doar eficiența argumentării respective este cea care prezintă importanță.

Oricare dintre negociatori poate face apel la strategii și la tactici de tip argumentativ, cu o eficiență mai mică sau mai mare, ce relevă însă competența comunicativă a negociatorilor.

5. Structuri și secvențe argumentative

În această parte a lucrării, ne vom focaliza analiza asupra argumentării la nivel macrodiscursiv și la nivel microdiscursiv. În ceea ce privește nivelul macrodiscursiv, ne vom concentra demersul asupra secvenței argumentative de tip: date-justificare-concluzie (Toulmin 1958), dar și asupra „celulei argumentative” (Plantin 1990: 33), alcătuite din secvențele: argumentare-contraargumentare. Cât despre analiza la nivelul microdiscursiv, aceasta va fi realizată asupra perechii de adiacență întrebare-răspuns, mai exact asupra conectorilor pragmatici argumentativi, a forței și a orientării pe care aceștia o imprimă unui enunț.

5.1. Schema argumentativă – modelul lui Toulmin

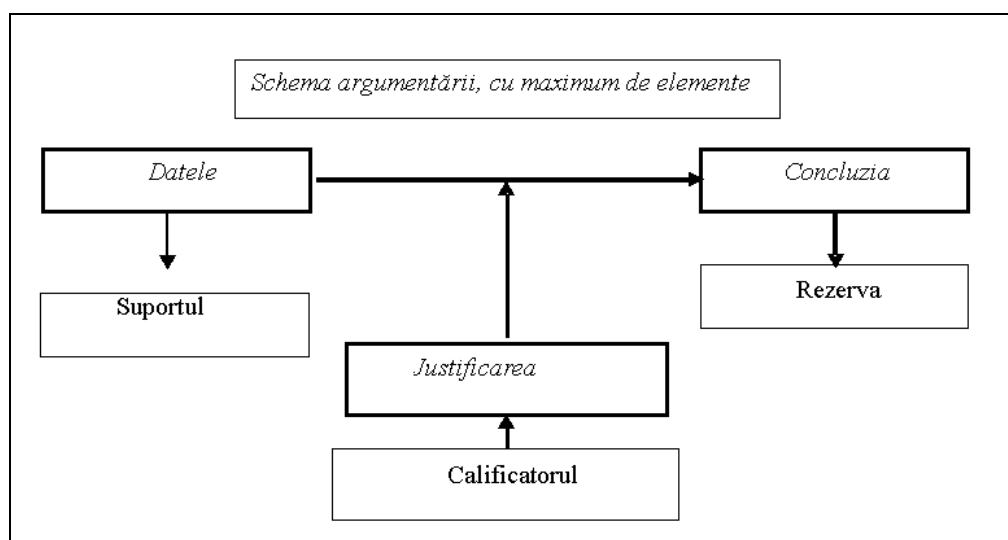
În cele ce urmează vom prezenta modelul propus de Toulmin (1994: 23) pentru argument, examinând elementele sale componente și analizând modul cum funcționează acesta, și îl vom aplica la o situație concretă de negociere comercială.

Toulmin percepe argumentarea ca pe un „organism”, un întreg complex, în care părțile sunt interdependente și contribuie la funcționalitatea întregului. El insistă asupra aspectelor interactive

ale argumentării, definind argumentarea nu doar ca o înlănțuire de propoziții, ci și ca o interacțiune umană, argumentul fiind perceput ca o justificare într-un anumit context. Toulmin consideră că o persoană care argumentează prezintă *date* sau o *dovadă*, care sunt legate prin *justificare* sau *raționament* de o *concluzie*.

Modelul analitic propus de Toulmin consideră argumentarea ca o relație între o **teză** (*engl. conclusion*), **temei** (*engl. data*), **fundament** (*engl. warrant*) și **suport** (*engl. backing*), iar sensul determinării este invers față de prezentarea elementelor.

Însă structura argumentativă depinde de contextul în care se produce argumentarea, astfel că cele șase elemente (vezi tabelul nr. 2) pot fi prezente în totalitate sau numai parțial, esențiale fiind cele trei, pe care le-am încadrat îngroșat și le-am scris cu caractere italice:

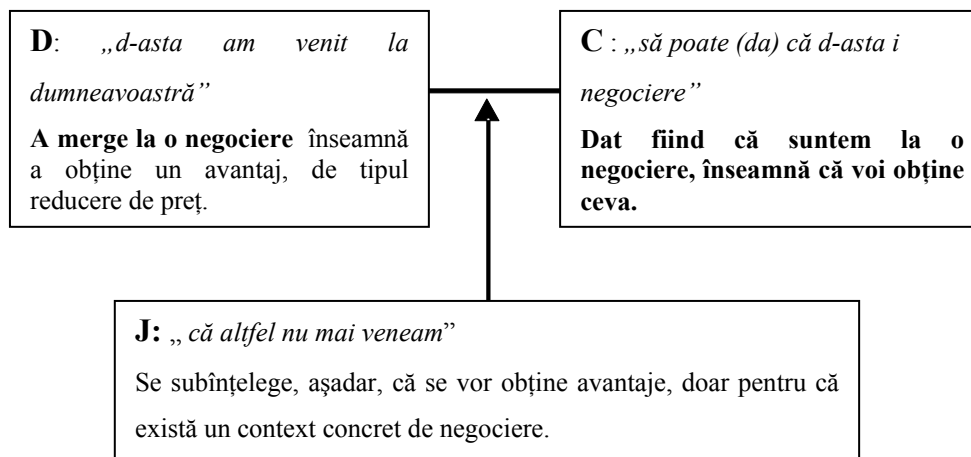

Tabelul nr. 2: Modelul argumentării propus de Toulmin

Prezentăm în cele ce urmează un exemplu de argumentare, în cadrul unei negocieri de preț directe (IV II 2007: 322-330). Unul dintre interlocutori, sesizând că nu a obținut încă nimic concret, își susține, la un moment dat, cererea de reducere de preț printr-un argument de tip metacomunicativ, care se sprijină pe prezumția că o negociere implică obligatoriu ajungerea la un compromis; aceasta ar presupune obținerea unor avantaje care nu existau înainte de negociere și care sunt de tipul celor dorite de interlocutor, adică reducerea prețurilor propuse inițial:

(3) **111-B:** problema e: dacă:↑ mai scădeți UN zece la sută acolo.

121-B: nu să poate.(< p la o negociere>) # # să poate (da) că d-asta i negociere. d-asta am venit la dumneavoastră. că altfel nu mai veneam. spuneam „da domle îți dau prețurile_astea” și cu asta basta. nu mai veneam până aici. # (IV II 2007: 327)

Observăm așadar că justificarea concluziei acestei argumentări este subînțeleasă, ca rezultat al experienței sau apartenenței interlocutorilor la comunitatea „afaceriștilor”. Aceasta poate fi reconstruită prin deducție. Toulmin susține că „justificarea” (regula generală) este elementul fundamental în procesul argumentării, dar este superfluă atunci când discursul este de tip logic. Argumentele sunt evaluate, din punctul de vedere al validității lor, pe baza regulii generale, care poate să nu fie lexicalizată, dar poate fi dedusă logic. Introducând această noțiune în teoria sa privind argumentarea, Toulmin redescoperă noțiunea de topos, de loc comun, folosită de retorica veche.

Ni se pare relevantă pentru studiul argumentării ideea de argument ca justificare într-un anumit context, la care aderăm, cu atât mai mult cu cât, în cadrul negocierilor, orice tip de argument poate fi viabil, atâta vreme cât acesta este acceptat și validat ca atare de către interlocutor.

Ne vom focaliza analiza asupra schimbului de argumente, a impactului acestuia asupra participanților, la nivel locuționar, prin reacția provocată: acceptarea argumentării sau lansarea contraargumentării, dar și la nivel perlocuționar, prin efectul produs: convingere, persuadare, disuadare.

5.2. Argumentare și contraargumentare – „celula argumentativă”

Argumentarea și contraargumentarea sunt două secvențe de tip argumentativ, care alcătuiesc așa-numita „celulă argumentativă” (Plantin 1990: 33).

Comentând schema propusă de Toulmin, Plantin consideră că aceasta se constituie ca o „celulă argumentativă monologică” (*idem* 2002), formată din cinci elemente: temeiul, teza (concluzia), fundamentul, suportul și modalizatorul. Autorul propune conceptul de „celulă argumentativă”. La nivelul unui text, aceasta poate fi formată prin integrarea următoarelor elemente:

1. *argumentarea*, ce leagă un punct de vedere (o teză, o concluzie) de o serie de date, elemente care îl susțin (argumentul);

2. *contraargumentarea*, adică aluzia la punctul de vedere al oponentului, ce susține o altă concluzie, și care corespunde respingerii / negării opiniei acestuia.

Organizarea acestei celule nu este dependentă de o anumită formă sau element al textului, iar dimensiunea acesteia este variabilă, putând fi reprezentată de un enunț sau paragraf.

Interactivitatea procesului de argumentare dă seamă de întâlnirea celor două tipuri de secvențe. Așadar, a argumenta înseamnă a propune o teză și a o apăra prin argumente de susținere a acesteia, iar a contraargumenta înseamnă a respinge teza și argumentele propuse de interlocutor, avansând totodată argumente care să susțină propriul punct de vedere. Miza acestei înfruntări este convingerea interlocutorului și determinarea unui anumit mod de acțiune din partea sa.

Când se declanșează contraargumentarea?

Atunci când unul dintre partenerii de negociere consideră sau doar simulează (în vederea atingerii scopului său) faptul că argumentele interlocutorului sunt sau ar fi inadecvate, neconvingătoare sau lipsite de relevanță, acesta îl sancționează prin lansarea unui contradiscurs. Însă a contraargumenta înseamnă nu numai a semnaliza inconsistența argumentului partenerului, ci și a-l transforma în propria favoare. Această acțiune însă va fi realizată cu subtilitate, fără a-l pune pe interlocutor într-o lumină defavorabilă, căci relația stabilită între cei doi are o mare importanță pentru modul de desfășurare a negocierii comerciale.

Din punctul de vedere al succesiunii temporale, contraargumentarea poate fi definită ca al doilea moment al unei structuri argumentative. Cele două secvențe, argumentare-contraargumentare, se succedă permanent, putând genera situații în care unei contraargumentări i se răspunde cu același tip de secvență, până când unul dintre interlocutori orientează negocierea către alte aspecte sau apelează la tactica time-out.

Alegerea contraargumentelor are loc după evaluarea relevanței argumentelor formulate în favoarea tezei de către partener.

Contraargumentarea poate îmbrăca diverse forme:

- **respingerea premiselor sau/și a concluziilor** considerate a fi false;
- **abordarea diferită sau prezentarea unor puncte de vedere distincte**, opuse chiar, asupra unei situații;
- **descoperirea unor inconsecvențe** în afirmațiile interlocutorului;
- **detectarea unor contradicții în înlănțuirea argumentelor.**

Vom analiza, în continuare, o negociere comercială indirectă (prin telefon) de tip specialist-specialist, între clientul beneficiar (A) – posibil cumpărător, și furnizorul (B) – potențial vânzător, a cărei temă este contractul dintre cele două societăți, ocupându-ne în mod particular de negocierea prețului (cf. IV II 2007: 313-321):

(5) **38-A:** ă:: <_z CE să vă spun> prețurile sînt un pic CAM măriCEle↑

39-B: deci eu v-am zis # prețurile acelea erau prețurile:: vechi. chiar acum a intervenit o chestie care: noi n-am reușit s-o discutăm aicea↓ am omis-o atunci. deci toate modelele care sînt acum care li fac↑# și pentruL. deci și la cele care vi le-am dat oFerta toate sînt cu: uși tâmplărești. deci ușile sînt mai solidi făcuti: # nu sînt uși din alea simpli bătuti exact ca la: # dacă aveți pliantu în față: un exemplu ar fi garaju. # care are uși bătuti. deci alea sunt uși simpli↓ la: # casele astea care-a # făcut oferta acum toate au uși: uși tâmplărești.

- 40-A: da. le-am văzut din pliant↓ m-am uitat pă: ↑
- 41-B: deci ați văzut că este o diferență: ă: [în a
- 42-A: [sigur↓ sînt ALTfel făcute. <ₚ normal>.
- 43-B: sînt uși bătute
- 44-A: normal↓
- 45-B: <ₚ da >
- 46-A: ă: numai că: ↓ NUMAI CĂ. dacă începem o colaborare↑
- 47-B: da
- 48-A: ă: e vorba totuși de o cantitate eu știu CEL puțin de două_sute_de_metri_pătrați # pe: lună. # # cumpărați de la dumneavoastră↓ CEL puțin. adică de la unu: la:⊥ unu sau două camioane pe lună. SIGUR.
- 49-B: nici o problemă. deci io v-am zis î: ă dacă vă spun: astea sunt prețuri care le-am făcut pentru dumneavoastră în funcție de discuțiile care le-am avut Alcea de⊥ c-am înțeles dumneavoastră sînteți lănceput↑ vreți să intrați să promovați pe piața: # franceză am înțeles foarte bine dar după prețurile care eu le practic acum cu: clienții care deja îi AM ↓ sînt MULT mai mari decât astea.
- 50-A: # da. CE să zic↓ numai că:: pîf sectorul de piață la care ne adresăm noi adică:: nu prea: nu prea: merge cu prețurile astea. deci ne-ar interesa niște prețuri ma:i: mai mici. cel puțin douăzeci_la_sută. rămâne de văzut dacă: se poate discuta sau nu.# ă::
- 51-B: eu vă spun: sincer_eu acum eu știu exact și_cum: cum: în franța am fost de-atâtea ori. vă dau un exemplu de exemplu căsuța asta BIANca care # IOU v-am făcut prețu: de șapte_sute_treijdoi_di_euro↓ în franța sî vîndi cu: o_mie_și_ceVA_di_euro↓ deci prețu' este aproape dublu. iar⊥ și bineînțeles care-i î: produs care trece pri:n: # doi sau trei: intermediari. în schimb dumneavoastră dacă lucrați direct↑ deci o s-aveți succes MULT mai MARI↑ cî vindeți direct clientului. și prețu o să fii mai MIC dicât în magazin. # eu NU CRED că prețurile_astea sînt: sînt mari.
- 52-A: # mda. numai că↑ îf <ₚ na> mai este transportul de adăugat↑ [este:
- 53-B: [da
- 54-A: acoperișul↑ ȘTIȚI că sînt:⊥ e u:n: ↑ cartonu_ăla care NU este egzact CEL pe care-l aveți dumneavoastră.
- 55-B: EGZACT↑ asta vroiam să discutăm. pentru că ieu dacă: ie să iau ALT fel de carton↓ deci d-ela care spuneți dumneavoastră î: gen tegola cum e la noi ↑ ăla ie MULT mai scump decât ăsta care-l am ieu [aici
- 56-A: [da tocmai. tocmai adică ăla probabil că: ori o să-l CUMpăr ieu↑ [ori o să-l cumpă:răm
- 57-B: [e acum
- 58-A: din FRANța.
- 59-B: acum între: între timp am primit o ofertă de la o firmă↓ cu: un carTON↓ care-i asemănator cu cel: î:: TEgola↑ dar si vîndi tot la: <ₚ nu deci cum să zic io> tot suluri de-astea. deci ieste ușor di: montat↑ iar calitatea ieste MULT mai bună↓ și culorile sînt: FOARTI diversificati egzact ca la: TEgola: roșu verdi galben deci toati culorile cari sînt # posibile.
- 60-A: mda.
- 61-B: am putea⊥ dacă vreți↑ ieu pot să vă dau o: ofertă de la: de la firma respectivă↓ ș cum doriți dumneavoastră. ca să NU-L MAI # să NU-l mai cumpăr IO# de la ei↓ să # vi-l dau dumneavoastră↑ puteți să-l luați dumneavoastră direct↓ dacă vreți↓ deci pe mine nu mă deranjează cu nimic.
- 62-A: sigur.# <ₚ bun> CE să zic. ă: pîf↓ rămâne de văzut dacă: dumneavoastră:# puteți să faceți prețuri mai MICI↑ io v-am ((bip)) # v-am spus că: cam DOUĂzeci la sută ar:⊥ am putea să⊥ cam la douăzeci la sută am putea să colaborăm.
- 63-B: (x) deci la douăzeci la sută din: # să iau așa un exemplu deci la primul model di căsuță↑# din șapte_sute_treijdoi <ₚ să dăm jos> # # douăzeci_la_sută↑ asta ar însemna căsuța să fie la șase_sute_zece_euro. este FOARTI:↓ mic prețu adică nu mă-ncadrez io. nu: NU pot.# # <ₚ nu știu cum↓

dacă vreți[↑] deci putem sî: căutăm ALTĂ soluție[↑] altfel sî: o vedem:[↑] aceleași tipuri de căsuți sî: le facem mai simplu cumva[↑] și: astfel putem sî ni-ncadrăm în preț.

64-A: # mda↓

65-B: vă gândiți la: # la vo soluție[↑]

66-A: # ă: de văzut. rămâne de văzut[↑] v-am zis. că: # <MARC MOdul SEC- secTORul de piață la care ne adresăm[↑]> # știți[↑]

67-B: da. <R acuma spune-ți-mi o chestie[↑]> [ă: (IV II 2007: 314-317)

Inițiativa apelului telefonic aparține clientului, acesta fiind primul care își dezvăluie opinia susținută sau teza, în replica 38-A: ă: <z CE să vă spun[↑]> prețurile sînt un PIC cam MĂRIcele↓. Acest fapt determină declanșarea simultană și aproape spontană a contraargumentării furnizorului, chiar din replica următoare. Prefașarea acestei contrapropuneri la ultima propunere a furnizorului, adică a ofertei anterioare, prin reluarea propunerii inițiale a acestuia, constituie un indice al comportamentului strategic și al competenței comunicative a clientului. Agresivitatea clientului, ce încearcă să descopere limita superioară a marjei sale de preț și limita inferioară a marjei vânzătorului și să ajungă astfel la „teritoriul” unde raportul de afaceri câștigător-câștigător să fie cel mai avantajos pentru ambele părți, declanșează răspunsul combativ al vânzătorului, care lansează suita argumentativă.

Ne aflăm în situația unei argumentări în care inițiatorul ei, în cazul nostru clientul, face o contrapropunere verbală la o propunere transmisă de interlocutor în formă scrisă. Însă remarcăm că, deși clientul este cel care propune teza (argumentarea), fiind cel care ar trebui să își susțină opinia cu argumente, furnizorul este cel care aduce argumentele pentru susținerea propunerii inițiale și în defavoarea contrapropunerii clientului (contrargumentarea).

Să urmărim structura argumentativă a negocierii, la nivelul tezelor propuse (notate cu Arg) și al argumentelor de susținere a acestora, notate cu A sau B, după participanții (vezi tabelul nr. 3).

D (Domeniul argumentării) - Negocierea comercială	
A (Clientul)-----	B (Furnizorul)
ContraProp (cerere de re-ofertare)	Prop (oferta scrisă)
Relație de argumentare	
Arg1 și Arg 2 (prețurile sunt mari)	Arg1'(prețurile sunt corecte)
A 1-argument sprijin pentru Arg1	B 1.1 -argument respingere Arg 1
	B 1.2 și B 1.3-argumente pentru Arg 1'
A 2.1-argument sprijin pentru Arg2	B 2.1-argument pentru Arg 1'
A 2.2-argument sprijin pentru Arg2	B 2.2-argument pentru Arg 1'
A 2.3-argument sprijin pentru Arg2	B 2.3-argument respingere Arg2

Tabelul nr. 3: Structura argumentativă a unei negocieri comerciale

Există două teze sau argumentări pe care clientul A le propune și care corespund contrapropunerii la oferta furnizorului, adică dezacordul față de propunerea acestuia și afirmarea poziției sale (Arg1): prețurile sunt mari: 38-A: *ă: <_z CE să vă spun ^> prețurile sînt un PIC cam MĂRIcele*↓, și reofertarea (Arg2): prețurile sunt cu douăzeci la sută mai mari:

- (6) 50-A: # da. CE să zic↓ numai că:: pîf sectorul de piața la care ne adresăm noi adică:: nu prea: nu prea: merge cu preturile astea. deci ne-ar interesa niște prețuri ma:i: mai mici. **cel puțin** douăzeci_la_sută. rămâne de văzut dacă: se poate discuta sau nu.# *ă:* (IV II 2007: 315)
- (7) 62-A: sigur.# <_OF bun> CE să zic. *ă:* pîf↓ rămîne de văzut dacă: dumneavoastră:# puteți să faceți prețuri mai MICI↑ io v-am ((bip)) # v-am spus că: **cam DOUĂzeci la sută ar:⊥ am putea să⊥ cam la douăzeci la sută am putea să colaborăm.** (*ibidem*: 317)

Argumentele de sprijin pentru Arg1 sunt:

A1 – Argumentul **cantității**, al volumului de marfă previzionat a fi achiziționat lunar, ceea ce ar influența prețul, în sensul scăderii acestuia, ca efect de volum asupra costului de producție:

- (8) 48-A: *ă:* e vorba totuși de **o cantitate eu știu CEL puțin de două sute de metri pătrați # pe: lună. ## cumpărați de la dumneavoastră**↓ **CEL puțin. adică de la unu: la:⊥ unu sau două camioane pe lună.** Sigur. (*ibidem*: 315)

Contraargumentarea de respingere a Arg1 se realizează prin **respingerea premisei actualității prețurilor anterioare** și prin susținerea argumentului schimbării prețului nou, actualizat în raport cu prețul vechi. Se exprimă astfel un punct de vedere diferit, ce își are susținerea în „chestia omisă”:

B1.1: Argumentul **prețului reactualizat, conform „chestiei omise”**:

- (9) 39-B: deci eu v-am zis # prețurile acelea erau prețurile:: vechi. chiar acum a intervenit o chestie care: noi n-am reușit s-o discutăm aicea↓ am omis-o atunci. (*ibidem*: 314)

Argumentele aduse în favoarea Arg 1’ și implicit de respingere pentru Arg 1 sunt:

B1.2: Argumentul **calității produsului** propriu pe piață:

- (10) 39-B: deci toate modelele care sînt acum care li fac^# și pentru⊥ deci și la cele care vi le-am dat oferta **toate sînt cu: uși tâmplărești. deci ușile sînt mai solidi făcuti:** # nu sînt uși din alea simpli bătuti exact ca la: # dacă aveți pliantu în față: un exemplu ar fi garaju. # care are uși bătuti. deci alea sunt uși simpli↓ la: # casele astea care-a # făcut oferta acum toate au uși: uși tâmplărești. (*ibidem*: 314)

B1.3: Argumentul **prețului special** pentru un client nou – *versus* prețul pentru clienții existenți:

- (11) 49-B: nici o problemă. deci io v-am zis *î:* *ă* dacă vă spun: astea sunt prețuri care le-am făcut pentru dumneavoastră în funcție de discuțiile care le-am avut Aicea de⊥ **c-am înțeles dumneavoastră sînteți la-nceput↑ vreți să intrați să promovați pe piața: # franceză am înțeles foarte bine dar după**

prețurile care eu le practic acuma cu: clienții care deja îi AM ↓ sînt MULT mai mari decât astea.
(*ibidem*: 315)

În ceea ce privește argumentarea *Arg 2: prețurile sunt cu douăzeci la sută mai mari*, argumentele de sprijin sunt:

A 2.1: Argumentul **sectorului de piață** căruia îi este destinat produsul:

(12) 50-A: # da. CE să zic↓ numai că:: pîf **sectorul de piața la care ne adresăm noi adică:: nu prea: nu prea: merge cu prețurile astea.** deci ne-ar interesa niște prețuri ma:i: mai mici. cel puțin douăzeci_la_sută. (*ibidem*: 315)

A 2.2: Argumentul **costurilor suplimentare omise**, precum transportul produsului:

(13) 52-A: # mda. numai că↑ if <_p na> **mai este transportul de adăugat↑** [este: (*ibidem*: 316)]

A 2.3: Argumentul **celorlalte costuri** presupuse de îmbunătățirea calității produsului, prin modificarea modului de prezentare către consumator, anume includerea unor elemente complementare:

(14) 54-+A: **acopeRIșul↑ ȘTIȚI** că sînt:⊥ **e u:n:↑cartonu_ăla** care NU este egzact CEL pe care-l aveți dumneavoastră. (*ibidem*: 316)

Argumentele de respingere sunt de fapt argumente aduse în favoarea Arg 1':

B 2.1: Argumentul **comparației produsului** pe piața pe care clientul anunțase că dorește să pătrundă; rolul modalizatorilor și al conectorilor argumentativi este esențial pentru evoluția și progresia sofismului:

(15) 51-B: eu vă spun: **sincer** (adverb modalizator) eu acuma **eu știu** (verb modalizator) **exact** (adverb modalizator) și **cum: cum:** (conector argumentativ) i-n franța am fost de-atâtea ori. vă dau un exemplu de exemplu căsuța asta BIANca care# IOU v-am făcut prețu: de șapte_sute_treijdoi_di_euro↓ în franța sî vindi cu: o_mie_și_ceVA_di_euro↓ **deci** (conector argumentativ al opiniei) prețu' este aproape dublu. iar⊥ și bineînțeles care-i î: produs care trece pri:n: # doi sau trei: intermediari. **în schimb** (conector argumentativ) dumneavoastră dacă lucrați direct↑ **deci** (conector argumenntativ al opiniei) o s-aveți succes MULT mai MAri↑ **cî** (conector argumentativ) vindeți direct clientului. și prețu o să fii mai MIC dicât în magazin. # eu NU **CRED** (verb modalizator) că prețurile_astea sînt: sînt mari. (*ibidem*: 315-316)

B 2.2: Argumentul **caracterului limitat al ofertei** și al costurilor suplimentare implicate de cerințele clientului:

(16) 55-B: EGZACT↑ asta vroiam să discutăm. pentru că ieu dacă: ie să iau **ALT fel de carton↓** deci d-ela care spuneți dumneavoastră î: gen tegola cum e la noi ↑ **ăla ie MULT mai scump decât ăsta care-l am ieu [aici.** (*ibidem*: 316)

Argumentul furnizorului contra Arg2:

B 2.3: Argumentul **atingerii limitei inferioare a prețului** minim, prin autonegocierea furnizorului:

(17) 63-B: ((x)) deci la douăzeci la sută din:# să iau așa un exemplu deci la primul model di căsuță↑# din șapte_sute_treijdoi <_ să dăm jos> # # douăzeci_la_sutî↑ **asta ar însemna căsuța să fie la șase_sute_zece_euro. este FOARti:↓ mic prețu adică nu mă-ncadrez io. nu: NU pot.# # <_ nu știu cum↓.** (*ibidem*: 317)

Prima concesie și totodată primul semn de cedare de teritoriu aparțin furnizorului, prin propunerea de a căuta o altă soluție de colaborare, precum și prin sugerarea unei rezolvări, bazate pe schimbarea configurației produsului, care însă nu îl satisface pe client:

(18) 63-B: dacă vreți↑ deci putem **sî: cautăm ALTĂ soluție↑** altfel sî: o vedem:↑ aceleași tipuri de căsuți sî: **le facem mai simplu cumva↑** sî: astfel putem sî ni-ncadrăm în preț. (*ibidem*: 317)

Chiar dacă clientul se află în poziția slabă a celui care are nevoie de un produs, remarcăm în această secvență de negociere că **furnizorul este cel care contraargumentează**, așadar își arată și susține totodată interesul pentru colaborarea respectivă. Observăm o oarecare **etapizare a contradiscursului** acestuia:

a) furnizorul manifestă comprehensiune față de nevoile partenerului și empatie față de interesele acestuia; **pare a trece de partea interlocutorului** (cererea de a apela pe telefonul fix, înțelegerea față de un partener aflat la început, care, în plus, vrea să promoveze pe o piață externă);

b) dă impresia că așteaptă orice tip de argument, numai pentru a avea ocazia de a răspunde și de **a-și face cunoscut propriul punct de vedere** (prețuri noi vs. prețuri vechi, datorate „chestiei omise”);

c) **pare a evidenția punctul slab al argumentării clientului și pune sub semnul îndoielii argumentele prezentate**, prin susținerea argumentului de cunoaștere a pieței franceze și prin prezentarea algoritmului afacerii de „succes” a clientului („**în schimb** dumneavoastră dacă lucrați direct↑ **deci** o s-aveți succes MULT mai MARI↑ **cî** vindeți direct clientului”);

d) la final, **pare a nu-și susține în totalitate punctul de vedere, căci ar fi trebuit să prezinte oferta inițială ca fiind cea mai bună pentru nevoile clientului**, ci propune o soluție alternativă, de schimbare a configurației produsului.

În virtutea acestei ultime observații, putem afirma că furnizorul pierde oarecum din terenul inițial, tocmai fiindcă nu s-ar zice că argumentele sale l-ar influența pe client, care se menține într-un registru de argumentare de tip obiectiv și care se păstrează foarte aproape de poziția anunțată la intrarea în negociere, a reducerii de preț solicitate. Acest fapt îl determină pe furnizor să se focalizeze asupra celorlalte aspecte ale negocierii contractului.

La nivel formal, contraargumentarea poate fi recunoscută prin **indici modali**, ce exprimă atitudinea emițătorului: *eu vă spun: sincer* (adverb modalizator) sau gradul de cunoaștere a unei stări de lucruri descrise de acesta: *eu știu exact*, *eu NU CRED că* (verbe cu sens modal).

Efectul contraargumentării în negocierea comercială pare a nu fi cel scontat într-un context comunicativ neutru, al unei conversații standard, în pofida pertinentei argumentelor de susținere sau de respingere a unei teze, idei sau acțiuni, sau a adecvării lor la contextul comunicativ respectiv. Caracterul diplomatic și subtil al contraargumentării poate fi relevat și de lipsa de vehemență a înfruntării directe, de finețea plasării argumentelor în interacțiune, precum și de alegerea unor căi indirecte – subînțelesul – de transmitere a propriului mesaj către interlocutor. Modificarea punctului de vedere susținut de unul dintre interlocutori este mai puțin evidentă la nivel discursiv și bineînțeles, disimulată, însă aceasta este vizibilă mai mult la nivel perlocuționar și nu neapărat în cursul interacțiunii respective, ci în cadrul celor ulterioare.

5. 3. Tipuri de argumente

5.3.1. Considerații generale

Argumentul este, în primul rând, un mijloc de a obține un efect asupra receptorului. Astfel, accentul se mută pe dispunerea argumentelor, pe organizarea lor strategică pentru obținerea efectului intenționat. Așadar, coerența, dar și locul argumentului în discursul general sunt foarte importante pentru acceptarea și validarea lor ca pertinente, adecvate, suficiente și raționale. Oricare dintre protagoniști poate face apel la diverse tipuri de argumente și își poate construi discursul argumentativ așa cum consideră că este mai eficient pentru propriul interes. Crearea discursului argumentativ este atât o artă, cât și o știință.

Nu avem ca obiectiv să facem o prezentare exhaustivă a clasificărilor propuse de diverși teoreticieni, ci am ales să facem referire la două clasificări: prima este cea a retoricii antice, iar cea de-a doua este a reprezentanților noii retorici, adică Perelman și Olbrechts-Tyteca.

Tipurile de argumente proprii retoricii antice se referă la cele trei elemente amintite de Aristotel, adică emițătorul, mesajul și receptorul. Astfel, argumentele sunt legate de *ethos* (argumente de ordin moral și afectiv, prin care *vorbitorul* încearcă să câștige încrederea auditoriului), *logos* (argumente ce țin mai mult de *dialectica discursului*, bazate pe operații de tip deductiv, inductiv și analogic) și *pathos* (argumente de ordin exclusiv afectiv, menite să declanșeze reacții puternice din partea *auditoriului*, de tipul: prietenie, bunăvoință, compasiune, indignare, teamă, furie).

După Perelman și Olbrechts-Tyteca (1970: 556), cuplul „aparență-realitate” „constituie prototipul oricărei disocieri noționale”. Autorii disting două mari categorii de argumente: argumentele **prin asociere** (care au la bază o relație de simetrie) și argumentele **prin disociere** (se face apel la polarizare pentru structurarea discursului).

După cum am constatat și în analiza anterioară, argumentele formează o schemă argumentativă ce asigură coerența discursului. Vom încerca, în cele ce urmează, să relevăm tipurile de argumente utilizate de negociatori, focalizându-ne atenția atât asupra nivelului locuționar (referindu-ne la

structura și la conținutul acestora), cât mai ales asupra nivelului ilocuționar (al intenției negociatorului) și a celui perlocuționar (al efectului asupra interlocutorului).

5.3.2. Argumente specifice negocierilor comerciale

Pentru prezentarea argumentelor specifice negocierilor comerciale, revenim la argumentele menționate în cadrul secțiunii 5.2. În raport cu tipurile de argumente proprii retoricii antice, argumentele furnizorului sunt atât de ordin obiectiv, legate de **logos**, cele care se referă la obiectul extern negociat, în speță, produsul (calitatea acestuia față de piață – B 1.1 sau costul de producție – B 2.3), cât și de ordin subiectiv, legate de **pathos**, referitoare la client (politica firmei față de un client nou – B 1.2) și de **ethos**, prin referirea la sine însuși (propria experiență și competență profesională – B 2.1). Astfel, prin relația de tip personal pe care o stabilește B în raport cu A, în argumentele B 1.2 și B 2.1, se produce trecerea de la argumentare la persuasiune (lăudarea produsului și punerea în joc a credibilității personale).

Argumentele clientului sunt exclusiv de ordin obiectiv, legate de **logos**. Acestea trimit la mesaj și se află în legătură directă cu cei trei mari factori implicați în reușita relației comerciale: *furnizorul* (prin cantitatea ce urmează a se achiziționa – A 1), *produsul*, care trebuie să fie competitiv (costurile suplimentare omise – A 2.2, și modul de prezentare pe piață – A 2.3) și *clientul final* (destinatarul, identificat prin *sectorul de piață* – A 2.1).

Ca și în retorica antică, când oratorul învăța această știință, el servindu-se de propriul caiet în care își avea notat un inventar de argumente, gen topoi sau locuri comune, utilizate în funcție de pertinența lor într-un anumit context, putem afirma că și negociatorii din epoca noastră fac apel la un set de argumente adaptate situației comunicative respective. Acest *inventar* la care se apelează conține argumente ce fac referire la:

- *obiectul extern de negociat* (prețul, calitatea, cantitatea, termenul de livrare, condiția de livrare, specificațiile tehnice legate de produs etc.),

- *cel care posedă obiectul negocierii* (argumente de tip obiectiv, legate de marja limitată de negociere a prețului și/sau de costul ridicat de producție a produsului, dar și argumente de tip subiectiv (credibilitatea personală și autoritatea profesională a negociatorului),

- *cel care dorește obiectul negocierii* (prin referiri la produs: la cantitatea / volumul de marfă achiziționat; la calitatea lui sau la alte costuri suplimentare, precum și la destinatarul final – consumatorul, cumpărătorul, segmentul de piață vizat).

Depinde doar de negociator să anticipeze modul de argumentare al interlocutorului său, dar și să transforme argumentele acestuia în avantaje pentru propria argumentare.

5.4. Conectorii pragmatici argumentativi

Conectorii pragmatici argumentativi ocupă o poziție strategică în cadrul discursului. Christian Plantin (1989: Fiche 10, 1) schematizează această poziție, astfel: **Context stânga # Conector # Context dreapta**. Dimensiunea fiecărui tip de context depinde de gradul de pertinență pe care îl

are pentru funcționarea discursivă a conectorului. De asemenea, la nivelul conținutului discursiv, conectorul se află între argument și concluzie/ teză, indiferent de ordinea ocupată de acestea în discurs.

Situațiile asupra cărora ne vom focaliza demersul analitic vor fi reprezentate, în general, de cele două momente strategice din negocierea comercială: acordul și dezacordul. În acest context, acordul este reprezentat de acceptarea unei argumentări, teze, opinii, iar argumentele aduse sunt cele care o susțin. Dezacordul este constituit fie de respingerea argumentării, tezei sau opiniei celuilalt, prin argumente de respingere, fie printr-o contraargumentare, contrapropunere, contraopinie, susținută prin argumente de sprijin pentru aceasta. Astfel, am considerat conectorii ca fiind elemente esențiale care, pe de o parte, contribuie la realizarea legăturilor discursive locale dintre două enunțuri, iar pe de altă parte, adaugă valoare argumentativă discursului, la nivel global. Prin urmare, conectorii pragmatici servesc la introducerea unor mișcări lingvistice de tipul: acceptare, încuviințare, ironizare, reformulare, explicare, adăugare, enumerare, exemplificare, respingere, exprimarea relațiilor de cauză, concesie, consecutivitate, opoziție, respingere etc.

Conectorii pragmatici argumentativi sunt instrumente lingvistice, *indicatori de forță* (Lo Cascio 2002: 194) cu dublu rol: de a asigura legăturile între enunțuri și de a indica diverse funcții în argumentare. Astfel, aceștia pot introduce un argument („pentru că”, „cum”), o rezervă („numai că”), elemente de justificare a opiniei („adică”), o teză sau concluzie („deci”) și o contraopinie (indicatori modali cu formă negativă – „eu nu cred”).

Având intenția de a descoperi modul în care conectorii pragmatici dirijează interpretarea enunțurilor și decodarea intențiilor cu care acestea au fost formulate de către negociatori, am apelat la noțiunea de *rol argumentativ*, în accepțiunea lui S. Stati:

„Attribuer à un énoncé un rôle argumentatif résulte d’une opération de décodage qui exige au moins un autre énoncé, explicite ou implicite, du même locuteur ou de son partenaire dans un dialogue. Le rôle argumentatif est une propriété relationnelle (...), dans la mesure où il s’établit par rapport à un autre contenu phrastique.” (Stati 1990: 67)

Rolurile argumentative identificate și atribuite unui enunț sunt de tipul: asentiment, confirmare, adeziune-justificare, dovadă-concesie-rectificare-obiecție-contestare, dezacord, conflict-critică, acuzație, reproș-teză, concluzie.

Am încercat să identificăm rolurile argumentative pe care conectorii le introduc în discurs, să observăm locul pe care aceștia îl ocupă în enunț, dar și să stabilim eventualele sinonimii contextuale.

Conectorii pragmatici constituie elementele cheie ale codării și decodării mesajului, prin care se concretizează alegerile emițătorului și care limitează ori orientează interpretările receptorului, de unde rezultă importanța contextului în interpretarea valorii acestora.

Conectorii dobândesc valori discursive, de orientare a comunicării către interlocutor. Ei fac legătura între ideile enunțate în discurs și strategia interlocutorului, în scopul producerii unui anumit efect asupra interlocutorului. Ei au rolul de a marca legături pragmatice de tip argumentativ, precum:

- a) cauza: conectorii cauzali de susținere / respingere a argumentelor, cu rol argumentativ de justificare sau de dovadă: *cî* (51), *cum* (51), *pentru că* (55);
- b) concesiia: conectorii concesivi ai rezervei față de argumentul interlocutorului, cu rol argumentativ de dezacord sau obiecție: *numai că* (46, 50, 52), *totuși* (48);
- c) explicația: conectorii de explicare a opiniei interlocutorului, ce introduc argumente de sprijin pentru aceasta: *adică* (48, 63);
- d) accentuarea: conectorii de intensificare sau de întărire a opiniei, ce introduc atât argumente în sprijinul, cât și împotriva unei opinii: *chiar* (39), *tocmai* (56);
- e) concluzia: conectorii concluziei, ce introduc rolul argumentativ de concluzie, anume teza prețurilor noi, pentru produse de calitate superioară: *deci* (39);
- f) contraopinia: conectorii opoziției sau ai contraopinie: *dar* (39), *în schimb* (51);

Preponderența rolurilor argumentative de tip teză-justificare-concluzie, cu conținut diferit pentru fiecare dintre participanți, relevă specificul argumentativ al interacțiunii de tip negociere comercială. Modul cum acestea evoluează de la un moment la altul, cum fiecare dintre negociatori ajunge să accepte un punct de vedere apropiat de cel al interlocutorului, constituie nucleul acordului în procesul negocierii.

6. Concluzii

Argumentarea în negocierile comerciale este o formă de exprimare a interesului pentru afacerea respectivă, dar și a respectului față de interlocutor. Rolul ei este incontestabil de convertire a interesului propriu (EU) în interes comun (NOI). Această transformare are loc într-un mod subtil, diplomatic, căci protejarea imaginii celuilalt este esențială pentru reușita negocierii, dar și pentru continuarea unei relații de afaceri pe termen lung. Astfel, este importantă atât crearea unei imagini pentru sine, prin minimalizarea propriului interes în afacere, dar și prin augmentarea interesului celuilalt, adică prin emfaticizarea exagerată a nevoilor și a avantajelor acestuia din afacere.

Eficiența argumentării poate fi măsurată prin efectul pe care îl au argumentele asupra interlocutorului, anume convingerea de a acționa într-un mod determinat, care să conducă la obținerea aceluia acord reciproc avantajos. În acest sens, sunt relevante „celula argumentativă” (Plantin 1990: 33) și mai ales modul de articulare a celor două secvențe argumentative. Este de remarcat caracterul diplomatic și subtil al contraargumentării, marcat de lipsa de vehemență a înfruntării directe, de finețea plasării argumentelor în interacțiune, precum și de alegerea unor căi indirecte, implicite, de transmitere a propriului mesaj către interlocutor. Modificarea punctului de vedere susținut de unul dintre interlocutori, mai puțin evidentă la nivel discursiv și disimulată de un negociator abil, este vizibilă mai mult la nivel perlocuționar și, nu neapărat, în cursul interacțiunii respective, ci în cadrul celor ulterioare, căci o negociere arareori se termină după o singură întâlnire, desfășurându-se adesea în mai multe runde.

Indiferent de modul în care se constituie și se prezintă argumentarea sau de tipul și ordinea de introducere a argumentelor, argumentarea constituie un mijloc prin care fiecare dintre interlocutori își face cunoscută propria poziție referitoare la obiectul de negociat, iar faptul că aceasta conduce la continuarea negocierii reprezintă dovada clară că negociatorii sunt interesați să ajungă la un acord reciproc avantajos.

Referințe bibliografice

- Ionescu-Ruxăndoiu, L. (2007): *Interacțiunea verbală Aspecte teoretice și aplicative*. Corpus. (IV II). – București: Editura Universității din București.
- Lo Cascio, V. (2002): *Gramatica argumentării. Strategii și structuri* (trad. de Doina Condrea-Derer, Alina-Gabriela Sauciuc). – București: Meteora Press.
- Maingueneau, D. / Charaudeau P. (2002): *Dictionnaire d'analyse du discours*. – Paris : Seuil.
- Perelman, Ch. / L. Olbrechts-Tyteca (1958): *Traité de l'argumentation, La Nouvelle Rhétorique*. – Paris: Presses Universitaires de France.
- Plantin, C. (1989): *Argumenter*, Paris: CNDP, Fiches 10-17: Les connecteurs.
- (1990) : *Essai sur l'argumentation*. – Paris : Kimé
- (1995): *L'interaction argumentative*. Document de synthèse présenté pour l'Habilitation à diriger les recherches. – Lyon: Université Lyon 2.
- (2002) : *Analyse et critique du discours argumentatif*. În: R. Amossy / R. Koren (eds.): *Après Perelman*. – Paris: L'Harmattan.
- Sălăvăstru, C. (2003): *Teoria și practica argumentării*. – Iași, Polirom.
- Stati, S. (1990): *Le transphrastique*. – Paris : Presses Universitaires de France.
- Toulmin, St. E. (1958): *The Uses of Argument*. – Cambridge: Cambridge University Presse / traducerea franceză (1994): *Les Usages de l'Argumentation*. – Paris: PUF.

Alte lucrări

- Austin, J. L. (2003): *Cum să faci lucruri cu vorbe* (trad. de Sorana Corneanu). – Pitești: Paralela 45.
- Barrera-Vidal, A. (2004): *Aux frontières de la didactique du français langue étrangère*. – Bonn: Romanischer Verlag.
- Breton, Ph. / G. Gilles (2000): *Histoire des théories de l'argumentation*. – Paris: Éditions La Découverte.
- Commarmond, G. / A. Exiga (2003): *Arta de a comunica și de a convinge*. – Iași: Polirom.
- Edmondson, W. (1981): *Spoken Discourse. A Model for Analysis*. – Londra / New York: Longman.
- Grice, H. P. (1975): *Logic and conversation*. In: P. Cole / J. L. Morgan (eds): *Syntax and Semantics*. Vol. 3. *Speech Acts*, 43-58. – New York: Academic Press.
- Grosjean, M. / L. Mondada, (2004): *La négociation au travail*. – Lyon: PUL.
- Halmari, H. / T. Virtanen (2005): *Persuasion across genres*. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.

- Ionescu-Ruxăndoiu, L. (1991): *Narațiune și dialog în proza românească. Elemente de pragmatică a textului literar.* – București: Editura Academiei.
- (2002) (coord.): *Interacțiunea verbală în limba română actuală (IVLRA).* – București: Editura Universității din București.
- (2003): *Limbaj și comunicare.* – București: All.
- Keenan, K. (1998): *Cum să negociezi (traducerea și adaptarea Antoaneta Paraschiv).* – București: Rentrop & Straton.
- Kerbrat-Orecchioni, C. (1990, 1992, 1994): *Les interactions verbales. Tome I, II, III.* – Paris: Armand Colin.
- (1996): *La conversation.* – Paris: Seuil.
- (2000): *L'analyse des interactions verbales: la notion de „négociation conversationnelle”.* *Défense et illustration.* – *Lalies* 20, 63-141.
- Larson, Ch. U. (2003): *Persuasiunea – Receptare și responsabilitate (trad. de Odette Arhip).* – Iași: Polirom.
- Moeschler, J. / A. Reboul (1999): *Dicționar enciclopedic de pragmatică, cap.18, Analiza discursului și analiza conversației.* – Cluj: Echinox.
- Owen, D. / W. Hargie (1997): *The handbook of communication skills.* – Londra, New York: Routledge, cap. 9, 233-257.
- Prutianu, Șt. (2000): *Manual de comunicare și negociere în afaceri.* – Iași: Polirom.
- Putnam, L. / E. Roloff (eds.) (1997): *Communication and Negotiation.* – Newbury Park, Londra, New Delhi: Sage.
- Searle, J. R. (1972): *Les actes de langage. Essai de philosophie du langage.* – Paris: Herman.
- Slama-Cazacu, T. (2000): *Stratageme comunicaționale și manipularea.* – Iași: Polirom.
- Souni, H. (1998): *Manipularea în negocieri.* – București: Antet.
- Thuderoz, C. / K. Olgierd (eds.) (2005): *Négociations. Revue semestrielle 2005/1.* – Bruxelles: Éditions De Boeck Université, De Boeck & Larcier s.a.
- Tuțescu, M. (1998): *L'argumentation – Introduction à l'étude du discours.* – București: Editura Universității din București.
- Van Eemeren, F. H. / P. Houtlosser (2003): *L'ajustement stratégique dans l'analyse et l'évaluation du discours argumentatif.* – In: *Journée d'étude «Positionnement théorique dans le champ des études argumentatives».* Paris, 24 mars.

Andra Vasilescu

Distribuția contribuțiilor conversaționale în cultura română

0. Introducere

Privită în contextul studiilor de comunicare interculturală, cultura română apare ca puternic dependentă de context (Hall 1976), policronică (Hall 1959; Trompenaars 1993), colectivistă, feminină, cultivând distanța față de putere (Hofstede 1980, 1997), cu grad ridicat de anxietate și nevoie de evitare a incertitudinii (Hofstede 1980, 1997; Gudykunst 2003), afectivă (Trompenaars 1993), cu orientare pe termen scurt¹.

Aceste trăsături culturale se reflectă în stilul comunicativ al românilor: elaborarea discursului pe baza unor strategii ale implicitului, rolul crescut al elementelor nonverbale în comunicare, exteriorizarea anxietății comunicative prin exprimarea adesea conflictuală a emoțiilor negative, tendință spontană de constituire a unor ierarhii în discurs în baza statutului atribuit interlocutorilor, activitate susținută de negociere a imaginii publice prin strategii duale ale politeții pozitive și negative².

Pornind de la premisa că interacțiunea verbală se organizează în baza unui sistem implicit de drepturi și obligații conversaționale, care, printre altele, include și un subset de reguli de alocare a cuvântului (Duncan 1972; Sacks / Schegloff / Jefferson 1974; Orestrom 1983; Kerbrat-Orecchioni 1987; Murray 1988; Makri-Tsilipakou 1994; Murata 1994; Ionescu-Ruxăndoiu 1999; Dascălu Jinga 2005, 2006), voi urmări în cele ce urmează modul în care interacțianții își negociază accesul la cuvânt în cultura română. Corpusurile folosite sunt Dascălu Jinga 2002, Ionescu-Ruxăndoiu 2002, Ionescu-Ruxăndoiu 2007, Pop 2004³.

¹ Pentru o prezentare generală a parametrilor de variație culturală la diverși autori, precum și pentru o evaluare a culturii române în cadrul teoretic al comunicării interculturale, vezi Șerbănescu 2007, Vasilescu 2007.

² Pentru o corelare a parametrilor de variație culturală cu stilul comunicativ, vezi Șerbănescu 2007, Vasilescu 2007.

³ Dascălu Jinga 2002 – Dascălu Jinga, Laurenția, *Corpus de română vorbită (CORV). Eșantioane*, București, Oscar Print; Ionescu-Ruxăndoiu 2002 (IVLRA) – Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (coord.), *Interacțiunea verbală în limba română actuală*, București, Editura Universității; Ionescu-Ruxăndoiu 2007 – Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (coord.), *Interacțiunea verbală II*, București, Editura Universității; Pop Liana 2004 – Pop Liana (ed.), *Verba volant. Recherches sur l'oral*, Echinoc, Cluj Napoca. Atestările au fost urmărite în toate cele patru corpusuri de limbă română actuală. Având în vedere diferențele existente între sistemele de notare, pentru unitate, am decis să exemplific doar cu texte din Ionescu-Ruxăndoiu 2002 (IVLRA).

1. Distribuția contribuțiilor conversaționale în diverse culturi

Studiile privind negocierea accesului la cuvânt în diverse contexte comunicative au pus în evidență diferențe între culturi. Astfel, Bernstein (1971) distinge între orientarea pozițională și orientarea personală a vorbitorilor în cadrul interacțiunii, adică plasarea lor pe poziția unui rol social, respectiv pe o poziție individuală în funcție de care își concep contribuția conversațională. Tannen (1984) stabilește un continuum între „stilul înaltei considerații” (al distanțelor comunicative) și „stilul profunde implicări” (al apropierii comunicative). Trompenaars (1993) identifică trei stiluri comunicative: stilul anglo-saxon, în care vorbitorii își respectă reciproc dreptul la cuvânt, evitând întreruperile; stilul oriental, în care vorbitorii manifestă tendința de a face pauze relativ lungi între replici; stilul latino, în care vorbitorii își manifestă entuziasmul comunicativ prin întreruperi frecvente și suprapunerii de replici. Scollon și Scollon (1995) surprind variația culturală în termenii volubilității comunicative, pe care o asociază cu strategiile solidarității (ale politetii pozitive), respectiv în termenii reținerii comunicative, pe care o asociază cu strategiile deferenței (ale politetii negative).

FitzGerald (2003: 115 ș.u.) analizează negocierea accesului la cuvânt în situații de comunicare interculturală. Comparațiile pun în evidență, pe de o parte, elemente constante din comportamentul verbal al unor indivizi proveniți din anumite zone culturale, pe de altă parte, ilustrează configurații distincte ale interacțiunii, în funcție de stilurile comunicative ale interactanților din grup. De pildă, în grupul următor, în care participanții la interacțiune sunt Jack (bărbat australian, vorbitor nativ de engleză), Asmahan (femeie din Orientul Mijlociu), Yolanda (femeie din America Latină), Doai (bărbat din Asia de Sud-Est), structura interacțiunii este următoarea:

(1)

1. Jack: Am lucrat în toată Australia. Am lucrat ca îngrijitor de turme.
2. Doai: Tu (pauză) îngrijitor de turme?
3. Jack: Un fel de cow-boy.
4. Doai: [Cow-boy.]
5. Asmahan: A...]
6. Jack: x dar am lucrat în Nord, [adunam turmele]
7. Doai: [(xxx)] de cai?
8. Jack: Da, da, de cai.
9. Yolanda: xxx plac caii
10. Asmahan: Îmi plac caii, da
11. Yolanda: Mai demult [am călărit]
12. Asmahan: [I-am spus] soțului meu vreau să merg undeva și să...dar n-a știut și vreau să merg [xxx]
13. Doai: [Dar ai] călărit vreodată? [Ai călărit vreodată?]
14. Jack: [E un loc]
15. Asmahan: [Nu, mi-ar plăcea]
16. Yolanda: Am călărit o dată⁴

⁴ Semnele de transcriere sunt cele din original: xxx – secvențe neînțelese de persoana care a realizat transcrierile de pe bandă; [...] – suprapunerii.

În conformitate cu scripturile culturii din care provin, vorbitorii urmează reguli diferite ale accesului la cuvânt: vorbitorul australian participă la interacțiune cu enunțuri elaborate, complexe, clare, își reține replica atunci când este întrerupt și nu întrerupe; bărbatul asiatic colaborează la interacțiune cu secvențe prin care reflectă discursul interlocutorului și tinde să repete secvențele peste care au existat suprapuneri; femeia din America Latină tinde să aibă intervenții mai lungi, își întrerupe interlocutorul, iar pentru a-și păstra cuvântul recurge la suprapuneri de durată relativ mare. În ansamblu, interacțiunea se constituie din replici scurte, cu multe întreruperi și propoziții neterminate, cu multe suprapuneri, dintre care unele marchează interesul față de interlocutor, altele nevoia de clarificare a informației transmise de acesta. Într-un alt grup, format din Jill (femeie din Australia, vorbitoare nativă de engleză), Elvid (bărbat din Europa de Est), Paloma (femeie din America de Sud), interacțiunea are următoarea configurație:

(2)

1. Jill: De fapt, și eu m-am gândit...ăăă la numărul cinci, bărbatul din Rusia, care de asemenea este conectat la un plămân și la o inimă artificială
2. Elvid: Da, și eu
3. Jill: și are și trei copii
4. Elvid: Da.
5. Jill: și asta a contat că, [știi, l-am pus]
6. Paloma: [Și eu l-am pus] tot primul. Dar nu pentru că are trei copii. Încerc să gândesc cu capul, nu cu inima.
.....
7. Jill: -----deci...adică tu crezi că numărul doi e cel mai bolnav sau numărul [cinci care]
8. Paloma: [nu e] important să dai inima
9. Elvid: [numărul unu]. Numărul unu e cel mai bolnav
10. Paloma: [celui xxxx ci celui care mai] are șanse să trăiască după aceea. Care este cel mai sănătos pentru a trăi cu acea inimă

Se observă că vorbitorul australian întrerupe puțin și cedează imediat cuvântul când este întrerupt de interlocutor, lăsându-l pe acesta să continue; bărbatul din Europa de Est întrerupe puțin și are tendința de a-și exprima acordul cu interlocutorul; femeia din America de Sud întrerupe cel mai frecvent, păstrează cuvântul o perioadă relativ lungă de timp și are cele mai elaborate intervenții, își continuă ideea în ciuda suprapunerii cu interlocutorul. În ansamblu, interacțiunea este dominată de Paloma, secondată de Jill, ambii având tendința de a-și argumenta punctul de vedere, în timp ce Elvid are contribuții puțin importante în plan informațional, scurte, cu puține suprapuneri și tinde să accentueze consensul de grup.

Dascălu Jinga (2006), coroborând date din mai multe studii, stabilește următoarea ierarhie privind respectarea dreptului la cuvânt al interlocutorului și noninterferența cu acesta: japoneza – engleza britanică – limbile europene nonlatine – engleza americană – limbile neolatine.

2. Distribuția contribuțiilor conversaționale în cultura română

În cultura română, strategiile de negociere a accesului la cuvânt reflectă statutul *ingroup* / *outgroup* al interacțanților și relația de putere dintre aceștia, precum și un grad relativ ridicat de anxietate comunicativă al participanților la schimbul verbal. Totodată, regulile de alocare a cuvântului interferează cu activitățile de negociere a imaginii publice pentru păstrarea armoniei de grup.

2.1. Filtrul *outgroup* / *ingroup*

Ca în toate culturile preponderent colectiviste⁵, sistemul bine constituit al relațiilor sociale fixează granițe de accesibilitate în raport cu interlocutorii din afara grupului. Cultura română pare să structureze continuumul *ingroup* – *outgroup* în trei zone: străinii sunt cei din afara grupului, percepuți ca amenințare, ca inamici; necunoscuții / cei puțin cunoscuți sunt potențiali membri ai grupului / membri periferici ai grupului, percepuți ca amici; membrii centrali ai grupului, percepuți ca prieteni.

În plan discursiv, distincțiile se traduc prin grade diferite de partajare a spațiului comunicativ în relațiile cu prietenii și amicii, respectiv prin delimitarea fermă a spațiilor comunicative în relațiile cu străinii.

2.1.1. Străinii ca inamici – inamicii ca străini

Este foarte posibil ca evenimentele istorice să fi indus în mentalul colectiv al românilor ideea că amenințările vin din exterior, de la străini, de la cei din afara grupului. Străinii sunt deci potențiali inamici. La nivel interacțional, o instrucțiune explicită din perioada socializării timpurii a copilului spune „Să nu intri în vorbă cu străinii”. Dacă secole de-a rândul forma de apărare a fost retragerea din calea dușmanilor, în plan interacțional tăcerea, refuzul contactului discursiv, este o formă de securizare a spațiului personal, de evitare a pericolului potențial. Relația străini – tăcere funcționează și în alte culturi, fără a fi modelată de emoții negative; în cultura română însă, tăcerea în raport cu străinul încorporează ostilitate, iar relația funcționează și în sens invers. Conflictul interpersonal se manifestă prin atitudini discursive de izolare a interlocutorului, de excludere a sa din spațiul discursiv comun. Ipoteza pare susținută de expresiile cu care copiii sintetizează situația de conflict („M-am supărat pe tine și nu mai vorbesc cu tine”) sau de cele prin care sunt desemnate

⁵ Culturile individualiste se sprijină pe o rețea socială laxă, în care individul primează pentru satisfacerea nevoilor personale și autorealizare prin competiție și asertivitate. Culturile colectiviste se sprijină pe o rețea socială puternică, în care primează satisfacerea nevoilor grupului și cultivarea armoniei sociale. Pentru cultura română, indicele de individualism a fost estimat la 30, ap. Hofstede, www.geert-hofstede.com/hofstede_dimensions.php, respectiv 49, ap. Adina Luca, 2005, markmedia.ro.

cuplurile în constituire („Vorbește cu un băiat”), față de cele care s-au rupt („Nu mai vorbește cu băiatul de anul trecut, acum are pe altcineva”).

Analiza interacțiunilor conflictuale (Vasilescu 2007: 165 ș.u.) evidențiază că interacțanții tind să se excludă reciproc din spațiul dialogal comun prin monologuri paralele. De pildă, în conflictul verbal prezentat mai jos, A face o aserțiune în replica 1, pe care o întărește prin repetiții în replicile 3, 5 și parțial 7, aduce argumente suplimentare în replicile 7 și 15, își evaluează negativ interlocutorul în replicile 9, 11, 13 și îi face reproșuri în replicile 17 și 19. În acest timp, B neagă repetitiv afirmațiile lui A, pentru a încerca să-l oprească (replicile 2-4-6), și face mai multe încercări de a schimba tema (replicile 8-10-12-14):

(3)

1. **A:** <_R fedeRAȚIA română de BOX↑ nu a plăti:t NICI UN LEU↓> pentru aCEASă deplaSA:re. nu a plătit↓
2. **B:** [NU chiar↓
3. +**A:** [nici un LEU↓
4. **B:** nu chiar↓
5. **A:** BA NU:↓ [n-a plătit
6. **B:** [NU chiar↓
7. **A:** nici un leu↓ eu mi-am plăti:t ă ă caZArea și ma:sa↑ și # TOȚI ceiLALȚi↓ nici măcar [pentru sporTI:VI nu s-a plătit.
8. **B:** [ruDEle↓ vreau să te-ntreb ceva.
9. **A:** [așa că e:ști:
10. **B:** [asear_a:m-
11. **A:** ești greșit
12. **B:** [aseară-
13. +**A:** [toTAL aicea.
14. **B:** asear-am vorbi:t [cu cine:va:↓
15. **A:** [am plecat cu un /CEARTăr/. știi ci- cine l-a pus la dispoziție↑ deci <_Lnici măcar transportu> nu a fost plătit de <_R fedeRAȚie.> ȘTII # Cine-a plătit acest ă /CEARTăr/↑
16. **B:** NU știu↓ [da':↓
17. **A:** [păi NU știi↓ da' ar trebui
18. **B:** [știu_știu_știu↓
19. +**A:** [să știi că <@ ești președintele fedeRAȚiei↓> (IVLRA: 190-191)

Conflictul este, în principal, orientat spre relația dintre interlocutori și axat pe prejudicierea imaginii oponentului, nu pe negocierea unei soluții comune de rezolvare a problemei. În aceste condiții, regulile de negociere a cuvântului sunt suspendate: vorbitorii nu dau semnale de cedare a cuvântului, nu selectează vorbitorul următor, nu sunt interesați de opinia celuilalt, ci de impunerea inflexibilă a propriului punct de vedere. Atunci când unul dintre vorbitori își selectează interlocutorul o face în manieră retorică, deoarece întrebarea poartă în ea scopul ascuns de a pune în evidență vinovăția, lipsa de sinceritate, incapacitatea adversarului; orientarea către interlocutor se face pentru a manipula o concluzie. De pildă, în dialogul de mai sus, întrebarea formulată de A în replica 15 (*știi cine a plătit acest charter?*) funcționează ca strategie de cedare a cuvântului doar

formal, deoarece, în realitate, ea pregătește atacul din replicile 17 și 19. De aceea, punctul în care monologurile celor doi devin convergente (replicile 15, finalul – 16-17-18-19) coincide cu un moment de maximă intensitate în conflict, urmat de o respingere a interlocutorului. Suprapunerile, numeroase și de lungă durată, nu sunt rezultatul coorientării discursive, ci al unor discursuri care se autoimpun cu ignorarea interlocutorului, prin intensitate vocală și atacuri la persoană:

(4)

1. **B:** păi STA:I un pic [stai un pic să-ți zic ceva.
2. **A:** [deci știi bine că:
3. **B:** că de la
4. **A:** [eu am reFUZAT să fiu preșeDINte.
5. **+B:** [<_disCU:ție pînă: la FA:Ptă:↓>
6. **A:** eu am refuzat să fiu preșeDINte↑ [în defavoarea t↓
7. **B:** [NU-I adevărat. nu-i [adevărat.
8. **A:** [ă în favoarea ta.
9. **B:** nu-i adevărat.
10. **A:** CUM adică nu-i adevărat↓
11. **B:** știi de ce-ai refuzat? fiincă nu <_POȚI> să fii.
12. **A:** # <_de ce↑>
13. **B:** o↓ HAI să-ncerci.
14. **A:** <_nu POT să fiu↑>
15. **B:** nu poți să fii [președinte (IVLRA: 191)

Exprimarea emoțiilor puternic negative, subiacente unor acte de vorbire precum acuzație, contestare, reproș, ironie etc., se suprapune peste negarea statutului de interlocutor credibil, onest, competent al celuilalt. Conflictul verbal constă, de fapt, în atacuri având ca scop eliminarea interlocutorului din spațiul interacțional, prin reducerea lui la tăcere. Astfel se întâmplă, de pildă, în cadrul unei dispute în arhivă, când avocatul B dorește să obțină informații legate de un dosar. Intervențiile lui A sunt menite să invalideze solicitările lui B, în timp ce intervențiile lui B sunt menite să invalideze intervențiile lui A. În fapt, confruntarea vizează chiar relaționarea celor doi: A refuză cooperarea discursivă cu B, în timp ce B forțează această cooperare:

(5)

1. **A:** DOmnule↓ v-am trimis la grefiera de șe[dință
2. **B:** [(doamnă) am fost la grefieră↓ grefiera-mi spune că v-a adus dosaru-n arhivă
3. **A:** CÎND mi l-a adus în arhivă.
4. **B:** dumneavoastră mă-ntrebați pă mine↑
5. **A:** <_păi grefiera dă ședință dacă [v-a spus că l-a adus↑>
6. **B:** [înseamnă că cineva [e nebun aicea↑
7. **A:** [cînd nu-ntrebați [și dumneavoastră CÎND
8. **B:** [înseamnă că cineva este nebun aicea ori este [nebună doamna grefieră
9. **A:** [DOmnul avocat
10. **B:** CINE este [nebun în cazul acesta.
11. **A:** [deci DOmnul avocat ↑ haideți să lămurim [o chestie
12. **B:** [hai să lămurim

13. **+A:** [< dacă dumneavoastră vi se spune <_{IM} a plecat↓ DOMnule> dumneavoastră nu vă interesați să vă spună DATA când a plecat↑>
14. **B:** a plecat dă pă data de ȘAPTE↑ domnișoară↓
15. **A:** care șapte?
16. **B:** sunt trei colidoare aicea mari și late nu ajunge la (xxx)
17. **A:** deci DOMnu avocat
18. **B:** spuneți-mi dumneavoastră pă ȘAPTE-A patra pleacă ajunge la dumneavoastră și d-atunci [nu
19. **A:** [CARE șapte-a patra.
20. **B:** șapte-a PATra domnișoară.
21. ((A caută dosarul)) (IVLRA: 103-104)

În concluzie, ostilitatea în raport cu celălalt se manifestă prin plasarea acestuia în afara grupului și a spațiului discursiv personal. În plan interacțional, regulile accesului la cuvânt sunt suspendate: oponentului i se respinge / ignoră dreptul la cuvânt și la interacțiune.

2.1.2. Necunoscuții ca amici

În caracterizarea românilor se invocă adesea ospitalitatea, adică omenia manifestată în raport cu străinii (Stăniloae 2001). Este vorba de acei străini pe care individul, în semn de acceptare, îi invită să intre în spațiul personal și nu îi mai percepe ca potențială amenințare; prin chiar această invitație străinii încetează a fi dușmani, evoluând spre statutul de necunoscuți, adică de amici⁶. Ospitalitatea este deci altruism față de oaspeți / musafiri / invitați. Nefiind membri ai grupului, aceștia sunt necunoscuți, dar nu străini, odată ce au fost acceptați ca parteneri de interacțiune. Este posibil ca, într-o cultură cu grad ridicat de evitare a incertitudinii, ospitalitatea să funcționeze ca mecanism compensatoriu pentru gradul ridicat de anxietate comunicativă. Deschiderea față de amici, cu accente de exagerare și de invadare a teritoriului personal al celuilalt, conține manifestări ale unui spirit colectivist de sprijinire a celuilalt, ale unui complex de inferioritate în raport cu acesta și ale dorinței de a-i câștiga bunăvoința, evitând astfel neplăcerile ce ar putea veni de la un necunoscut, cu un comportament încă nepredictibil.

Reflexul discursiv al ospitalității este ușurința cu care românii se angajează în interacțiuni verbale cu necunoscuții prin (auto)poziționarea spontană în același grup, pe baza experiențelor și acțiunilor comune. În sălile de așteptare la policlinici, în mijloacele de transport, la coadă, românii stau rareori tăcuți. Întotdeauna sunt dispuși să se angajeze în conversații fatice, abordând teme limitate însă la un repertoriu care evidențiază experiențele comune, prin raportare la situația de comunicare dată: un impuls spre narativitate face să predominie istoriile personale, punctate de opinii și evaluări emoționale tinzând spre generalizare. Aceste teme sunt însă abordate superficial, iar interacțiunea se oprește la nivelul funcției de socializare și de evitare a tăcerii, percepute ca incertitudine și amenințare.

⁶ În schița *Amici* de I.L. Caragiale, diferența dintre amic și inamic (adică dușman) este făcută tocmai de ostilitatea pe care o conțin „a vorbi de rău”, „a înjura”, „a bârbi”, „a critica” „nu te poate suferi”, precum și de comportamentul violent, verbal și fizic, față de inamic „două palme strașnice și pleacă”.

Dialogul de mai jos este o conversație fatică între doi necunoscuți în așteptarea unui maxi-taxi într-o autogară. Slaba implicare comunicativă a interlocutorilor se reflectă în tema de discuție, selectată din cadrul exterior imediat accesibil, și în dinamica înscrierilor la cuvânt:

(6)

1. **A:** și ăsta TOT la bucurești merge.
2. **B:** ((tace))
3. **A:** TOAte care trag acolo merg la bucurești.
4. **B:** știu. de un an TOT cu ele merg.
5. **A:** eu nu am plecat cu ăla pentru că mi s-a părut cam rablă.
6. **B:** mie nu↓ dar oricum nu mă grăbesc. nu trebuie să ajung atît de devreme ((se uită la ceas))
7. **A:** oricum pînă se umple:: CÎT are. vreo șaișpe locuri?
8. ((pauză))
9. **B:** student?
10. **A:** **da↓ la masterat.**
11. ((după o scurtă pauză))
12. **B:** la petrol și gaze?
13. **A:** ((mirat)) poftim?
14. **B:** student la petrol↓ [aici?
15. **A:** [nu. la masterat↓ la bucurești.
16. **B:** a: faceți invers. credeam că veniți la plo[iești la facultate.
17. **A:** [nu. mă DUC la facultate. la bucurești.
18. **B:** am înțeles. nu îl luați pe acesta?
19. ((între timp sosise în stație un microbuz nou-nouț))
20. **A:** o să merg cu ăsta. arată mult mai bine. (IVLRA: 27)

Tăcerile repetate (replicile 2, 8, 11), pauzele lungi, conducând la un număr mic de suprapuneri, replicile scurte și enunțurile puțin elaborate, provocând uneori neînțelegeri, demonstrează reticența comunicativă a interlocutorilor. Înscrierile la cuvânt par să funcționeze mai degrabă în virtutea unei obligații tacite, presupuse de situația dialogală creată, decât pentru a satisface nevoi comunicative mutuale. Se poate observa că, pe măsură ce dialogul progresează și A se implică activ în interacțiune (introducând teme, punând întrebări), progresia tematică se accelerează și apar suprapuneri între interlocutori (replicile 14-17), ca urmare a creșterii interesului comunicativ.

Gradul scăzut de cunoaștere, corelat cu un grad scăzut al predicțiilor legate de interlocutor, se reflectă și în timpul cât păstrează cuvântul participanții la interacțiune. Astfel, următoarea conversație în accelerat între necunoscuți pune în evidență inegalitatea discursivă a interactivității: pe de o parte, B acaparează conversația și încearcă să își impună punctul de vedere în replici lungi, în fapt, monologuri inserate în conversație; pe de altă parte, A și C se angajează cu reținere în conversație, prin replici scurte, nu întotdeauna consistente informațional, adesea cu funcție relațională. În fapt, interacțiunea apare ca un monolog al lui B, punctat de interlocutori prin replici de acord ori dezacord sau parțial întrerupt de replici care comentează tema, redirecționând atenția de la narativitate la evaluare:

(7)

1. **B:** i-am explicAT înainte toate cele. domnule am dat de el↓ uitați așa↓ uitați așa↓ i-am făcut aȘA↓ i-am dres aȘA↓ a avut aȘA↓ transpirație_cutare↓ i-am explicat. restu↑# ocupați-vă. și la la lui i-am spus# tataie ia ia de aici încă cincizeci de mii# i-am mai dat și io cincizeci de mii dacă e ceva de ă de plată pentru domnu doctor s-aveți bani să plătiți. adică l-am: obligat# bă↓ vrei BAni↓ uite-ți plătesc↓ da' fă-i ceVA. ce i-o fi făcut că a:: a rămas în cabinet acolo cu el. da' nu să POate așa ceva↓ și-un CÎIne [dacă-i]
2. **A:** [cred că
3. **+B:** vine nenorocirea↓ îl iei d-acolo↓ și-l dai pe trotuar.
4. **+A:** ei au:↓ pentru: bătrîni au↓
5. **B:** nu e↓ nu. da' s-a-ntîmplat [
6. **A:** [nu nu↓ da' și pentru bătrîni în general au ei:↓ că vor să ne termine↓ că sîntem PReA mulți pensionari.
7. **B:** e: nu:
8. ((A rîde))
9. **B:** nu gîndiți așa pentru că:: nu să <↓ poate:> să gîndiți așa.
10. **C:** BIANca:
11. **A:** nu stiu dacă:# [gîndim
12. **B:** [eu eu nu vreau să vă țin totalmente pa:rte↓ da' și dumneaVOAStră greșiți. adică: eu lucrez în policlinica aia de cîțiva ani buni. nu e săptămîină de la Dumnezeu să să nu vină același pacient de două trei ori pă săptămîină la DOctor. adică# scuzați-mă↓# nu este: o↓ persoană de obzeșiOPT nouăzeci de ani↓
13. **A:** are multe sufeRINțe
14. **B:** păi da doamnă↓ (IVLRA: 32)

A și C preferă să asculte, lăsându-l pe B să se dezvăluie pentru reducerea gradului de incertitudine din relația interacțională.

În concluzie, în relațiile de tip *ingroup* periferice (amicale), distribuția cuvântului este negociată cu relativă reținere și implicare comunicativă moderată, înregistrându-se adesea o asimetrie discursivă între interlocutori în ce privește timpii de vorbire și gradul de informativitate a contribuțiilor comunicative.

2.2.3. Membrii grupului ca prieteni

În cadrul rețelei sociale, relativ puternice în cultura română, conceptul de „prieteni” se suprapune adesea peste acela de „membru al grupului”. Termenul generic *prieteni* acoperă, în vorbirea curentă, o realitate vastă, mergând de la „cunoștință / cunoscut” la „iubit(ă) / amant(ă)”⁷. Sinonimele sunt folosite mai rar, mai degrabă în registrul scris decât în cel vorbit. Eventualele precizări legate de gradul de intimitate a relației se fac prin determinări de tipul *prieteniul meu cel mai bun, prieteniul meu din copilărie, prieteniul meu de-o viață*.

În plan comunicativ, prietenia se manifestă ca orientare *ingroup* și implicare comunicativă: „Vorbim ca între prieteni”. Accesul la cuvânt se negociază prin două strategii: una directă, cealaltă indirectă.

⁷ Termenul *prieteni* este folosit eufemistic pentru „iubit”, „amant”.

2.2.3.1. Strategia directă

Strategia directă constă în evidențierea consensului, a teritoriului comun și a egalității discursive. De pildă, în dialogul de mai jos, dorința reciprocă de partajare a spațiului comunicativ se manifestă prin tendință spre autodezvăluire, animozitate verbală, replici scurte, treceri rapide între subteme, suprapuneri (în replicile 5-6-7-8-9-11-12), completări reciproce, exprimarea acordului prin replici cu conținut similar, a unor stări emoționale comune:

(8)

1. **A:** eu↓ de cînd cu grila asta nouă↓ mă uit numai la prima.
2. **B:** la huidu↑ la cronică↑
3. **A: a:** DEliciu! meu ăla.
4. **B:** eu n-o prind miercurea.
5. **A:** păi o dă-n reluare toată. [duminica.
6. **B:** [știu. duminică. dar întotdeauna o pierd.
7. **A:** eu stau fără grijă. c-o văd duminica. văd duminica în reluare ăsta↓ cronica cîrcotașului↓ văd emisiunea: aia a lu virgil ianțu cu [copiii↓ e DElicioasă.
8. **B:** [a: aia cu [copiii↓ da:
9. + **A:** [e DElicioasă toată emisiunea. și-o idee foarte bună
10. **B:** da↓ așa e↓ sînt așa simpatici
11. **A:** vai↓ sînt DElicioși. mă uit la omul ăla decît să-și păstreze zîmbetu să nu-l pufneas[că rîsul
12. **B:** [da. exact așa m-am gîndit și eu. da↓ da' ăștia cred că sînt aleși.
13. **A:** așa sînt ei. (IVLRA: 15)

Alteori, atitudinea de partajare a spațiului comunicativ conduce la o frecvență ridicată a replicilor sudate (1-2-3-4; 8-9) sau repetate de fiecare dintre interlocutori (6-7; 9-10):

(9)

1. **B:** asta ar fi așa un una la un milion șansă=
2. **A:** = ar fi chiar un absurd.
3. +**B:** fiindcă numai ieri erau complet tufliti că:: trebuie s-o ia de la capăt=
4. **A:** ((dîn altă cameră)) = iar ție firește nu ți-a dat prin gînd să-mi spui↑ că de UNDE să știi.
5. **B:** nu↓ păi știam că aveți mașină↓ î:: nu m-am gîndit că vreți o mașină:: la mîna doua↓ știu eu↑
6. [...]
7. **A:** asta-i↓ adevărată! vreau să zic nouă și:: [ce să-ți spun
8. **B:** [nouă↓ da
9. +**A:** sîntem așa: o încroPEAlă am adus↓ am adus cît s-o repare pe-aia↓ da' mă-ntreb dacă:: =
10. **B:** = dacă face
11. **A:** dacă face↑ că se strică-n altă parte. caroseria e toată terminată↑ (IVLRA: 40-41)

Existența unei istorii conversaționale și funcționarea eficientă a predicțiilor între interlocutori se reflectă în dezvoltarea rapidă a temei, ca în secvența următoare, unde negocierea informației este puternic ancorată în implicit:

(10)

1. **B:** s-au dus la primărie și: au plătit au plătit conferința
2. **A:** [păi și-acum e tîrziu [să: ↑

3. **B:** [nu↓ da' trebuie neapărat să # să se ducă domnișoara acolo sau↓
4. **A:** eu nu cunosc pe nimeni la inspectorat și:
5. **B:** să încerce cuăștia de limbi străine sau inspectoru MARE# că atunci n*** s-a gândit că <IM ce↑ noi nu avem și program cultural!> # # pă lângă prezentările astea? (IVLRA: 35-36)

În dialogul de mai jos, structura înscrierilor la cuvânt reflectă complementaritatea dintre discurs, pe de o parte, acțiunile și elementele relevante ostensiv, pe de altă parte. Animizitatea verbală, indicând un grad ridicat de cunoaștere între interlocutori, rezultă din rapiditatea schimbării vorbitorului, din suprapunerile numeroase de scurtă durată, din sinonimia parțială a unor replici (2-3, 4-5, 12-13, 17-18) și din prezentarea unor oferte și contraoferte în baza unor deducții, înainte ca interlocutorul să-și fi terminat intervenția (replicile 7-8):

(11)

1. **C:** da' ăsta CE-are
2. **E:** e mai subți[rel poate
3. **B:** [e mai subțirică
4. **E:** și să ia pă pi[cior
5. **B:** [și să mulează cred că pă picioru ei↓ d-ai-a stă așa
6. **E:** că și eu am pățit că am luat la fată de-a gata↓ și același material și-ăla era mai subți- adică mai subțire ca ălălatu↓ aceeași măsură aceeași # # # cu cât e mai subțire cu atât să lipește mai bine.
7. **A:** trebuie un pic# trebuie [mai largi
8. **C:** [să-i dublez?
9. **A:** nu nu nu
10. **C:** nu↓ că mor de cald în ei [așa
11. **A:** [nu nu nu. da' trebuiau probabil croi- tănțica
12. **B:** cred că tăiați [mai largi
13. **A:** [mai largi
14. **C:** e material subțire și să mulea[ză↓
15. **A:** [să mulează↓ să mulează
16. + **C:** că ui[te↓
17. **E:** [să-i măsurăm după ă[ia↓ da.
18. **B:** [să-i măsurăm și după ăia da' și ăia e bănuiesc ⊥ la lărgime i-am lăsat LARGI <↓ cât s-a putut să largi>↓ <↓ adică zic io↓ după mine>↓ da' io știu↑ să-i măsurăm și p-ăia. (IVLRA: 126 -127)

2.2.3.2. Strategia indirectă

O cultură cu grad ridicat de dependență contextuală⁸, cum este cultura română, permite diferențe majore între structura de suprafață a interacțiunii și structura sa de adâncime⁹. Astfel, relația de prietenie dintre interlocutori și atitudinea consensuală implicită poate fi proiectată în structura de

⁸ În culturile cu grad ridicat de dependență contextuală, semnificația se bazează, în mare măsură, pe mecanisme ale implicitei, pe ancorarea puternică a semnificației literale în contextul de enunțare. Interpretarea depinde, în mare măsură, nu de conținutul propozițional, ci de elementele exterioare enunțului (interlocutori și relația dintre ei, istoria lor conversațională, situația de enunțare, elementele nonverbale etc.). Conceptul a fost teoretizat de Hall (1976).

⁹ Aici, prin structură de adâncime înțeleg ansamblul scopurilor, intențiilor, relațiilor, atitudinilor comunicative subiacente actelor de enunțare; prin structură de suprafață înțeleg mijloacele proprii-zise de marcare a acestora în planul enunțului.

suprafață prin mimarea conflictului și marcarea negocierii accesului la cuvânt prin mărcile specifice disocierii comunicative. Așa se întâmplă, de pildă, în dialogul următor dintre doi prieteni, care încearcă să rezolve împreună o problemă tehnică legată de calculator:

(12)

1. **B:** și dacă dai așa CE să-ntîmplă.
2. **A:** uite.
3. **B:** [și merge↑ sau nu merge.
4. **A:** [și din cauza asta↓ păi afișează /li/ zero unu și i_L# nu știu↓ ia încearcă.
5. **B:** CE-I aia /bios draiv/.
6. **A:** păi: ăsta.
7. **B:** bă prietene↓ CE naiba i-aicea. bag-o floapă acolo goală.
8. **A:** stai că AM un disc sistem.
9. **B:** nu-mi trebuie disc sistem mă↓ bag-o floapă goală.### ((**B** lucrează))
10. **A:** uite↓ ASta e.##
11. **B:** nu prea ai noroc.
12. **A:** păi de CE.
13. **B:** că nu merge.# (IVLRA: 93)

Actele de vorbire performate direct, neatenuat (engl. *bald on record*) și limbajul dur se înscriu printre strategiile impoliteții. În contextul dat însă, aceste forme de expresie au rolul de a accentua intimitatea discursivă, prin negarea temporară, mutual acceptată, a regulilor și convențiilor de interacțiune „politicoasă”. În mod similar se desfășoară și următorul dialog dintre un moderator TV și invitatul său: conflictul mimat de interlocutori este menit să producă spectacolul unei confruntări, cu scopul de a capta atenția telespectatorilor. Mimarea unui conflict verbal are funcția de a pune în evidență interlocutorul. Voi numi acest procedeu antifrază comunicativă:

(13)

1. **A:** o-ntreagă Epocă-nca:pe:↓ în volumul ă:sta_m-am gîndit ciTINdu-l↑ că și dumneaVOAStră-n fo:nd↓ SÎNteți într-un fel↓ vreți nu vreți↓ un personaj de E:pocă:↓
2. **B:** de MULT.
3. **A:** ((rîde))
4. **B:** <_R demult am devenit un <@ personaj [de epocă]>>.
2. **A:** [CE:: E:POCĂ↓ <_MARC personaju de e:pocă↑> doRI:N # tudoRAN. aCU:ma privindu-l de la dista:nță↑ de <_ PESTe ocea:n>↓ pentru că-n opzecișici:nci↓ ⊥ iată↓ să ne imagiNĂM că pu:blicul_din români: nu știe nimic despre doRI:n tudoRAN.
3. **B:** păi CHIAR NU știe.
4. **A:** <_Z chiar nu știe>?
5. **B:** <@ foarte bine>.
6. **A:** de CE [e bine. e
7. **B:** chiar nu știe [și e foarte bine
8. +**A:** [RĂ::U.
9. **B:** nu. (IVLRA: 233-234)

sau:

(14)

1. **A:** și CE meserii făceau părinții.
2. **B:** în afară de meseria de PĂRINȚI↑ <_Ză făcea:u făceau> [aceeași
3. **A:** [acuma cum ați spus dumneavoastră
4. **B:** ((rîde))
5. +**A:** <_Zdespre dizidență↓ o să spun și io↓ NU-I o meserie meseria [de părinte]>.
6. **B:** [e E O meserie. e foarte [dur
7. **A:** [de:LOC. (IVLRA: 235)

În concluzie, negocierea accesului la cuvânt în interacțiunile *ingroup* centrale se caracterizează prin acceptarea mutuală a libertăților mari pe care fiecare dintre interlocutori și le ia, semn al unui grad ridicat de partajare a teritoriului comunicativ; vocile individuale tind să constituie o voce de grup.

2.2. Filtrul puterii

În acord cu indicele ridicat al distanței față de putere în cultura română¹⁰, negocierea accesului la cuvânt este filtrată de relația de autoritate dintre interlocutori, în funcție de diverși parametri: relația ierarhică (șef – subaltern), poziția instituțională, poziția socială, vârsta, genul / sexul, nivelul cunoștințelor (vezi și Vasilescu 2007: 147 ș.u.). Deținătorul puterii este cel care controlează accesul la cuvânt: are tendința de a menține cuvântul pentru o perioadă mai lungă de timp, are intervenții relativ elaborate, își întrerupe interlocutorul, este cel care dă inferiorului semnale ale cedării cuvântului sau îl selectează pe acesta la cuvânt în mod explicit; își ia libertatea de a introduce teme în discurs, de a reveni asupra unor teme anterioare sau de a pune capăt temei curente. Accesul la cuvânt este negociat în virtutea statutului atribuit și interferează cu strategii ale impoliteții (Culpeper 1996; Kienpointner 1977), prin care superiorul poate aduce atingere imaginii pozitive sau negative a interlocutorului.

Deseori, în negocierea conflictuală a accesului la cuvânt, interlocutorii se sprijină pe diferențele de putere dintre ei, invocând: ierarhia („Atenție! Acum vorbesc eu, ca director! Când termin eu, o să vă dau dumneavoastră cuvântul!”), vârsta („Ai putea măcar să nu mă întrerupi, că sunt mai bătrână decât tine!”), genul („Te rog să mă respecti ca femeie și să nu mă întrerupi!”), informația („Să-mi spui când termini ca să pot vorbi și eu, chiar dacă nu știi așa multe ca tine...”), statutul („Aveți dumneavoastră mai multă școală ca mine, dar tot n-am să tac!”).

¹⁰ Distanța față de putere măsoară modul în care indivizii situați la baza piramidei sociale se raportează la membrii societății care dețin puterea, situați spre vârful piramidei. Indicele distanței față de putere este mare în cultura română; în mentalul colectiv, poziția de putere este legitim ocupată de membrii societății, percepuți ca având o serie de drepturi și privilegii care decurg din acest statut. Pentru cultura română, indicele distanței față de putere, PDI, a fost estimat la 90, ap. Hofstede, www.geert-hofstede.com/hofstede_dimensions.php, respectiv 70, ap. Adina Luca, 2005, markmedia.ro.

Factorii exteriori care impun raporturile de putere în cadrul discursului sunt însă negociabili de către interlocutori, care, trecând peste regulile culturale, pot neglija diferențele pentru a adopta un stil egalitarist de interacțiune.

2.2.1. Puterea ierarhică (șef – subaltern)

„Șeful are întotdeauna dreptate”, „Cu șeful nu te pui”, „Când vorbește șeful să-l ascuți cu atenție” sunt instrucțiuni culturale care verbalizează orientarea ierarhică a relațiilor discursive.

Următoarea interacțiune este un interviu pe care un reporter român (I.S.) îl ia președintelui României, în funcție la data înregistrării. În culturile occidentale și în cea americană, interviul cu un oficial este locul confruntării dintre puterea ierarhică a celui dintâi și puterea discursivă a reporterului. În cultura română însă, distanța mare față de putere tinde să neutralizeze confruntarea, așa după cum se poate observa în următoarea secvență de interviu:

(15)

1. **IS:** ion stănică↑ radio /frans enternasional/↑ ă: domnule președinte↑ o întrebare legată de # <_R o dezbatere pe care noi am avut-o ieri la ministerul de externe și în care s-a vorbit> FOARTE mult despre i:MAginea româniei și despre felul cum românia↑ ((inspiră)) ȘTIE ă: să să apară # în: întâliri internaționale↑ în manifestări: internaționale↑ într-o luMInă favorabilă↓ pornind de la această↑ de la această imagine↑ ă: vă pun o întrebare legată de # o # oarecare # ușoară dezamăGire↑ dacă vreți↑ care CIRculă în: MEDIile românești din: paris și din franța↑ ă: întrebarea e puțin delicată, <_R dar eu vă apreciez sinceritatea ↑ ne cunoaștem de foarte mulți ani> și <_J am mai discutat la întâlnirile# ă: organizate de societatea română>, #DECI de seminarul nostru↑ ă: ă: pentru_că_românia vrea să intre în uniunea_europeană are nevoie de sprijinul unor ȚĂRI care FAC parte din această uniune↓ ((inspiră)) iar # ÎN acest context SPRIJinul franței↑ avînd în vedere reLAțiile foarte vechi↑ ă: aproape IUBIrea↑ dacă vreți să spunem↑ ISTORică franco-română↑ sprijinul franței este foarte important↓ DECI↑ ă: pornind de la această idee, ă: PARISUL: în relațiile cu bucureștiul tre'i' să însemne FOARTE mult. ă: oamenii se întreabă DE CE ă: ă: la paris↑ unde există o tradiție: a numirii unor ambasadori #fie de mare calitate intelectuală↑ ă: FIE # a unor oameni cu VEchi state diplomatice↑ <_J ca să spun așa >↑ cu activitate internațională recunoscută↓ ă: DE CE la paris a fost numit un ambasador care NU are pe de o parte această aură intelectuală↑ SAU care nu are alții spun "domn'e dacă numea măcar unul FOARte tînăr și FOARte dinamic"↓ deci EU eu NU-L cunosc pe domnul gherman personal↓ <@ poate aici> # asta să spun #
2. **II:** vă aventurați în aprecieri
3. **IS:** sigur↑ sigur↑ deci↑ eu eu nu vă spun sentimentul meu↑ eu va spun că există o oareCARE dezamăgire a unor oameni care ă: avînd în vedere importanța parisului în relațiile cu românia↑ ((cineva tușește în sală)) ă: așteptau↑ știu eu↑ fie fie o mare [personalitate intelectuală
4. **II:** paleologu, paleologu cum era apreciat?
5. **IS:** ă: ca intelectual↑ foarte bine ((rîde)) ↓
6. **II:** ca ambasador↑ foarte prost↓
7. **IS:** <@deci↑ tocmai de_asta↑ tocmai de_asta vă pun această întrebare↑>
8. **II:** vreau să vă
9. **IS:** nu în numele meu↓ [dacă
10. **II:** de ce v-am întrebat de paleologu ?
11. **IS:** da_da_da.

12. **II:** eu cu domnul paleologu sunt în relații de respect reciproc↓ deși: ne-am situat pe #părți diferite ale ba:ricadei. SÎNtem ă: ă: din comuniTatea [spiRIȘtilor]↓
13. **IS:** da↓
14. **II:** deci am făcut liceul la spiru haret. ne-am cunoscut și înainte de optzeci și nouă↓ mergînd la niște reuniuni ale foștilor elevi și profesori <_ la spiru haret> ((inspiră)) și ă: personal: ă: cun să spun↑ cu înCREdere l-am numit ambasador↑ primul ambasador după revoluție. m-a dezamăgit toTAL↓ <_ are o anumită alioră de intelectual↓ vreau să: vă spun că din PUNCT de vedere al calității de intelectual↑ DOMnul ă: oLlivi: ghe:rman nu este CU NIMIC mai prejos, BA #aș spune# cu cîteva capete DEAsupra>. <_ domnul paleologu este un li:literat, un om cu un anumit taLENT în expunerea lucrurilor↑ să-l cunoașteți pe oliviu: gherman înainte de a face o apreciere>. este_un universitar de MAre prestigiu↑ fizician↑ om de știință↑ om de cultură:↑ cu LARGă deschidere intelectuală↑ cu o cultură muziCALĂ deosebită ↑ el a diriJAT filarmonica coru'↑ a diriJAT filarmonica de la cluj↓ cînd: era universitar la cluj↓ student și_ apoi↑ cadru_universitar. <_ eram director la editura_tehnică↑ atunci l-am cunoscut io prima dată> a fost traducătorul unei lucrĂRI ă: de refeRINță↓ fundamentale↑ din literatura americană în domeniul ă: de specialitate. ă: deci este un om de știință↓ ((cineva tușește în sală)) este un universiTAR de clasă# <_ și_a fost un om cu o poziție politică consecventă↓ și democratică>. a fost preșeDINtele seNAtului↓# a fost președintele ⊥ primul președinte↑ al ă: /pedesereului/ [deci]
15. **IS:** tocmai de asta am ⊥
16. **II:** <_ are# are toate virtuțile necesare↑ ȘI [INtelectuale și politice]↑
17. **IS:** da↓ da↓
18. **II:** pentru a fi un reprezentant demn al româniei la [paris.
19. **IS:** <_ perfect>↓
20. **II:** și l-am numit cu toată: [ă:
21. **IS:** tocmai↓ pentru că se știe că a fost numirea dumneavoastră↑ tocmai de-aia vă-ntrebam↑ pentru că <_ NU este> sentimentul meu↓ <_ nu-l cunosc>↓ dar există așa un# o # un ușor zvon care circulă și răspunsul dumneavoastră [este ⊥
22. **II:** <_ eu cred că e cel mai bun ambasador pe care l-a rumit l-a numit românia după decembrie o mie_nouă_sute_optzeci_și_nouă>.
23. **IS:** perfect ((rîde)).
24. **II:** <_ și ca ținută intelectuală și ca integritate: #>↓
25. **IS:** vă mulțumesc.
26. **II:** <_ din toate punctele de vedere>. (IVLRA: 150-151)

Supunerea discursivă a reporterului se manifestă printr-o presecvență extrem de lungă (1), menită să atenueze forța agresivă a unei întrebări incomode pentru președinte. În fapt, întrebarea nici nu este pusă, ci poate fi aproximată din aserțiunile lui IS: ea vizează criteriile de numire de către președinte a ambasadourilor români în străinătate, adesea criticate. IS nu își asumă întrebarea și are tendința de a accepta critica președintelui disculpându-se (replica 3), revine la elemente din presecvența 1 în replicile 3, 7, 9, 15, 21, își exprimă acordul formal cu președintele în replicile 11, 13, 17, 19, iar dezacordul îl marchează doar prin răs fără a-l verbaliza (replica 23), are o relativă incoerență verbală marcată de pauze frecvente, vocalizări ale pauzelor, recurge la răs și zâmbet ca atenuatori discursivi, are o intensitate vocală scăzută. În virtutea puterii ierarhice, I.I. își exercită puterea discursivă printr-o aserțiune cu valoare de contestare (replica 2), preluând conducerea interviului, prin inversarea rolurilor discursive, cu întrebarea din replica 4, contrazicându-și

interlocutorul într-o manieră emfatică (a se vedea antiteza și simetria dintre replicile 5 și 6). Deși reporterul ar trebui să fie cel care „dă cuvântul”, aici președintele își „ia singur cuvântul” (replica 2), își întrerupe interlocutorul fie suprapunându-se peste acesta (replicile 4, 10) și / sau ridicând tonul (replicile 16, 22, 24, 26). Deși nu este o diferență majoră în privința timpului cât vorbește fiecare dintre interlocutori, I.I. își domină interlocutorul prin eficiența comunicativă: conținutul informativ al replicilor sale anihilează presupuziția din întrebarea reporterului (criteriile de numire a ambasadorilor români în străinătate sunt proaste).

În concluzie, complexul puterii face ca vorbitorul aflat în poziție ierarhică inferioară să se autocenzureze atât în privința conținutului exprimat, cât și în privința rolului comunicativ asumat, al timpului cât vorbește și al libertății pe care și-o ia pentru a-și întrerupe interlocutorul.

2.2.2. Puterea instituțională

Poziția instituțională conferă putere discursivă în raport cu clienții / petenții: reprezentanții instituțiilor dețin controlul asupra cantității de informație, asupra direcției schimbului verbal și asupra accesului la cuvânt.

În dialogul următor, judecătorul de serviciu, care are sarcina de a răspunde la întrebările petenților și de a le oferi clarificări, interacționează din poziția de putere pe care i-o conferă instituția: fixează regulile de interacțiune invocând proceduri impersonale (replicile 2, 8), dă dreptul la cuvânt (replica 3), ironizează (replica 10, 12), controlează cantitatea de informație pe care o dă interlocutorului (replicile 14, 18) și pe care o acceptă de la acesta (replicile 8, 16):

(16)

1. **B:** bună ziua
2. **A:** bună ziua↓ o persoană vă rog.<_i CÎTE-O per[soană]>
3. **B:** [sîntem împreună.
4. **A:** dacă sunteți împreună↑ vă ascult.
5. **B:** domnu judecător↓ avem o problemă↑ ă: dînsa: ă: are transformare în legea /obzejdoi/↑ și am depus î: reexaminarea↓ astăzi.
6. **A:** așa.
7. **B:** ă: este nevoie să-i angajez avocat? pentru că↑
8. **A:** da'dumneavoastră CINE sînteți.
9. **B:** sînt# rudă cu ea.
10. **A:** așa↓ și dînsa nu poate vorbi singură?
11. **B:** je#<_j nu prea>
12. **A:** nu↑
13. **B:** nu se prea descurcă↓<_j nu știu ce să mai spun.>
14. **A:** <_j da da> eu știu ce să vă spun? <_R dumneaVOASTRĂ hotărîți dacă vă trebuie avocat sau nu>
15. **B:** aș putea să intru cu ea? dumneavoastră CE [ziceți]
16. **A:** [dumneavoastră NU
17. **B:** nu pot↓
18. **A:** pentru că nu aveți nici un fel de caliTATE
19. **B:** da. (IVLRA: 24)

În ansamblu, dialogul nu satisface nevoile comunicative ale lui B: B solicită un sfat, o îndrumare într-o situație limită, în raport cu care nu deține cunoștințele procedurale necesare, își exprimă îngrijorarea, dar A refuză să îi satisfacă tocmai aceste nevoi comunicative în termeni strict instituționali, nonempatic, opacizând informația prin invocarea, în mod circular, a procedurilor. Exercițarea puterii discursive de către A face ca B să nu își poată fructifica informațional dreptul la cuvânt presupus de situația de comunicare (interacțiune cu judecătorul de serviciu): întrebarea sa (replca 7) nu primește un răspuns explicit, ci unul (replca 14) care situează petentul în aceeași incertitudine de la începutul interacțiunii.

În concluzie, puterea instituțională limitează libertățile de negociere a contribuției comunicative.

2.2.3. Puterea conferită de statutul socio-profesional

Superioritatea statutului socio-profesional se manifestă ca putere discursivă, de pildă, în relația dintre medic și pacient. Medicul limitează interacțiunea cu pacientul la scopul strict al diagnosticării, într-o comunicare nonempatică, în care întrebările închise, scurte, precise nu-i permit interlocutorului elaborarea răspunsului și autodezvăluirea. În dialogul care urmează, A este medicul, C este pacientul, iar B, mama lui C, care o însoțește pe aceasta în cabinet:

(17)

1. **A:** oboseală musculară nemotivată de efort↓#ă: cîrcei se pun ade[sea-n mușchi?
2. **C:** [nu
3. **A:** se plimbă se mișcă se zbat mușchii pe tine-n di[verse
4. **C:** [nu.
5. **+A:** grupe musculare.#ă.: faci ceva mișcare?
6. **C:** da.
7. **A:** ce anume?
8. **C:** educație fizică
9. **A:** să știi că acolo mă gîndeam↓ acolo numai acolo te vedeam↓ da↑
10. **B:** <_j are voie↑>
11. **A:** ă↑
12. **B:** <_j are voie↑>
13. **A:** <_i eu nu zic că n-are voie> are. să nu facă forță↑ n-are voie să facă forță↓ da?
14. **B:** nu↓ nu face și nici [(xxx)
15. **A:** [nu nu nu nu nu
16. **B:** doamna doctor i-a spus să nu se ducă și totuși am lăsat-o
17. **A:** trebuie să facă mișcare. că face /carate/↓ asta-i [o: treaba ei
18. **B:** [(xxx)
19. **A:** ea și-a ales treaba asta↓ [da?
20. **B:** [da da' nu este nu face [efort c-a vorbit
21. **A:** [<_p nu> pentru o fată să știe să se autoa- să să intre-n în în studiu acestor mișcări de autoapărare este foarte bine↓ da? [(xxx)
22. **B:** [da și-a rezolvat cu INIMA↑ de_atunci [s-a rezolvat cu

23. **A:** [și:# de mișcare oricum ai nevoie că tu ți-ai ales li- linia asta pe mine nu mă deranjează eu te-ncurajez [pentru că
 24. **B:** [(xxx)
 25. **A:** ți-(ai trasat) o optică în sensu [ăsta↓ da?
 26. **B:** [foarte bine
 27. **A:** bun. ă::: spune-mi te ro:g:↓ pielea o simți uscată pe corp↑ în general↑
 28. **C:** nu
 29. **A:** coate:↑
 30. **C:** nu nu
 31. **A:** nu. ă::: somnu de noapte CUM este.
 32. **C:** foarte bun
 33. **A:** și te scoli_odihnită dimineața?
 34. **C:** da.
 35. **A:** CÎTE ore dormi pe noapte.
 36. **B:** se culcă la zece↓
 37. **A:** ai și tu măcar opt ore de somn?
 38. **B:** totdeauna o scol la șapte [(xxx) (IVLRA: 109-110)

Prin întreruperea interlocutorului (replicile 20-21-22-23-24-25), medicul (A) controlează accesul acestuia la cuvânt și impune direcția tematică. Pacientul manifestă reținere comunicativă: se supune informațional medicului, nu întrerupe, abandonează imediat cuvântul când intervine acesta. Suprapunerile provocate de pacient (B/C) sunt puțin numeroase, de scurtă durată și par mai degrabă rezultate dintr-o deficiență în semnalizarea cedării cuvântului de către medic sau din interpretarea defectuoasă a acestor semnale de către B/C, decât manifestarea unei atitudini comunicative constante, motivate de o atitudine egalitaristă în negocierea cuvântului.

În concluzie, asumarea inferiorității de statut socio-profesional în raport cu interlocutorul coincide cu asumarea inferiorității discursive și, implicit, cu autolimitarea libertăților de negociere a cuvântului.

2.2.4. Puterea conferită de gen

Cu un indice de masculinitate de 42 /39¹¹, cultura română are unele trăsături comune cu culturile masculine, altele cu culturile feminine. În ceea ce privește accesul la cuvânt, pare să confere putere discursivă bărbaților în raport cu femeile. Această regulă culturală tacită este verbalizată în diverse moduri: „Du-te și vorbește tu, că ești bărbat!”, „Lasă-l pe el să vorbească, nu te băga tu, femeie!”, „Te-ai băgat și tu în vorbă printre atâția bărbați!”, „Cuvântul unui bărbat atârnă mai greu”.

¹¹ Culturile masculine valorizează atributele masculine, precum forța, eroismul, competiția, banii, asertivitatea, în timp ce culturile feminine valorizează atributele feminine, precum frumusețea, bunătatea, empatia, armonia, generozitatea; de asemenea, în culturile masculine, rolurile sociale sunt clar delimitate pe criterii de gen, în timp ce, în culturile feminine, rolurile sociale interferează. Indicele de masculinitate estimat pentru cultura română este 42, ap. Hofstede, www.geert-hofstede.com/hofstede_dimensions.php sau 39, ap. Adina Luca, 2005, markmedia.ro.

De pildă, dialogul care urmează are loc între doi colegi de vârste apropiate și are ca temă întocmirea programului pentru un colocviu științific. B este de sex feminin, A este de sex masculin:

(18)

1. **B:** ă: uite
2. **A:** ia
3. **B:** astea [sînt
4. **A:** [uau↑ așa mulți sînt?
5. **B:** ăștia sînt. de fapt aia-i o tipă și mi-a dat și titlu↓
6. **A:** da↓
7. **B:** diana l*** asta a scris pentru: ea și pentru încă ăștia↓
8. **A:** mai mulți↓ [da↓
9. **B:** [și-a dat doar numele↓
10. **A:** fără titlu↑ fără [nimic?
11. **B:** [fără titlu fără rezumat fără nimic. știi↑
12. **A:** îhî↓ las' c-o să-i trimit eu un /meil/.
13. **B:** asta↓ liliana g*** a dat titlu și am impresia că mi-a dat și rezumat și asta la fel.
14. **A:** îhî↓ ## corina a*** ## e-nscrisă și la mine fata-asta da' nu cu titlu ăsta cu altu
15. **B:** da?
16. **A:** da.
17. (xxx)
18. **B:** și la mine: ((rîde))
19. **A:** <@politici> (IVLRA: 34)

Puterea discursivă pe care A o are asupra lui B rezultă din maniera în care fiecare dintre interlocutori își fructifică dreptul la cuvânt. Deși lungimea intervențiilor este aproximativ egală, femeia (B) este mai puțin precisă decât bărbatul (A); comparând replicile în perechi se observă că 1 conține o ezitare, dar nu și 2; 3 conține o afirmație vagă, 4 o cuantificare; 5 și 7 sunt analitice, în timp ce 6 și 8 sintetizează; 9 aproximează cu o formulă negativă, în timp ce 10 tinde să clarifice; 11 prezintă o stare de fapt, față de 12 care propune o soluție; 13 aduce o informație, 14 o completează; 15 solicită o confirmare, 16 oferă confirmarea; 18 face o constatare, comentată paraverbal (prin răs), 19 verbalizează comentariul și îl întărește prin zâmbet. Deși B pare să aibă mai multe informații, A demonstrează o utilizare mai eficientă a informației primite.

Într-un alt dialog, B (bărbat, 43 de ani) are putere asupra lui A (femeie, 28 de ani). În interacțiunea pe care o inițiază, scopul lui A este de a afla o informație, de a obține detalii și de a comenta decizia conducerii. A este la început ezitantă (1), apoi contestă ridicând tonul (3), solicită detalii (5), oferă argumente (7), face evaluări (9), exagerează (11). În ciuda strategiilor variate la care recurge A, B oferă vag informația (2) și refuză detaliile ori comentariile emoționale, prin replici repetitive, cu pauze lungi indicând reticență (6), printr-o selecție lexicală care impune distanță datorită caracterului formal (*nu se justifică*), în comparație cu termenii în care purtase discuția până în acel punct (*a rămas ca-n pom*). Prin acest comportament, B respinge scopurile comunicative ale lui A (de a afla detalii legate de decizia conducerii și de a le comenta) și o obligă

să abandoneze subtema; este ceea ce se întâmplă în replica 11, unde, după o pauză mai lungă, A introduce o nouă subtemă față de care B își arată interesul. Deși a avut acces la cuvânt, acesta a fost invalidat de B, care a blocat scopurile comunicative ale lui A.

(19)

1. **A:** (xxx) domnu' manole↑ # ce-a zis la ședință de # zilele libere↑ # de # douășpatru # treișunu decembrie?
2. **B:** a rămas ca-n pom # pînă la urmă ↓
3. **A:** <_i de ce ↓ c-a scris și-n ziar că e Lber ↓
4. **B:** (xxx)
5. **A:** (xxx) din concediu ↓ sau: așa # # < xx > deci n-a zis nimic pînă la urmă ↓
6. **B:** nu nu s- a hotărît # am discutat ↓ dar a rămas # # ↓
7. **A:** <_R să știm și noi să ne facem program > # #
8. **C:** (xxx)
9. **A:** e important da ↓ ## CĂ # pe treișunu ar fi chiar penibil să vii la servici ↓
10. **B:** da ↓ pe treișunu nu nu se justifică ↓
11. **A:** practic îți strică tot ↓ îți strică tot chefu știi de: # <_R petrecere de sărbătoare > # # # # știți că m-a sunat metCONU aseară↑
12. **B:** da↑ (IVLRA: 90)

Un studiu asupra interacțiunilor în magazinele bucureștene conduce la aceleași concluzii: clienții bărbați (de vârste diferite, în corpusul analizat) se situează în poziții dominante în raport cu vânzătoarele, așa după cum indică persoana a II-a singular a verbelor, pronumele *tu* sau *dumneata* în locul pronumelui de politețe *dumneavoastră*, imperativul (*dă-mi, pune-mi, adu-mi*) și intonația puternic injonctivă (Ciolac 2003: 173-174).

În concluzie, în prelungirea unei mentalități arhaice, bărbații par a fi cei care impun configurația de ansamblu a interacțiunii, iar femeile tind să accepte dominarea lor comunicativă, fără însă ca acest comportament discursiv să aibă statut de generalitate.

2.2.5. Puterea conferită de vârstă

În cultura română vârsta este un parametru important în negocierea accesului la cuvânt. Astfel, copiilor li se spune: „nu este frumos să întrerupi oamenii mari”, „nu ai voie să îi contrazici pe adulți”, „nu vorbi neîntrebat”, „taci tu, lasă-l pe el să spună că e mai mare decât tine”. Toate aceste instrucțiuni culturale sunt subsumate unui comportament cuviincios față de „cei mari”. Mai mult chiar, atunci când ceilalți parametri sunt egali, vârsta pare să inducă diferențe de putere; de pildă, între colegi adulți cu același statut social și ocupând aceeași poziție ierarhică, vârsta induce diferențe reflectate în mod evident în formulele de adresare.

În dialogul care urmează se constată o situație interesantă: deși între interlocutori există o diferență de putere instituțională (pe de o parte, plutonierul ca reprezentant al unei instituții, pe de altă parte, două persoane aflate în litigiu pentru pământ), vârsta inversează ierarhiile. Astfel, reclamanta de 60 de ani (B) și pârâtul de 70 de ani (D) interacționează tinzând să îl elimine din discuție pe plutonierul de 28 de ani (A), care încearcă să medieze conflictul:

(20)

1. **A:** [acuma: a:cuma:
2. **D:** [(xxx)
3. **A:** î: două posibilități. v-a_L vi le-a spus și dînsu. accepta[ți
4. **D:** la început [am spus
5. **A:** [deci a:vînd în vedere faptu_L <_R că așa făceam și cu cei cu pămîntu> au apucat deja să-și pună pã pãmînturile lor< <_R DAR au cãzut la_nțelegere_ntre ei <_{IM} da' domle avînd în vedere că deja țî-ai pus_acuma>>
6. **D:** [da
7. **A:** <_{IM} partea_as[ta>
8. **D:** [da
9. **+A:** <_{R/IM} și nu mai poți să pui nimic< ia tu recolta.>
10. **D:** da
11. **B:** e [proprietatea noastră
12. **A:** [așa< înțelegeți↑
13. **+B:** [<_P și n-aveți ce să căutați>
14. **A:** [deci eu știu da'< mă ascultați↑ eu știu că e proprietatea_dumnevoastră
15. **B:** <_P ei nu:>
16. **A:** deci mă ascultați un pic↑ eu vă eu vă spun că ASTA este conflictu< de fapt.
17. **D:** da.
18. **A:** deci c cu ce e-n legătură_cu cu pãmîntu_ăla. că pãmîntu e_al dumnevoastră< asta-i clar.
19. **E:** <_P pãi [da.>
20. **A:** [<_R dînșii n-au nici o pretenție asupra pãmîntu[lui>
21. **D:** [da.
22. **A:** <_R au greșit și și-au recunos[cut greșeala>
23. **B:** [numai::: pãi (xxx)
24. **A:** <_R acuma avînd în vedere bunu[rile.>
25. **D:** [da' am recunoscut-o de la început dacă (xx[x)
26. **A:** [deci acum avînd în vedere bunurile.
27. **D:** [da
28. **A:** [deci oriunde< și dacă eu mă duc într-o clădire și am investit ceva în ea< ă proprietaru< poate fi obligat< <_R deci chiar dacă e propri[etar>=
29. **D:** =[<_P să-l despăgubești cu ceva>
30. **A:** e obligat să-l despăgubești pe celălalt.# o: mică parte< avînd în vedere cît a invest[it
31. **B:** [da'< dacă am fost de acord cînd a venit să investească< da' dacă n-am fost [s-a băgat
32. **A:** [nu există de acord pentru că< <_R deci cînd apar din cauza erorilor astea: [de:: măsurători>
33. **D:** [da da da da
34. **B:** nu e eroare< el știa.
35. **A:** da' N-AVEți nici o graniță doamnă< nu a[veți pari ↓
36. **B:** [CUM SĂ nu.
37. **A:** nu aveți nimica
38. **B:** CUM să nu.
39. **A:** deci v-a stabilit domnu primar.
40. **D:** a:cuma s-a stabilit
41. **B:** și știa
42. **C:** [și știa dinainte
43. **A:** [ați făcut dumnevoastră măsură[toarea?

44. **B:** [da da' de CE n-a venit↓ CUM [să nu↓
 45. **A:** [dacă ați făcut măsurătoarea UNDE ați pus [limita
 46. **B:** [scrie-n act.
 47. **A:** ați pus [limită?
 48. **B:** [scrie-n act.
 49. **A:** <_R nu scrie-n act↓ că_acolo scrie doamnă>#
 50. **B:** păi da' (xxx)
 51. **A:** <_R acolo scrie-n metri da' nu dumneavoastră↓ da' nu faceți decît_în urma unei măsurători se stabi[lește o_limită>
 52. **B:** [eu nu mai zic nimica lă[sați.
 53. **A:** [să aveți un:: un punct de reper. ați avut vrun punct de reper? (IVLRA: 105-106)

B și D își continuă conflictul, ignorând sau minimalizând intervențiile lui A. Astfel, când D își exprimă acordul cu A (replicile 6, 8, 10, 17, 21, 27, 33), o face pentru a prelua afirmațiile acestuia din urmă și a le îndrepta împotriva lui B; alteori, D face completări pentru a da mai multă forță argumentelor oferite de A (replicile 4, 25, 29, 40). La rândul lui, B îl ignoră pe A, adresându-i-se lui D (replicile 11, 13), sau îl contestă ori corectează pe A (ca în replicile 15, 23, 31, 34, 36, 38, 41, 44, 50) și încearcă să își impună punctul de vedere în fața acestuia, prin repetiții (*știa, cum să nu*, în 36, 38, 41, 44; *scrie-n act*, în replicile 46, 48) sau prin refuzul de a continua discuția, adică prin tăcere conflictuală (replica 52). În aceste condiții, A se străduiește să obțină accesul la cuvânt adresându-se direct interlocutorilor (replicile 14, 16), modificând tempoul vorbirii (20, 22, 24, 28, 32, 49, 51) sau suprapunându-se la cuvânt cu interlocutorii. Cu toate acestea, intervențiile lui sunt în permanență întrerupte de interlocutori, astfel încât A nu își poate expune punctul de vedere decât fragmentar și incomplet, trecând de la o subtemă la alta, așa cum este condus de intervențiile lui D și B: de la alternativele de rezolvare a conflictului (replicile 1-3-5-7-9), la dreptul de proprietate (14-16-20), la drepturile lui D asupra bunurilor de pe teren (24-26-28-30), la eroarea cu cauză obiectivă (replicile 22-32-35-37-39-45-47-49-51-53); atunci când reușește să mențină cuvântul pentru o perioadă mai lungă de timp, discursul lui e incoerent, cu pauze, false începuturi, ezitări și autoîntreruperi (replicile 5, 51). Eforturile comunicative ale interlocutorului mai tânăr se canalizează spre obținerea dreptului la cuvânt, a egalității discursive cu interlocutorii în vârstă. Același tratament comunicativ îl au și ceilalți interlocutori tineri (C și E), care, în economia celor 53 de replici, intervin câte o dată fiecare, cu contribuții de susținere scurte, suprapuse peste vorbirea altcuiva, nesemnificative în plan informațional și neluate în seamă de ceilalți.

În concluzie, vârsta rămâne un parametru puternic într-o cultură care valorizează bătrânii („Cine nu are bătrâni să-și cumpere”), chiar dacă tendința actuală este spre egalizarea discursivă a interlocutorilor. Interlocutorii în vârstă îi pot domina pe cei tineri în privința accesului la cuvânt.

2.2.6. Puterea conferită de informație

Interlocutorii care se percep în poziție informațională slabă tind să egalizeze raportul de putere cu interlocutorii, solicitându-le informații, încurajându-i să mențină cuvântul pentru a le oferi cât mai

multe detalii. Mai multe metaenunțuri par să indice acest tip de comportament: „s-a dus să știricească”, „l-a tras de limbă”, „îl iscodește”.

În situații de inegalitate în plan informațional, vorbitorul care solicită informații se subordonează interlocutorului, lăsându-l pe acesta să vorbească atâta vreme cât îi oferă informații și explicații relevante. Replica vorbitorului în poziție de putere este mai lungă, iar numărul întreruperilor și al suprapunerilor este mic, ca în dialogul următor, în care A (replica 2) îi cere lui B lămuriri în legătură cu forma de prezentare a unui articol științific:

(21)

1. **B:** trebuie scris pe coloane↑
2. **A:** CE-i aia spre exemplu.
3. **B:** eu fac coloanele din calcula[tor. aleg textul↓
4. **A:** [da' cum adică să scriu pe coloane↑
5. **B:** pe coloane este AȘA ((arată))
6. **A:** am văzut eu niște reviste scrise așa↓
7. **B:** asta ar însemna că se scrie tot textul în mod normal↓ se selectează și la↓
8. **A:** (xxx) aici zice?
9. **B:** nu# nu. există o căsuță↓ se apasă pe ea și apare <_{IM} câte coloane vrei?> <_R una două trei patru cinci> și-ți alegi două și-ți pune direct textul pe două coloane.
10. **A:** ești sigur că-i așa de simplu?
11. **B:** eu așa FAC. nu-mi dau seama ce-nseamnă astea. (IVLRA: 69-70)

Fiecare vorbitor epuizează informația pe care vrea să o transmită într-o singură replică, iar suprapunerile par mai degrabă rezultatul anxietății comunicative provocate de incertitudinea celui care caută informație (ca în replicile 4-5 de mai sus).

Uneori, în situații de examen, unii profesori, în afară de a-i solicita examenatului informație, tind să îi și ofere detalii, explicații, ca formă de manifestare a autorității științifice în fața acestuia.

În concluzie, superioritatea informațională a interlocutorului este fructificată în sensul egalizării raportului de putere.

2.3. Filtrul armoniei

Accesul la cuvânt – preluarea, menținerea sau cedarea cuvântului – conține o amenințare latentă pentru imaginea pozitivă sau negativă a interlocutorului. Într-o cultură predominant feminină¹², cum este cultura română, interlocutorii sunt preocupați să mențină armonia socială prin tatonarea prudentă a relației și minimalizarea atacurilor reciproce la imaginea publică. Astfel, activitatea de negociere a alternanței la cuvânt devine parte a activităților de negociere a imaginii publice, prin strategii duale, ambivalente.

¹² Vezi nota 11 *supra*.

2.3.1. Schimbarea vorbitorului curent prin cedarea cuvântului

Cea mai frecventă strategie de schimbare a vorbitorului curent este cedarea cuvântului. Prin diverse mijloace nonverbale, vorbitorul curent îi semnaleză ascultătorului disponibilitatea de a-i ceda cuvântul: prin lungirea vocalelor, prin intonațiile ascendente, care invită la completări / comentarii și prin intonațiile descendente, se pare mai numeroase, care anunță disponibilitatea de retragere discursivă în favoarea interlocutorului. Acuratețea cu care indivizii decodează semnalele nonverbale și implicaturile conversaționale explică, în parte, suprapunerile puține, pe durate minime, în porțiunile slab încărcate informațional; ascultătorul intervine rapid, de îndată ce primește semnalele invitației la cuvânt sau imediat ce deduce semnificația intenționată de vorbitor, ca în dialogul următor:

(22)

1. **A:** [păi și-acum e târziu [să:↑
2. **B:** [nu↓ da' trebuie neapărat să # să se ducă domnișoara acolo sau↓
3. **A:** eu nu cunosc pe nimeni la inspectorat și: (IVLRA: 35)

În concluzie, accesul la cuvânt se negociază rapid și se concretizează în configurații în care vorbitorul și interlocutorul schimbă frecvent rolurile discursive.

2.3.2. Selectarea atenuată la cuvânt a interlocutorului

Deoarece semnalele de selectare a interlocutorului pot fi interpretate ca impunere a unei obligații comunicative, deci ca o invadare a spațiului personal, vorbitorul curent poate recurge la strategii de atenuare: întrebări cu forță interogativă scăzută (întrebări indirecte, cu structură declarativă sau exclamativă, întrebări de confirmare, întrebări „tag” – *nu-i așa*), întrebări atenuate prin negație (*Nu crezi că...*), condițional, modalizatori (*Oare n-ar fi bine să...*), presecvențe. Toate aceste strategii impun interlocutorului mai puține obligații comunicative. Cel mai adesea, vorbitorii recurg la astfel de strategii în situații discursive asimetrice sub aspectul ierarhiei și al distanței sociale (*vezi supra 2.1.*), când gradul de cunoaștere dintre interlocutori este mic sau când solicitările formulate interlocutorului sunt percepute ca relativ mari.

În pasajul următor, extras dintr-o conferință de presă la Palatul Cotroceni, atât relația ierarhică dintre interlocutori (președintele în funcție al României și un reporter), cât și întrebarea incomodă pusă de reporter sunt contrabalansate de strategii ale politeții negative și pozitive:

(23)

1. **GL:** sînt gheorghe [luțu de la /seemfebe /radio /monreal/ # și # ((zgomot de fond)) vă rugăm mai întîi↑ să credeți: în: sinceritatea noastră↑ în sinceritatea doRINței de a # crea un lobi favorabil româniei_<_j dar pentru acest lucru>↑ [evident↑ ((zgomot de fond)) avem nevoie de argumente serioase↓ puternice↓ solide↓ ă: există: IDEea care se vehiculează↑ că în jurul președintelui româniei este o nebuloasă în ceea ce privește IdentiTatea președintelui↓ personalitatea președintelui. ați fost ă: ateu convins↓ ați fost ANti mihai întîi # afirMAT prin fapte↓ ieșiți acum în piața publică↑ flancat # de cruce și de coroană↑ adică de: prea_sfinția sa și de: [majestatea_sa. ((zgomot de fond))

SIgur că o faceți↓ ați mai avut asemenea intervenții↓ și: deSIgur că ați avut posibilitatea↓ prilejul să răspundeți la asemenea intervenții↓ și deSIgur că o faceți în numele în numele unei reconcilieri naționale↓ și-o-nțelegem. dar↑ diaLECTic vorbind↓ așa cum: am învățat și: dumneavoastră: și noi↑ care am făcut școala în românia↑# se poate crede în sicern- sincerITatea↑ în temeiniCIA↑ în trăiniCIA unei REconcilieri naționale înainte de a se # desăvârși Actul [de justiție socială? mulțumesc. ((cineva tușește în sală))

2. **II:** <_R da' CE-nțelegeți prin act de justiție_socială>.
3. **GL:** <_j adică au fost victime în țara asta↓>
4. **II:** [da. ((zgomot de fond))
5. **GL:** și responsabilii # n-au dat Nimănu↓ [Niciodată↓ nici o socoteală. ((zgomot de fond))
6. **II:** da↓ ((își drege vocea)) îm^L să-ncep chiar cu: întrebările dumneavoastră. n-am fost niciodată ateu. prin ateu se înțelege un militant ÎMPOTRIVA religiei. io n-am pledat împoTRIVA religiei vreodată. <_i am RESpectat todeauna↑ nu_nu dați-mi voie să # vă spun acuma↑>
7. **GL:** o imagine, asta a fost # tot ce-am crezut.
8. **II:** î: <_i eu nu vorbesc de imagine↓ eu vă răspund [pă fondu: chestiunii↑> (IVLRA: 147-148)

Reporterul recurge la o presecvență extrem de lungă (replica 1), în care îl asigură pe președinte de atitudinea sa pozitivă, îl flatează, își declară cu insistență sinceritatea, demonstrează o bună cunoaștere a interlocutorului, recurge la strategia autoincluderii în grup („noi”), folosește modalizatori de certitudine pentru a enfatiza aprecierea față de interlocutor, recurge la cvasisinonime pentru a diminua forța unor termeni care atacă imaginea pozitivă a interlocutorului.

În dialogul următor, B dorește să afle de la A condițiile în care se poate obține decontarea participării la o conferință științifică. În prima parte a dialogului, se observă cum B tatonează disponibilitatea lui A de a da informația dorită, iar în partea a doua, se constată schimbarea rapidă a strategiei comunicative prin formularea directă a unor întrebări precise:

(24)

1. **B:** [...] # știi ce voiam să te mai întreb?
2. **A:** da.
3. **B:** că mi-am adus aminte.
4. **A:** zi-mi.
5. **B:** cică vouă la timișoara ziceați ceva de decontare↑
6. **A:** ă: da ne-a decontat.
7. **B:** CINE. timișoara?
8. **A:** timișoara. da.
9. **B:** CE v-a decontat.
10. **A:** transportu. trenu↓ avionu↓ cu ce-au venit
11. **B:** o mai fi valabil?
12. **A:** te duci la asta acum în oc[tombrie?
13. **B:** [da (IVLRA: 38)

Recurgând la strategii ale politeții negative, B nu formulează direct o întrebare legată de condițiile de decontare a participării: prefațează secvența printr-un enunț cu funcție metadiscursivă (replica 1), diminuează forța întrebării sugerând că aceasta nu ar fi importantă în economia schimbului verbal (replica 3), formulează indirect întrebarea printr-un enunț cu structură declarativă (replica

5), pe care, suplimentar, îl atenuază printr-un modalizator (*cică*) și prin aproximare (*ziceați ceva*), precum și prin ezitarea materializată într-o structură anacolitică. Replica 6 este precisă, scurtă și îi dă lui B ocazia să se adapteze acestui stil comunicativ; apoi B continuă cu întrebări scurte, precise (replicile 7, 9), pentru a primi răspunsuri exacte.

În concluzie, pentru păstrarea armoniei sociale, interlocutorii recurg la strategii duale de negociere a imaginii publice: tatonează, prin strategii ale politeții pozitive și negative, disponibilitatea reciprocă de a partaja spațiul discursiv.

2.3.3. Autoselectarea la cuvânt pentru salvarea interlocutorului

Când vorbitorul curent semnalează că ar avea o dificultate comunicativă, interlocutorul preia empatic cuvântul pentru a-și ajuta interlocutorul să evite o eventuală deteriorare a imaginii publice. Mărcile discursive ale dificultăților comunicative pot fi nonverbale (privire insistentă, îndreptarea corpului și a capului spre interlocutor, menținerea poziției de interacțiune, ca în exemplul imediat următor), paraverbale (pauza prelungită, lungirea vocalei, vocalizarea pauzei) sau verbale (repetarea cuvântului sau a unei silabe, metaenunțuri de tipul „cum se numește...” etc.).

În dialogul de mai jos, de pildă, B semnalează o problemă (a se vedea indicația dată în paranteză în dreptul replicii 3), pe care A o sesizează, acordându-i lui B sprijin comunicativ (replica 4):

(25)

1. **B:** mă duc pe jos că oricum mă opresc în piață
2. **A:** las' că-i foarte cald
3. **B:** da mă↓ e-ngrozitor. ((B stă pe loc, ca și cum ar mai vrea să stea de vorbă))
4. **A:** e totul bine sau CE
5. **B:** da. m-au pus ăștia să fac o prezentare↓ propunerea lucrării↓ [știi↑ (IVLRA: 37-38)

Mai jos, B se autoselectează la cuvânt în momentul în care A pare să aibă dificultăți în argumentare (cauzala argumentativă este neterminată, urmată de o pauză semnificativă și de lungirea vocalei); suprapunerea este rezultatul vitezei cu care B reacționează pentru a minimaliza stagnarea survenită:

(26)

1. **A:** las' că e bine pentru că:# # am și [eu o:
2. **B:** [da' trebuie în română↓ prezentarea↑ o facem în română? (IVLRA: 38)

Într-o altă situație de comunicare, suprapunerea vorbitorilor ilustrează reacția de susținere a lui B într-un moment în care A nu își găsește cuvintele, pare să aibă un lapsus (așa cum indică lungirea vocalei în replica 1):

(27)

1. **A:** de la bucurești sînt mai multe și o iau pe:: [craiova.
2. **B:** [craiova. (IVLRA: 38)

La fel se întâmplă în interacțiunea următoare, unde E (prin replica 2) corectează bâlbâiala lui B din replica 1 (a se vedea pauza și repetarea silabei):

(28)

1. **B:** io vă spun ALTĂ chestie. io sînt bugeTAR↓ și TOT nu iau bani. adică: lucrez în mi:ni:sterul să:-sănătății. și n-am luat banii dă trei luni. ori dumneastră vă oprește la: toți acel cease↓ cu toate că mi-l ia și mie. deci io n-am luat banii din# iu- iul-
2. **E:** iulie
3. **B:** iu- iu- Iulie. (IVLRA: 29)

iar B intervine pentru a atenua nesiguranța comunicativă a lui A, semnalizată prin false începuturi:

(29)

1. **+B:** vine nenorocirea↓ îl iei d-acolo↓ și-l dai pe trotuar.
2. **+A:** ei au:⊥ pentru: bătrîni au⊥ (IVLRA: 30)

Într-un alt dialog, stagnarea tematică din replica 1 (marcată prin presecvența *păi d-asta* urmată de reluarea unei informații anterioare, precum și nefinalizarea replicii) este un indiciu pentru A, care intervine și formulează o concluzie (replica 2), încheind astfel subtema devenită neofertantă pentru B:

(30)

1. **B:** păi d-asta. pe timp de noapte găsisem un accelerat cu mers de rapid da':
2. **A:** nu. vorbește și cu [ei↓
3. **B:** [da (IVLRA: 39)

În mod similar, în interacțiunea de mai jos, intonația descendentă și repetiția din replica 1 îi semnalizează lui A momentul în care preluarea cuvântului este oportună pentru clarificarea semnificației sau pentru deschiderea unei noi direcții tematice:

(31)

1. **B:** da↓ dar îtuNE::ric. nu e: ↑ deci nu e SAT↑ cîmp cîmp cîmp↓
2. **A:** o șosea: în [cîmp (IVLRA: 46)

În concluzie, în situații determinate, semnalate de vorbitorul curent, preluarea cuvântului se înscrie printre strategiile de negociere a imaginii publice.

2.3.4. Menținerea cuvântului pentru evitarea tăcerii

Cultura română cultivă cuvântul și evită tăcerea, pe care vorbitorii o interiorizează ca amenințare, incertitudine, anxietate. De aceea, ritmul vorbirii este relativ rapid¹³, cu goluri (engl. *gaps*) de scurtă durată la schimbarea vorbitorului curent și cu discontinuități (engl. *lapses*) puține, provocate

¹³ Neglijăm aici diferențele regionale.

de neînțelegeri la preluarea cuvântului. Când, din diverse motive, interlocutorul nu preia cuvântul, în ciuda semnalelor primite, vorbitorul curent tinde să repare disfuncția continuând el însuși vorbirea. În dialogul de mai jos, pauza făcută de A în replica (1) nu este fructificată de B pentru a lua cuvântul; de aceea, A își continuă intervenția printr-un adaos (*întrebați când ajungeți acolo*) și apoi prin introducerea unei noi subteme (*am înțeles că merge și răzvan*). Contribuția noninformativă a lui B, care pare să blocheze schimbul verbal, este neutralizată de A în replica 3, prin repetarea informației din replica 1, iar după o pauză mai lungă (# #), prin amplificarea replicii cu vorbirea directă, proiectată într-un cadru comunicativ potențial:

(32)

1. **A:** nu scria.# întrebați când ajungeți acolo. am înțeles că merge și răzvan↓ și doamna:# c***
2. **B:** da↑
-
3. **A:** și răzvan↓ și doamna c***↓ # # măcar sînteți acolo și spuneți <_{IM} a venit grupu din ploiești>
4. **B:** da↓ da↓ (IVLRA: 38-39)

Un comportament comunicativ similar apare și în următorul dialog, în care pasivitatea comunicativă a lui B este suplinită de A prin repetiții, reveniri de tip sinonimic, lungiri de vocale și pauze mai lungi sau mai scurte, schimbarea temei (ca în 1), pauze, abandonarea enunțului, mixajul între vorbirea indirectă liberă și vorbirea directă (ca în 2):

(33)

1. **A:** practic îți strică tot ↓ îți strică tot cheful știi de: # <_R petrecere de sărbătoare > # # # # # știți că m-a sunat metCONU aseară↑
2. **B:** da↑
3. **A:** îhî # și: o juma de oră m-a ținut la telefon ↓### și:↑ # ca să întrebe: # <_R ce-am mai făcut noi cu dosaru lor > și zic din câte știu # EU↑ foarte sinceră le-am spus # zic <_F o să-l dăm la avocați >. (IVLRA: 90)

Lipsa parțială de coeziune din replicile lui A pare să fie rezultatul anxietății comunicative prin care trece acesta când percepe ca amenințare discursivă golul comunicativ creat de nonintervenția lui B.

Alteori, golul comunicativ creat la schimbarea vorbitorului curent este umplut de semnalele fatice:

(34)

1. **B:** vai: îi costă de-o usucă și acum nici nu treb' s-o îmbălsămeze că e frig și: la noi în bloc a murit unu': ↓
2. **A:** CIN_ a murit #
3. **B:** ((oftat)) ă <_L nu știu mamă↓ eu nu-l cunosc↓ are doi băieți ↓ # la etaju' unu: ↑
4. **A:** a↓
5. **B:** patrușapte de ani↓
6. **A:** o săracu: ↓ (IVLRA: 184)

În concluzie, când interlocutorul selectat nu preia cuvântul, menținerea cuvântului de către interlocutorul curent poate fi o strategie de reducere a anxietății comunicative.

2.3.5. Semnalele fatice ca pseudoreplici evidențiind relația de grup

Funcția de bază a semnalelor fatice (engl. *back-channels*) este de a-i semnala vorbitorului curent că este ascultat și lăsat să își continue intervenția (Vasilescu 2007: 185 ș.u.). În cultura română, semnalele fatice sunt variate sub aspect lexical și structural, mergând de la vocalizări ale pauzelor (*mmm, mhhh*), la interjecții (*oo!, aha!*), lexeme (*normal!, sigur!, da-da-da!*) și enunțuri minimale (*asta nu mai vorbim*), până la secvențe mai complexe, cum ar fi secvențe în ecou (replicile 3 și 5):

(35)

1. A: [CE vă sperie.
2. C: mie nu mi-e teamă de nimic>.
3. A: nu va e teamă de nimic.
4. C: de un singur lucru
5. A: <_F nu vă e teamă de nimic>. (IVLRA: 205)

reformulări ale replicii interlocutorului:

(36)

1. A: vai::↓ da' ce BUN e↑
2. B: plăcut↓ nu? (IVLRA: 54)

sau comentarii la ideea exprimată de acesta (replica 3):

(37)

1. A: ați văzut↑ ăla de pe prima pagină l-o făcut varză↓
2. B: da' și p-al meu uite↓ în a doua îmi începe materialu de la jumătate# de n-are nici un sens.
3. A: nu-s normali.
4. B: și dă poza cu p*** la materialu cu b*** și spune (xxx) explicație la poze și NICĂIERI nu scrie de chesti-asta-n text↓ în[telegi↑ (IVLRA: 121)

Alteori, interlocutorul recurge la pseudoreplici constând în reflectarea unor elemente din replica vorbitorului curent prin reluare / reformulare / sinteză:

(38)

1. A: este o femeie mai simplă↑ și: problemele nu au fost la modul acesta de: o↓ complicații psihologice. pe cînd aici↑ la paisprezece ani↓ că exact cam atunci au început discuțiile↑ eu am început să am O oarecare personalitate↓ nu mă mai îmbrăcam la fel cum îmi spunea mama↓ nu mă mai pieptănam↑ aceeași pieptănătură pînă la cinsprezece ani am fost tunsă băiețește↓ nu puteam dacă-mi făceam o cărare↑ nu:↓ păru dat peste cap↑ că AȘA era bine și AȘA trebuia↓ și: i-adevărat că au fost ȘI alte condiții↓ am fost pînă la↓ în clasa a opta↑ opt ani de zile↑ am fost la internat. și dintr-odată↑ î: acolo a fost alt mediu. poate ȘI (xxx) că [eu reușisem

2. **B:** [te-ai emancipat puțin↓
3. **A:** emanciparea a fost MULT mai târzie. știți cum↑ eu reușe-┘ mă cunosc ATÎT de bine și am avut ATÎTA timp și ATÎTA::┘ să mă cunosc și să vorbesc cu mine însămi↑ încît↓ ca și cum aș vorbi de o ALTĂ persoană↓ reușesc să mă: să m-analizez FOARte bine↓ și cele bune și cele rele că <@ slavă domnului↑ nu ducem lipsă.> am fost un copil FOARte timid↓ și prieteni NU_ am avut pînă în clasa a noua a fost PRIma mea prietenă. în internat întotdea[una poate
4. **B:** [și erai singuRAtică așa:↑ cum CUM erai la școală.
5. **A:** foarte singuratică [...] (IVLRA: 51)

În afară de varietatea lexicală și structurală a semnalelor de recepție, se remarcă și diversitatea lor funcțională: oferă interlocutorului asigurarea că este lăsat să vorbească fără a-i fi invadat spațiul comunicativ, semnalizează interesul interlocutorului pentru vorbitorul curent, acreditează circulația eficientă a informației între interlocutori (recunoașterea intențiilor comunicative ale vorbitorului curent, înțelegerea conținutului etc.), indică procese cognitive prin care ascultătorul evaluează contribuția discursivă a vorbitorului, semnalează procese afective care însoțesc procesarea informației de către interlocutor.

În conversația românilor, semnalele fatice sunt plasate spre sfârșitul unei unități intonaționale și de semnificație, suprapuse, în mică măsură, cu replica vorbitorului curent. Se combină adesea cu elemente paraverbale și nonverbale, care le influențează semnificația. Reflectă diverse variabile ale relației de comunicare (simetrie / asimetrie discursivă, formal / informal) (Vasilescu 2007: 185 ș.u.).

În concluzie, semnalele fatice au statutul unor pseudoreplici, care subliniază relația de grup și poziționarea în interiorul spațiului comunicativ partajat.

2.3.6. Râsul / Zâmbetul ca strategii de armonizare a relațiilor intradiscursive

Singure sau însoțind elemente verbale, râsul și zâmbetul au rol în armonizarea relațiilor intradiscursive.

În unele contexte, râsul / zâmbetul augmentează acordul, colaborarea dintre interlocutori, emoțiile împărtășite. În dialogul următor, râsul lui B (replica 3) nu se raportează direct la conținutul exprimat de A prin performarea actelor de vorbire din replica 2, ci validează punctul de vedere exprimat global de interlocutor („situație hilară creată prin inconsecvență”).

(39)

1. **B:** da' asta are niște condiții aici.
2. **A:** știu mă↓ și să știi că sînt niște chestii care se bat cap în cap <┘ mi-a zis cineva care se pricepe> că zice că dă o indicație pentru nu știu ce într-un loc și pe urmă o cam anulează în ALT loc.
3. **B:** ((rîde)) (IVLR: 69)

La examen, intervenția profesorului (C), prin conținutul său și prin zâmbetul atașat, îl susține comunicativ pe student (D), într-un moment în care acesta din urmă nu reușește să exprime clar semnificația pe care o intenționează:

(40)

1. D: o idee de:## și de hrană↑ și de umflat↑ și de::
2. C: aha↓ de: și de formă↓ [așa↓
3. D: [da_ da_ da.
4. +C: <@ mai rotundă cumva↓>
5. D: da. (IVLRA: 98-99)

Într-un alt dialog, râsul lui B, simetric celui al lui A, marchează consonanța afectivă dintre interlocutori:

(41)

1. B: [vă descălțați frumos↑ vă puneți tălpile pă ea↑ la început poate [o să fie
2. A: [nu
3. +B: un pic gîdilicios sau neplăcut. da' să vedeți AStă ce e.
4. A: ((zgomotul aparatului)) m: ((rîde))
5. B: ((rîde))
6. D: îi trebuie pentru masaj punctual.
7. A: vai::↓ da' ce BUN e↑
8. B: plăcut↓ nu? (IVLRA: 54)

În schimb, în replica 1 din dialogul următor există un contrast evident între conținutul propozițional și zâmbetul atașat acestuia, intenționat de vorbitor ca modalitate de protejare emoțională a interlocutorului:

(42)

1. B: am_făcut_un <_ hemaTOM>. sînt <_ NEA:gră-n juru gîtului↓> <_ în <_ rest↑ e_ bine>>↓ n-am infecție↑ n-am nimic am luat antibio:tice↑ am terminat azinoapte:↑ și [mîine mă duc-
2. A: [<_ luni scoți firele?
3. B: <_ Ă>? no::↓
4. A: luni scoți firele?
5. B: nu_nu_nu nu. a zis că:: luni MARȚI↓ cel mai devreme. (IVLRA: 170)

În alte contexte, râsul și zâmbetul funcționează ca atenuatori discursivi, ca modalități de salvare a imaginii amenințate a unuia dintre interlocutori. Secvența următoare survine afirmației pe care o face B, conform căreia copiii fac exact ceea ce văd în familie; B exemplifică această afirmație cu situația particulară a fetiței din tren, care își coafa mama în acel moment (în dialog, C); remarca, probabil percepută de mamă ca un atac la imaginea sa negativă (prin invadarea spațiului personal), dar și pozitivă (prin dezacordul implicat de vorbitor față de aceste comportamente), declanșează din partea ei o mișcare defensivă în replicile (1-3-5-7), pentru a se apăra de insistența cu care A își susține punctul de vedere.

(43)

1. C: da:↓ dar ea este:⊥ cum să spun↑ ă⊥ ei îi place foarte mult să umble în părul altuia în general [femeile cu părul lung la NEbunie↓

2. A: [_p în general TOȚI sînt așa>.
3. +C: dar ei să NU-I umbli-n păr↓ [să nu stai
4. A: [_{p,R} de ce>?
5. +C: s-o împopoțonezi↓ [nu-i place.
6. B: [TOȚI sînt așa.
7. C: da' ea să facă la alții [s-a învățat singură
8. B: [_p TOȚI sînt așa>
9. A: se face coafeză ((rîde)) (IVLRA: 30)

În acest context latent conflictual, intervenția lui A din replica 9 este menită să readucă armonia conversațională: prin conținut, actul de vorbire performat de A propune o nouă interpretare pentru acțiunile fetei (profesia de coafeză), care neutralizează potențialul agresiv al reproșului perceput de C și aduce o reparație imaginii acesteia; pe de altă parte, rîsul este menit să mascheze stînjeneala mamei și să anihileze agresivitatea lui B. În dialogul următor, rîsul lui A din replica 5 atenuează potențialul agresiv al criticii performate de fiică la adresa mamei (în replica 4):

(44)

1. A: nu știu. A↓ aici e dorin. nu?
2. B: TOni are ochii verzi. garantat. și mama MEA are ochii verzi garantat.
3. A: A:↓ atunci e MAma. mama care face-un drum scurt?
4. B: e MAma. dacă se și ceartă cu cineva:↑
5. A: n.u. ((rîde)) (IVLRA: 67)

În mod asemănător, în conversația de mai jos, zîmbetul atenuează forța agresivă a actelor de vorbire: critica (din replica 2) și corectarea (din replica 4):

(45)

1. A: îl periez.
2. B: îl peri– N:U-I cuVÎNtul potrivit <_{R,Z} pentru (ceea ce vorbim)>.
3. A: adică cu peria de sîrmă↓
4. B: <@ cu peria de sîrmă>. pă FAță. sau CUM. (IVLRA: 60)

iar în interacțiunea citată în continuare, rîsul transformă critica / acuzația / reproșul potențial(ă) din replica 1 într-o aserțiune empatică:

(46)

1. A: le-ați încurcat ((rîde))
2. B: le-a încurcat fata asta care-i nouă# # cred că le-a confundat↓ CINE știe ce-a făcut↑ (xxx) le-a băgat la un preț mai mic
3. A: da
4. B: de la trei nouă la treișapte
5. A: (xxx) (IVLRA: 134-135)

Uneori, rîsul este o modalitate de amânare a răspunsului (replica 2), într-o încercare de autosalvare a imaginii pozitive, ca în dialogul de mai jos:

(47)

1. **A:** m uitat să te întreb↓ CÎTE kilograme ai.
2. **C:** ((rîde)) nu mă-ntreba.
3. **A:** da' te rog io frumos. e musai. uite_acuma mi-a: sclipit așa.
4. **C:** în jur de obzeci↓ șatpezeșinouă↓ obzeci. am făcut sport de performanță și m-am lăsat și: am acumulat. (IVLRA: 223)

În concluzie, atașate unor replici verbale sau echivalente ale unor replici de sine stătătoare, râsul și zâmbetul au, în anumite contexte, funcția de redresare a relațiilor de comunicare dintre interlocutori.

2.4. Filtrul temporal

Filtrul temporal nu impune în mod necesar o configurație particulară schimburilor verbale, ci mai degrabă consolidează efectele discursive ale filtrului *ingroup* / *outgroup*, ale filtrului puterii și ale filtrului armoniei.

Orientarea pe termen scurt¹⁴ a culturii române se reflectă în contractul interacțional pe termen scurt dintre interlocutori: vorbitorul curent tinde să aibă contribuții conversaționale scurte, deoarece așteaptă validarea imediată a interlocutorului.

Policronismul¹⁵ culturii române predictează negocierea simultană a unor (sub)teme, precum și un grad scăzut de focalizare. Așa se întâmplă, de pildă, în dialogul de mai jos dintre câteva studente aflate în pauză:

(48)

1. **B:** CINE-a citit volpone.
2. **A:** hi: mi-am agățat ciorapii.
3. **G:** ((rîd))
4. **A:** <@ am pierdut trezeci de mii de lei> # volpone eu am citit.
5. **B:** de la bibliotecă?
6. **A:** de la
7. **C:** e la bibliotecă.
8. **A:** e comedie↓ mie mi-a plăcut.

¹⁴ Parametrul orientării temporale (numit și dinamism confucianist) a rezultat în urma cercetărilor făcute de Hofstede asupra culturilor asiatice, în cazul cărora a observat mentalități și comportamente puțin dezvoltate în societățile occidentale. Dacă în cazul culturilor cu orientare pe termen lung sunt valorizate legătura puternică cu tradiția, angajamentele pe termen lung, acumularea prezentă pentru obținerea satisfacției și a rezultatelor într-un viitor relativ îndepărtat, în cazul culturilor în care acest parametru este slab, se observă ancorarea puternică în prezent și, cum tradiția nu este un impediment, adoptarea rapidă a schimbării.

¹⁵ În culturile policronice indivizii tind să se angajeze în mai multe activități simultan, cu un grad scăzut de concentrare pentru fiecare în parte; este valorizată deci simultaneitatea acțiunilor. În culturile monocronice, indivizii tind să facă activitățile pe rând, cu un grad ridicat de concentrare; valorizează deci secvențialitatea, succesiunea acțiunilor.

9. **B:** da? e mișto ↑
10. **D:** îhî. eu l-am citit.
11. **A:** mie mi-a plăcut. în două ore jumătate l-am terminat.
12. **B:** auzi ↑ da' dacă mă duc acuma îl găsesc?
13. **A:** sînt mai multe exemplare
14. **B:** da ↑
15. **D:** decît două.
16. **A:** două ↓ nu ↑
17. **B:** mai Multe (IVLRA: 16)

Astfel, unele intervenții la cuvânt nu au coerență directă (nu răspund conținutului propus de interlocutor), ci coerență indirectă (se raportează la elemente anterioare din cadrul interacțiunii), ca în replicile 1-2, la care A se raportează ulterior, în cadrul unei singure intervenții, 4.

În aceeași timp, anxietatea comunicativă manifestată de membrii culturilor cu grad ridicat de incertitudine¹⁶ predicează tendința vorbitorilor de a rezolva rapid situațiile incerte, ceea ce determină preluarea rapidă a cuvântului, de îndată ce ascultătorul a primit semnalele de cedare a cuvântului sau a dedus din context semnificația intenționată de vorbitor. De asemenea, anxietatea comunicativă se manifestă și ca relativă dezorganizare discursivă, reflectată în replici puțin elaborate, cu deictice și elipse recuperabile contextual și un ritm relativ rapid al vorbirii.

În concluzie, parametrii temporali caracteristici culturii române (orientarea pe termen scurt și policronismul), alături de gradul relativ ridicat de anxietate comunicativă, consolidează tendința vorbitorilor de a se angaja în contracte comunicative pe termen scurt, concretizate în intervenții scurte, rapide, puțin elaborate, nonlineare.

3. Concluzii

Observațiile făcute în această cercetare se bazează, pe de o parte, pe experiența autoarei de nativ din cultura română, cu un repertoriu de comportamente comunicative limitat de mediul de viață (citadin, clasa de mijloc) și de experiențele profesionale, iar pe de altă parte, pe mai multe corpusuri de română vorbită medie (vezi nota 3), care însumează un număr relativ mic de pagini de transcriere. Analiza pe corpus și observațiile personale au fost comparate cu rezultatele unor studii similare făcute în cadrul altor culturi, precum și cu predicțiile teoretice prin care tipul cultural este corelat cu stilul comunicativ (1).

În aceste condiții, concluziile de mai jos trebuie privite ca puncte de pornire pentru aprofundare și validare în cadrul unor cercetări ulterioare. Luându-mi aceste precauții, voi conchide că

¹⁶ Indicele de evitare a incertitudinii – 90, ap. Hofstede, www.geert-hofstede.com/hofstede_dimensions.php; 61, ap. Adina Luca, 2005, markmedia.ro. Pentru indicele orientării temporale nu există măsurători disponibile pe Hofstede, www.geert-hofstede.com/hofstede_dimensions.php. Adina Luca apreciază valoarea 42 pentru acest parametru, *ibidem*.

trăsăturile culturii române (colectivism, distanță mare față de putere, feminitate, grad ridicat de evitare a incertitudine, orientare pe termen scurt) au, în domeniul distribuției contribuțiilor conversaționale, următoarele reflexe:

1. Interlocutorii își negociază în mod diferit contribuțiile conversaționale în funcție de statutul *ingroup* / *outgroup*, pe un continuum al relației cu trei faze – *outgroup*; *ingroup periferic*; *ingroup central* (2.1.).

a. Persoanele din afara grupului, percepute ca ostile sau ca potențiale pericole, sunt tratate ca străine prin neacceptarea în spațiul comunicativ al grupului. Regulile accesului la cuvânt sunt suspendate și înlocuite cu regula tăcerii ostile („a nu intra în vorbă cu străinii”). Acest comportament se întâlnește și în conflictul interpersonal, puternic emoțional și orientat spre relație, unde funcționează regula excluderii oponentului din spațiul comunicativ personal, prin strategii ale impoliteții care îl invalidează pe celălalt ca interlocutor, forțându-l să accepte regula tăcerii („nu mai vorbesc cu tine”, „nu mai avem ce discuta”) (2.1.1.).

b. Persoanele străine care nu sunt percepute ca ostile ori ca pericole potențiale sunt acceptate în grup în poziție periferică, devenind necunoscuți. Beneficiază de ospitalitate, cu reflexul ei discursiv, acceptarea necunoscutului în spațiul discursiv personal: cu scop de socializare și de evitare a tăcerii, interlocutorii abordează teme în domeniul cărora există probabilitatea unor experiențe individuale anterioare, similare sau diferite. Interacțiunea este superficială și se caracterizează printr-o relativă inegalitate a înscrierii la cuvânt: noul venit tinde să ocupe spațiul comunicativ cu istorii personale, opinii și generalizări, în monologuri relativ lungi, punctate de ascultător / ascultători prin intervenții sărace informațional, cu forță argumentativă slabă. Noul venit este lăsat să vorbească pentru a se autodezvălui, reducând astfel pentru interlocutori gradul de incertitudine din situația de comunicare creată. Accesul la cuvânt este negociat cu reținere și implicare comunicativă moderată (2.1.2.).

c. În cadrul grupului, accesul la cuvânt este negociat fie direct, prin strategii care evidențiază asemănările dintre membrii grupului, acceptul mutual de partajare a spațiului discursiv și egalitatea comunicativă, fie indirect, prin mimarea conflictului verbal. Regulile de negociere a cuvântului sunt laxe: implicatul are rol crescut, acordul de grup este marcat prin repetarea unor replici de ambii interlocutori sau prin replici cvasisinonime, gradul ridicat de implicare conversațională se reflectă în animozitate verbală (replici scurte, suprapuneri multe și de scurtă durată, completări frecvente, replici sudate). O bună cunoaștere reciprocă, bazată pe experiența colectivă, permite vorbitorilor să anticipe conținutul intenționat de interlocutor, să facă oferte și contraoferte înainte ca interlocutorul să-și fi terminat intervenția. Negocierea contribuției conversaționale se caracterizează printr-un grad ridicat de partajare a spațiului comunicativ, acceptarea mutuală a libertăților mari pe care fiecare interlocutor și le ia în raport cu celălalt, transformarea vocii individuale în voce de grup (2.1.3.).

2. În cadrul grupului, regulile după care se distribuie contribuțiile comunicative sunt sensibile la relațiile de putere, în acord cu caracterul ierarhic al colectivismului din cultura română. Deținătorul puterii este cel care controlează accesul la cuvânt: impune tema și gradul de dezvoltare al acesteia, precum și momentul schimbării ei ori al revenirii la teme anterioare; menține cuvântul pentru

perioade relativ lungi de timp și are intervenții relativ elaborate, își ia libertatea de a-și întrerupe interlocutorul și de a-i da semnale de înscriere la cuvânt sau de cedare a acestuia. Contribuția comunicativă este negociată în virtutea statutului atribuit și interferează cu strategii ale impoliteții, prin care superiorul poate aduce atingere imaginii pozitive sau negative a interlocutorului (2.2.). Factorii care modelează relația de putere în cadrul grupului sunt ierarhia, poziția instituțională, statutul socio-profesional, genul, vârsta, superioritatea informațională. Analiza pe corpus a relevat următoarele trăsături ale negocierii cuvântului în situații de asimetrie a puterii:

a. În situații de asimetrie ierarhică, complexul puterii determină vorbitorul în poziție inferioară să autocenzureze conținutul intervenției, rolul asumat, timpul de vorbire și autoselectarea la cuvânt (2.2.1.).

b. Puterea conferită de poziția instituțională lasă la latitudinea celui în poziție forte limitarea libertăților comunicative ale celui aflat în poziție slabă: impersonalizarea răspunsului, control asupra înscrierii acestuia la cuvânt și asupra cantității de informație pe care o poate transmite, atacuri la imaginea publică, nonempaticitate, refuzul de a satisface nevoile comunicative reale ale interlocutorului (2.2.2.).

c. Puterea conferită de statutul socio-profesional se reflectă în delimitarea strictă a scopului interacțional, absolutizarea componentei informaționale și eliminarea celei relaționale, limitarea posibilității de autoexprimare a interlocutorului prin întrebări închise, scurte, precise. În interacțiunea analizată sub 2.2.3., relația dialogală este strict formală, medicul acordând prioritate mai degrabă cunoștințelor, observațiilor și intuițiilor personale decât informațiilor venite de la pacient. Interlocutorul aflat în poziție slabă își asumă diferența de statut și, odată cu aceasta, inferioritatea discursivă, autolimitându-și drepturile și libertățile de negociere a cuvântului.

d. În relațiile de gen, bărbații tind să își autoimpună puterea discursivă în raport cu femeile, care tind să se supună semnalelor de dominare. Conversațiile analizate sub 2.2.4. indică diverse strategii de marcarea a puterii de gen: fructificarea superioară a dreptului la cuvânt, eficiența comunicativă obținută prin asertivitate, precizie și un rol activ în găsirea unor soluții, grad ridicat de persuasiune în obținerea informației dorite și fermitate în refuzul de a da informațiile solicitate de interlocutoare, controlul asupra distanțelor discursive (folosirea formelor verbale, a primumelor etc.).

e. În raport cu cei tineri, vârstnicii dețin puterea discursivă, pe care și-o manifestă fie exercitând presiune asupra interlocutorului, fie acceptând contribuțiile lui comunicative într-o manieră concesivă. Astfel, în dialogul analizat sub 2.2.5., replicile tânărului sunt fie ignorate, fie corectate, fie contestate, fie slab valorizate; cei mai în vârstă tind să își impună punctul de vedere vorbind mai mult, întrerupând frecvent. Prin atitudinea lor comunicativă, interlocutorii în vârstă limitează indirect dreptul la cuvânt al interlocutorului tânăr, care nu își poate fructifica eficient „rândul”: are contribuții incomplete, fragmentare, incoerente, cu multe pauze, ezitări și false începuturi. Interacțiunea evidențiază uneori eforturile celui tânăr de a dobândi drepturi comunicative egale cu interlocutorii în vârstă.

f. Deținătorul superiorității informaționale este și deținătorul puterii în cadrul interacțiunii verbale. Situația este ilustrată sub 2.2.6., unde vorbitorul care solicită explicații își lasă

interlocutorul să vorbească fără a-l întrerupe, îi solicită intervenția discursivă în mod repetat, evită suprapunerile. Negocierea contribuției comunicative în situații de inegalitate informațională merge în direcția egalizării raportului de putere. Puterea discursivă este însă negociabilă între interlocutori, care pot cădea de acord să neglijeze diferențele ierarhice, pentru a adopta un stil de interacțiune egalitarist.

3. Preocupați de conservarea armoniei de grup, interlocutorii tatonează relația interlocutivă, apelând la strategii duale, ambivalente de diminuare a potențialului agresiv pe care îl conțin latent mișcărilor conversaționale de preluare, menținere și cedare a cuvântului (2.3.). Astfel:

a. Schimbarea vorbitorului curent se face mai degrabă prin semnale ale disponibilității de cedare a cuvântului date de vorbitorul curent, decât prin selectare directă a interlocutorului, care ar putea fi percepută ca impunere a unei obligații comunicative.

b. Vorbitorul curent recurge la mijloace atenuate de selectare la cuvânt a interlocutorului, tatonând disponibilitatea sa de a accepta acest rol discursiv.

c. Ascultătorul se autoselectează la cuvânt când primește de la interlocutor semnale ale unei dificultăți comunicative ale acestuia din urmă, ajutându-l astfel să își mențină imaginea publică pozitivă.

d. Menținerea cuvântului de către vorbitorul curent atunci când, din diverse motive, ascultătorul nu dă curs semnalelor sale de cedare a cuvântului, este o strategie de reducere a anxietății și de evitare a tăcerii, percepute ca amenințare într-o cultură a cuvântului, cum este cultura română.

e. Ascultătorul recurge frecvent la semnale fatice, care, prin varietate structurală și funcțională, precum și prin dependența de anumiți factori contextuali, dobândesc statutul unor pseudoreplici, evidențiind armonia comunicativă dintre interlocutori și poziționarea în spațiul comunicativ comun.

f. Atât vorbitorul, cât și ascultătorul recurg uneori la zâmbet / râs pentru armonizarea relației prin augmentarea acordului și a emoțiilor partajate, minimalizarea degradării imaginii publice a interlocutorului, sublinierea consonanței afective dintre interlocutori.

Astfel, activitatea de negociere a alternanței la cuvânt devine parte a activităților de negociere a imaginii publice.

4. Particularități ale interacțiunii verbale predictate de colectivismul ierarhic al culturii române și de caracterul ei preponderent feminin sunt consolidate prin filtrul temporal. Acesta determină un contract conversațional pe termen scurt între interlocutori, rezolvarea rapidă a situațiilor discursive percepute ca incerte și negocierea simultană a unor (sub)teme, în acord cu orientarea pe termen scurt, gradul ridicat de anxietate discursivă și policronismul culturii române (2.4.).

Referințe bibliografice

- Bernstein (1971): *Class, codes and control*, vol. I. – Londra: Routledge / Kegan Paul.
- Ciolac, M. (2003): Româna vorbită în magazinele bucureștene: interacțiunea vânzător – client. – In: L. Dascălu Jinga / L. Pop (coord.): *Dialogul în româna vorbită*, 166-180. București : Oscar Print.
- Culpeper, J. (1996): Towards an Anatomy of Impoliteness. – *Journal of Pragmatics* 25, 349-367.
- Dascălu Jinga, L. (2006): Pauzele și întreruperile în conversația românească actuală. – București: Editura Academiei Române.
- Duncan, S. (1972): Some Signals and Rules for Taking Speaking Turns in Conversation. – *Journal of Personality and Social Psychology* 23, 283-292.
- Gudykunst, W. B. (2003): *Cross-cultural and Intercultural Communication*. – Thousand Oaks, California: Sage.
- Hall, E. T. (1959): *The Silent Language*. – New York: Doubleday.
- (1976): *Beyond Culture*. – New York: Doubleday.
- Hofstede, G. H. (1980): *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values*. – Beverly Hills, CA: Sage.
- (1997): *Cultures and Organizations: Software of the Mind: Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*. – Londra: Harper Collins.
- Ionescu-Ruxăndoiu, L. (1999): *Conversația: structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite* (ediția a II-a). – București: All.
- Kienpointner, M. (1997): Varieties of Rudeness. Types and functions of impolite utterances. – *Functions of Language* 2, 251-287.
- Kerbrat-Orecchioni, C. (1987): La mise en place. – In J. Cosnier / C. Kerbrat-Orecchioni (éds): *Décrire la conversation*. Lyon : PUL, 319-352.
- Makri-Tsilipakou, M. (1994): Interruption Revisited: Affiliative vs. Disaffiliative Intervention. – *Journal of Pragmatics* 21, 401-426.
- Murata, K. (1994): Intrusive or Cooperative? A Cross-Cultural Study of Interruptions. – *Journal of Pragmatics* 21 (4), 385-400.
- Murray, St. O. (1988): The Sound of Simultaneous Speech. The Meaning of Interruption. – *Journal of Pragmatics* 12, 115-116.
- Orestrom, B. (1983) – *Turn Taking in English Conversation*. – Lund: CWK Gleerup.
- Sacks, H. E. / G. J. Schegloff / G. Jefferson (1978): A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking in Conversation. – In: J. Schenkein (ed.): *Studies in the Organization of Conversational Interactions*, 7-55. New York: New York Academic Press.
- Scollon, R. / S. B. K. Scollon (2001): *Intercultural Communication: A Discourse Approach*. – Malden, Mass.: Blackwell.
- Stăniloae, D. (2001): *Reflecții despre spiritualitatea poporului român*. – București: Elion.
- Tannen, D. (1984): *Conversational Style. Analyzing Talk among Friends*. – Norwood, New Jersey: Ablex.
- (1985): *Cross-Cultural Communication*. – In: T. A. Dijk (ed.): *Handbook of discourse analysis*. Vol. 4, Discourse analysis in society, 203-215. – Londra: Academic Press.
- Trompenaars F. (1993): *Riding the waves of Cultural. Understanding Cultural Diversity in Business*. – Londra: Economics Books.
- Vasilescu, A. (2007): *Cum gândesc și cum vorbesc românii. Studii de comunicare (inter)culturală*. – București: Editura Universității.

Alte lucrări

- Asante, M. K. / W. B. Gudykunst (eds.) (1989/1990/1994): Handbook of International and Intercultural Communication. – Newbury Park, Londra, New Delhi: Sage Publications, International Educational and Professional Publisher.
- Bargiela-Chiappini, F. / S. J. Harris (1996): Interruptive Strategies in British and Italian Management Meetings. – *Text* 16, 269-297.
- Beattie, G. W. (1981): Interruption in Conversational Interaction and its Relation to the Sex and Status of the Interactants. – *Linguistics* 19, 15-35.
- Berry, A. (1994): Spanish and American Turn-taking Styles. A Comparative study. – *Pragmatics and Language Learning* 5, 180-190.
- Betten, A. / M. Dannerer (eds.) (2005): Dialogue Analysis IX: Dialogue in Literature and the Media: Selected Papers from the 9th IADA Conference. Part 2: Media. – Salzburg / Tübingen: Niemeyer.
- Blommaert, J. / J. Verschueren (1991): The Pragmatics of Intercultural Communication. – Amsterdam: John Benjamin's Company.
- Bravo, B. / A. Briz (ed.) (2004): Pragmática sociocultural: estudios sobre el discurso de cortesía en español. – Barcelona: Ariel.
- Cosnier, J. / C. Kerbrat-Orecchioni (coord.) (1987): Décrire la conversation. – Lyon: Presses Universitaires de Lyon.
- Dascălu Jinga, L. (1989): Despre intonația declarativă de continuitate și de finalitate. – *SCL* 40 (4), 345-353.
- (2005): Entuziasm conversațional și secvențe polifonice. – In: G. Duda / D. Tomescu (coord.): Direcții în cercetarea lingvistică actuală. In memoriam Magdalena Vulpe, 41-51. Ploiești: Editura Universității.
- (2005): Anticipation and Post-elaboration, Two Frequent Causes of Interruptions. – *RRL* 50 (1-2), 93-103.
- / L. Pop (coord.) (2003): Dialogul în româna vorbită. – București: Oscar Print.
- Di Luzio, A. / S. Gunthner *et al.* (2001): Culture in Communication: Analyses of Intercultural Situations. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Dijk, T. A. van (ed.) (1985): Handbook of discourse analysis. Vol. 4, Discourse analysis in society. – Londra: Academic Press.
- (ed.) (1997): Discourse as social Interaction. – Londra: Sage.
- Duda, G. / D. Tomescu (coord.) (2005): Direcții în cercetarea lingvistică actuală. In memoriam Magdalena Vulpe. – Ploiești: Editura Universității.
- Fergusson, N. (1977): Simultaneous Speech, Interruptions and Dominance. – *British Journal of Social and Clinical Psychology* 16, 295-302.
- FitzGerald, H. (2003): How different are we?: Spoken Discourse in Intercultural Communication: the Significance of the Situational Context. – Clevedon, Buffalo: Multilingual Matters.
- Ghido, D. (2005): Fragmentation in Talk-Shows. – In: A. Betten / M. Dannerer (eds.): Dialogue Analysis IX: Dialogue in Literature and the Media: Selected Papers from the 9th IADA Conference. Part 2: Media, 239-248. Salzburg / Tübingen: Niemeyer.
- Goddard, C. / A. Wierzbicka (1997): Discourse and culture. – In: T. A. van Dijk (ed.): Discourse as social Interaction, 231-257. Londra: Sage.
- Goldberg, J. A. (1990): Interrupting the Discourse on Interruptions. An Analysis in Terms of Relationally Neutral, Power and Rapport-Oriented Acts. – *Journal of Pragmatics* 14, 883-903.
- Manu Magda, M. (2003): Elemente de pragmalingvistică a românei vorbite regional. – București: Dual Tech.
- Mey, J. L. (ed.) (1998): Concise Encyclopedia of Pragmatics. – Oxford: Elsevier, Monograph Series, Vol. 5, 180-190.

- Murray, St. O. / L. H. Covelli (1988): Women and Men Speaking at the Same Time. – *Journal of Pragmatics* 21 (4), 103-111.
- Schenkein, J. (ed.) (1978): *Studies in the Organization of Conversational Interactions*. – New York: New York Academic Press.
- Stati, S. (1982): *Il dialogo*. – Napoli: Liguori Editore.
- (1990) : *Le transphrastique*. – Paris: PUF.
- Șerbănescu, A. (2007): *Cum gândesc și cum vorbesc ceilalți. Prin labirintul culturilor*. – Iași: Polirom.
- Ting-Toomey, S. (1991): *Crosscultural Interpersonal Communication*. – Newbury Park / Londra / New Delhi: Sage.
- West, C. / D. H. Zimmerman (1985): Gender, language and discourse. – In: T. A. Dijk (ed.): *Handbook of discourse analysis*. Vol. 4, *Discourse analysis in society*, 103-124. Londra: Academic Press.

Discursul literar

Cornelia Ilie

Role shifts in Alice's dialogue transactions in Wonderland

'Why do you sit out here all alone?' said Alice, not wishing to begin an argument.

'Why, because there's nobody with me!' cried Humpty Dumpty. 'Did you think I did not know the answer to that? Ask another.'

(Lewis Carroll, *Through the Looking Glass*)

1. Introduction

The present investigation adds a new analytical perspective to the study of fictional dialogue with an emphasis on the correlations between what the collocutors say and what their words reveal about their presumed thoughts and mental/emotional involvement. The aim is to explore the ways in which the characters' verbal and non-verbal interactions reflect their particular mindsets and contribute to shaping their subsequent thoughts and reactions, as well as their interlocutors' behaviour. A close and systematic examination of what is explicitly said can provide important clues about what the speaker implies or avoids saying, and about his/her relation with the interlocutor and with other characters. It also provides clues about what the targeted hearer is supposed to understand, to say and/or to do. The interactional dynamics of dialogue involves a multi-level analysis of the interactants' communicative styles, psychological profiles, as well as underlying motivations and goals.

The focus of the analysis is the dialogue that takes place between Alice and her various interlocutors in Lewis Carroll's book *Alice's Adventures in Wonderland*¹ (1865/1960)². This paper proposes a discourse-analytical and transactional analysis of the shifting identities and power relations that are displayed in the dialogues that take place between Lewis Carroll's Alice and the odd creatures she encounters in Wonderland (Ilie 2002). Particular attention has been paid to the ways in which one type of adjacency pairs, i.e. question-answer sequences, function as communication-fostering tools in several instances of significant encounters resulting in understanding and misunderstanding.

Carroll's world-famous heroine, Alice, is portrayed as being very curious and particularly inquisitive. She speaks and acts as an original explorer, experiencer and evaluator of people and

¹ Hereafter (in the illustrative examples) the title of Lewis Carroll's book will be referred to as AAW.

² Lewis Carroll's book *Alice's adventures in Wonderland* was first published in 1865. The edition from which the examples have been extracted is from 1960.

events. It is symptomatic for a conversationalist like Alice that she gets bored by the book she started reading by the river's bank on a July afternoon because it didn't have conversations or illustrations. When engaging in communicative interactions, she is particularly sensitive to rules and the ways in which they are observed or violated in speech and behaviour. Moreover, she displays instances of self-critical assessment by commenting on her own statements and emotions, by repeatedly giving herself advice.

A particularly significant feature of the dialogues concerns the ways in which Alice's whole identity is being scrutinised by the Wonderland creatures. Through recurrent questioning tactics, her interlocutors want to map Alice's whereabouts: who (or what) she is, what her name is (and why it is so), where she comes from, what she knows (or does not know). All kinds of misunderstandings and confrontations occur frequently both at the linguistic, emotional and interpersonal level.

Through her specially contextualised status, Alice finds herself in a subordinate position both as a female child and as an outsider, the one who does not make the rules, but who is expected to abide by them more than anyone else. However, Alice acquires gradually the power and expertise to challenge existing rules and to assert her right to think by herself, to determine meaning and to make explicit evaluations. According to Robin Lakoff, "the subversive content [of the books about Alice] specifically undermines our culture's comfortable view of language: as an orderly, value-free, cognitive and social phenomenon." (1993: 368)

2. Aim and method

Thanks to a great number of seminal linguistic, psychological and sociological studies, we have substantial evidence there is interdependence between communication patterns and norms, on the one hand, and forms of identity and relationships, on the other. In an attempt to systematise such findings and uncover the dynamics of human relationships, Eric Berne (1964) proposed an enlightening psychological model of social interaction in terms of what he called *transactional analysis* (TA). According to his methodology *transaction* is the fundamental unit of social interaction:

"The unit of social intercourse is called a transaction. If two or more people encounter each other... sooner or later one of them will speak, or give some other indication of acknowledging the presence of the others. This is called *transactional stimulus*. Another person will then say or do something which is in some way related to the stimulus, and that is called the *transactional response*." (p. 29)

In search of a systematic account of recurring patterns in verbal interaction, Berne began to develop his socio-psychological theory of Transactional Analysis (commonly known as TA) in the

1950s. The TA theory outlines how we develop as persons and as human beings, how we relate and communicate with others, and offers suggestions meant to enable us to change and grow spiritually.

In addition to the analysis of the dynamics of interactions between individuals, transactional analysis also involves the identification of the *ego states* behind each and every transaction. Berne defined the three ego states as *Parent*, *Adult*, and *Child*. It should be carefully noted that the descriptions of these ego states do not necessarily correspond to their common definitions as used in ordinary (English or other) language use.

In order to render Transactional Analysis understandable to a wider audience, Harris (1967) produced the following simplified schematic account:

Parent - taught concept

Adult - learned concept

Child - felt concept

How can these ego state-related concepts help us understand what is going on in a verbal interaction? When two people communicate, one person initiates what Bern calls a transaction with the *transactional stimulus*. The person sending the transactional stimulus is called the Agent. The person at whom the stimulus is directed (called the Respondent) will respond with the *transactional response*. In conversation analytical terms, the two transactional moves – transactional stimulus and transactional response – correspond to the two parts of a basic adjacency pair (Sacks et al. 1974) – a first pair part and a second pair part –, e.g. question and answer, invitation and acceptance (or refusal), accusation and counter-accusation, etc.

Transactional Analysis can be regarded as a socio-psychological approach that has been used, interchangeably, as a theory of personality, a model of communication and a study of repetitive patterns of behaviour. The aim of this study is a multi-level analysis which combines the tools of discourse analysis and those of transactional analysis. The discourse-analytical approach will be used to focus on the structure and patterns of question-answer adjacency pairs (the appropriateness, interrelatedness and impact of questions and answers), whereas the transactional approach will be used to focus on the shifting identities, roles and relationships displayed by the characters involved in dialogue. By combining the two approaches, question-answer sequences are examined and interpreted in relation to the type of transaction they display.

3. Alice’s shifting roles

A series of incongruent happenings and encounters with fanciful characters are forcing Alice to reconsider what kind of person she is and what kind of world she is wandering through. Her way

of responding to the incongruous will subsequently determine the nature of her development. Alice learns gradually that wisdom is not acquired by dismissing the unusual and the nonsensical (as deviations from established, but not necessarily valid norms), but by becoming aware of a multifaceted reality and integrating it in an ongoing reflexive process. The apparently verbal nonsense in Carroll's books actually reflects trends of everyday life and also responds to the challenges of the turbulent and changing Victorian world.

The essence of Alice's adventures consists in her initiating or getting involved in different sorts of dialogues with the various characters that she runs into in Wonderland. During these interactions boundaries are introduced, marked, or reinforced, where there should not be any, and vice versa, boundaries are destroyed, cancelled, or trespassed, where there should be well-defined boundaries. Alice's successive encounters with the Wonderland creatures trigger a number of identity crises and roles shifts. The different dialogues she engages in belong to varying kinds of interaction that appear to echo, for example, the dialogue of oral examination in school, as illustrated in example (1), the relentless questioning in courtroom dialogue, such as a witness cross-examination, as illustrated in example (2), or the dialogue of hostile argumentation based on fallacious arguments, as illustrated in example (3):

- (1) 'Well! *What are you?*' said the Pigeon. '*I can see you're trying to invent something!*'
'I--I'm a little girl,' said Alice, rather doubtfully, as she remembered the number of changes she had gone through that day. (AAW, Ch. 6: 56)
- (2) And he [the King] added in an undertone to the Queen, 'Really, my dear, *you must cross-examine the next witness*. It quite makes my forehead ache!' [...] '*What do you know about this business?*' the King said to Alice.
'Nothing,' said Alice.
'*Nothing whatever?*' persisted the King.
'Nothing whatever,' said Alice. (AAW, Ch. 12: 111)
- (3) Indeed, *she [Alice] had quite a long argument* with the Lory, who at last turned sulky, and would only say, '*I am older than you, and must know better*'. (AAW, Ch. 3: 33)

Alice complies politely with her role as a respondent in the specific interaction in (1), which suggests that she is willing to observe the rules of the game she gets involved in at that moment. In (2) she wants to be perceived as assuming the witness role, but she does so in an uncooperative way. It is worth noting that Alice makes efforts to keep the conversation going in a civilised way, though she does not shy away from speaking her mind, even when it implies strong disputes and adversarial confrontations. By means of questioning, responding, challenging, self-questioning and self-answering, Alice verbalises her feelings and states of mind, while at the same time she tries to make sense of the intentions and communicative behaviour of her interlocutors. In many ways, she is exploring the anatomy of conversation while enacting her two major discursive roles, i.e. as a questioner and a respondent.

A number of encounters with the Wonderland creatures start as fairly symmetrical dialogues, but turn gradually into asymmetrical ones when the casual exchange of replies is replaced by unilaterally imposed conversational patterns and discussion topics. Some of the characters acquire a dominating position by insisting on “asking all the questions”:

(4) ‘*Who are you?*’ said the Caterpillar.

This was not an encouraging opening for a conversation. (AAW, Ch. 5: 49)

The function of the *wh*-question uttered by the Caterpillar is not simply information-eliciting, it actually has the force of a directive speech act. It is apparent from the book that the Caterpillar, who belongs to the /male adult/ category, manages to switch the power balance in his favour and to turn the dialogue into a speech event on unequal terms. This makes Alice feel insecure and threatened in her identity. However, the situation is different during some of Alice’s conversations with other characters. For example, the Cheshire Cat allows Alice to initiate the exchange and assume the role of questioner:

(5) ‘*Would you tell me, please, which way I ought to go from here?*’

‘That depends a good deal on where you want to get to,’ said the Cat. [...]

‘*What sort of people live about here?*’

‘In that direction,’ the Cat said, waving its right paw round, ‘lives a Hatter: and in that direction,’ waving the other paw, ‘lives a March Hare. Visit either you like: they’re both mad.’ (AAW, Ch. 6: 64-65)

By providing relevant answers to Alice’s questions, the Cat complies with the requirements that underlie Grice’s conversational maxims (1975). This contributes to upholding a balanced power relationship between the two interlocutors by allowing each of them some control over the progress of the conversation.

Through continuous self-questioning and conversational involvement or detachment, Alice conveys her acceptance or rejection of the given rules and a personal assessment of audience-specific contextualized communication rules. Thus, conventions and social norms are alternatively challenged or reinforced in keeping with specific social situations and conversational contexts.

4. A joint discourse-analytical and transactional perspective

One of the major tasks of discourse analysis is to provide tools for examining and correlating language, action and knowledge as they are intertwined in verbal interaction. In everyday communication, speakers assign meaning(s) to the messages they send by means of underlying intentions and proposed goals, whereas listeners assign meaning(s) to the messages they receive by means of (expressed or unexpressed) expectations and anticipations. Misunderstandings and even conflicts arise whenever there is considerable overlap between the meanings assigned to the

communicated message by speakers/writers and the meanings assigned to it by hearers/listeners. Through their interactive and reactive behaviour during the communication process, dialogue participants are mutually assessing each other's intentions and goals. However, as we know, there are not always exact correspondences between the speakers' intended meanings and the meanings derived by their hearers' interpretations.

Relying on both theoretical tools (speech act theory, Grice's conversational maxims) and empirical research, discourse analytical approaches help to uncover the actual mechanisms by which communication and mutual understanding are maintained. It is the analyst's task to identify the elements and processes that sometimes cause misunderstanding and conflict. Carroll's Alice increasingly realises that part of a speaker's task is to understand his/her hearers, what they know and believe, and what they expect and want to hear. She gradually becomes aware that meanings are continuously negotiated between speakers and this is why it is essential to know one's interlocutors' mindsets, their backgrounds, intentions and goals.

5. A transaction-analytical perspective

Berne considered that verbal communication, particularly face to face, is at the centre of human and social relationships, starting with empirical observations made in the course of his patients' treatment. He consistently noted that his patients, like most people, could and would change over the course of a conversation. These changes would not necessarily be verbal – the changes could involve facial expressions, body language, body temperature, and many other non-verbal cues. It became apparent to him that the interactions (words, body language, facial expressions, etc.) between two or more people tend to follow a predictable pattern. The interactions ultimately progress to an outcome in which one individual obtains a “payoff” or “goal”. It is significant that in most cases the participants of the games are unaware that they are “playing” a sort of game.

Berne started from detailed observations of human interactions, pointing out that individuals experience their own and their interlocutors' personalities through a mixture of behaviours, thoughts and feelings. In a given individual, a certain set of behaviour patterns corresponds to one state of mind, while other sets are related to different mind sets, often incompatible with the first.

According to Berne, every mature person has in his/her personality three parts: a child-like part, and adult part, and a part that imitates parents. At any given moment the person can respond as a *Parent (P)*, an *Adult (A)* and a *Child (C)*.

The Parent represents a sizeable collection of recordings in the brain of external events experienced or perceived in approximately the first five years of life. Since the majority of the external events experienced by a child are actions of the parent, this ego state was appropriately called Parent. Events perceived by the child from individuals that are not parents (but who are often in parent-like roles) are also recorded in the Parent role. Examples of recordings in the Parent role include:

‘Never talk to strangers’
 ‘Always chew with your mouth closed’
 ‘Look both ways before you cross the street’

The Child stands for the recordings in the brain of internal events associated with external events the child perceives. In other words, stored in the Child are the emotions or feelings which accompanied external events. Like the Parent, recordings in the Child occur from childbirth all the way up to the age of approximately five years old. Examples of recordings in the Child include:

‘When I saw the monster’s face, I felt really scared’
 ‘The clown at the birthday party was really funny!’

The Adult is the third ego state. Close to one year of age, the child learns that he/she can grab a toy, or control a cup from which to drink. In social settings, Adult data grows out of the child’s ability to see what is different from what he/she observed (Parent) or felt (Child).

In other words, the Adult allows the young person to evaluate and validate Child- and Parent-related data. Berne describes the Adult as being principally concerned with transforming stimuli into pieces of information, and processing and filing that information on the basis of previous experience.

According to Berne, the social transaction that takes place between two or more individuals includes a whole range of relations that are rule- and role-regulated like a game. The three major ego states, i.e. *Parent*, *Adult* and *Child*, are individual systems of thought and feeling manifested by corresponding patterns of behaviour. They categorise the ways we think, feel and behave. At any given moment, individuals engaged in a social interaction normally exhibit a Parent, Adult or Child ego state and can shift from one ego state to another. The following are brief descriptions of each of the three ego states.

- *Parent*: a state in which individuals behave, feel and think by unconsciously reproducing the ways in which their parents (caretakers, or other parent figures) acted; thus a person may shout at someone out of frustration because (s)he learned from an influential figure in childhood the lesson that this seemed to be a way that worked.

- *Adult*: a state in which individuals behave, feel and think in response to what is going on here and now, using all their resources as an adult human being with many years of experience of life to guide them.

- *Child*: a state in which individuals revert to behaving, feeling and thinking close to how they did in childhood: thus a person being told off by the boss at work may look down and feel shame or anger, as (s)he used to when told off as a child.

A representation of the personality of each individual in terms of the Parent, Adult and Child ego states can be made by means of the following circles, as illustrated in Figure 1:

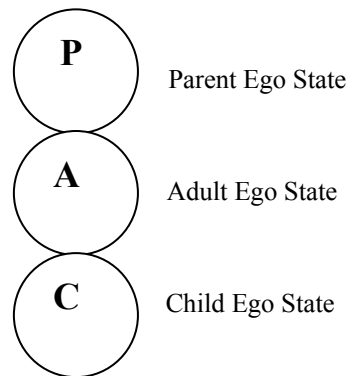

Figure 1: The three ego states of personality

Within each of these circles there are sub-divisions. Thus parental figures are often either *nurturing* (permission giving, security giving) or *controlling*, childhood behaviours are either *natural* (free), *rebellious*, or *adapted* to others. Each of these tends to draw an individual to certain well-worn behaviours, feelings and ways of thinking, which may be beneficial (*positive*) or dysfunctional/counterproductive (*negative*).

The concepts of ego states were devised to help explain how we are made up, and how we relate to others. Within the framework of transactional analysis all verbal interactions that take place between two or more people could be broken down into a series of single *transactions* involving specific ego states. A transaction, which is made up of a transactional stimulus and a transactional response, is regarded as the basic unit of social discourse.

Transactional Analysis normally identifies two major types of transactions, namely *simple transactions* and *ulterior transactions*. The most basic type of transaction is the simple transaction, where a person's particular ego state sends the stimulus and the targeted person's ego state performs the response. Consider the following example:

- (6) Do you know where my wallet is?
 P: *You are old enough to keep track of your own things.*
 A: *Try looking beside the telephone.*
 C: *You always blame me for everything.*

Any of the three answers (P, A or C) could serve as a possible response to the question in example (6). Each of them emphasises one ego state in particular, while at the same time reinforcing a certain type of relationship between the questioner and the respondent. In terms of Berne's relational schemata, the simplest transactions are between Adult ego states, which in the example above would be the following: "Do you know where my wallet is?"/ "Try looking beside the telephone."

Each of the two major transaction types usually contains two subtypes. Simple transactions contain *complementary* and *crossed transactions*, and ulterior transactions contain *angular* and *duplex transactions*. Alice’s dialogues display several instances of these types of transactions in varying degrees and depending on the circumstances and interlocutors’ personalities. For the purposes of the present analysis, however, the discussion will be restricted to two types of simple transactions, complementary transactions and crossed transactions.

6. Simple transactions

Since ego states are as different from each other as real people are, it is important to know which ego state is active in each person when they are involved in a simple transaction. What happens can be represented by arrows drawn between some of their respective ego states. In the simplest and unproblematic transactions the arrows are parallel and these are called *complementary transactions*, as illustrated in Figure 2 below.

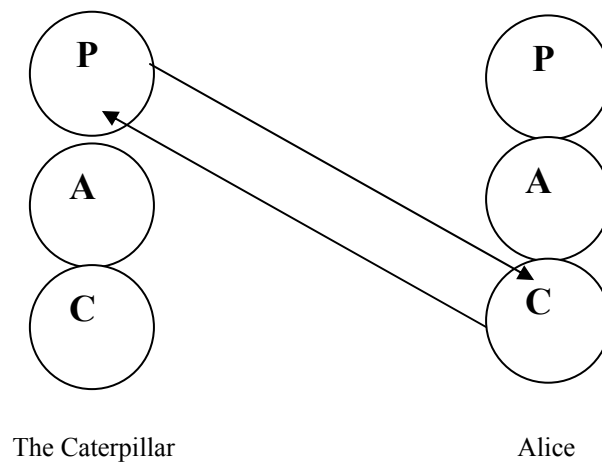

Figure 2. A complementary transaction

Figure 2 represents each of the two Parent-Child transactions between the Caterpillar and Alice that occur during the conversation illustrated in example (7) below:

- (7) ‘Who are *you?*’ said the Caterpillar.
This was not an encouraging opening for a conversation. Alice replied, rather shyly, ‘*I--I* hardly know, sir, just at present-- at least I know who I *was* when I got up this morning, but I think I must have been changed several times since then.’

‘What do you mean by that?’ said the Caterpillar sternly. ‘Explain yourself!’

‘I can’t explain *myself*, I’m afraid, sir’ said Alice, ‘because I’m not myself, you see.’ (AAW, Ch. 5: 49)

In this situation, the Caterpillar is the initiator of the transaction and he chooses to activate his Parent ego state on addressing Alice’s Child ego state. The Parent is normally entitled to ask direct and personal questions directed at the Child ego state of the interlocutor, thus imposing an asymmetrical power balance. Moreover, the questions asked by the Caterpillar are wh-questions, also called closed questions because they require a restricted range of answers, e.g. “Who are you?”, “What do you mean by that?” On responding, Alice shows compliance and gives the Caterpillar a Child-to-Parent reply. In example (7) above there are two complementary transactions:

- (i) Caterpillar: ‘Who are *you*?’
 Alice: ‘I--I hardly know, sir, just at present -- at least I know who I *was* when I got up this morning, but I think I must have been changed several times since then.’
- (ii) Caterpillar: ‘What do you mean by that?’ ‘Explain yourself!’
 Alice: ‘I can’t explain *myself*, I’m afraid, sir’ said Alice, ‘because I’m not myself, you see.’

It is significant to note Alice’s subordinate Child ego state, through which she is reduced to a defensive position whereby she admits to lacking control over her body in (i) and disculpates herself for having undergone involuntary changes that she cannot account for in (ii). As long as the transactions are complementary, i.e. the interlocutors’ interventions run parallel, the communication usually proceeds without particular problems of communication.

7. Crossed transactions

Later on, however, things go wrong in the sense that the Caterpillar repeats the same presumptuous question “Who are you?”, but this time Alice is fed up and ceases to be responsive. So she suddenly starts saying what she actually thinks. Consider the transaction in example (8) below:

- (8) ‘You!’ said the Caterpillar contemptuously. ‘Who are *you*?’
 Which brought them back again to the beginning of the conversation. Alice felt a little irritated at the Caterpillar’s making such *very* short remarks, and she drew herself up and said, very gravely, ‘I think, you ought to tell me who *you* are, first.’

‘Why?’ said the Caterpillar.

Here was another puzzling question; and as Alice could not think of any good reason, and as the Caterpillar seemed to be in a *very* unpleasant state of mind, she turned away.

(AAW, Ch. 5, p. 49-50)

This kind of transaction does not consist of parallel interventions, since it originates in a conflicting relation. It is not a harmonious relation and this is why it is appropriately called a crossed transaction. Communication failures are typically instantiated by such crossed transactions in which interlocutors address the “wrong” ego states of their respondents. A typical case is represented in Figure 3 below:

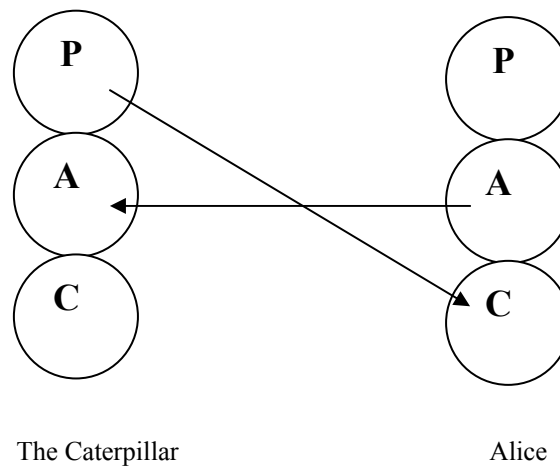

Figure 3: A crossed transaction

Although the Caterpillar expects a compliant response to his patronising Parent-to-Child question, he is faced with a blunt confrontational Adult-to-Adult answer. Alice manages to assert herself by challenging the Caterpillar’s authority. In this way she renders more visible the interpersonal tension that has gradually been growing between them. Worth noting is that she no longer uses the politeness address form “Sir” when addressing the Caterpillar:

(iii) Caterpillar: ‘Who are *you*?’

Alice: ‘I think, you ought to tell me who *you* are, first.’

One of the distinguishing features of crossed transactions consists in the respondent’s focus on the interlocutor’s words, opinions, behaviour, and expectations, rather than on his/her own. This confirms to a certain extent earlier findings according to which a speaker is more interested in what other people are doing to him/her than in what he/she is doing to other people (Wierzbicka 1981). There is considerable evidence confirming the speaker’s role as a quintessential

experiencer. In other words, speakers are more sensitive to the ways in which other people's words or actions affect them than to the ways in which their own words or actions affect other people. In Alice's case, her concern with her interlocutors' beliefs and actions also involves a deliberate process of self-discovery. While behaving as a rational agent, Alice often speaks as an experiencer. This occurs especially in key moments or in critical situations, as illustrated in (9) below:

- (9) 'You're looking for eggs, I know that well enough; and *what does it matter to me whether you're a little girl or a serpent?*'
 'It matters a good deal to *me*,' said Alice hastily; (1960, Ch. 5: 56)

This dialogue is best understood when recalling the preceding paragraph in the book, where the Pigeon is described as flying out of the trees screaming "Serpent!" and desperately trying to defend his eggs when he sees Alice. She reacts to his accusations by denying that she is a serpent, but admitting that she has tasted eggs. The exchange between the Pigeon and Alice in (9) represents a crossed transaction of the type illustrated in Figure 3 above. It is, however, different from the exchange in example (8) above where Alice's confrontational move is directed at her interlocutor and questioner. In example (9) Alice's challenging move draws attention primarily to herself and her own feelings.

In her role of questioner, Alice pursues two main directions: first, eliciting information about the Wonderland creatures, their habits and lifestyle, and second, exploring language and linguistic issues. In the first instances, her purpose is practical, since she is asking for directions or she is enquiring about unusual facts, as in (10) below. In the second instances, as illustrated in (11) and (12), her purpose is to discover and learn new facts about vocabulary, as well as to share her previously acquired linguistic knowledge with her interlocutors.

- (10) 'How am I to get in?' asked Alice again, in a louder tone.
 'Are you to get in at all?' said the Footman. 'That's the first question, you know.'
 It was, no doubt: only Alice did not like to be told so.
 (AAW, Ch. 6: 60)
- (11) [...] 'no wise fish would go anywhere without a porpoise.'
 'Don't you mean "purpose"?' said Alice.
 'I mean what I say,' the Mock Turtle replied in an offended tone. And the Gryphon added 'Come, let's hear some of your adventures.' 'no wise fish would go anywhere without a porpoise.'
 (AAW, Ch. 10: 99)
- (12) 'I never heard of "Uglification,"' Alice ventured to say. 'What is it?'
 The Gryphon lifted up both its paws in surprise. 'What! Never heard of uglifying!' it exclaimed.
 (AAW, Ch. 9: 93)

The interaction between Alice and the Footman in (10) is a crossed transaction – opposite to the type illustrated in Figure 3, since the direction of the negotiation between the interlocutors' identities is reversed:

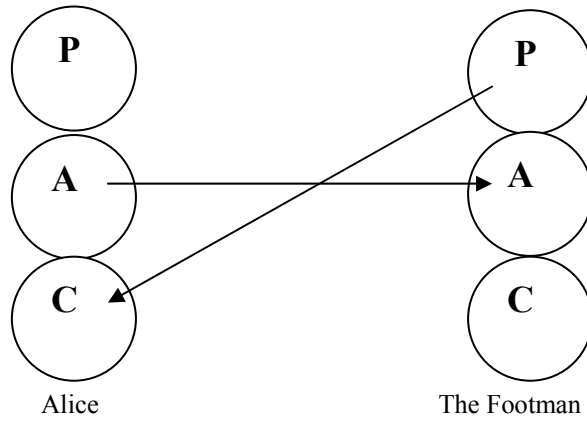

Figure 4. A crossed transaction

Alice’s question exhibits an Adult-to-Adult move, which is ironically treated by the Footman, who replies with a Parent-to-Child move. His reply is a counter-question meant to cancel the validity and legitimacy of Alice’s question, since it calls into question its premise, i.e. her right to consider getting in. By changing the interactional level from the symmetrically rational Adult-to-Adult move initiated by Alice to the asymmetrical Parent-to-Child move, the Footman wants to reinforce his own status and to downplay Alice’s role.

In (11), the Mock Turtle takes a defensive attitude towards Alice, whom he perceives as threatening when she draws attention to his lexical inadvertence. As illustrated in Figure 5, he shifts the transactional level from Alice’s Adult-to-Adult move to a Child-to-Adult move by means of which he disculpates himself:

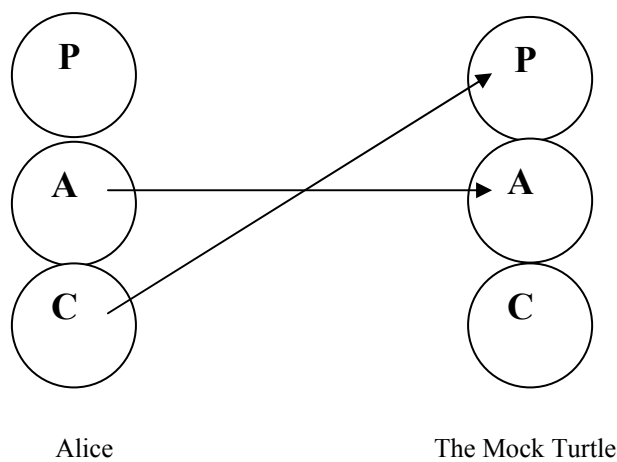

Figure 5. A crossed transaction

Alice's interaction with the Gryphon (12) is also a crossed transaction, similar to the one in Figure 4. In this particular case, the Gryphon assumes the superior Parent role on apostrophising Alice. It is significant to find similar behaviour and discourse patterns between Alice's various interlocutors.

8. Concluding remarks

The insights offered by both discourse analysis and transactional analysis reinforce empirical observations according to which Alice appears to be willing to work harder in order to achieve complementary transactions than the other characters. She is also more inclined to self-scrutiny, as well as to critical examination of her interlocutors, their behaviour, response patterns and communication interplay, to name but a few. The identification of the type and the (in)appropriateness of the speech acts conveyed by the interactants' questions and answers has enabled an in-depth examination of the characters' backgrounds, intentions and sometimes even ulterior motives. The analysis of crossed transactions has indicated that when things go wrong they are often caused by various kinds of impoliteness and tactlessness committed sometimes by Alice and sometimes by the Wonderland creatures. The multi-level analysis of the relationships between Alice and her interlocutors shows that, like most of us, she adopts different ego states depending on who she is talking to, in what circumstances, and for what purposes. In the long run, achieving interpersonal chemistry and finding intersubjective affinities can explain why she gets closer to some characters, whereas interpersonal incompatibilities lead to clashes or conflicts with other characters.

References

- Berne, E. (1964/1968): *Games people play: The Psychology of human relationships*. – London: Andre Deutsch.
- Carroll, L. (1865): *Alice's adventures in Wonderland*. – London: McMillan & Co.
- (1960): *Alice's adventures in Wonderland*. – New York and London: Signet Classic.
- Grice, H. P. (1975): *Logic and conversation*. – In: P. Cole / J. L. Morgan (eds.): *Syntax and semantics*, vol. 3, *Speech Act*, 41-58. New York, San Francisco, London: Academic Press.
- Harris, Th. A. (1967): *I'm OK – You're OK*. – New York: Harper Collins.
- Ilie, C. (2002): *Alice's roles in language wonderland. Professorial inaugural speech as Chair of English Linguistics*, Örebro University.
- Lakoff, R. (1993): *Lewis Carroll: Subversive pragmaticist*. – *Pragmatics* 3(4), 367-385.
- Sacks, H. / E. A. Schegloff / G. Jefferson (1974): *A simplest systematics for the organisation of turn-taking for conversation*. – *Language* 50, 696–735.
- Wierzbicka, A. (1981): *Case marking and human nature*. – *Australian Journal of Linguistics* 1, 43-80.

Ligia Stela Florea

Interpellation, dialogisme et mise en scène du discours narratif dans *La chute* d'A. Camus

0. Introduction

Notre contribution se propose d'examiner la fonction textuelle et discursive de l'interpellation dans le roman *La chute* d'A. Camus : son rôle dans la construction d'une figure de narrataire-lecteur et les rapports complexes que l'interpellation entretient avec le dialogisme interdiscursif aussi bien qu'avec le dialogisme interlocutif.

Le fait que l'interpellation s'associe organiquement à un dialogisme marqué assigne au discours romanesque une structure d'échange (au sens de Roulet *et alii* 1985), inscrivant ainsi un discours *a priori* monologique dans une relation intersubjective et par là dans un cadre interactif (au sens de Vion 1992).

Avant de passer à l'analyse de texte, on va procéder à une approche théorique portant sur les rapports de l'interpellation avec la *fonction conative* de Jakobson (1963), avec la catégorie d'*intimation* de Benveniste (1974) et avec le *mode discursif allocutif* de Charaudeau (1983). Cette démarche, qui nous fait passer d'une fonction du langage à un archétype discursif, passe inévitablement par la réponse à la question : l'interpellation est-elle ou non un acte de langage ?

1. Des fonctions du langage aux archétypes discursifs

1.1. Si le schéma de l'acte de communication, tel qu'il a été conçu par Jakobson en 1958, dans *Linguistique et poétique*, a fait l'objet de quelques sérieuses révisions (cf. Kerbrat-Orecchioni 1980; Charaudeau 1983), sa théorie des fonctions du langage garde encore son actualité, à en juger surtout d'après le rôle qu'on lui attribue dans les diverses typologies de textes ou de discours.

L'interpellation relève dans un premier temps de la fonction conative. Centrée sur le destinataire du message, celle-ci « trouve son expression grammaticale la plus pure dans le vocatif et l'impératif », qui, sur le plan morphosyntaxique et même phonologique, « s'écartent des autres catégories nominales et verbales » (Jakobson 1963 : 216). L'opposition que postulait Jakobson entre phrases impératives et phrases déclaratives ressemble à la distinction d'Austin entre énoncé performatif et énoncé constatif.

Dans la mesure où, comme on le verra plus loin, l'interpellation sert aussi à établir un contact avec un destinataire proche ou éloigné, elle nous semble participer aussi de la fonction phatique. Dans la pragmatique de l'interaction verbale on désigne sous le nom de *phatiques* les marqueurs discursifs qui assurent, en tandem avec les régulateurs, le maintien du contact avec l'autre et par là les mécanismes de « synchronisation interactionnelle » (cf. Kerbrat-Orecchioni 1990).

1.2. Dans *L'appareil formel de l'énonciation*, publié dix ans après le texte de Jakobson, Benveniste retrace le programme de la théorie de l'énonciation, appelée aussi « pragmatique du premier type ». Selon sa conception (1974 : 85), le « cadre figuratif de l'énonciation » fonde la structure du dialogue où deux « figures en position de partenaires » assument alternativement le rôle de protagonistes de l'activité énonciative.

Parmi les grandes *fonctions syntaxiques et discursives* dont se sert l'énonciateur pour influencer de quelque manière le comportement de l'allocataire, l'*intimation* occupe une place importante, car elle suppose « un rapport vivant et immédiat de l'énonciateur à l'autre dans une référence nécessaire au temps de l'énonciation » (*ibidem* : 84). Quelle que soit la forme qu'elle revêt (ordre ou appel, impératif ou vocatif), l'intimation a partie liée avec l'interpellation.

1.3. Avec les « appareils langagiers » de Charaudeau (1983), on passe des fonctions du langage à ce que Bronckart appellera en 1993 « archétypes discursifs ». Il s'agissait pour ces auteurs, comme pour Adam (1992), de cerner les mécanismes textuels-discursifs qui régissent l'activité langagière, ou, dans les termes de Charaudeau (1983 : 58), « les grands ordres d'organisation de la matière langagière ». Entre les appareils langagiers de Charaudeau, les archétypes discursifs de Bronckart et les séquences prototypiques d'Adam il y a, en effet, des analogies évidentes.

L'appareil énonciatif, qui définit les places et le statut des protagonistes, leurs rapports et leur « image de parole », correspond au prototype discursif interactif de Bronckart. *L'appareil argumentatif*, qui organise l'univers de discours par des opérations de type cognitif, correspond chez Bronckart au discours expositif-théorique. *L'appareil narratif*, qui organise l'univers de discours du point de vue des actions et des qualifications humaines, renvoie dans le système de Bronckart à deux archétypes : le récit et la narration.

Le modèle de Charaudeau, qui contient aussi un *appareil rhétorique*, hérite aussi bien du modèle de Benveniste que de celui de Jakobson. Son *appareil énonciatif* renferme quatre composantes définies non comme un répertoire de marques linguistiques ou d'actes de parole mais « en termes de comportements langagiers davantage apparentés à ce que R. Jakobson a appelé les fonctions du langage » (*ibidem* : 60), à avoir : énonciatif polémique, situationnel, textuel et intertextuel.

L'énonciatif polémique est un « comportement allocutif » centré sur le sujet destinataire (Tud) ; l'énonciatif situationnel est un « comportement élocutif » centré sur le sujet énonciateur (JEé) ; l'énonciatif textuel et intertextuel dénotent tous les deux un « comportement délocutif » tourné vers le propos énoncé (ILx). C'est l'énonciatif polémique qui nous intéresse pour l'étude de l'interpellation.

Charaudeau appelle cette composante « polémique » parce qu'elle dit quelque chose sur le rapport JE-TU (en prise directe l'un sur l'autre) mais aussi sur chacun de ces sujets en particulier : sur le TUd, qui se voit lié à JEé par un « contrat d'exécution », et sur le JEé, auquel l'énonciatif polémique assigne une position d'autorité.

Le *comportement allocutif* associé à cette composante présente, selon Charaudeau, trois formes ou « classes de modalisation » :

- *l'injonctif*, qui définit le rapport JE-TU comme « comminatoire », c'est-à-dire qu'il donne au JEé un statut d'autorité absolue et au TUd un statut de soumission. L'injonctif peut être spécifié à son tour par diverses modalités : ordre, interdiction, suggestion, jugement, avertissement, etc. ;

- *le discriminatif* qui définit le rapport JE-TU comme « interpellatif », c'est-à-dire qu'il donne au JEé un statut d'autorité (le droit à interpeller) et au TUd un statut de sujet discriminé parmi un ensemble d'individus et désigné comme destinataire obligatoirement impliqué dans un rapport au JEé. Le discriminatif peut être spécifié par des modalités telles : degrés de connaissance, hiérarchie sociale, affectivité, etc. ;

- enfin *le sollicitatif* qui définit le rapport JE-TU comme une « demande de dire », c'est-à-dire qu'il donne au JEé le double statut de désir de savoir et d'autorité (le droit de questionner) et au TUd le double statut de possesseur à savoir et de soumission (obligation de répondre). Le sollicitatif peut être spécifié par des modalités d'identification, de qualification, etc.

Ces modalisations peuvent se combiner entre elles pour donner naissance à différentes modalités illocutoires impliquant chacune un certain cadre énonciatif. Un seul et même acte peut donc combiner deux ou trois formes de comportement allocutif : l'ordre ou l'avertissement peuvent inclure un discriminatif et un injonctif, alors qu'une demande d'information peut combiner un discriminatif et un sollicitatif.

Si le terme « interpellatif » sert ici à caractériser le rapport de places qui sous-tend la modalisation discriminative, les exemples dont se sert Charaudeau (*ibidem* : 61) pour illustrer cette modalisation combinent un appel et une injonction : *Hép ! Vous, là-bas ; s'il vous plaît, monsieur le Directeur ; à bientôt, mon brave* ».)

2. L'interpellation, acte de parole et unité conversationnelle

2.1. Nous partons de cette conception de l'acte de parole pour distinguer :

- un sens restreint, où l'interpellation se définit comme un *acte d'autorité*, un sous-type d'acte directif associé à un contrat d'exécution ;

- un sens large, où elle se définit comme une modalité d'établir un contact par la parole, une modalité discursive qui convertit un injonctif ou un sollicitatif en phatique.

Selon le *Nouveau Petit Robert* (2007 : 1352), *interpellation* peut désigner depuis 1789 une « demande d'explications adressée au gouvernement par un membre du Parlement en séance

publique » (cf. 1) ou une sommation adressée par un agent de police à un passant lors d'un contrôle d'identité (cf. 2).

Sont à ranger également dans cette catégorie les appels par lesquels l'enseignant sollicite l'attention ou la participation des élèves, de même que les diverses injonctions pédagogiques servant de rappel à l'ordre (cf. 3).

- (1) Confirmez-vous, monsieur le Premier ministre qu'il ne s'agit pas d'un contrat à durée indéterminée mais d'un contrat à licenciement permanent ?
(question concernant le CPE posée par le député socialiste Alain Vidalies dans la séance du 7 février 2006 de l'Assemblée Nationale, *apud* Sandré 2008)
- (2) Hé, vous, là-bas, vos papiers s'il vous plaît ! (exemple forgé)
- (3) Attention tout le monde, c'est un jeu de mémoire !
Vous écoutez et moi je vous l'explique, hein !
Qui peut me dire comment ça se dit en anglais ? Natacha !
(exemples tirés de Rabatel 2004)

Au sens large, interpellé signifie « adresser brusquement la parole à quelqu'un pour interroger, insulter » (syn. *apostropher, appeler*) » (NPR 2007 : 1357). Les exemples donnés par le NPR en guise d'illustration sont :

- (4) Tout le monde se rencontrait, s'interpellait et conversait (Camus)
Les jeunes gens interpellant les filles... (Aragon).

Il s'agirait donc, selon cette acception, d'un ensemble d'actes qui combinent une apostrophe et une question ou une apostrophe et une invitation et qui servent à établir de manière intempestive un contact avec autrui, quel que soit le degré de connaissance ou les liens interpersonnels et sans qu'intervienne un rapport d'autorité.

2.2. Dans la perspective d'une approche interactionnelle, nous proposons de définir l'interpellation, à partir de cette deuxième acception, comme une unité conversationnelle, comme une intervention initiative du type *préséquence* (cf. Moeschler 1985) qui inclut, à part l'apostrophe, une demande d'information, de permission, d'excuse ou autre.

Selon la conception de Moeschler (1985 : 98), qui s'inspire là de Schegloff et de Levinson, la *préséquence* est une fonction interactive qui vise à « rendre acceptable, légitime interactionnellement et contextuellement l'acte directeur ». À la différence des préliminaires et des préparations, qui sont des fonctions orientées du point de vue illocutoire ou argumentatif, les *préséquences* ne donnent aucune indication sur la nature de l'acte directeur.

Ainsi, dans une intervention initiative comme celle que cite Moeschler : « Excusez-moi, monsieur. Est-ce que vous avez l'heure ? », l'acte d'excuse ne ferait qu'annoncer une activité réparatrice sans spécifier la nature de l'acte réparateur. Son rôle est avant tout d'atténuer l'intrusion territoriale liée à l'énonciation de la requête.

Mais supposons que l'échange ne s'arrête pas une fois qu'il aura atteint la structure prototypique réparation/ satisfaction/ appréciation et qu'il se fait suivre d'autres échanges, donnant lieu à tout un épisode conversationnel. Envisagée rétroactivement à ce niveau, l'intervention initiative citée par Moeschler acquiert dans sa totalité une fonction de préséquence.

L'incipit du roman *La Chute* illustre parfaitement cette troisième acception du terme *interpellation* : « Puis-je, monsieur, vous proposer mes services sans risquer d'être importun ? ». C'est une interpellation au sens générique du terme : 'adresser brusquement la parole à quelqu'un pour interroger' (cf. NPR, 2007 : 1352).

Même si l'interrogation n'est ici qu'un acte primitif servant, en relation avec le verbe modal et le performatif, à construire un acte dérivé d'offre de service, elle reste une forme de discours intempestif qui abolit l'équilibre interactionnel et met en danger les faces des interlocuteurs.

Le protagoniste du roman, J. B. Clamence, juge pénitent, vivant depuis dix ans à Amsterdam, propose à l'inconnu qu'il rencontre dans un bar de lui servir d'interprète auprès du gérant de l'établissement. Il interpelle son compatriote d'une manière aussi polie que possible, pour réduire les risques auxquels il s'expose :

- (5) Puis-je, monsieur, vous proposer mes services sans risquer d'être importun? Je crains que vous ne sachiez vous faire entendre de l'estimable gorille qui préside aux destinées de cet établissement. Il ne parle, en effet, que le hollandais. À moins que vous ne m'autorisiez à plaider votre cause, il ne devinera pas que vous désirez du genièvre. Voilà, j'ose espérer qu'il m'a compris; ce hochement de tête doit signifier qu'il se rend à mes arguments. Il y va, en effet, il se hâte, avec une sage lenteur. Vous avez de la chance, il n'a pas grogné [...] Mais je me retire, monsieur, heureux de vous avoir obligé. Je vous remercie et j'accepterais si j'étais sûr de ne pas jouer les fâcheux. Vous êtes trop bon. J'installerai donc mon verre auprès du vôtre. (p. 7)

La préséquence d'interpellation correspond au premier énoncé et inclut une apostrophe et un acte d'offre associé à une demande de permission.

Il est intéressant de s'arrêter un peu sur les moyens dont se sert le locuteur pour parer aux effets négatifs de son interpellation : d'abord l'indirection (l'offre se joint à une demande de permission revêtant la forme d'une interrogation), puis le désarmeur *sans risquer d'être importun*, qui contient le présupposé « je ne veux pas être importun », ensuite la justification (« Je crains que vous ne sachiez... ») qui sera confirmée par l'explication qu'il offre en réplique à son interlocuteur (« Il ne parle, en effet, que le hollandais »). S'y ajoutent enfin les formules de politesse à commencer par l'appellatif déférent et les tournures au subjonctif qui relèvent d'un style châtié légèrement emphatique.

2.3. Comme on peut le constater, l'interpellation est une modalité discursive qui *va au-delà du simple appel à l'autre*, englobant une requête et une demande d'excuse ou une requête et une justification. La préséquence qu'elle engendre est plus qu'une manière de s'adresser à l'autre pour lui demander quelque chose, c'est une manière d'entamer la conversation, d'établir une relation par la parole.

En effet, elle donne lieu dans *La Chute* à un long entretien qui montre que, pour une nature communicative comme celle du protagoniste, toute occasion de s'entretenir avec un « homme d'esprit » est une bonne aubaine. À en juger d'après les thèmes abordés, la conversation est éminemment orientée vers la construction d'une relation interpersonnelle.

Elle débute sous le signe de la gratuité absolue et glisse imperceptiblement du gérant du bar, affublé de l'aimable sobriquet de « gorille », à la ville d'Amsterdam et au caractère des Hollandais. Mais ce thème s'avère en fait un prétexte pour parler de Paris et de ses habitants. C'est là un objet de discours susceptible de rapprocher les deux personnages, même si J.B. Clamence adopte en parlant de ses compatriotes un ton d'ironie cinglante :

- (6) Ferez-vous un long séjour à Amsterdam? Belle ville, n'est-ce pas? Fascinante?

Voilà un adjectif que je n'ai pas entendu depuis longtemps. Depuis que j'ai quitté Paris, il y a des années de cela. [...] Paris est un vrai trompe-l'oeil, un superbe décor habité par quatre millions de silhouettes. Près de cinq millions, au dernier recensement? Allons, ils auront fait des petits. Je ne m'en étonnerai pas. Il m'a toujours semblé que nos concitoyens avaient deux fureurs: les idées et la fornication. À tort et à travers, pour ainsi dire. Gardons-nous, d'ailleurs, de les condamner; ils ne sont pas les seuls, toute l'Europe en est là [...]

Les Hollandais, oh non, ils sont beaucoup moins modernes. Que font-ils? Eh bien, ces messieurs-là vivent du travail de ces dames-là. Ce sont d'ailleurs, mâles et femelles, de fortes bourgeoises créatures [...] De temps en temps ces messieurs jouent du couteau ou du revolver, mais ne croyez pas qu'ils y tiennent. Le rôle l'exige, voilà tout... (p. 10-11)

L'échange suivant est celui des présentations ; l'appellatif « docteur » qu'on vient de lui adresser est pour le protagoniste une occasion de dévoiler enfin son identité. Même si l'identité de l'autre se laisse attendre, c'est là un moment important pour la construction de la relation interpersonnelle. Tout en sachant qu'il convient de respecter la discrétion de son compatriote, Jean-Baptiste Clamence ne pourra pas s'empêcher de lui adresser deux questions des plus indiscretes :

- (7) On nous apporte enfin notre genièvre. À votre prospérité. Oui, le gorille a ouvert la bouche pour m'appeler docteur (...) Au demeurant, je ne suis pas médecin. Si vous voulez le savoir, j'étais avocat avant de venir ici. Maintenant, je suis juge-pénitent.

Mais permettez-moi de me présenter: Jean-Baptiste Clamence, pour vous servir. Heureux de vous connaître. Vous êtes sans doute dans les affaires? À peu près? Excellente réponse! Judicieuse aussi; nous ne sommes qu'à peu près en toutes choses (...) Permettez-moi de vous poser deux questions et n'y répondez que si vous ne les jugez pas indiscretes. Possédez-vous des richesses? Quelques-unes? Bon. Les avez-vous partagées avec les pauvres? Non. Vous êtes donc ce que j'appelle un saducéen. Si vous n'avez pas pratiqué les Écritures, je reconnais que vous n'en serez pas plus avancé. Cela vous avance? Vous connaissez donc les Écritures? Décidément, vous m'intéressez. (p. 12-13)

L'*incipit* du roman *La chute* sert à introduire, avant que ne se mette en place le discours diégétique, une figure d'allocutaire-narrataire où il est impossible de ne pas entrevoir un avatar du lecteur lui-même. Le premier énoncé du texte peut très bien passer pour le discours interpellatif générique qu'un écrivain adresse d'emblée au lecteur en guise de *captatio benevolentiae*.

Ce discours construit aussi et surtout une figure de locuteur-narrateur : l'*ethos* d'un homme habitué à manier les phrases, *ethos* d'un orateur au plein sens du terme, esprit cultivé et raffiné, ironique et moqueur.

L'autoironie est du reste la modalité indirecte que le protagoniste choisit dès le début pour se présenter à son allocataire : « À moins que vous ne *m'autorisiez à plaider votre cause*, il ne devinera pas que vous désirez du genièvre. Voilà [...] ce hochement de tête doit signifier qu'*il se rend à mes arguments* ». Les expressions que nous avons mises en italique, de même que le style châtié et prétentieux jouent d'emblée un rôle décisif dans la construction de l'*ethos* du locuteur-narrateur.

3. Cadre interactif et deixis fictionnelle

3.1. Mais une relation interlocutive est inséparable d'un contexte d'énonciation qui, bien que ne bénéficiant d'aucune description, est tout aussi présent dans le texte que les deux acteurs. Le contexte est introduit par un procédé du type *showing*, car il se construit par le biais de la référence associée au champ cognitif-perceptif du locuteur et de l'allocataire.

Toute une série d'éléments concourent dans l'*incipit* du roman à mettre en place une situation dont les deux protagonistes sont partie prenante : la description définie *l'estimable gorille*, les déictiques spatiaux : *cet établissement*, *ce hochement de tête*, *voilà*, et les déictiques temporels : présent actuel (*puis-je*, *je crains*, *vous désirez*, *j'ose espérer*, *il se rend*, *il y va*, *il se hâte*), passé composé (*il m'a compris*) et futur simple (*il ne devinera pas*).

À mesure que la conversation avance, le cadre interactif et situationnel se précise et s'élargit grâce à la multiplication des déictiques personnels, spatiaux et temporels. Le moment où les deux personnages sont sur le point de se séparer, après avoir bu un second verre, doit retenir également notre attention, car il s'amorce toujours par une interpellation :

- (8) Vous partez déjà ? Pardonnez-moi de vous avoir peut-être retenu. Avec votre permission, vous ne paierez pas. Vous êtes chez moi à Mexico-City, j'ai été particulièrement heureux de vous y accueillir. Je serai certainement ici demain, comme les autres soirs et j'accepterai avec reconnaissance votre invitation. Votre chemin... Eh bien...Mais verriez-vous un inconvénient, ce serait le plus simple, à ce que je vous accompagne jusqu'au port ? De là, en contournant le quartier juif, vous trouverez ces belles avenues où défilent des tramways chargés de fleurs et de musiques tonitruantes. Votre hôtel est sur l'une d'elles, le Damrak. Après vous, je vous en prie. (p. 14-15)

Il est évident que la question de Jean-Baptiste Clamence enchaîne sur du non verbal : son interlocuteur s'apprête à partir, peut-être qu'il se lève déjà. La demande d'excuse se fait suivre d'un acte complexe, qui ne fait que rééditer l'interpellation du début : offre assortie d'une demande de permission. En échange, la promesse *je serai certainement ici demain* se veut, selon

toute évidence, une réplique à une question imaginaire de l'interlocuteur qui voulait savoir quand il pourrait prendre sa revanche.

Le fragment d'énoncé *votre chemin* annonce un changement de décor dont les grandes lignes se dessinent déjà grâce aux descriptions définies *le port, le quartier juif, ces belles avenues, le Damrak*. L'énoncé inachevé reprend en écho une demande d'information, qui suscite de la part du narrateur une nouvelle offre assortie d'une demande (indirecte) de permission : « mais verriez-vous un inconvénient à ce que je vous accompagne... ? »

Mais est ici non seulement un inverseur argumentatif signalant que l'énoncé qu'il introduit s'oppose aux conclusions qu'on pourrait retirer de *votre chemin...eh bien* où se joignent la fin d'une question et l'amorce d'une réponse. *Mais* est aussi un connecteur pragmatique reliant par-delà les actes de parole deux comportements opposés du locuteur- narrateur : l'intention de quitter l'étranger, après l'avoir renseigné sur son chemin, et l'offre de l'accompagner jusqu'au port et de continuer la conversation. C'est un *mais* analogue à celui qu'il avait utilisé au début pour annoncer son intention de se retirer, contredite peu après par la décision d'accepter l'invitation de l'autre.

3.2. La construction du site, qu'il s'agisse du Mexico-City, des rues d'Amsterdam, de l'île de Marken, du lac de Zuyderzee ou, pour finir, de la chambre même du protagoniste, se réalise par des actes de référence composant et simulant *a first person thinking reference* (cf. Castañeda 1989). L'univers référentiel associé au cadre interactif s'organise en fonction du champ cognitif et perceptif des deux personnages. Plus exactement, les actes de référence prennent pour origine le ToSo de la situation d'énonciation représentée par le texte, de sorte que la perspective du locuteur-narrateur devient la perspective commune des deux protagonistes de la scène narrative.

On voit ainsi se mettre en place une *deixis fictionnelle*, c'est-à-dire une deixis de la fiction secondaire (cf. Vuillaume 1990), ancrée dans la temporalité de l'acte de narration. En tant que dimension inséparable du cadre interactif construit par le texte, la deixis fictionnelle concourt à côté de l'interpellation à la mise en scène du discours narratif ; ce sont les éléments qui donnent au récit son « cadre scénographique », dans les termes de Maingueneau (1987 et 2003).

La deixis de la scène d'énonciation narrative est une *deixis empathique*, ancrée dans un éternel présent, qui s'actualise à travers chaque acte de lecture et concourt à activer les mécanismes psychologiques d'identification du lecteur avec l'univers de la fiction (cf. Florea 2005). Ces mécanismes résident essentiellement, selon Bakhtine (1978), dans un phénomène *d'exotopie réceptive*.

Pour illustrer ces aspects, le passage le plus intéressant est celui qui évoque le voyage à l'île de Marken et l'image du Zuyderzee :

- (9) Un village de poupée, ne trouvez-vous pas ? Le pittoresque ne lui a pas été épargné ! Mais je ne vous ai pas conduit dans cette île pour le pittoresque, cher ami. Tout le monde peut vous faire admirer des coiffes, des sabots [...] Je suis un des rares à pouvoir vous montrer ce qu'il y a d'important ici. Nous atteignons la digue. Il faut la suivre pour être aussi loin que possible de ces trop gracieuses maisons. Asseyons-nous, je vous en prie. Qu'en dites-vous ? Voilà, n'est-ce pas, le plus beau des paysages négatifs. Voyez, à notre gauche, ce tas de cendres qu'on appelle ici une dune, la digue grise à

notre droite, la grève livide à nos pieds et, devant nous, la mer couleur de lessive faible, le vaste ciel où se reflètent les eaux blêmes [...] N'est-ce pas l'effacement universel, le néant sensible aux yeux ? Pas d'hommes, surtout pas d'hommes ! Vous et moi, seulement, devant la planète enfin déserte! (p. 77-78)

Toute une série d'éléments concourent ici à la construction du site et du cadre scénographique du discours narratif.

L'interpellation s'associe à un mode discursif allocutif contenant des demandes de dire, notamment des demandes de confirmation (*ne trouvez-vous pas, n'est-ce pas*) mais aussi des demandes de faire (*asseyons-nous, voyez*). La deixis empathique repose ici sur trois séries d'éléments : thématization d'une entité non verbale (image visuelle), emploi du présent actuel et recours aux marques indexicales (descriptions définies, syntagmes nominaux démonstratifs, déictiques spatiaux).

Ce genre de séquence descriptive construit ce qu'on pourrait appeler un point de vue partagé, c'est-à-dire une perception/pensée attribuée au couple narrateur/narrataire. Soutenue par le mode discursif allocutif et par la deixis fictionnelle, la construction du point de vue partagé sert à activer les mécanismes d'identification empathique du lecteur avec l'univers fictionnel.

4. Inscription du dialogue dans le discours monologal

L'effet le plus intéressant de l'interpellation est le dialogisme marqué, qui imprime au discours romanesque – traditionnellement monologal – une structure d'échange.

Selon Bakhtine (1978, 1984), tout discours, même monologal, présente un dialogisme constitutif, qu'il appelle *dialogisation interne*. L'originalité de ce discours romanesque réside en ce qu'il force les limites de la dialogisation interne jusqu'au point où elle côtoie la dialogisation externe. *La chute* construit un discours monologal qui ne se borne pas à réagir à un discours étranger sur le mode de la confirmation ou de la réfutation.

Tantôt il s'applique à reconstruire le discours étranger par des reprises diaphoniques, tantôt il entreprend de le provoquer par des interpellations, des injonctions ou des questions. Dans un cas on a affaire, selon Bakhtine (1978), à un *dialogisme interdiscursif*, dans l'autre, on a affaire à un *dialogisme interlocutif*. A ces procédés s'ajoutent des marqueurs typiquement dialogaux : des phatiques (*allons, tenez, voyons, n'est-ce pas, voyez-vous, voulez-vous*) et des régulateurs (*oui, bon bon, vous avez raison*). Le discours monologal parvient ainsi à mettre en scène un dialogue.

En effet, les trois premières pages du roman se laissent diviser en plusieurs séquences comportant chacune une structure d'échange. Dans les termes de Roulet *et alii* (1985), les constituants immédiats qui se dégagent du texte sont des interventions constitutives d'échange liées par des fonctions illocutoires initiative et réactive. Afin de cerner de plus près la manière dont les structures dialogales s'inscrivent dans le discours monogal, nous avons procédé à une reconstruction des textes (5), (6) et (7) que nous avons donnés en 2.2 et 2.3.

- (5') L : Puis-je, monsieur, vous proposer mes services sans risquer d'être importun? Je crains que vous ne sachiez vous faire entendre de l'estimable gorille qui préside aux destinées de cet établissement.
 A : Il ne parle pas français ?
 L : Il ne parle, en effet, que le hollandais. À moins que vous ne m'autorisiez à plaider votre cause, il ne devinera pas que vous désirez du genièvre. Voilà, j'ose espérer qu'il m'a compris; ce hochement de tête doit signifier qu'il se rend à mes arguments [...] Mais je me retire, monsieur, heureux de vous avoir obligé.
 A : Restez, si vous voulez et venez prendre place à ma table !
 L : Je vous remercie et j'accepterais si j'étais sûr de ne pas jouer les fâcheux.
 A : Mais pas du tout, au contraire.
 L : Vous êtes trop bon. J'installerai donc mon verre auprès du vôtre.
- (6') L : Ferez-vous un long séjour à Amsterdam? Belle ville, n'est-ce pas?
 A : Fascinante.
 L : Voilà un adjectif que je n'ai pas entendu depuis longtemps. Depuis que j'ai quitté Paris, il y a des années de cela. [...] Paris est un vrai trompe-l'oeil, un superbe décor habité par quatre millions de silhouettes.
 A : Près de cinq millions, au dernier recensement.
 L : Allons, ils auront fait des petits. Je ne m'en étonnerai pas. Il m'a toujours semblé que nos concitoyens avaient deux fureurs: les idées et la fornication. À tort et à travers, pour ainsi dire. Gardons-nous, d'ailleurs, de les condamner; ils ne sont pas les seuls, toute l'Europe en est là [...]
 A : Les Hollandais aussi ?
 L : Les Hollandais, oh non, ils sont beaucoup moins modernes.
 A : Que font-ils ?
 L : Eh bien, ces messieurs-là vivent du travail de ces dames-là. Ce sont d'ailleurs, mâles et femelles, de fortes bourgeoises créatures [...] De temps en temps ces messieurs jouent du couteau ou du revolver, mais ne croyez pas qu'ils y tiennent. Le rôle l'exige, voilà tout [...] Ceci dit, je les trouve plus moraux que les autres, ceux qui tuent en famille, à l'usure. N'avez-vous pas remarqué que notre société s'est organisée pour ce genre de liquidation ?
- (7') L : On nous apporte enfin notre genièvre. À votre prospérité.
 A : Le gorille a ouvert la bouche pour vous appeler docteur.
 L : Oui [...] Au demeurant, je ne suis pas médecin. Si vous voulez le savoir, j'étais avocat avant de venir ici. Maintenant, je suis juge-pénitent. Mais permettez-moi de me présenter: Jean-Baptiste Clamence, pour vous servir. Heureux de vous connaître. Vous êtes sans doute dans les affaires?
 A : À peu près.
 L : Excellente réponse! Judicieuse aussi; nous ne sommes qu'à peu près en toutes choses [...] Permettez-moi de vous poser deux questions et n'y répondez que si vous ne les jugez pas indiscretes. Possédez-vous des richesses?
 A : Quelques-unes.
 L : Bon. Les avez-vous partagées avec les pauvres ?
 A : Non.
 L : Vous êtes donc ce que j'appelle un saducéen. Si vous n'avez pas pratiqué les Écritures, je reconnais que vous n'en serez pas plus avancé.
 A : Mais si, cela m'avance.
 L : Vous connaissez donc les Écritures? Décidément, vous m'intéressez.

Chaque séquence dialogale s’amorce par une interpellation : offre de service, question, vœu, qui est censée susciter chez l’allocataire une réaction verbale ou non verbale dont le discours du narrateur fixe la trace. Ces phénomènes relèvent pour une grande part de la diaphonie, qui consiste, selon Roulet *et alii* (1985 : 71), à reprendre et à « réinterpréter dans son propre discours la parole du destinataire pour mieux enchaîner sur celle-ci ».

Cette déconstruction / reconstruction du texte nous permet de distinguer deux genres de manifestations du dialogisme marqué : les reprises diaphoniques (*en effet, fascinante, près de cinq millions, les Hollandais, que font-ils, à peu près, quelques-unes, cela vous avance*) et les réactions à un discours implicite (*je vous remercie et j’accepterais si je savais..., vous êtes trop bon, oui au demeurant je ne suis pas médecin*).

Elles visent non seulement à simuler un dialogue parfaitement cohérent mais aussi à susciter et à relancer le discours narratif. Le dialogisme marqué concourt de façon décisive à l’émergence d’un cadre interactif fictionnel, qui sert de déclencheur et de dispositif scénique au discours narratif.

5. L’interpellation comme stratégie discursive

On a pu constater que l’interpellation joue un rôle important dans la construction d’une figure de locuteur et d’allocataire, dans la mise en place d’une relation interlocutive inséparable d’un référentiel énonciatif et par-dessus tout dans la mise en place d’un discours dont les structures dialogiques frisent de près les structures dialogales.

Ce qui amène à conclure que l’interpellation et le mode discursif allocutif qu’elle engendre ont dans *La chute* d’A. Camus une fonction structurante. D’une part, ils mettent en place un dispositif textuel-discursif servant de déclencheur et de cadre scénographique au discours narratif proprement dit. D’autre part, ils servent à relancer le discours narratif d’une séquence à l’autre et d’un chapitre à l’autre contribuant ainsi à ponctuer et à structurer le texte du roman.

La fonction structurante de cette stratégie discursive joue, selon nous, à trois niveaux :

- le mode allocutif avec tout ce qu’il suppose (adresse directe, actualisation de la relation interlocutive, référence au contexte, simulation de l’échange) a le rôle de marquer le changement de plan discursif : de la fiction secondaire à la fiction principale et *vice versa* ;

- au cadre de la fiction secondaire, chaque préséquence interpellative a le rôle de préparer et de légitimer la poursuite du récit et de la confession, qui est une activité à risque. Les préséquences, le mode allocutif et la dialogisation sont des stratégies destinées à favoriser l’entrée en confiance et le déploiement de cette activité discursive ;

- la préséquence interpellative et le mode allocutif jouent un rôle important dans l’organisation même du texte : dans la division et le marquage des épisodes et du plan global de texte. Pour s’en convaincre, il suffit d’examiner brièvement les *incipits* de chaque unité textuelle (qui équivaut à un chapitre).

Chaque chapitre, numéroté ici de 1 à 6, s'ouvre par une interpellation, à l'exception du dernier, qui s'achève par une telle séquence :

Si le premier chapitre s'amorce par l'offre de service de Jean-Baptiste Clamence à l'inconnu qui vient de franchir le seuil du Mexico-City, le second chapitre commence par une question:

1. Début : Puis-je, monsieur, vous proposer mes services sans risquer d'être importun? Je crains que vous ne sachiez vous faire entendre de l'estimable gorille qui préside aux destinées de cet établissement. (p. 7)

2. Début : Qu'est-ce qu'un juge pénitent ? Ah ! je vous ai intrigué avec cette histoire. Je n'y mettais aucune malice, croyez-le, et je peux m'expliquer plus clairement. (p. 21)

En 2, le cotexte présente la question comme une reprise en écho, c'est-à-dire comme une question attribuable au co-énonciateur. Ce qu'elle a d'intéressant une telle interpellation, c'est que, dans la perspective de l'acte de production (inscrit dans la fiction secondaire), elle se présente comme issue de la rencontre avec un discours antérieur, donc comme relevant du dialogisme interdiscursif.

Dans la perspective de l'acte de réception (lecture), la préséquence interpellative relève au contraire du dialogisme interlocutif, car elle anticipe sur une réaction possible du lecteur. La séquence allocutive qui suit la question annonce clairement l'intention de fournir l'explication sollicitée et précède de près la séquence narrative, qui s'amorce dès le second alinéa : « Il y a quelques années, j'étais avocat à Paris et, ma foi, un avocat assez connu ».

Le troisième chapitre s'ouvre par un remerciement. On n'a plus affaire à une reprise diaphonique, mais à une reprise par implication : le remerciement ne fait que réagir à un discours antérieur, dans ce cas une question ou une injonction, qui encourageait et engageait le protagoniste à poursuivre son histoire :

3. Début : Vraiment, mon cher compatriote, je vous suis reconnaissant de votre curiosité. Pourtant, mon histoire n'a rien d'extraordinaire. Sachez, puisque vous y tenez, que j'ai pensé un peu à ce rire, pendant quelques jours, puis je l'ai oublié. (p. 47)

La suite du texte le confirme : « Sachez, puisque vous y tenez, que j'ai pensé un peu à ce rire... ». Cet énoncé métadiscursif qui abonde en marques allocutives (*sachez, puisque vous y tenez*) sert à introduire dès le premier alinéa un nouvel épisode de l'histoire : l'épisode clef du suicide de la jeune fille.

Le quatrième chapitre s'ouvre par une demande de confirmation, ou, dans les termes de l'analyse conversationnelle, par un marqueur de recherche d'approbation discursive:

4. Début : Un village de poupée, ne trouvez-vous pas ? [...] Mais je ne vous ai pas conduit dans cette île pour le pittoresque, cher ami. Tout le monde peut vous faire admirer des coiffes, des sabots... Je suis un des rares à pouvoir vous montrer ce qu'il y a d'important ici. (p. 77)

Sa présence au début du chapitre qui retrace le voyage à l'île de Marken n'est pas du tout accidentelle. Tout comme la description *in situ* qu'elle introduit (voir *supra* 3), la demande de

confirmation assume une fonction importante du point de vue interactionnel : activer et stimuler le partage des représentations et des émotions.

À l'échelle du discours romanesque, la construction d'un point de vue partagé est une stratégie servant à la mise en scène du discours narratif et à l'activation des mécanismes d'identification empathique du lecteur avec le narrataire.

Le cinquième chapitre commence par un acte de réfutation, qui renvoie à une intervention implicite de l'allocutaire, relativement facile à restituer : « On dirait que le bateau n'avance pas ».

5. Début : Vous vous trompez, cher, le bateau file à bonne allure. Mais le Zuyderzee est une mer morte ou presque [...] Alors nous marchons sans aucun repère, nous ne pouvons évaluer notre vitesse. Nous avançons et rien ne change [...] Dans l'archipel grec j'avais l'impression contraire. (p. 77)

Ce début de chapitre est symétrique du précédent, car il sert à embrayer le discours sur une nouvelle description. Comme l'archipel grec n'est ici qu'un souvenir, ce qu'on va nous présenter cette fois n'est plus un décor *in situ* mais un décor remémoré.

Il convient de s'arrêter un moment sur le terme d'adresse *cher*, qui marque une nette progression par rapport à l'appellatif *monsieur* du début du roman. Les termes d'adresse indiquent, dans leur succession, une réduction significative de la distance interpersonnelle : de *monsieur*, *cher compatriote* à *cher ami*, *cher* et *cher maître*.

Dans le dernier chapitre la séquence interpellative est située à la fin : elle clôt ainsi le chapitre et le roman, qui s'achève à peu près comme il avait commencé :

6. Fin : Alors, racontez-moi, je vous prie, ce qui vous est arrivé un soir sur les quais de la Seine...
Et comment vous avez réussi à ne jamais risquer votre vie. (p. 155)

Mais cette position n'ôte pas à l'interpellation sa fonction de préséquence, car la prière que Jean-Baptiste Clamence adresse à son allocutaire ne fait qu'annoncer un autre entretien, un autre récit et une autre confession.

L'interpellation finale s'associe dans l'économie du roman à un déclencheur 2, c'est-à-dire au point culminant : le moment où l'étranger dévoile enfin son identité et où l'on se rend compte que cet autre n'est en fait qu'un *alter-ego*, une instance qui consacre, par-delà la complicité entre narrateur et narrataire, celle de l'écrivain et de son lecteur : « hypocrite lecteur – mon semblable – mon frère ! »

6. Conclusions

Cette analyse portant sur la fonction textuelle-discursive de l'interpellation dans *La Chute* d'A. Camus, a essayé de mettre en évidence :

- son rôle dans la construction d'une figure d'allocutaire qui représente à la fois l'interlocuteur fictif du narrateur-personnage et une projection du lecteur ;

- les rapports complexes que l'interpellation entretient ici avec le dialogisme, notamment avec la diaphonie, qui confère à l'allocutaire une présence effective dans la fiction (secondaire) ; il y est présent non seulement à travers les diverses marques allocutives, mais aussi par la manière dont se construit le discours qui lui est adressé ;

- le fait que l'interpellation s'associe organiquement à un dialogisme marqué assigne au discours romanesque une structure d'échange, inscrivant ainsi un discours *à priori* monologique dans une relation interlocutive et par là dans un cadre interactif ayant son propre système de référence.

Dans la mesure où elle débouche sur une interaction verbale aplatie (car reposant essentiellement sur la diaphonie et *le recipient designed*) l'interpellation engendre une structure textuelle-discursive qui sert de déclencheur et de cadre scénographique, bref de mise en scène au discours narratif proprement dit.

Références bibliographiques

- Adam, J. M. (1992): Les textes: types et prototypes. – Paris: Nathan.
- Bakhtine, M. (1977): Le marxisme et la philosophie du langage. – Paris: Minuit.
- (1978): Esthétique et théorie du roman. – Paris: Gallimard.
- (1984): Esthétique de la création verbale. – Paris: Gallimard.
- Benveniste, E. (1974): Problèmes de linguistique générale, 2, chap.V. – Paris: Gallimard.
- Bronckart, J. P. (1993): L'organisation temporelle des discours. Une approche de psychologie du langage. – *Langue française* 97, 3-13.
- Camus, A. (1956): La chute. – Paris: Gallimard.
- Castañeda, H.-N. (1989): Thinking, Language and Experience. – Minnesota: University of Minnesota Press.
- Charaudeau, P. (1983): Langage et discours. Eléments de sémiolinguistique. – Paris: Hachette.
- Florea, L. S. (2005): Narration au présent, deixis fictionnelle et point de vue. – *Revue de sémantique et pragmatique* 17, 69-88.
- Jakobson, R. (1963): Linguistique et poétique. – In: Essais de linguistique générale. Paris: Seuil.
- Kerbrat-Orecchioni, C. (1980): L'énonciation. De la subjectivité dans le langage. – Paris: Armand Colin.
- (1990): Les interactions verbales, vol. I. – Paris: Armand Colin.
- (1992): Les interactions verbales, vol. II. – Paris: Armand Colin.
- Maingueneau, D. (1986/2003): Linguistique pour le texte littéraire (4e édition). – Paris: Nathan.
- (1987): Nouvelles tendances en analyse du discours. – Paris: Hachette.
- Moeschler, J. (1985): Argumentation et conversation. – Paris: Hatier-Crédif.
- Rabatel, A. (dir.) (2004): Interactions orales en contexte didactique. – Lyon: Presses Universitaires de Lyon.
- Roulet, E. (1999): La description de l'organisation du discours. – ENS de Fontenay / Sant-Cloud: Didier, Collection LAL.
- *et alii* (1985): L'articulation du discours en français contemporain. – Berne-New York-Paris: Peter Lang.

- Sandré, M. (2008): Les mésaventures de l'interaction : l'interruption, signe d'une difficulté interactionnelle ou mécanisme de régulation ? – In: Actes du XXVe CILPR, Innsbruck, 2007 (à paraître).
- Vion, R. (1992): La communication verbale. Analyse des interactions. – Paris: Hachette Université.
- Vuillaume, M. (1990): Grammaire temporelle des récits. – Paris: Minuit.
- * * * (2007): NPR *Nouveau Petit Robert*. Nouvelle édition du Petit Robert, texte remanié et amplifié sous la direction de J.Rey-Debove et Alain Rey. – Paris: Dictionnaires le Robert.

Autres travaux

- Bres, J. (1998): Entendre des voix : de quelques marqueurs dialogiques en français. – In: J. Bres / R. Legrand / F. Madray / P. Siblot (éds): *L'autre en discours*, 191-212. Montpellier III: Praxiling.
- Ducrot, O. *et alii* (1980): Les mots du discours. – Paris: Minuit.
- Ducrot, O. (1984): Le dire et le dit. – Paris: Minuit.
- Florea, L. S. (1993): Injonctif vs. optatif. Analyse des rapports entre mode et modalité en français et en roumain. – In: Actes du XXe Congrès de Linguistique et de Philologie romanes – Zürich 1992, tome I, 219-234. Tübingen und Basel: Francke Verlag.
- (2004): Conjonctions à vocation polémique : une approche sémantico-pragmatique. – *L'Information grammaticale* 100, 9-13.
- Rabatel, A. (1998): La construction textuelle du point de vue. – Lausanne-Paris: Delachaux et Niestlé.

Liliana Hoinărescu

Rhétorique du discours amoureux : le jeu des « faces »¹

1. Introduction

L'analyse du discours s'est intéressée plutôt aux discours ritualisés, c'est-à-dire aux discours qui supposent un encadrement institutionnel contraignant, une forte restriction thématique, une grande stabilité des formules (cf. Maingueneau 1991 : 19). Le discours politique, le discours des médias, le discours publicitaire, pour n'en citer que les plus visibles, ont suscité un intérêt croissant de nos jours, étant donnée leur mise sociale et donc la nécessité de rendre transparentes leurs stratégies et leur force manipulatrice. D'autres types discursifs, sans avoir été totalement négligés, sont convoqués occasionnellement, mais cette restriction du champ d'investigation ne traduit point une mise moins importante à l'échelle individuelle. Nous croyons que c'est le cas du discours amoureux. Cette omission reste certainement motivée par son caractère plutôt subjectif : ce n'est pas un discours autorisé qui, au-delà de sa fonction immédiate, suppose un rapport aux fondements et aux valeurs de la société. En outre, il semble se dérober à toute taxinomie, quelle qu'elle soit : fonctionnelle (comme le discours juridique, religieux, scientifique) ou formelle (comme le discours narratif, expositif, argumentatif etc.) (cf. *ibidem*, 22-23). Mais sa portée au niveau de chaque individu, sa forte dimension anthropologique justifient pleinement l'effort d'une investigation objective, capable à établir son identité énonciative.

Certainement, notre étude n'a pas du tout l'intention de formuler des conclusions définitives et n'a aucune ambition de rendre compte de la complexité de ce discours. Notre démarche, plus modeste, se contente d'esquisser quelques prémisses pour l'interprétation de ce type communicatif particulier. Il nous semble importante même la tentative d'en faire une analyse interactionnelle qui puisse mettre en évidence la projection sociale de l'image de soi dans la représentation affective.

Le cadre théorique de notre démarche, la pragmatique interactionniste d'orientation goffmanienne, nous a permis de réunir des réflexions diverses, provenant d'un espace interdisciplinaire, dans un discours centré sur la dimension communicative de la pratique amoureuse.

La particularité de ce discours consiste en deux pulsions contraires, qui se neutralisent réciproquement au cours de l'interaction verbale: d'une part, on désire vivement s'approcher de la personne que l'on sympathise ou que l'on aime, de dévoiler sa face négative, d'autre part, on prend des multiples précautions pour protéger son intimité – la peur d'être considéré ridicule, d'être refusé agit comme une freine. Si toutes les formes communicatives sont plus ou moins ritualisées, plus le degré de ritualisation du discours est élevé, plus l'individu dispose de prescriptions claires,

¹ Cet article a fait l'objet d'une communication présentée à la XIe Conférence de IADA (International Association for Dialogue Analysis), Münster, 27-30 Mars 2007.

institutionnalisées, qui l'aident à s'orienter du point de vue social, à dépasser les situations embarrassantes. Dans le cas du discours amoureux, l'absence des règles communicatives précises rend difficile la gestion et le contrôle de l'échange verbal. D'où le caractère imprévu de celui-ci et souvent l'échec communicatif et consécutivement relationnel survenu entre les deux partenaires du dialogue.

Il est pourtant difficile de saisir et de comprendre l'équilibre fragile, voire le décalage entre la pulsion affective et son expression verbale dans la pratique communicative quotidienne. La tension subtile qui s'installe entre deux personnes qui tombent amoureuses l'une de l'autre, souvent sans même le savoir, ne peut être traduite et expliquée de manière satisfaisante, en dépit d'une abondante littérature psychologique et psychanalytique qui annexe le domaine de l'affectivité et prétend le fixer en catégories rationnelles. On a besoin peut être d'une expérience amoureuse vécue, afin de pouvoir reconnaître et interpréter les symptômes du comportement amoureux. Pour en parler aux autres, il faut conjuguer une sorte d'empathie, la subtilité de l'observation et la sincérité qui sont propres plutôt aux grands écrivains et aux poètes qu'aux hommes de science.² C'est pourquoi, de notre point de vue, la grande littérature reste un conseiller plus efficace dans ce sujet. L'auteur que nous avons choisi pour nous conduire dans le chemin sinueux et fallacieux de la rhétorique amoureuse est Stendhal et son roman *Le Rouge et le noir*. Sur la base de ce texte, nous avons dégagé quelques paramètres qui caractérisent le discours amoureux. Il faut préciser que nous avons envisagé exclusivement la phase préliminaire, de tâtonnement, de la pratique amoureuse, quand les deux partenaires ne sont pas sûrs de la réciprocité de leurs sentiments. Dans notre analyse, nous opposerons deux couples : Julien – Mme de Rênal, d'un part, et Julien – Mathilde de la Mole, d'autre part, pour saisir les points communs et les différences de la rhétorique discursive entre deux expressions de l'amour, distinguées par l'auteur lui-même, il s'agit de l'amour passion et l'amour vanité.

2. Paramètres communicatifs du discours amoureux

2.1. Le discours explicatif

En premier lieu, il faut souligner la présence massive du discours explicatif du narrateur qui accompagne l'expression verbale du comportement amoureux des protagonistes ; l'absence de ce métadiscours rend la charge affective des répliques peu compréhensible pour n'importe quel lecteur, soit-il très perspicace. Mais ce métadiscours ne se réduit pas à une sorte de didascalies, qui auraient le rôle de faciliter la représentation mentale plus réaliste des scènes (comme dans la représentation dramatisée ou cinématographique). Il s'agit d'expliquer même les ressorts

² Voir à ce sujet les réflexions de Roland Barthes dans *Fragments d'un discours amoureux*, Paris, Seuil, 1977.

psychologiques des personnages, le choix stratégique d'une expression verbale dans une situation donnée qui, autrement, est impossible de comprendre. Et cela, parce que l'image de soi et l'image publique de l'individu ont besoin d'une médiation pour les concilier, pour établir leur correspondance et leur rationalité. Pour comprendre cette dialectique, un commentaire est nécessaire, soit qu'il s'agit d'une réflexion sur soi-même, dans le cas des récits factuels (autobiographie, confession), soit qu'il s'agit du commentaire du narrateur ou de l'héros, dans un récit fictionnel (comme dans notre cas). C'est une première observation découlant d'autres traits distinctifs de la rhétorique amoureuse. La relation intrinsèque entre le discours amoureux et son métadiscours peut être décelée non seulement dans les fragments ci-dessous, mais dans tous les exemples choisis pour illustrer les autres chapitres:

- (1) Une heure après, la fatigue et la pitié qu'il sentait pour lui-même le disposaient à l'attendrissement. Il rencontra Mme de Rênal et prit sa main qu'il baisa *avec plus de sincérité qu'il n'avait jamais fait. Elle rougit de bonheur, et, presque au même instant, repoussa Julien avec la colère de la jalousie. La fierté de Julien, si récemment blessée, en fit un sot dans ce moment. Il ne vit en Mme de Rênal qu'une femme riche, il laissa tomber sa main avec dédain, et s'éloigna.* (p. 89)
- (2) Le lendemain, il surprit encore Norbert et sa sœur, qui parlaient de lui. À son arrivée, un silence de mort s'établit, comme la veille. *Ses soupçons n'eurent plus de bornes. «Ces aimables jeunes gens auraient-ils entrepris de se moquer de moi ? Il faut avouer que cela est beaucoup plus probable, beaucoup plus naturel qu'une prétendue passion de Mlle de La Mole pour un pauvre diable de secrétaire. D'abord ces gens-là ont-ils des passions ? Mystifier est leur fort. Ils sont jaloux de ma pauvre petite supériorité de paroles. Être jaloux est encore un de leurs faibles. Tout s'explique dans ce système. Mlle de La Mole veut me persuader qu'elle me distingue, tout simplement pour me donner en spectacle à son prétendu.»* (p. 375)

2.2. L'importance des indices paraverbaux et extraverbaux

L'expression verbale du discours amoureux semble toujours précédée d'un ensemble de manifestations paraverbaux et extraverbaux, qui fonctionnent comme des signaux des plus efficaces de l'attraction entre les deux partenaires. Le tremolo de la voix, le regard signifiant, les gestes, la mimique trahissent la tension affective bien avant que les interlocuteurs mêmes ne se rendent compte de leur état. Ces signaux transmettent et créent une forte complicité entre les deux partenaires, que les paroles risquent de détruire. Mais, en même temps, grâce à leur manque de spécificité, ceux-ci entretiennent l'ambiguïté discursive. En tout cas, ils sont plus transparents pour un observateur extérieur que pour les deux actants. Le fait que Mme de Rênal accepte qu'il serre la main, le geste de Mathilde de s'appuyer sur son bras pendant leurs promenades ne sont pour Julien que des indices fallacieux, mais non des certitudes:

- (3) «Elle [Mathilde] s'est appuyée sur mon bras d'une façon bien singulière ! se disait Julien. Suis-je un fat, ou serait-il vrai qu'elle a du goût pour moi ? Elle m'écoute d'un air si doux, même quand je lui avoue

toutes les souffrances de mon orgueil ! [...] Très certainement cet air doux et bon, elle ne l'a avec personne.» (p. 360)

En échange, un observateur perspicace peut les interpréter ; dans le roman de Stendhal, c'est le cas de Mme Derville, le témoin de la passion croissante de Mme de Rênal pour Julien, pendant que M. de Rênal, le mari trompé, semble incapable de les comprendre:

- (4) Mme Derville voyait avec étonnement que son amie, toujours grondée par M. de Rênal à cause de l'excessive simplicité de sa toilette, venait de prendre des bas à jour et de charmants petits souliers arrivés de Paris. Depuis trois jours la seule distraction de Mme de Rênal avait été de tailler et de faire faire en toute hâte par Elisa une robe d'été, d'une jolie petite étoffe fort à la mode. *À peine cette robe put-elle être terminée quelques instants après l'arrivée de Julien ; Mme de Rênal la mit aussitôt. Son amie n'eut plus de doutes. «Elle aime, l'infortunée !» se dit Mme de Derville. Elle comprit toutes les apparences singulières de sa maladie. Elle la vit parler à Julien. La pâleur succédait à la rougeur la plus vive. L'anxiété se peignait dans ses yeux attachés sur ceux du jeune précepteur.* (p. 108)

2.3. Le blocage communicatif

L'accommodation affective est spontanée et donc plus rapide que l'accommodation verbale ou sociale des partenaires et l'expression de ce décalage est le blocage communicatif, la difficulté d'établir un dialogue avec la personne qu'on aime, mais qu'on ne connaît pas assez. Une conversation, même une conversation phatique est entamée sans aucune difficulté entre deux personnes inconnues ; l'attraction entre les interlocuteurs bloque souvent le développement des rapports communicatifs. Le silence est toujours perçu comme disfonctionnel et antisocial à cause de ses significations pragmatiques (refus de communiquer, conflit, rupture). En revanche, dans le cas du discours amoureux, il est involontaire et par conséquent pénible, provenant d'un embarras émotionnel et d'un manque de sujet sûrs. Intervient ici, comme un facteur qui augmente l'embarras, le désir de chaque interlocuteur d'étaler sa face positive, d'être apprécié et admiré par son partenaire dans une mesure beaucoup plus grande que dans une interaction neutre du point de vue émotionnel:

- (5) Son imagination remplie des notions les plus exagérées, les plus espagnoles, sur ce qu'un homme doit dire, quand il est seul avec une femme, ne lui offrait dans son trouble que des idées inadmissibles. *Son âme était dans les nues, et cependant il ne pouvait sortir du silence le plus humiliant. Ainsi son air sévère, pendant ses longues promenades avec Mme de Rênal et les enfants, était augmenté par les souffrances les plus cruelles. Il se méprisait horriblement. Si par malheur il se forçait à parler, il lui arrivait de dire les choses les plus ridicules. Pour comble de misère, il voyait et s'exagérait son absurdité [...]. Mme de Rênal remarqua que, seul avec elle, il n'arrivait jamais à dire quelque chose de bien que lorsque, distrait par quelque événement imprévu, il ne songeait pas à bien tourner un compliment.* (p. 70-71)

- (6) Elle passait ses journées à courir avec ses enfants dans le verger, et à faire la chasse aux papillons. [...] On les piquait sans pitié avec des épingles dans un grand cadre de carton arrangé aussi par Julien.
Il y eut enfin entre Mme de Rênal et Julien un sujet de conversation, il ne fut plus exposé à l'affreux supplice que lui donnaient les moments de silence. (p. 77)
- (7) – Qu'avez-vous dans la poche de côté de votre habit ? lui dit Mathilde, *enchantée de trouver un sujet de conversation. Elle souffrait étrangement ; tous les sentiments de retenue et de timidité, si naturels à une fille bien née, avaient repris leur empire et la mettaient au supplice.*
– J'ai toutes sortes d'armes et de pistolets, répondit Julien, *non moins content d'avoir quelque chose à dire.* [...] (p. 399)
Alors *l'embarras* recommença, il était grand des deux parts. (p. 401) [...] *Mathilde, encore fort embarrassée, et qui avait l'air atterrée de sa démarche, parut enchantée de trouver un sujet de conversation.* On parla des moyens de se revoir. (p. 402) [...] *«Il faut cependant que je lui parle, se dit-elle à la fin, cela est dans les convenances, on parle à son amant.»* (p. 403)

Le narrateur surprend avec finesse, tour à tour, la difficulté communicative de ces couples en train de se former, Julien et Mme de Rênal, d'une part, et Julien et Mathilde de la Mole, d'autre part. Dans l'exemple (7), le choix pour la forme dramatisée (dialogique), autrement dit la représentation des répliques qui n'ont proprement dit une valeur informative (aucune valeur dans l'économie narrative), indique l'importance accordée par l'auteur à cette particularité du discours amoureux.

2.4. Le recours massif aux stratégies de l'implicite

Le discours amoureux est un discours contraignant, où l'expression directe de l'intention communicative est ressentie par l'émetteur comme très risquée. D'où le recours massif aux stratégies de l'implicite. Bien entendu, faire passer des contenus implicites est un comportement communicatif habituel ; mais ce qui diffère dans notre type particulier de discours c'est que la capacité déductive, rationnelle de l'allocutaire est perturbée par des indices supplémentaires, par une réflexivité aigüe qui altère l'interprétation contextuelle correcte des énoncés. En outre, la négociation des sous-entendus reste bien problématique et, par conséquent, le jeu circulaire des sous-entendus maintient l'ambiguïté discursive. L'effet perlocutoire d'une déclaration d'amour indirecte n'est pas souvent celui escompté, non parce que le destinataire ne comprend pas la signification seconde de l'énoncé, mais parce que cet acte de sincérité lui semble suspect. Dans la vie sociale, une telle exposition de la face négative d'autrui est ressentie comme quelque chose de si nouveau, de si inattendu et déroutant, que la première réaction du récepteur est plutôt défensive et circonspecte :

- (8) Mme de Rênal s'attendait à chaque moment qu'il allait s'expliquer, et annoncer qu'il quittait la maison ou y restait. Julien n'avait garde de rien dire sur ce sujet, auquel il ne songeait pas. Après des combats affreux, Mme de Rênal osa enfin lui dire, d'une voix tremblante, et où se peignait toute sa passion :
– *Quitterez-vous vos élèves pour vous placer ailleurs ?*

Julien fut frappé de la voix incertaine et du regard de Mme de Rênal. «Cette femme-là m'aime, se dit-il : mais après ce moment passager de faiblesse que se reproche son orgueil, et dès qu'elle ne craindra plus mon départ, elle reprendra sa fierté.» Cette vue de la position respective fut, chez Julien, rapide comme un éclair, il répondit en hésitant :

– *J'aurais beaucoup de peine à quitter des enfants si aimables et si bien nés, mais peut-être le faudra-t-il. On a aussi des devoirs envers soi.*

En prononçant la parole *si bien nés* [...], il s'anima d'un profond sentiment d'antisymphathie.

«Aux yeux de cette femme, moi, se disait-il, je ne suis pas bien né.» (p. 108-109)

On voit de ce fragment, que les indices paraverbaux permettent à Julien de saisir, d'un coup, la signification de la question posée par Mme de Rênal, qui vaut pour une déclaration d'amour. Mais un sens autocritique, dans notre cas son complexe social, le font se douter de la sincérité des sentiments de son interlocutrice, qu'il considère, à tort, comme un simple caprice ; dans sa réponse, il réfute apparemment le contenu implicite avancé par Mme de Rênal, tout en avançant, de sa part, un autre contenu implicite, relatif à la distance sociale qui les séparent (dans le syntagme „des enfants *si bien nés*“), traduisant la vraie raison de sa réticence. Son refus prudent de prendre une position par rapport à cette déclaration est exprimé, de la même manière indirecte, par le dérapage de la référence personnelle „je“ à la référence impersonnelle „on“, changement qui confère une valeur objective à son motivation et suspend sa responsabilité énonciative directe.

Il existe aussi une situation particulière, notamment lorsque l'allocutaire croit avoir saisi des sous-entendus là où il n'y en a pas, suspectant son interlocuteur d'attribuer un contenu implicite aux énoncés les plus assertifs et neutres. Cet état d'incertitude et d'altération de la capacité interprétative des énoncés est, dans notre opinion, symptomatique pour le discours amoureux. Il vient non comme d'une expression pathologique d'un déficit, mais d'un surplus émotionnel, d'une perception plus aigüe et d'une hypertrophie du sens (auto)critique.

On peut aussi constater dans le roman de Stendhal que le discours amoureux crée une asymétrie relationnelle, qui est de facture psychologique, la personne plus amoureuse se situant dans une position d'infériorité en dépit de son ascendant social ou d'autre nature (physique, intellectuel, moral). Mme de Rênal et Mathilde finissent par reconnaître à Julien sa supériorité en l'aimant.

2.5. La stratégie de la dissimulation

Dans une forme plus radicale, l'expression verbale ne sert plus à transmettre une information, mais à dissimuler l'état affectif. Le contrat de communication entre les deux partenaires semble suspendu, parce que les lois du discours ne fonctionnent pas : la loi de pertinence, la loi d'informativité, la loi de modalité et surtout la loi de sincérité. Se méfier de l'attitude coopérative de son partenaire exprime une attitude plus rationnelle, dans le cas particulier du discours amoureux, que celle de lui accorder crédit, comme dans la communication ordinaire. L'oubli de ce mouvement instinctif peut causer des préjudices considérables à l'imprudent aimant. Julien, si calculé et parfois hypocrite dans la vie sociale, ne se rend pas compte que son interlocutrice peut

adopter le même jeu. C'est pourquoi avec Mme de Rênal, très honnête dans sa passion, il est maître du jeu, tandis qu'avec Mathilde de la Mole, qui a une intelligence supérieure, il se sent dépassé du point de vue émotionnel et donc dominé:

- (9) – Je sais, monsieur, que vous désirez me parler.
– Grand Dieu ! Qui vous l'a dit ?
– Je le sais, que vous importe ? Si vous manquez d'honneur, vous pouvez me perdre, ou du moins le tenter ; mais ce danger, que je ne crois pas réel, ne m'empêchera certainement pas d'être sincère. *Je ne vous aime plus, monsieur, mon imagination folle m'a trompée...*
A ce coup terrible, éperdu d'amour et de malheur, Julien essaya de se justifier. Rien de plus absurde. Se justifie-t-on de déplaire ? (p. 428-429)

Dans le fragment reproduit en (9), on voit comme Julien accuse pleinement la brutalité de la déclaration qu'il croit vraie, sans deviner que celle-ci est n'est, au fond, qu'une manière stratégique adoptée par Mathilde pour tester la fermeté du caractère de son aimant. Une attitude adéquate, dans cette situation, suggère le narrateur, aurait été l'indifférence simulée, qui aurait touché l'orgueil de Mathilde et aurait maintenu ainsi son intérêt.

Au delà de ces jeux entre les deux aimants, qui sont foncièrement privés, l'escamotage des sentiments prend une expression publique. Le discours amoureux n'est pas proprement dit un discours mensonger, mais un discours dissimulé ; dans le roman de Stendhal, et nous croyons que c'est souvent le cas dans la vie réelle, l'éducation sentimentale semble un apprentissage de l'hypocrisie sociale. Cette dissimulation n'est pas marquée moralement, parce qu'elle n'a pas comme but un profit matériel, mais un but défensif, instinctif, de protéger son intimité, son territoire privé, sa face négative. Il est édifiant que la première attitude de Mme de Rênal quand elle parle de Julien avec son mari est de masquer instinctivement la vérité :

- (10) – Que te semble de cette nouvelle acquisition, dit M. de Rênal à sa femme ?
Par un mouvement presque instinctif, et dont certainement elle ne se rendit pas compte, Mme de Rênal déguisa la vérité à son mari.
– Je ne suis point aussi enchantée que vous de ce petit paysan, vos prévenances en feront un impertinent que vous serez obligé de renvoyer avant un mois. (p. 58)

Comme si elle aurait anticipé la profondeur de ses prochains sentiments, Mme de Rênal commence à pratiquer inconsciemment à partir de ce moment-là l'exercice de leur déguisement public. Peu à peu, Mme de Rênal apprend mieux le jeu :

- (11) La cloche du dîner sonna; Mme de Rênal rougit beaucoup quand elle entendit la voix de Julien, qui amenait les enfants. *Un peu adroite depuis qu'elle aimait, pour expliquer sa rougeur, elle se plaignit d'un affreux mal de tête.* (p. 76)

Par ailleurs, ajoutons que l'hypocrisie amoureuse est plutôt admise comme règle dans la vie sociale, l'expression des sentiments en public étant susceptible de générer une charge émotionnelle

pénible et, par conséquent, perturbatrice pour le jeu social (c'est ce qu'on appelle „faire une scène“). Moins expérimentée dans le jeu social et dans l'amour, Mme de Rênal est le personnage susceptible de provoquer ces types d'infractions sociales. Au contraire, pour Mathilde de La Mole le défi des conventions sociales devient la marque de sa haute extraction aristocratique, qui la situe, dans son opinion, au-dessus de celles-ci. Les deux femmes sont maladroitement dans la pratique amoureuse, mais les raisons en sont différentes : Mme de Rênal est trop sincère dans son passion, Mathilde est trop vaniteuse.

2.6. Gérer l'impression

D'une façon générale, vivre dans la société implique „que l'on donne des représentations appropriées. [...] Une fois que l'on a acquis le répertoire symbolique approprié et que l'on s'est familiarisé avec son maniement, on peut l'utiliser à embellir et à donner de l'éclat aux représentations quotidiennes, en leur conférant un style socialement valorisé.” (Goffman, 1973 : 41). Néanmoins, dans le cas particulier de la représentation affective, le jeu social est compliqué par l'absence de ce modèle idéal de comportement. Il n'y a pas de règle socialement reconnue qui fait le confort de l'interaction sociale. C'est pourquoi l'individu se voit dans la situation critique d'inventer un modèle, de construire une image de soi idéalisée au moyen de sa culture, de ses connaissances encyclopédiques. D'où son inquiétude, voire son anxiété. Les expériences antérieures, les confessions des amis et surtout la littérature fournissent la matière de son inspiration, mais les indications provenant de ces sources ne lui donnent jamais la certitude réconfortante des représentations institutionnalisées, fondées sur l'incorporation et l'illustration des valeurs officiellement reconnues:

(12) À Paris, la position de Julien envers Mme de Rênal eût été bien vite simplifiée ; mais à Paris, l'amour est fils des romans. *Le jeune précepteur et sa timide maîtresse auraient retrouvé dans trois ou quatre romans, et jusque dans les couplets du [théâtre] Gymnase, l'éclaircissement de leur position. Les romans leur auraient tracé le rôle à jouer, montré le modèle à imiter ; et ce modèle, tôt ou tard, et quoique sans nul plaisir, et peut-être en rechignant, la vanité eût forcé Julien à le suivre.* (p. 65)

Toutefois, l'expérience et l'intuition aident certains individus à en tirer les règles d'un comportement efficace. Les grands séducteurs agissaient sans doute d'après des stratégies élaborées, découvertes et prouvées par eux-mêmes dans la pratique amoureuse. Le roman de Stendhal nous offre aussi cet exemple, dans la personne du prince Korasoff. On sait que Julien, fort amoureux de Mathilde, lui demande un conseil et le prince expose à Julien un plan d'action qui s'avère finalement très efficace :

(13) Il peignit au prince sous des noms supposés, les actions et le caractère de Mathilde. [...] – Fort bien, dit le prince, *voici trois drogues assez amères que vous allez prendre sans délai :*

1° Voir tous les jours Madame ... [...] de Dubois ; n'allez pas surtout paraître à ses yeux froid et piqué ; rappelez-vous le grand principe de votre siècle : soyez le contraire de ce à quoi l'on s'attend. Montrez-vous précisément tel que vous étiez huit jours avant d'être honoré de ses bontés. [...]

2° Vous ferez la cour à une femme de sa société, mais sans vous donner les apparences de la passion, entendez-vous ? Je ne vous le cache pas, votre rôle est difficile ; vous jouez la comédie, et si l'on devine que vous la jouez, vous êtes perdu. [...]

– Nous sommes bien d'accord, répétait-il à Julien pour la dixième fois, pas l'ombre de passion quand vous parlerez à la jeune beauté [...] en présence de Mme Dubois. Au contraire, passion brûlante en écrivant. Lire une lettre d'amour bien écrite est le souverain plaisir pour une prude [...].

– Jamais, jamais ! dit Julien découragé ; je me ferais plutôt piler dans un mortier que de composer trois phrases [...].

– Et qui vous parle de composer des phrases ? J'ai dans mon nécessaire six volumes de lettres d'amour manuscrites. Il y en a pour tous les caractères de femme, j'en ai pour la plus haute vertu. (p. 460-462)

Le prince donne à Julien même les lettres qu'il devait transmettre à Mme la maréchale de Fervaques, à qui il pensait faire la cour pour rendre Mathilde jalouse. Julien copie les cinquante-quatre lettres mot à mot et les renvoie à Mme la maréchale de Fervaques selon les indications strictes du prince. L'effet est éclatant, Mathilde, marquée par son indifférence simulée, lui déclarant son amour.

On peut donc supposer que pour les individus expérimentés, la pratique amoureuse est l'expression d'un comportement appris, qu'il existe des normes qu'on doit simplement respecter pour susciter l'intérêt de la personne aimée. Bien sûr, ces manuels ne seront jamais l'objet d'une diffusion publique, leur utilisation étant sinon exclusivement personnelle, au moins restreinte à un cercle limité (on peut dire même ésotérique). L'existence potentielle de ces règles fait que l'expression de la pratique amoureuse soit déplacée du domaine privé, personnel, dans le domaine du social, des normes et des valeurs officiellement reconnues. Conformément aux indications du prince, Julien joue un rôle, le rôle qu'on attend de sa part et c'est l'image stéréotype qu'il incarne qui lui assure la réussite. Il n'est plus l'individu maladroit et désorienté, mais au contraire un individu maîtrisant les règles du jeu, grâce à une représentation qui correspond à l'image idéalisée de sa partenaire et de son publique.

3. En guise de conclusion

Le discours amoureux demeure, certes, un chapitre ouvert pour les recherches interactionnistes. On pourrait prendre en considération des variables culturelles dans son fonctionnement, à travers différentes civilisations et époques, et surtout une analyse fondée sur des corpus enregistrés. Mais, dans ce dernier cas, même si la collecte des données authentiques était possible, leur interprétation serait bien problématique, tenant compte du caractère foncièrement privé et de la force

dissimulatrice de la communication amoureuse.³ Privilégiant la composante autoréflexive et métadiscursive, la littérature de fiction et également la littérature factuelle (journal, biographie, correspondance, confession) permettent à notre avis de mieux reconnaître les traits communicatifs particuliers de ce type de discours, ainsi que de dégager son profil générique.

Bibliographie

- Barthes, R. (1977): *Fragments d'un discours amoureux*. – Paris: Seuil.
- Goffman, E. (1973): *La mise en scène de la vie quotidienne*. 1. La présentation de soi. – Paris: Minit.
- Kerbrat-Orecchioni, C. / V. Traverso (2007): Introduction. – In: C. Kerbrat-Orecchioni / V. Traverso (éds.): *Confidence / Confiding. Dévoilement de soi dans l'interaction / Self-disclosure in Interaction*, 1-34. Tübingen: Niemeyer.
- Maingueneau, D. (1991): *L'Analyse du discours. Introduction aux lectures de l'archive*. – Paris: Hachette Supérieur.
- Stendhal (1966) : *Le Rouge et le Noir*. – Paris: Éditions Baudelaire.

³ En 1996, Le Laboratoire ICAR (Interaction, Corpus, Apprentissages, Représentations) de l'Université Lumière Lyon 2 a organisé à Urbino un colloque sur la «déclaration d'amour», intégrant ce projet dans le cadre théorique d'une *sémiotique interactionniste comparée*. Les auteurs soulignent que la déclaration d'amour vue comme une activité discursive a pour l'inconvénient majeur de ne guère se prêter à la collecte de données authentiques (Kerbrat-Orecchioni & Traverso 2007: 2).

*Aspecte microstructurale
ale discursului*

Daiana Felecan / Margareta Manu Magda

Dialogal și dialogic: cazul enunțurilor incidente în limba română actuală

1. Preliminarii

1.1. Lucrarea își propune să prezinte valorile pragmatice ale unor *enunțuri incidente, ocurente în limba română actuală, din perspectiva teoriei polifoniei lingvistice și a teoriei intertextualității*.

Se pleacă de la constatarea că structurile sintactice, relativ omogene, incluse, din perspectivă gramaticală, în categoria *incidenței*, constituie expresia *alterității* comunicative, din perspectivă interlocutivă.

Autoarele încearcă să realizeze – pornind de la *eșantioane de limbă vorbită*¹, pe de-o parte, precum și de la *eșantioane de limbă scrisă, simulând comunicarea orală*, extrase din presa românească actuală², pe de altă parte – o descriere a categoriilor pragmalingvistice reprezentative pentru *eterogenitatea lingvistică* simbolizată de structurile investigate.

1.2. Cadrul teoretic al discuției îl constituie lingvistica textuală de tip Bahtin – Ducrot – Nølke și, mai recent, Polyphonie; domeniul acesteia îl reprezintă enunțarea și obiectul de cercetare – indicii prezenței mai multor *voci* sau *puncte de vedere* la nivelul enunțului sau, cu alte cuvinte, *prezența mărcilor polifoniei lingvistice în enunț*. Se pleacă de la premisa că un text constituie, în majoritatea cazurilor, o *unitate eterogenă*, conținând mai multe secvențe sau microtexte diferite.³

¹ În lucrarea de față, am identificat clasele de incidente în tipuri de texte care transpun situații de comunicare *colocvială și informală*. Materialul-suport al studiului nostru a fost extras din două corpusuri de limbă vorbită (vezi *Surse*) și din *texte* din categoria „*convorbirilor on-line*”, reprezentând *modalități de dialog informal*, prin intermediul *Internetului, între persoane aflate la distanță*, acestea cuprinzând în general: liste de discuție (*mailing lists*), grupuri de știri (*newsgroups*), IRC (*Internet Relay Chat*), mesagerie instantanee (*IM*), web-bloguri, înregistrări TV.

² Menționăm că avem în vedere, în paginile de față, cu precădere, discursul jurnalistic auctorial, în formă monologată. Textele au fost preluate, ca atare, de pe *Internet*.

³ Referitor la componentele conceptuale necesare analizei polifonice, amintim următoarele: teoria polifoniei respinge postulatul unicității subiectului vorbitor, lansând ipoteza *diviziunii conceptului de subiect*. (Se consideră că enunțuri întregi sau fragmente de enunțuri constituie un discurs pe care locutorul îl atribuie unui enunțiator fictiv). Diversele „componente” vocale ale enunțului corespund unor entități, persoane cu statut teoretic, și nu unor indivizi din lumea reală.

Acestea din urmă sunt:

La Ducrot (1980, revizuit în 1984 și 1991):

locutorul = responsabil de enunțare

(subdivizat în *locutorul ca atare*

și *locutorul ca ființă din lume*)

alocutorul = cel căruia îi este destinată enunțarea

enunțiatorul = cel care este responsabil de actele ilocutionare

2. Enunțul incident: aspecte definitorii

2.1. Coordonate gramaticale ale incidenței

Fenomenul *incidenței* aparține planului *comunicării* lingvistice. De aceea, fenomenul în discuție beneficiază, în gramatici, de o încadrare periferică.

„Cuvintele și construcțiile incidente (...) sunt nelegate sintactic de propoziția sau de fraza în care apar și *constituie propoziții sau fraze de sine stătătoare*” (GA II 1966: 422). Este remarcată, din punct de vedere gramatical, natura substanțial identică a incidentelor cu alte structuri din aceeași categorie: „După scopul comunicării și după structură, propozițiile incidente *nu se deosebesc* de cele neincidente” (GA II 1966: 425).

În viziunea GALR II 2008, principala trăsătură distinctivă, sub aspect gramatical, este „*discontinuitatea sintactică, creată de intersectarea a două structuri sintactice independente*” (p. 802).

2.2. Coordonate pragmatice ale incidenței

2.2.1. Incidența – plan interpretativ al comunicării

Cu toate că diversele gramatici ale limbii române⁴, mai vechi sau mai noi, utilizează, în definirea enunțurilor incidente, criterii eterogene atât sintactice, cât și semantice și pragmatice, apelul la componenta pragmatică, în circumscrierea acestui tip de enunț, este primordial.

destinatarul = căruia îi sunt adresate actele ilocuționare.

La ScaPoLin ([http://www.hum.au.dk/romansk/polyfoni/documents de travail / Polyphony 3.](http://www.hum.au.dk/romansk/polyfoni/documents_de_travail/Polyphony3/)):

Locutor virtual (actualizat sau neactualizat) = actor care poate lua cuvântul, fiind susceptibil de a-și asuma responsabilitatea unui punct de vedere și

Non-locutori, care nu au această proprietate (de ex., *opinia publică*).

Locutorul (autorul enunțării – desemnat prin persoana I singular), *alocutorul* (desemnat prin persoana a II-a) și *terțe persoane (les troisièmes)* (desemnate prin persoana a III-a sau sintagme nominale) pot fi, la rândul lor, *frastice sau textuale*.

Locutorul frastic reprezintă imaginea unui locutor în momentul enunțării, iar *locutorul textual* = imaginea generală a locutorului sau o imagine a locutorului din alt moment al istoriei sale.

Enunțarea este privită ca fiind independentă de emițătorul și receptorul (și interpretul) enunțului, limba putând fi studiată independent de lumea exterioară.

Ființa discursivă (teoria scandinavă) – se referă la *vocile* prezente în enunțare (indicând faptul că vocile nu aparțin unor persoane fizice).

Ființele discursive creează posibilitatea menținerii relațiilor cu *punctele de vedere*, unități semantice a căror structură internă comportă două componente: un conținut propozițional și o judecată referitoare la acest conținut.

Acestea pot fi: *simple, organizate ierarhic sau relațional*.

Relația dintre o ființă discursivă și un punct de vedere se numește *legătură enunțiativă*.

⁴ Cf., între altele: GA II 1966, Diaconescu 1992, Avram 1997, Irimia 1997, Felecan 2002, GALR II 2008.

GA II pune în prim plan în definiție *funcția comunicativă* a incidentelor: „Se numesc incidente cuvintele și construcțiile care aduc o *comunicare suplimentară* în interiorul unei *comunicări de bază*.” (1966: 422).

A fost remarcat, de asemenea, faptul că cele două structuri sintactice independente, implicate în incidență, aparțin unor planuri diferite ale comunicării:

- unul de bază, înscris pe axa purtătoare de informație fundamentală, denumit plan al comunicării (*dictum*), adică mesajul comunicat, și

- unul supraordonat⁵, prin care fie că se dau informații asupra conținutului bazei, fie că se exprimă o atitudine a vorbitorului față de cele comunicate, denumit plan interpretativ (*modus*).⁶

2.2.2. Incidența – aspect al organizării discursului

GALR II (2008: 802-807) încadrează *incidența* în capitolul *Organizarea discursivă* (p. 671), considerând-o un „*aspect al construcției discursului*.” În accepția aceleiași lucrări, „construcția incidentă, deși reprezintă un plan distinct al comunicării, se înscrie într-o anumită continuitate, care impune o raportare a mesajului subsidiar suplimentar (explicație, comentariu etc.) la mesajul primar”. Această ultimă caracterizare nu corespunde, însă, în totalitate, tiologiei eterogene, sub aspect comunicativ, în care sunt încadrate enunțurile incidente (lucrarea citată distinge următoarele tipuri de construcții incidente: *alocutive, de raportare a vorbirii directe, metadiscursive, cu rol de conectori pragmatici, cu funcție expresivă, cu funcție conativă, fără rol semantic – de tipul automatismelor verbale*.)⁷

2.2.3. Incidența – perspectivă dialogală și dialogică

2.2.3.1. O primă distincție care se impune în vederea realizării unei clasificări semantice omogene a construcțiilor incidente este între două planuri ale comunicării:

- cel al *interacțiunii verbale directe* sau cel al *dialogului extern (planul dialogal)* și

- cel al *interacțiunii verbale implicite în text* sau cel al *dialogului intern (planul dialogic)*

(Bres, *apud* Măgureanu 2008: 284).

Cele două planuri pot sau nu să se întrepătrundă (în sensul că dialogismul manifest în cadrul unei unități monologale poate să se înscrie sau nu, la nivel discursiv, într-o configurație dialogală sau monologală) (Bres / Nowakowska 2006, *apud* Măgureanu 2008: 284).

În acord cu teoria polifoniei lingvistice, în cadrul relației *dialogal / dialogic*, este stabilită o barieră de netrecut între *subiectul vorbitor - adică individul situat în lume* și care pronunță enunțul, și *auditor*, pe de-o parte – ca *indivizi din lumea reală* și – entitățile teoretice (*voci* în enunțul monologal⁸), pe de altă parte.

⁵ Termenul *supraordonat* nu se referă la ierarhia sintactică.

⁶ Cf. Diaconescu, 1992: 121 – 146, *apud* Felecan 2002: 38.

⁷ Vezi GALR II 2008: 805 – 806.

⁸ În paginile de față, ne raliem concepției lui Ducrot (1984, cap VIII), conform căreia polifonia este o proprietate a discursului monologal.

În funcție de *tipul și numărul de locutori* implicați în *interacțiune* vs. *discursul ca produs al acesteia* au fost propuse, în literatura de specialitate, configurații teoretice ale discursului, obținute prin combinarea criteriului formal (dialog / monolog) și funcțional (dialogic / monologic).

Astfel, din perspectiva Școlii conversaționaliste de la Geneva (vezi Moeschler 1985: 15, apud Măgureanu 2008: 285), se pot distinge patru astfel de categorii:

- *dialogal monologic* (mai mulți locutori, un singur enunțiator)
- *dialogal dialogic* (mai mulți locutori, mai mulți enunțiatori)
- *monologal dialogic* (dialogizare internă)
- *monologal monologic*.

2.2.3.2. Din această perspectivă, enunțurile incidente pot fi repartizate în următoarele *categorii* (după cum acestea funcționează în planul *dialogului extern sau intern*):

I. enunțuri incidente cu funcție dialogală (construcții exprimate prin indici de alocutivitate)⁹

- indici de interpelare (prin folosirea formulelor de politețe, a interogațiilor, a construcțiilor interjecționale etc.)
- indici de desemnare a destinatarului (prin folosirea alocutivelor de adresare, aparținând „tipului vocativ”)
- indici de solicitare ca destinatarul să-și asume statutul de alocutor (solicitarea de participare la interacțiune prin folosirea elementelor aparținând „tipului imperativ”)
- indici de prezentare
- indici de menținere a contactului (formule fatice)
- indici de mobilizare / demobilizarea verbală

II. enunțuri incidente cu funcție dialogică

A. enunțuri incidente cu funcție intertextuală (dialogism interdiscursiv – care se manifestă prin toate formele explicite de preluare a cuvintelor dintr-o altă sursă, respectiv orice discurs diferit de cel produs aici și acum de către emițător – vezi, în acest sens, Roibu 2007):

- referința la un individ anume (sau la discursul interlocutorilor în alt moment al vorbirii decât cel prezent)
- referința la cuvinte străine în dimensiunea lor lexicală/semantică
- referința la vorbirea specifică unei colectivități naționale, regionale sau socio-profesionale¹⁰

B. enunțuri incidente cu funcție dialogică metacomunicativă (dialogism interlocutiv – pentru această clasificare, vezi Roibu 2008):

- comentarii metacomunicative (care au în vedere conduita vorbitorilor în timpul interacțiunii)
- comentarii metalingvistice (care lămuresc elementele codului utilizat)

⁹ *Indicii de alocutivitate* se definesc ca mărci lingvistice ale *funcției conative* (de apel) și ale *funcției fatice* (de menținere a contactului între interlocutori), reprezentând dovezi ale atenției pe care interlocutorii și-o acordă unul altuia pe durata interacțiunii. Pentru descrierea diferitelor tipuri de alocutive, vezi, între altele, GALR II 2008: 883-897, precum și Manu Magda 2003 și 2009.

¹⁰ „În toate aceste cazuri de discurs asociat, termenul împrumutat «transplantează» în discursul *hic et nunc* o manieră de enunțare proprie unui alt discurs, pentru a numi același referent.” (Roibu 2007: 350)

- comentarii metaenunțiative (vizând enunțul propriu al locutorului)
- comentarii metadiscursive (vizând enunțul interlocutorului).

3. Incidența în planul dialogal al comunicării

Lucrările de gramatică menționează, ca principală caracteristică stilistică a incidenței, apartenența fenomenului la *variantea vorbită a limbii*.¹¹ Constatarea nu este întâmplătoare, aceasta putând fi explicată, în primul rând, prin specificul organizării comunicării orale.

Elementele alocutive sunt utilizate prototipic în *conversația spontană* (caracterizată prin *coprezența interlocutorilor, contextul extralingvistic comun, canalul de comunicare oral*). În textele scrise, alocutivele devin mărci ale *oralității simulate*.

Aceste mărci înglobează elemente *eterogene* din punct de vedere structural: *elemente lexicale sau gramaticale, simple sau compuse, locuțiuni verbale, îmbinări libere (sintagme, propoziții sau fraze)*.

Alegerea elementelor menționate este influențată de specificul relațiilor dintre interlocutori (personale/tranzacționale¹²), precum și de gradul de formalitate al *contextului situațional* în care se desfășoară comunicarea.

Funcțiile în comunicare ale indicilor de alocutivitate sunt următoarele: (a) mobilizarea verbală¹³ – interpelarea (prin folosirea *formulelor de politețe, a interogațiilor, a construcțiilor interjecționale* etc.); desemnarea destinatarului (prin folosirea *alocutivelor de adresare*, aparținând „tipului vocativ”); solicitarea ca destinatarul să-și asume statutul de alocutor (*solicitarea de participare la interlocuțiune* prin folosirea elementelor aparținând „tipului imperativ”); (b) prezentarea; (c) menținerea contactului; (d) demobilizarea verbală.

3.1. În continuare, vom ilustra, foarte pe scurt, clasele de *construcții alocutive* incidente deja cunoscute.¹⁴

3.1.1. Indici de interpelare (prin folosirea formulelor de politețe, a interogațiilor, a construcțiilor interjecționale etc.):

- (1) *FC: Domnu Tucă, iertați-mă, bănuiesc că sunt serios, din moment ce m-ați invitat aici!* (Tucă show, 18 martie 2003)

¹¹ „Construcțiile incidente reprezintă un fenomen de oralitate populară sau cultă. Diversitatea construcțiilor incidente și frecvența lor ridicată caracterizează vorbirea populară și familiară. Unele construcții incidente, de tipul automatismelor verbale, specifice vorbirii neîngrijite, se abat de la normele literare.” (*GALR II* 2008: 743)

¹² Pentru terminologia sociolingvistică *interacțiune verbală personală / tranzacțională*, vezi Ionescu-Ruxăndoiu / Chițoran 1975: 285.

¹³ Înțelegem prin mobilizare / demobilizare acțiunea de convocare / anulare a prezenței la cuvânt, întreprinsă de către interlocutori în cadrul conversației. (cf. Manu Magda 2003)

¹⁴ Pentru descrierea diferitelor tipuri de alocutive, vezi, între altele, *GALR II* 2008: 883-897.

3.1.2. Indici de desemnare a destinatarului (prin folosirea alocutivelor de adresare, aparținând „tipului vocativ”):

- *vocative* ale substantivelor proprii și comune, nume generice, nume de rudenie, nume de profesii, adjective, pronume personale etc.

- (2) *Când m-am ridicat, Victore, parcă stăteam în... într-un picior.* (IVLRA: 48)
- (3) *Pentru că viața asta nu ne rezervă nimic, domle, io sunt un pensionar. Am ieșit mai mult forțat la pensie, nu c-am vrut.* (IVLRA: 205)
- (4) *Cum să-mi pună d-ăia ca la bărbați? Trebuie să-ți pună, măi mamă!* (IVLRA: 126)
- (5) *Alo, bună dimineața, părinte G.! Să trăiți, domnule doctor, cu stimă!* (CORV: 218)
- (6) *Bă prietene, ce naiba i-aicea? Bag-o floapă, acolo, goală!* (IVLRA: 93)
- (7) *Apoi stimați colegi, dacă într-adevăr... și aici trebuie să facem și o retrospectivă a ceea ce s-a-ntâmplat.* (CORV: 276)
- (8) *Ea nu semnează nicicum, tu! Ea le trimite materialele, tu! Ei nu trebuie să semneze.* (IVLRA: 118)

- *interjecții de adresare*

- (9) *Știi, mă, și să știi că sunt niște chestii care se bat cap în cap!* (IVLRA: 69)
- (10) *Păi n-are, mă, nimic! Că dacă io-ți scot spatele, din nou îți...* (IVLRA: 128)

3.1.3. Indici de solicitare de participare la o acțiune (prin folosirea elementelor aparținând „tipului imperativ”):

- (11) *Da, uite, haide, te rog foarte frumos, că tot ați rămas două și sunteți foarte sexy...* (IVLRA: 244)

3.1.4. Indici de prezentare (prezentative):

- (12) *Iată, eu cred că una din soluții ar fi fost ca domnul Ion Iliescu să fie mediator între minierii, cu care s-a înțeles atât de bine altă dată, și Guvernu' României.* (CORV: 277)
- (13) *Uite, vezi, uite, chiar nu mi-am dat seama! Cu de toate am lucrat, da' uite, nu mi-am dat seama că se poate întâmpla așa ceva!* (IVLRA: 129)

3.1.5. Indici de menținere a contactului (formule fatice)¹⁵:

- (14) *Da' stresu' acesta, viața asta zbuciumată... Bolile astea... Alimentația asta... Ce mâncăm noi... Toate porcăriile..., că spunăștia, acuma au spus, știu, de euri.* (IVLRA: 185)

¹⁵ *Marcatorii fatice* de tipul celor de mai jos au un dublu rol: pe de o parte, funcționează ca *elemente de consolidare a contactului social* dintre interactanți; pe de altă parte, locutorul îi cere interlocutorului asigurări că ambii pot miza pe același *fond apercipiv de cunoștințe presupuse a fi comune*: cunoștințe lexicale, pre construcții enciclopedice și culturale, locuri comune argumentative, întipărite în istoria unei societăți date. Depozitarul acestora este *memoria discursivă*, care mobilizează, în funcție de context, cunoștințe disponibile din *memoria de lucru și de scurtă durată*. Prin urmare, locutorul verifică – prin formulările fatice – validitatea acestei memorii discursive împărtășite și de către interlocutor. Propozițiile enunțate în *discursuri anterioare* (i. e. în altă parte a textului sau în alt text) fac parte din *memoria discursivă*.

- (15) *Să aflăm care sunt condițiile în care supraviețuiesc, pentru că, **să știți**, e un termen nu întâmplător ales.* (IVLRA: 206).
- (16) *Da, și zic asta este, **vezi**, dacă directoru' a impus un anumit standard și standing și el lucrează atâta, bineînțeles că și ceilalți lucrează.* (CORV: 158)
- (17) ***Îți dai seama**, era cu toată familia: cu mă-sa, cu ta-su, avea doi copii...* (IVLRA: 58)
- (18) *Și nu știu cum ne-am întors noi acasă, la mine-n scară, a ieșit o tipă, nu cred c-o știi, Viorica, mai mică c-un an decât mine - oricum, s-a măritat de mult - care-a spus că-i nu știu ce boală contagioasă și sunt unii în scară care o au, **înțelegi?** Și să nu intrăm.* (IVLRA: 65)

3.1.6. Indici de mobilizare / demobilizarea verbală:

- (19) *T: Da. Domnu Pârvulescu, **haidați**, vreau și de partea asta mai multe argumente* (Antena 1, 17 martie 2003).
- (20) *MD: **Stai măi**, eu nu sînt, eu nu laud pă... Saddam. Spun numai că sînt tâmpiți... conducătorii americani. Atâta tot.* (Antena 1, 18 martie 2003)

3.2. Construcțiile incidente cu funcție expresivă sunt mărci de oralitate, cu rol de intensificare:

- *interjecții*

- (21) ***Vai**, da' ce bun e!* (IVLRA: 54)
- (22) ***Vai**, sunt delicioși! Mă uit la omul ăla. Decât să-și păstreze zâmbetu', să nu-l pufnească răsul...* (IVLRA: 75)

- *formule de invocare (intensificatorii și construcțiile cu sens superlativ):*

- (23) *Știți cum, eu reușesc să mă cunosc atât de bine și am avut atâta timp (...) să m-analizez foarte bine, și cele bune și cele rele, că, **slavă Domnului**, nu ducem lipsă.* (IVLRA: 51-52)
- (24) *Ba da, ba da! Este emotivă.*
*E în limitele normale, **Doamne ferește**, nimeni nu...* (IVLRA: 110)

3.3. Construcțiile incidente cu funcție de structurare a conversației se apropie de statutul organizatorilor textuali, dar oralitatea le conferă o tonalitate interactivă mai accentuată. De exemplu:

- **nu** – funcție de marcă suplimentară a actului verbal al întrebării, având o valoare modală epistemică, de subliniere a *incertitudinii*:

- (25) *Majoritatea sunt ăștia, sunt negrii ăștia care-au venit, pentru că cei care vin acolo, nu vin... Boris Becker, ca nevasta lui sau ăia care-i vezi la RTL, ci vin în a..., în a... azilanți, **nu?** Vine scursura de acolo sau ce fac ăia care fură, care fac droguri, care atacă, care nu știu ce. ăia vin acolo și pă ăia nu putem să-i înghițim, nu p-ăia care sunt de treabă și nu știu ce și cu ăia ai..., ce ai, **nu?** Și dacă la noi în*

bloc face mizerie și murdărie, cine face? Nu neamțu'. Tot acela care-a venit cu cinci copii din Anatolia și tot acela-i nesimțit și lasă gunoiu' nu știu pă unde și mângălește, nu? (CORV: 133)

- **pe bune** – rol argumentativ de întărire a *punctului de vedere* enunțiativ și de *confirmare* a opiniei asumate:

(26) **Pe bune**, vreau să vii deseară. Vii? Tu știi ce mișto e-n Twice? Niște băieți tare drăguți! (IVLRA: 173)

(27) Hai, sună-mă și tu! Băi, vii deseară? Bă, **pe bune**, vreau să vii!
Băi, nu știu. **Pe bune**, nu știu. (IVLRA: 176)

- **deci** – *fals indice concluziv*, folosit în scopul ordonării ideilor sau argumentelor din discurs:¹⁶

(27) **Deci**, chiar în situații în care cel puțin doi oameni au lovit prin acțiunile lor, au lovit interesele Institutului, Profesoru' nu s-a dispensat de ei. Foarte greu, foarte greu. (CORV: 161)

(28) Dincolo de chestia asta, **deci**, nu mă interesează cătuși de puțin organismu' patriarhului. În schimb această crimă la adresa culturii și credinței românești mă interesează. (IVLRA: 236)

Unele dintre construcțiile sus-amintite își pierd rolul semantic și devin *automatisme verbale*:

(29) Boris Becker, ca nevasta lui sau ăia care-i vezi la RTL, ci vin în a..., în a... azilanți, **nu?** (...) ăia vin acolo și pă ăia nu putem să-i înghițim, nu p-ăia care sunt de treabă și nu știu ce și cu ăia ai..., ce ai, **nu?** Și dacă la noi în bloc face mizerie și murdărie, cine face? Nu neamțu'. Tot acela care-a venit cu cinci copii din Anatolia și tot acela-i nesimțit și lasă gunoiu' nu știu pă unde și mângălește, **nu?** (CORV: 133)

(30) Spuneați ă... mai devreme, nu știu dacă merge ăsta, spuneați mai devreme ceva despre ă... alți oameni care lucrează în administrații prezidențiale și care fac parte din, **eu știu**, din alte structuri. ă... dacă este vorba despre angajații SPP, ă... cei care au lucrat cu președintele Constantinescu, vor fi acum înlocuiți pe acest criteriu al, **eu știu**, al încrederii de care vorbeați? (IVLRA: 154)

4. Incidența în planul dialogic al comunicării

În virtutea *eterogenității* sale sporite, discursul oral (ulterior transcris) este permisiv „alunecărilor” de la rigurozitatea *formală* (specifică variantei standard) și *interferențelor* dintre diversele niveluri ale comunicării (*i.e.* aspectul vorbit al limbii este prielnic *întreruperilor*, *digresiunilor*, *interdiscursivității*; se pot delimita, în cadrul acestuia, *discursuri citate*, *discursuri anterioare* – de același gen sau aparținând unor genuri diferite).

¹⁶ Pentru interpretarea elementelor din această categorie, vezi Dascălu Jinga 2007.

4.1. Digresiunea

Digresiunea este „o întrerupere la nivelul semnificatului, cu revenirea obligatorie la tema principală: vorbitorul își întrerupe propria idee, spontan sau la intervenția interlocutorului, introducând sau acceptând (numai temporar) un alt subiect de discuție.” (Dascălu Jinga 2006: 40)

Din cauza interesului atenuat al locutorului pentru organizarea riguroasă a discursului oral, *frecvența* formulelor *incidente* – și funcțiile pragmatice inerente pe care acestea le dezvoltă – prevalează în această variantă a comunicării.

Aspectul de *amalgam sintactic*, susținut de interferența planurilor vorbirii, modifică linearitatea demersului enunțiativ, dând naștere mai multor *secvențe* în cadrul discursului propriu-zis.

Secvențialitatea, dată de cumulumul *digresiv* sau *rectificator*, are un rol: pe de o parte, modifică proiectul de discurs linear, dar pe de altă parte, are și o funcție „reparatorie”, și anume de *clarificare / lămurire* a conținutului mesajului prin *adăugarea / complinirea* cu informații suplimentare, cu vădit caracter (auto)explicativ.

Prin urmare, *construcția incidentă* din limba vorbită este numai *formal o disfuncție a discursului*; în planul conținutului, scopul său este de a umple „spărturile” de sens inerente exprimării nesupuse controlului prin scris al utilizării limbii.

Caracterul *compozit* al limbii în variantă orală este conferit, printre altele, de *sensul negociabil al interacțiunii dintre parteneri* și de utilizarea mijloacelor lingvistice (verbale) și nonlingvistice (paraverbale). „Dezordinea” sintactică, dată de imposibilitatea „ștergerii” intervențiilor participanților la *dialogul spontan*, conduce la aspectul de *sintaxă mixtă*, specifică variantei orale a comunicării.

Astfel, din *posibilitatea redusă de planificare* a comunicării orale, derivă o serie de strategii, prin care locutorul *intervine / revine* în text – pentru *(auto)corectări / delimitări / digresiuni*¹⁷ – ori de câte ori simte nevoia. În varianta scrisă a limbii, digresiunile sunt planificate și organizate.¹⁸

Exemple:

- (31) *În limbaju', asta o să vorbim la anul, dacă om fi tot împreună, limbaju' standard se bazază în special pe formele muntenești, dar nu numai.* (CORV: 164)
- (32) *Fac o paranteză, și vrea și aș vrea să închei cu asta și cred c-am să și pot, un eveniment la care am participat în mod indirect, fără să vreau...* (CORV: 186)

4.2. Enunțuri incidente cu funcție intertextuală (dialogism interdiscursiv)

Dialogismul interdiscursiv se manifestă prin toate formele explicite de preluare a cuvintelor dintr-o altă sursă, respectiv, prin orice discurs diferit de cel produs aici și acum de către emițător:

¹⁷ Pentru acest subiect, cf., între altele, Dascălu Jinga 2003 și 2006 și GALR II 2008: 899-900.

¹⁸ Cf., în acest sens, figurile retorice de tip *analepsă* și *prolepsă* din literatură, în DȘL s.v.

4.2.1. Referința la un individ anume (sau la discursul interlocutorilor în alt moment al vorbirii decât cel prezent):

- **după cum spune X**

(33) ... niște reporterași de la București care au vrut să-i bage Preacinstiului o șpagă cu forța ca să devină preoți misionari, **după cum spune ing. zootehnist Lucica Plimbă Vorbe în coproducția Paramount local, care a înghețat suflarea constânțeană!** (Internet 2009)

- **pentru a relua cuvintele lui X**

(34) Niște „scribalăi de ultimă speță”, **spre a relua cuvintele lui Ion Iliescu, doctor honoris causa al pseudo-Universității Spiru Haret...** (Internet 2009)

- **ceea ce am numit**

(35) Nu mai avem pe unde trece, căci, **esențial, se trece prin noi, noi suntem peisajul, un peisaj cu adevărat cognitiv, de date (ceea ce am numit transvizibilitate).** (Internet 2009)

- **după cum am spus**

(36) ...în secolul al IX-lea, **după cum am spus, se produce această întâlnire care, pentru noi, poate și pentru unguri are o valoare istorică...** (CORV: 94)

4.2.2. Referința la cuvinte străine în dimensiunea lor lexicală / semantică:

(37) Vorba englezului, **“we can only talk our way through”.** Astfel că asta face un account: vorbește. Cu clienții. Cu colegii. (Internet 2009)

4.2.3. Referința la vorbirea specifică unei colectivități naționale, regionale sau socio-profesionale:

(38) *Deci da*, vorba românului, să fie clar, **persoanele publice sunt persoane investite cu atribuții publice.** Dar să renunțăm la lecții, e inutil. (Internet 2009)

4.2.4. Forme hibride ale enunțării: interferența discursului citant cu discursul citat.

Un caz aparte de dedublare enunțiativă îl prezintă *discursul raportat*. Cu toate că gramaticile (GA II 1966: 343) decretează independența din punct de vedere sintactic (în mod analog cu construcțiile incidente) a enunțurilor reproduse în stil direct față de cuvântul de declarație, enunțurile în discuție nu sunt asimilate construcțiilor incidente.

În textele supuse analizei noastre există două situații particulare de interferență a registrelor enunțiativ:

(i) vocea raportorului nu se suprapune peste vocea locutorului responsabil de reperajele deictice din discursul raportat într-o altă circumstanță enunțiativă (se poate vorbi, așadar, despre două situații enunțiative).

(ii) vocea raportorului este identică vocii locutorului din discursul raportat (cu mențiunea că există, și aici, două situații de enunțare).

În ambele cazuri, enunțiatorul situației de enunțare 2 (cea a discursului care raportează) pretinde că eliberează locutorul din situația de enunțare 1 (cea a discursului raportat) de responsabilitate și că restituie cuvintele citate / „rezumate” (Zafiu 2002: 127 – 144; GALR II 2008: 707, 715 – 718). De fapt, raportorul este responsabil doar pentru semnalizările introductive ale vorbirii citate (*verba dicendi*, cel mai frecvent), iar asumarea actelor enunțiative din discursul citat îi revine locutorului reperabil în acesta. „Traducerea” raportorului este *o punere în scenă*, iar ceea ce se pretinde un discurs citat nu este decât *o redare, un simulacru* de discurs raportat. Activitatea de *relatare* (mai mult sau mai puțin fidelă față de original) determină coexistența / interferența a două domenii enunțiative autonome, fiecare conservându-și deixisul personal, spațial și mărcile de subiectivitate. Singura responsabilitate a locutorului din discursul care raportează este să salveze de opacitate – printr-o strategie adecvată a *redării*, implicând, pe lângă arsenalul verbal și pe cel non-verbal – coordonatele situației de enunțare raportate. Prin urmare, sarcina care îi revine raportorului este de a-și asuma responsabilitatea explicitării ambreiorilor din discursul pe care îl raportează. El *menționează* cuvintele enunțiatorului citat, or tocmai această descriere subiectivă reprezintă cadrul interpretării discursului citat. Discursul direct nu poate fi obiectiv: „oricare ar fi fidelitatea sa, discursul direct nu rămâne decât un fragment de text dominat de către enunțiatorul discursului care citează și care dispune de mijloace multiple pentru a-i da o interpretare personală” (Maingueneau 2007a: 170).

Opțiunea pentru *discursul direct* este motivată de atitudinea *de distanțare* a enunțiatorului care citează: el poate *să adere* sau *nu* la cuvintele citate. Discursul direct poate fi utilizat simultan ca *procedeu de marcare a adeziunii sau non-adeziunii enunțiative* la conținutul cuvintelor citate; discursul direct permite, după nevoie, *suprapunerea*, dar și *neamestecul* planurilor enunțiative.

Între formele de enunțare pe care le-am denumit generic *hibride*, se înscriu următoarele:

Construcții incidente de raportare a vorbirii directe (cu referire la actul / modalitatea comunicării): restituirea cuvintelor citate este prefațată de câte un verb (*dicendi*), plasat în incidentă, la început, în interior sau la sfârșitul discursului citat (*a zice, a cita*), al cărui semnificat indică faptul că este vorba despre o *heteroformulare*:

- același locutor, raportând *puncte de vedere* diferite (*proprii – autoreferință* – din alt moment temporal, sau *ale altor locutori*):

(39) *Și că asta este adevărul și zic: “În primul rând, că eu nu am nici carnet”. Deci chiar că atunci n-aveam carnet, chiar, dar nu știu. Zic: “Puteți să căutați peste tot ce vreți dumneavoastră, tot ce vreți, zic, dar mașina nu.”* (IVLRA: 58)

(40) *„Am fost, citez, și sunt împotriva dictaturilor de orice fel (...) contra totalitarismului și a imperialismului dinăuntru și dinafară”.* (CORV: 190)

- (41) **Citez:** „Am primit această propunere uimit, consternat și cu o indignare abia reținută. I-am spus lui Codreanu, notează Victor Jinga în *Memoriile sale*, că eu nu numai că nu împărtășesc gândirea și militantismul legionar, dar le sunt de-a dreptul și categoric ostil”. **Citatul închis.** (CORV: 192)
- (42) **Când a luat premiu** Herescu pentru *Dicționarul Etimologic*, ei erau atuncea la Viena și **zice:** *Într-o zi m-a chemat o bancă*” și **zice:** “V-au venit niște bani din țară și erau cinci mii de galbeni”. (CORV: 115)
- (43) **Pentru că-mi spunea:** „Am avut o discuție cu Doin-aseară. Mă, **zice**, am mers în România în ăsta... și stăteau cu gunoiu’ acolo și nici nu-i deranja, da’ **zice** și noi eram așa, nu ne deranja.” (CORV: 133).

4.3. Enunțuri incidente cu funcție dialogică metacomunicativă (dialogism interlocutiv)

Metadiscursul este o formă de manifestare a *eterogenității enunțiative* și se referă la “oculul” pe care vorbirea în curs de a se produce îl face pentru a prezenta subiectivitatea *punctului de vedere*. Acest tip de enunțare cuprinde totalitatea procedurilor prin intermediul cărora enunțiatorul își “dedublează” discursul pentru a comenta propria vorbire sau vorbirea altuia. Inserțiile *metadiscursive* sunt urmele unei activități prin care subiectul vorbitor își marchează distanțarea față de propriul enunț. Întrucât discursul trimite la propria activitate enunțiativă, este vorba despre o *suprapunere de niveluri*: „enunțarea interferează cu enunțul, iar acesta, la rândul său, în loc să se rezume la a vorbi despre lume, se reîntoarce spre enunțare” (Maingueneau 2007b: 211).¹⁹

Enunțarea “autoreferențială” încapsulată în enunțarea curentă este o parte a unui discurs care se prezintă ca o structură *secvențială, eterogenă*, din care transpare, sub diverse forme, subiectivitatea enunțiatorului.²⁰

¹⁹ În acest sens, vezi și Roventă-Frumușani 2005: 226-227; Maingueneau 1987; 2007b: 211; 2008: 186-187;

²⁰ Authier-Revuz (1982) introduce, în literatura de specialitate, termenul de *eterogenitate lingvistică*, referindu-se la diversele tipuri de secvențe textuale, registre de limbă, genuri sau modalizări care apar într-un discurs. Există două forme de *eterogenitate*: *manifestă* și *constitutivă*. *Eterogenitatea manifestă* constă în forme *marcate* (ghilimele, discurs direct, discurs indirect, glose) și în forme *non-marcate* (discurs indirect liber, aluzii, ironie, pastişă). În această a doua situație, enunțiatorul negociază cu *alteritatea*, menționând ce nu îi aparține în propriul discurs. *Eterogenitatea constitutivă* se suprapune peste *dialogismul* bahtinian și se referă la indisociabilitatea intradiscurs – interdiscurs. Authier-Revuz (1995) clasifică aceste comentarii ale enunțiatorului (numite „non-coincidențe a ceea ce este spus”) despre propria enunțare în următoarele categorii, identificate pornind de la semantica formelor de conotație autonimică: *non-coincidența interlocutivă (dialogismul interlocutiv)*, *non-coincidența discursului cu el însuși (dialogismul interdiscursiv)*, *non-coincidența dintre cuvinte și lucruri*, *non-coincidența cuvintelor cu ele însele*. *Autoreferința* sau *reflexivitatea* constituie nucleul oricărei conversații: pe măsură ce aceasta se îmbogățește, se produce o invadare a *obiectului reprezentat* de către actul de *spunere / scriere*, a *referentului* de către *enunțare*. Suprapunerile dintre planul enunțului și cel al enunțării formează așa-numitele *bucle textuale*: enunțiatorul își analizează vorbirea inserată în planul mai larg al enunțării propriu-zise. Cu alte cuvinte, acest tip de utilizare a vorbirii este *modalizată autonimic*. Authier-Revuz diferențiază *modalizarea autonimică de conotația autonimică*, pe baza faptului că prima antrenează atât semnul în uzaj, cât și pe cel menționat, în vreme ce a doua antrenează doar semnul menționat. *Buclele reflexive* pot apărea ca *forme integrate sintactice sau ca figuri de adaos, eventual detașate de restul enunțului*. În cea de a doua situație, identificăm *patru tipare: unul bazat pe succesiune (implicând utilizarea și menționarea unui semn), altul bazat pe suprapunerea parțială a limbajului primar cu metalimbajul (semnul apărând doar în mențiune), al treilea, bazat pe înlocuirea lui X cu reflexul său metaenunțativ și, în sfârșit, un tipar bazat pe cuplajul a două elemente, X și Y’*.

În continuare, vom prezenta o serie de enunțuri care aparțin metalimbajului curent, identificate în corpusurile investigate, ilustrative pentru *utilizarea reflexivă a limbajului*.

4.3.1. *Comentarii metacomunicative*, care au în vedere relația dintre emițător și receptor în cursul interacțiunii. O anumită porțiune de text nu este asumată de către vorbitor, ci este mediată de o altă voce (*autoreferință /heteroreferință*):

a) *autoreferință*: *mărci ale unei asumări enunțiative*:

- ***după părerea mea***: rol argumentativ de *restrângere* a sferei referinței la *punctul de vedere* al enunțiatorului:

(44) *Această nouă reglementare, după părerea mea, nu însemnează decât intrarea în normalitate.* (IVLRA: 153)

(45) *Ori, tot..., toată vizita, și mă refer, în primul rând, la cea la... de partea organizată de Biserica Ortodoxă, a fost, după părerea mea, una de înalt nivel, de mare ținută și, mai mult, de recunoaștere reciprocă a ceea ce-nseamnă Biserica, atât catolică, cât și cea ortodoxă. Este prima dată când s-a pus această problemă.* (CORV: 226)

b) *heteroreferință*:

- ***după cum spune X***

(46) *De când sunt blogger (fără credibilitate, după cum spune lumea) am susținut că nu e nevoie să nenorocești pozele pentru...* (Internet 2009)

4.3.2. *Comentarii metalingvistice*, care lămuresc elementele codului utilizat (se referă la termeni și la utilizarea lor). Acestea indică faptul că enunțiatorul folosește cuvinte al căror sens este echivoc. Între mijloacele de realizare se înscriu: *instrucțiuni de bună lectură, specificarea sensului, glose, reformulări etc.*:

- ***în toate sensurile cuvântului***

(47) *Orice modificare în dispunerea uneia dintre părți are repercusiuni decisive asupra întregului sistem funcțional și fiecare parte nu este semnificativă (în toate sensurile cuvântului) în sine, ci doar în raport cu ansamblul.* (Internet 2009)

(48) *Am fost și eu în Italia, dar nu mi-aș lua un italian de soț, nici dacă mi-ar spăla și picioarele! Nu înțeleg de ce româncele aleg italieni, când românii noștri sunt bărbați adevărați, în toate sensurile cuvântului.* (Internet)

- ***în (adevăratul) sens(ul) (clasic) al cuvântului***

(49) *Sport, în sensul clasic al cuvântului...* (Internet 2009)

(50) *O preoteasă trebuie să fie în primul rând o bună creștină, practicantă, în adevăratul sens al cuvântului, nu doar să meargă la biserică și să fie prezentă fizic acolo.* (Internet)

4.3.3. *Comentarii metaenunțiative*, vizând enunțul propriu al locutorului. Comentariile indică faptul că acele cuvinte, utilizate de către locutor, nu corespund întocmai realității la care fac trimitere și se concretizează, între altele, în: *eforturi de codare, autocomentariu, numirea cu alternative ierarhizate, autocorectări* etc.:

- cum să zic / cum să spun

(51) *Și alta cu ă..., cum să spun, cărămizi...*

Dar, mă rog, ce făcusem eu până acuma era o chestie originală și nefăcută ca atare. (IVLRA: 43)

(52) *Nu sunt un om curajos. Nu sunt un om, cum să vă spun eu, nu sunt un om cu un optimism foarte mare, dar eu, cu pesimismul meu realist de nouășcinci la sută, nu m-aș numi un temător. Sigur, dac-aș vrea să fiu, cum să spun eu, panicat, aș spune că trebuie să mă sperii de toate. (IVLRA: 203)*

- să zicem

(53) *E limpede că într-o primă parte a funcționării lui, acest Consiliu pune accentul pe funcția lui, să zicem, politică. (CORV: 235)*

- e cazul / trebuie s-o spunem

(54) *Sau, dimpotrivă, cu aerul demnității ofensate, mă retrag în colțul meu, sub masca unei indiferențe trufase și îmi plătesc eu însumi ceea ce alții îmi datorează, îmi plătesc cu monezi false, e cazul s-o spunem. (Internet)*

(55) *Este o cale a sănătății în lupta pentru castitate – luptă adeseori, trebuie s-o spunem, dramatică – în cazul de care vorbim, precum este o cale de sănătate în celelalte forme de suferință. (Internet 2009)*

- am putea spune

(56) *Am putea spune că este vorba de forma (legislația) și materia (actul de justiție) care compun ceea ce numim justiție. (Internet)*

(57) *Previzibil, am putea spune, primul exercițiu pe care ți-l propunem constă într-o serie de „abdomene”. (Internet)*

- X sau mai degrabă Y

(58) *Ești feminină sau, mai degrabă, ... androgină? (Internet)*

(59) *Petrică Poenaru alias „Sexy lăutarul” sau, mai degrabă, penibilul lăutar? (Internet)*

- altfel spus

(60) *În reprezentarea dominantă de sine, modernitatea s-a afirmat ca trecere de la heteronomie la autonomie, altfel spus, de la un regim ontologic și politic întemeiat pe o legislație constituantă emanată și impusă din exterior la un regim immanent, întemeiat nemijlocit și integral pe om, mai precis, pe omenescul lui. (Internet)*

4.3.4. *Comentarii metadiscursive*, vizând condiționarea enunțării de permisiunea interlocutorului sau de o normă socială:

- mă scuzați de expresie

(61) *Am avut niște personaje, **mă scuzați de expresie**, care nu au fost mulțumite că, vezi Doamne, da' muzică nouă de ce nu am avut! Sunt genul de persoane care se simt ok în cluburile de fițe din București.* (Internet)

- dacă se poate / dacă pot spune așa / ca să spun (spunem) așa

(62) *„Trei copii am: pe Marius, Claudia și Gabriela”, spune mândru, puțin buimăcit de presa de la poarta lui. Stă într-un colț al Baciului, pe „Aleea Eroilor”, **dacă se poate spune așa**, mai ales că e vecin cu Zoro.* (Internet)

(63) *Copilul a crescut mult timp numai cu mine și uneori mă întreb dacă nu l-am „feminizat” (**dacă pot spune așa**) prea mult sau așa e el, „mai finuț”, mai sensibil?* (Internet)

(64) *Noi încă n-am reușit să avem o credibilitate-n Occident, care să ne asigure apartenența noastră acestei culturi occidentale, acestui spațiu politico-economic, **ca să zic așa**, pentru că, hm, nu mai intru-n toate amănuntele.* (CORV: 223)

- dacă vreți

(65) *„Cred în forțele binelui, **dacă vreți**, în acest sistem judiciar, și, câtă vreme o să ocup această funcție, eu o să mă adresez lor. Și împreună cu aceste forțe să încerc să schimb inclusiv această imagine”.* (Cătălin Predoiu, Internet)

- înțelegeți ce vreau să spun

(66) *Oamenii sunt muuult mai „occidentalizați”, fetele au „ochi” de „cunoscătoare” (**înțelegeți ce vreau să spun**).* (Internet)

- iertată fie-mi expresia

(67) *Afirm cu toată responsabilitatea că politicianii argeșeni, indiferent că sunt din același partid sau din partide diferite, fie ele prietene sau rivale, au o singură preocupare și anume să și-o tragă, **iertată fie-mi expresia**, unul altuia pe unde pot, cum pot și cât de des pot.* (Internet)

- vrei să spui

(68) *A: Cu mii dă bombe trăgeau pentru nimic și ce se-nîmplă?
B: Ghiulele, **vrei să spui**.* (IVLRA: 48)

5. Incidente ce simulează oralitatea în varianta scrisă a limbii: cazul comunicării mediatice

În *varianta scrisă a limbii*, folosirea construcțiilor incidente este, cu precădere (GALR II 2008: 743), specifică stilului beletristic, ca mijloc de reproducere a vorbirii populare, ca trăsătură de autenticitate, precum și stilului retoric, ca procedeu al emfazei.

S-a remarcat, însă, în ultimii ani, faptul că limba română actuală se îmbogățește și se diversifică atât sub aspectul utilizărilor discursiv-comunicative (utilizări în situații noi de comunicare), cât și sub aspectul stilisticii funcționale (apar noi stiluri și, mai ales, noi substiluri funcționale).²¹

Comunicarea scrisă de tip *mediatic* este relevantă în acest sens.

De exemplu, metadiscursul editorialului în cultura română se bazează cu predilecție pe *tehnicile discursive asociate tradiției orale*. Exemplele, extrase din texte de tipul celor menționate mai sus, intenționează să ilustreze *fluidizarea granițelor dintre comunicarea orală și cea scrisă (în sensul apropierii scrisului de vorbit)*.

Vom lua în discuție câteva elemente dintre cele mai semnificative.

În stilul jurnalistic actual este frecventă „*construirea textului ca dialog cu cititorul sau substituirea unei afirmații sau a unei judecăți teoretice printr-o replică de dialog curent, caracterizată anecdotic (citarea unui alt discurs, ca sursă de informație)*” (cf. Zafiu 2001: 418-419). O consecință a raportului nonmediat este *componenta afectivă mai puternică a mesajului*. Cf., de exemplu:

(69) *După alte ore de așteptare, colegul meu intră în cabinetul de la „Balș”, împreună cu fiică-sa. Medicul, vădit obosit, întrebă: „Care-i problema?” Colegul meu povestește tărășenia. (...) Dar își ascunde starea, medicul din fața lui n-are nicio vină. „Asta-i culmea, domnule!” zice medicul de la „Balș”. (...) Privește fata. „N-are nimic, dar o voi consulta, dacă tot ați venit până aici. Până la urmă, asta e procedura, ați intrat, vă consult. Dar, vă spun, au înnebunit cu toții, o să ne omoare isteria asta”, mai bombăne el.* (www.evz.ro// 06 noiembrie 2009)

Expresia lingvistică a subiectivității se regăsește în numărul mare al *formulelor de diverse tipuri: formule de inițiere a conversației, de politețe*, în formele specifice ale *deixisului personal și social*, în numărul mare al indicilor de alocutivitate (*vocative*, mai ales marcate, sau *particule interjecționale de interpelare*, caracteristice comunicării directe).

Textele cultivă un *limbaj empatic și participativ*, comunicarea conținând numeroase tipuri de *mărci emoționale* caracteristice enunțurilor orale (*interjecții, hipocoristice, repetiții, enunțuri exclamative, interogative retorice, intensificatori, expresii colocviale* etc.) sau forme pronominale și verbale menite să sporească, prin nuanța expresivă pe care o sugerează, influența locutorului asupra alocutorului.

²¹ „Acestea antrenează, pe de-o parte, mutații semnificative de strategie discursivă și o diversificare fără precedent a tipologiei textuale, pe de altă parte.” (Pană Dindelegan 2006)

Exemple:

- enunțuri exclamative, interjecții, vocative marcate, alocutive colocviale:

(70) **I-auzi, Gogule! O fi, cumva, jupânul Ulianov** autorul „**Manifestului Partidului Comunist**”? Tare mi-e teamă că e musiu Șarlă Marx, secundat de eternul țuțăr Engels. (Evenimentul Zilei, 15 ianuarie 2007)

- alocutive pragmatizate

(71) **Lasă-l domle' că are o boală de piele de la Cernobâl! Se scriu foarte multe despre Cabral. Nu întotdeauna lucruri adevărate!** (www.acasamagazin.ro/.../2009)

(72) **Kafka porcină, frate!** (www.evz.ro/.../ 06 noiembrie 2009)

- formule, expresii colocviale:

(73) **Și, mă rog, de ce să nu fie două revelioane în București. De ce să nu fi avut românul posibilitatea să aleagă. Cele două revelioane au fost printre puținele ocazii în care românii au putut vedea pe ce li s-au cheltuit banii. Vorba aceea: "dacă-i bal, bal să fie!"**. (Evenimentul Zilei, 5 ianuarie 2007)

- interjecții hortative:

- formațiunile de acest tip apar frecvent în presa scrisă cu funcție de *evocare / chemare la asociere* a cititorului reprezentativ (*funcție metatextuală*):

(74) **Faze hairoase cu, hai să le zicem, sportivi ... Noi râdem de ei, dar nu am vrea să fim în locul lor...** (www.sportlocal.ro/.../2009)

- *hai(de)* poate marca o *obiecție* în formulele colocviale *hai să fim serioși* sau *haida-de*:

(75) **Eronat, presa mi-a pus mie în cârcă problema stadioanelor, dar hai să fim serioși: nu o să poată nicio federație din lume să facă stadioane...** (Libertatea, 20 febr. 2006)

(76) **Și te pomenești că o fi Băsescu patriot, haida-de. Patrihot, poate. Bineînțeles că îi atacă pe Voiculescu și Iliescu...** (www.evz.ro/.../Soarta-lui-Johannis-decisa-in-prezenta-lui-Iliescu-si-Voiculescu-)

- alteori, *interjecția-clișeu* funcționează ca *marcă a ezitării* (de codare) sau *a corectării*:

(77) **Toți fumătorii or să se supere pe mine, dar recunoașteți că asta e ... de când s-a apucat de fumat și până la, hai să zicem, 50 de ani.** (roacheru.wordpress.com/2009/09/23)

- interjecții prezentative:

(78) **De ce n-are Israelul constituție? Păi, uite de ce...** (www.isro-press.net)

(79) **Băsescu... merge la deschiderea anului școlar și spune că el fuma în WC când era elev și le spune că nu trebuie să invețe că și el avea note mici și, uite, ce a ajuns.** (www.hotnews.ro).

- fragmentarea enunțului prin utilizarea lui *iată incident*, cu rol de emfaticizare, este deosebit de frecventă (identificată nu numai în discursul prezentatorilor de televiziune, ci și în al invitațiilor în studio), putând reprezenta un simptom al unei *tendințe de clișeizare* a respectivei construcții

(80) *Creșterea economică din ultimii opt ani, iată, începe să-și arate roadele.* (Evenimentul Zilei, 14 mai 2008)

(81) *Dar acest partid nu va mai conta pe scena politică activă, cum nu va mai conta, iată, un alt partid, PRM.* (Evenimentul Zilei, iunie 2008)

6. Concluzii

Analiza efectuată în paginile de față pune în evidență complexitatea funcțiilor comunicative ale enunțurilor încadrate, gramatical, în categoria unitară a construcțiilor incidente, permițând enunțarea următoarelor constatări:

1. În vederea încadrării corecte a incidentelor în clase pragmatice, am considerat necesară operarea unei distincții între *planul dialogal și planul dialogic* al comunicării.
2. *Comunicarea orală* înregistrează atât *construcții incidente cu funcție dialogală (alocutive, elemente expresive)*, cât și *construcții incidente cu funcție dialogică (digresiuni, construcții incidente cu funcție intertextuală, construcții incidente cu funcție metacomunicativă)*.
3. *Substanța lingvistică* a discursurilor analizate poartă amprenta *canalului de comunicare* în care au fost create diferite forme (*oral vs. scris*).
4. În acest sens, în comunicarea orală – ce se desfășoară în spațiu comun / diferit (telefon, IRC), respectiv timp comun de comunicare, caracterizată prin spontaneitate, ritm alert al dialogului, discurs adresat („contact caracter”), grad înalt de interactivitate, dependență de context – predomină *construcțiile incidente alocutive, expresive, discursul raportat în stil direct, digresiunile, enunțurile metacomunicative* definite prin caracterul *fragmentar, scurttime, concizie, cod restrâns de comunicare*.
5. În *comunicarea scrisă de tip monologal*, predomină, în general, *construcțiile incidente de tip dialogic*, extinse și elaborate, redată în scris cu ajutorul registrului de mijloace grafice, pe baza unor norme de ortografie / punctuație specifice.
6. În *comunicarea mediatică* actuală scrisă, în care *influența oralității* este o trăsătură dominantă, se regăsesc numeroase *forme pragmatizate de construcții incidente dialogale*.

Referințe bibliografice

- Authier-Revuz, J. (1982): Hétérogénéité montrée et hétérogénéité constitutive, éléments pour une approche de l'autre dans le discours. – *DRLAV*, 91-151.
- (1995): Ces mots qui ne vont pas de soi. Boucles réflexives et non coïncidences du dire. Tomes I-II. Collection “Sciences du langage”. – Paris: Larousse.
- Avram, M. (1997): Gramatica pentru toți. – București: Humanitas.
- Bidu-Vrănceanu, A. / C. Călărășu / L. Ionescu-Ruxăndoiu / M. Mancaș / G. Pană Dindelegan (2001): Dicționar de științe ale limbii [DȘL]. – București: Nemira.
- Dascălu Jinga, L. (2003): Digresiunea în conversația spontană. – In: L. Dascălu Jinga / L. Pop (ed.): Dialogul în româna vorbită, 128-142. București: Oscar Print.
- (2006): Pauzele și întreruperile în conversația românească actuală. – București: Editura Academiei Române.
- (2007): Despre folosirea lui „deci” în româna actuală. – In: Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare, 283-299. București: Editura Universității din București.
- Diaconescu, I. (1992): Sintaxa limbii române. II. Relațiile sintactice. – București: Universitatea din București, 121-146.
- Ducrot, O. (1980): Les mots du discours. – Paris: Minuit.
- (1984): Le dire et le dit. – Paris: Minuit.
- (1991): Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique. – Paris: Editeurs des arts.
- Felecan, N. (2002): Sintaxa limbii române. Teorie. Sistem. Construcție. – Cluj-Napoca: Dacia.
- * * * (1966): Gramatica limbii române. II [GA] (ediția a II-a revăzută și adăugită). – București: Editura Academiei R.S.R.
- * * * (2008): Gramatica limbii române. II. Enunțul. [GALR] – București: Editura Academiei Române.
- Ionescu-Ruxăndoiu, L. / D. Chițoran (1975): Sociolingvistica. Orientări actuale. – București: Editura didactică și pedagogică.
- Irimia, D. (1997): Gramatica limbii române. – Iași: Polirom.
- Maingueneau, D. (1987): Nouvelles tendances en analyse du discours. – Paris: Hachette.
- (2007a): Analiza textelor de comunicare (trad. de Mariana Șovea). – Iași: Institutul European.
- (2007b): Pragmatică pentru discursul literar (trad. de Raluca-Nicoleta Balațchi). – Iași: Institutul European.
- (2008): Lingvistică pentru textul literar (trad. de Ioana-Crina Coroi și Nicoleta Loredana Moroșan). – Iași: Institutul European.
- Manu Magda, M. (2003): Expresii ale mobilizării și demobilizării în dialogul social românesc. – In: L. Dascălu Jinga / L. Pop (ed.): Dialogul în româna vorbită, 73-94. București: Oscar Print.
- (2008): Limba română vorbită. – In: Gramatica limbii române. II. Enunțul [GALR], 869-904. București: Editura Academiei Române.
- (2009): Indici de alocutivitate în limba română actuală. (Clasa alocutivelor interjecționale). – In: G. Pană Dindelegan (coord.): Dinamica limbii române actuale. București: Editura Academiei Române.
- Măgureanu, A. (2008): La structure dialogique du discours. – București: Editura Universității din București.
- Pană Dindelegan, G. (2006): Forța cuvântului – un atu. – *Dilema*, Anul III, nr. 108 – 17 februarie.
- Roibu, M. (2007): Despre utilizarea autonimică a semnelor. – In: Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare, 343-352. București: Editura Universității din București.
- (2008): Mijloace lingvistice de realizare a funcției metacomunicative în limba română (rezumatul tezei de doctorat) pe www.unibuc.ro/studies/doctorate/2008mai/.
- Rovența-Frumușani, D. (2005): Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze. – București: Tritonic.
- ScaPoLin: pe [http://www.hum.au.dk/romansk/polyfoni/documents de travail / Polyphony 3](http://www.hum.au.dk/romansk/polyfoni/documents%20de%20travail/Polyphony%203)

- Zafiu, R. (2001): Diversitate stilistică în româna actuală. – București: Editura Universității din București.
– (2002): “Evidențialitatea” în limba română. – In: Aspecte ale dinamicii limbii române actuale, 127-144. București: Editura Universității din București.

Alte lucrări

- Adam, J.-M. (2008): Lingvistică textuală. Introducere în analiza textuală a discursurilor (trad. de Corina Ifimția). – Iași: Institutul European.
Nølke, H. (1994): Linguistique modulaire: de la forme au sens. – Louvain: Peeters.
Roibu, M. (2003): Expresii cu rol metalingvistic în presa actuală. – In: G. Pană Dindelegan (coord.): Aspecte ale dinamicii limbii române actuale. Actele Colocviului Catedrei de Limba Română, vol. II, 591-596. București: Editura Universității din București.
– (2005): Metacomunicare, metalimbaj, metadiscurs. – In: G. Pană Dindelegan (coord.): Limba română – Structură și funcționare, Actele celui de al 4-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română, 185-197. București: Editura Universității din București.

Surse

- CORV = Laurenția Dascălu Jinga (2002). *Corpus de română vorbită (CORV). Eșantioane*, București: Oscar Print.
IVLRA = Liliana Ionescu Ruxăndoiu (coord.) (2002). *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiță de tipologie*, București: Editura Universității din București.

Anca Gâță

Le potentiel rhétorique des évidentiels: excursion en terre de la stylistique

1. Introduction

Dans la littérature sur l'évidentialité, le terme *évidentiel* est réservé surtout aux morphèmes spécialisés pour indiquer la source de l'information ou à certaines formes grammaticales (formes verbales surtout) qui ont, sauf des valeurs épistémiques, la capacité d'indiquer que le locuteur a pris connaissance d'une situation ou d'un événement grâce à une perception sensorielle, par ouï-dire ou par inférence. Celles-ci semblent représenter les (seules) possibilités d'obtenir des informations sur l'existence d'un état de choses dont traite un contenu propositionnel.

Dans une langue comme le français, l'évidentialité n'est pas une catégorie grammaticale car il n'y a pas de marqueurs évidentiels de type morphématique, bien qu'un assez vaste inventaire de formes grammaticales puisse être considéré comme ayant des aptitudes particulières à indiquer la source de l'information (ex: certains déictiques, comme *-ci* et *-là*, surtout dans leurs emplois spatiaux : *celle-ci* veut dire le plus souvent «celle que je vois près de moi»). Dans d'autres langues semblables au français, l'évidentialité peut être vue comme une catégorie *sémantique* apte à être exprimée à travers des moyens lexicaux, tels les verbes de perception, des expressions ou des locutions adverbiales, des connecteurs discursifs.

Les lignes qui suivent présentent quelques réflexions personnelles à propos de quelques expressions à caractère plus ou moins figé, qui ont pour contenu sémantique celui de fournir des précisions sur la source de l'information. Ces expressions couvrent le domaine des perceptions sensorielles. Les considérations qui les concernent traitent de leur fonctionnement stylistique¹, sémantique, pragmatique et rhétorique. À travers les commentaires proposés est aussi examinée la façon dont l'expression en question se construit au niveau lexical, afin d'explorer: a) la manière dont se constitue son sens; b) son agencement stylistique; c) la façon dont ces expressions contribuent aux efforts du locuteur d'obtenir l'adhésion de l'interlocuteur et/ou du public; d) son potentiel illocutoire et pragmatique.

¹ Les figures du discours sont "les formes, les traits ou les tours plus ou moins remarquables et d'un effet plus ou moins heureux, par lesquels le Discours, dans l'expression des idées, des pensées, ou des sentimens [sic], s'éloigne plus ou moins de ce qui en a été l'expression simple et commune." (Fontanier 1977 : 279). Les non-tropes sont représentés par *les figures de construction* (assemblage et arrangement des mots dans le discours), *les figures d'élocution* ("*diction* ménagée avec art et avec goût", sous le rapport grammatical, syntaxique, *ibid.*: 323, 359), *les figures de style* ("art de peindre la pensée par tous les moyens que peut fournir une langue", *ibid.*: 359), *les figures de pensée* (tiennent à la pensée "considérée abstractivement, sans égard à la forme qu'elle peut emprunter du langage", et consistent dans "un certain tour d'esprit et d'imagination", "dans une manière particulière de penser ou sentir", *ibid.*: 403)

Ces remarques ont pour point de départ l'exposé très ancien déjà au sujet du non-trope *pléonasme* fait par Pierre Fontanier (1977) dans *Les figures du discours* (1827-1830).

Les expressions concernées par les commentaires qui suivent sont du type *voir de / par ses (propres) yeux, entendre de / par ses (propres) oreilles*.

2. La figure non-trope *PLÉONASME*

Dans le *Petit Robert* (PR), le mot *pléonasme* (du gr. *pleonasmos*, "mot augmenté d'une lettre ou d'une syllabe"), est défini comme "terme ou expression qui ne fait qu'ajouter une répétition à ce qui vient d'être énoncé", étant mis en rapport analogique avec les termes *redondance* et *tautologie*. Dans le *Trésor de la langue française* (TLF), le *pléonasme* est défini comme "terme ou expression qui ajoute une répétition (consciente ou inconsciente) à ce qui a été énoncé", étant mis en rapport avec les termes *battologie* et *périssologie*.

Le pléonasme n'est pas vu comme une structure linguistique fautive de par sa nature. C'est dans le discours habituel qu'on fait référence par le mot *pléonasme* à un «pléonasme fautif». Un pléonasme fautif est une *périssologie* (du gr. *perrisologia*, de *perissos*, «superflu», cf. PR; cf. aussi, en roumain, la locution adverbiale *de prisos*, «de surplus», nom *prisos*, «surplus»). Dans la série des pléonasmes fautifs on peut inclure des expressions comme *prévoir à l'avance, monter en haut, le jour d'aujourd'hui* (cf. PR).

Fontanier fait d'ailleurs cette même distinction :

Pléonasme a signifié dans le principe *plénitude* ou *superfluité*. Mais, dans le sens de *superfluité*, le Pléonasme n'est plus, au lieu d'une figure, qu'un abus, qu'un défaut, que ce qu'on appelle *Périssologie*. (Fontanier 1977 : 299)

Si la *périssologie* n'est qu'une façon défectueuse de s'exprimer, le pléonasme est un non-trope qui appartient à la classe des figures de construction, qui jouent sur "la place et le rang qu'ils [les mots] doivent occuper dans l'énonciation, d'après le génie de la langue, et le genre de style ou ils sont employés" (*ibid.* : 283).

Ces figures autorisent des constructions, des "assemblages", des "arrangements" des mots dans le discours, des changements de mots permis par l'esprit de chaque langue, qui donnent lieu au niveau du discours à des modifications des trois types suivants: A) des éléments interchangés (par permutation), ce qui entraîne un changement du sens des mots (figure de construction par *révolution*); B) des éléments en surplus (adjonction de mots), ce qui mène à des constructions plus ou moins *pleines, abondantes, expansives* (figures de construction par *exubérance*); C) des éléments en moins (suppression de mots), ce qui mène à des constructions plus ou moins *réduites, resserrées, laconiques* (figures de construction par *sous-entente*).

Le pléonasma appartient ainsi à la sous-classe des figures non-tropes de construction par exubérance, à côté de l'apposition et de l'explétion.

3. Lexèmes à sémantisme évidentiel: VOIR et ENTENDRE

3.1. Repères lexicographiques

La valeur évidentielle de nature sensorielle des lexèmes *voir* et *entendre* est présente dans la plupart de leurs définitions lexicographiques (cf. PR) :

VOIR [...] II. 1. Percevoir (qqch.) par les yeux. *Voir qqch. de ses yeux, de ses propres yeux.* [...] 2. Être spectateur, témoin de (qqch.). [...] V. *Assister* (à). [...] 3. Être, se trouver en présence de (qqch.) [...] V. *Examiner.* [...] (V. *Lire*) [...] V. *Remarquer.* [...]
 ENTENDRE [...] III. 1. Percevoir par le sens de l'ouïe. V. *Ouïr.* [...] *Voilà ce que j'ai entendu de mes propres oreilles et vu de mes propres yeux* (France). [...] 3. Prêter l'oreille à, écouter avec attention. V. *Écouter.* [...] 4. Écouter [...]
 OUIR Vx. V. *Entendre, écouter. J'ai ouï dire que.* V. *Ouï-dire.* [...] Dr. *Ouïr des témoins:* entendre, recevoir leur déposition. [...]

3.2. Traitement sémantique des expressions du type VOIR DE SES (PROPRES) YEUX

L'organisation sémantique correspondant aux contenus ci-dessus des lexèmes pris en considération inclut les sèmes 'yeux' / 'œil', 'ouïe', 'oreille' et c'est de ce point de vue qu'ils apparaissent comme pléonastiques² en combinaison (construction par adjonction) avec *de ses (propres) yeux / oreilles*. La redondance sémantique est de nature à renchérir sur le rôle de "témoin" de l'agent du verbe. C'est pourquoi il ne faut pas prendre ces constructions comme comportant des mots superflus, comme de simples périssologies, mais bien au contraire comme de "véritables pléonasmies" (Fontanier 1977 : 299).

Leur sémantisme premier ne comporte pas les sèmes 'présence' ou 'témoin' de qqch., de sorte que l'élément redondant (*yeux / oreilles*) vient soutenir l'idée de 'perception sensorielle'. Le besoin ressenti par le locuteur d'opérer cet ajout peut aussi se justifier par le fait que *voir* a développé de nombreux autres sens en dehors de celui qui est en étroite relation avec la perception sensorielle: cf. autres sens de *voir* (par ex. "comprendre", "saisir les raisons de (qqch.)", "imaginer").

² "[...] est-ce que nous pouvons voir autrement que des yeux, et que de nos *propres yeux*? est-ce que nous pouvons *entendre* autrement que des oreilles, et que de nos *propres oreilles*?" (Fontanier 1977 : 299).

De son côté, dans l'histoire du français, *entendre* a remplacé *ouïr* (dont le sémantisme ne renferme que l'idée de perception sensorielle), tout en gardant ses autres sens étymologiques (du lat. *intendere*, "tendre vers"), comme "avoir l'intention de" (*vouloir, exiger, prétendre, désirer, préférer*), "percevoir, saisir par l'intelligence" (*comprendre, saisir, interpréter*). Constat qui plaide, à son tour, en faveur de la justification de l'emploi pléonastique, permettant de mieux exprimer le rôle de *témoin* de l'agent du verbe *ouïr*. Par contre, le sémantisme beaucoup plus restreint et précis de *ouïr* entraîne l'emploi assez rare d'expressions comme *ouïr de ses (propres) oreilles*, qui n'est pas simplement une conséquence de la relative disparition du verbe *ouïr* du vocabulaire francophone, mais aussi celle de la présence de sèmes identiques dans le noyau sémique de *ouïr* et *oreille*.

Il y a aussi un autre contenu sémantique qui se révèle dans l'analyse de ces expressions : les perceptions auxquelles fait référence l'expression en question apparaissent comme très nettes, très bien définies. C'est pourquoi il serait difficile d'admettre une construction comme

?*Je l'ai aperçu de mes (propres) yeux*

ou bien la combinaison des verbes d'apparence *sembler* ou *paraître* (tout à fait courante avec *voir* et *entendre*) avec l'expression *de mes (propres) yeux /oreilles*

?*Il m'a semblé le voir / l'entendre de mes (propres) yeux / oreilles*

De même pour *avoir l'impression* :

?*J'ai l'impression de l'avoir vu de mes (propres) yeux*

3.3. Traitement stylistique

La «surabondance» lexico-sémantique dans de telles constructions à caractère idiomatique³, semi-figé, se justifie par les raisons d'ordre sémantique exposées ci-dessus, la répétition de la même composante sémantique permettant de faire référence à des "idées accessoires" qui ajoutent "à la clarté, à l'énergie" et contribuent à l'effet qu'on se propose (v. plus loin, traitements illocutoire et rhétorique). De ce fait, les constructions (par exubérance) de type pléonastique permettent, par l'insistance placée sur le sème 'perception sensorielle' ('vue' / 'ouïe'), de mettre en évidence le caractère expérientiel, vécu, de l'événement auquel on fait référence, afin d'apporter un surplus d'objectivité au discours. Pour l'interlocuteur ou le public cette redondance voulue, parfois stéréotypée, est à interpréter dans le sens non simplement d'une perception sensorielle, mais aussi comme insistant sur la valeur expérientielle et (même) participative que le locuteur veut transmettre. En outre, si l'on compare

(1) Je l'ai vu de mes (propres) yeux

(1') Je l'ai entendu de mes (propres) oreilles

(2) Il l'a vu de ses (propres) yeux

(2') Il l'a entendu de ses (propres) oreilles

³ Ces constructions apparaissent, pour *voir* et *entendre*, respectivement, parmi les premiers exemples illustrant les définitions lexicographiques à composante 'perception sensorielle' dans le PR.

on constate que dans (1) et (1') c'est le locuteur-agent qui présente comme source crédible d'information sa propre expérience, tandis que dans (2) et (2') le locuteur présente l'expérience d'un autre comme ayant une valeur expérientielle (et donc évidentielle) particulière. Les exemples littéraires suivants illustrent des possibilités d'emplois des constructions discutées:

- (1a) Mademoiselle Laheyward et M De Seigneulles ne se sont pas quittés de la soirée, et *je les ai vus, de mes propres yeux*, se serrer tendrement les mains. (André THEURIET, *Le Mariage de Gérard*, Paris : Charpentier et Fasquelle, s. d., 1875.)

Dans divers fragments littéraires reproduisant des dialogues, on constate qu'on peut pratiquer dans le style parlé un procédé de reprise du participe du verbe *voir* par l'appel à une figure d'inversion et à une autre de répétition. L'*inversion* comme non-trope représente "*un arrangement de mots renversé ou inverse, relativement à l'ordre où les idées se succèdent dans l'analyse de la pensée*" (*ibid.* : 284). Le non-trope *répétition* est une figure d'élocution par déduction, qui "*consiste à employer plusieurs fois les mêmes termes ou le même tour, soit pour le simple ornement du discours, soit pour une expression plus forte et plus énergique de la passion*" (*ibid.*: 329). Tel est le cas dans l'extrait suivant:

- (1b) Je ne voyais que ce moyen de la calmer et, loin de faire une objection quelconque à ce nouveau projet, j'entrai immédiatement dans ses vues. Du reste, maintenant que *j'avais vu Larsan, de mes propres yeux*, oui, oui, *de mes propres yeux vu*, je sentais bien que notre grand voyage était devenu impossible ... (Gaston LEROUX, *Le Parfum de la dame en noir*, Paris: L'Illustration, 1908.)

Dans un autre cas on constate qu'on peut évoquer l'expérience d'un autre et non la sienne, mais avec une intention plus ou moins semblable de donner du poids à ses propres dires:

- (2a) Tout de même, monsieur, j'ai eu de la veine, dans un pareil malheur, que M. Stangerson se soit trouvé là, dans son laboratoire, quand l'affaire est arrivée et *qu'il ait constaté de ses propres yeux* que je m'y trouvais moi aussi, car, avec cette histoire de revolver, je ne sais pas où nous serions allés; pour moi, je serais déjà sous les verrous. Il n'en faut pas davantage à la justice. (Gaston LEROUX, *Le Mystère de la chambre jaune*, Paris: L'Illustration, 1907.)

Bien que dans l'ouvrage de P. Fontanier les *figures de style* soient vues comme une autre classe, distincte de celle des *figures de construction*, dont le pléonasme, on peut bien considérer que l'emploi discuté est d'ordre stylistique. Au même endroit, le style est défini comme l'"*art de peindre la pensée par tous les moyens que peut fournir une langue*. C'est non pas précisément la réunion de toutes les cinq choses [...] [diction, élocution, construction, signification, expression], mais quelque chose pourtant d'à-peu-près, qui les tient asservies et subordonnées, quelque chose qui ne serait sans elles, et qui est tout par elles, au moyen de ce qu'il y ajoute de particulier et de caractéristique. [...] [Le style] est comme un centre où vont aboutir et se rattacher ces cinq différentes classes." (*ibid.* : 359)

D'autre part, Fontanier dira ailleurs: "Les *figures de Construction* servent à l'*Élocution* ou au *Style*" (*ibid.* : 453). Cette acception plus large du concept de *style* permet donc de conclure que l'emploi des expressions en question vise un effet stylistique. La fonction stylistique du pléonasmisme de ce type serait donc de permettre à celui qui en fait l'usage d'exprimer avec plus d'"énergie", de force, l'effet de la perception en question, appartenant à l'agent ou à un autre. La répétition, éventuellement avec inversion, fonctionne également comme un apport de force aux dires du locuteur.

3.4. Traitement rhétorique

Le renchérissement, par la figure du pléonasmisme, sur la valeur expérientielle des faits présentés se justifie par un but rhétorique, qui est souvent visé à travers des mots "surabondants" (c'est pourquoi on les appelle parfois, de manière dépréciative, des *mots vides*).

En étroite relation avec les constats d'ordre stylistique ci-dessus, on peut formuler une sorte de loi pragma-rhétorique, qui met à profit l'emploi des expressions à valeur évidentielle:

L': *La référence dans le discours aux preuves de l'existence d'un événement / état du monde E contribue à faire croire aux autres que E a eu lieu / équivaut à présenter le contenu propositionnel en question comme vrai.*

L'': *La référence dans le discours aux preuves de l'existence d'un événement / état du monde E se fait naturellement par des expressions à fonction évidentielle.*

L1: *L'emploi des expressions à fonction évidentielle dans le discours contribue à faire croire aux autres qu'un événement / état du monde E a eu lieu / équivaut à présenter le contenu propositionnel en question comme vrai.*

Les preuves de nature sensorielle ne sont peut-être pas parmi les plus fortes, mais il y a de fortes chances pour qu'elles soient souvent utilisées et comprises / interprétées comme telles dans la communication habituelle. Nous avons tendance à nous faire confiance les uns aux autres, et il suffit d'habitude d'entendre quelqu'un dire

(3) Je l'ai vu / J'ai vu ceci / (4) Je l'ai lu / (5) Je l'ai entendu

pour qu'on croie à l'existence de l'événement en question.

Du point de vue rhétorique, de tels énoncés fonctionnent comme fournissant des preuves qui se rajoutent à des énoncés dans le discours persuasif. Les expressions pléonastiques ne changent en rien ce rôle, mais contribuent à présenter ces types de preuves avec plus de force.

On emploie donc de telles constructions afin de «persuader ceux à qui l'on parle», «faire cesser tout doute, toute incertitude, [...] opérer une conviction entière» (*ibid.* : 300). Une telle preuve est difficile à ne pas prendre en considération sans risque de menace de la face du locuteur. Les énoncés du type *p* accompagnés par des énoncés à valeur évidentielle – qui indiquent donc la nature de la source des connaissances / de l'information – comme dans

(3a) *p*, je l'ai vu de mes propres yeux

sont acceptés comme vrais ou comme ayant de bonnes chances d'être vrais. L'expression évidentielle pléonastique renforce la valeur de vérité du contenu propositionnel. La charge stylistique des énoncés à expressions évidentielles pléonastiques présente les énoncés que ceux-ci accompagnent comme faisant référence à un événement certain puisque observé par le locuteur ou un proche du locuteur. Accompagnés et renforcés par de telles expressions, les énoncés sont difficiles à combattre dans toutes les situations sinon par un autre énoncé avec les mêmes fonctionnement, valeur et rôle. Ceci est vrai aussi des énoncés qui ne présentent pas le locuteur comme sujet de la perception sensorielle:

(3b) *p'*, tu l'as vu de tes propres yeux

(3c) *p''*, il l'a vu de ses propres yeux

Il est difficile d'attaquer le point de vue exprimé par un énoncé accompagné par une telle expression évidentielle, même si le pléonaste n'est pas présent, pour ne plus parler des situations où l'expression évidentielle est accompagnée par le pléonaste discuté et encore par des figures de répétition-inversion. Les expressions pléonastiques en question donnent à l'énoncé qu'elles accompagnent une force comparable à celle des assertions ou des qualifications essentialistes, qui ne peuvent être vérifiées ou démontrées empiriquement.⁴ Les expressions pléonastiques du type discuté ont un potentiel persuasif important, s'auto-immunisant à la critique et au doute. Fontanier (*ibid.*) en propose des paraphrases qui font voir cette force persuasive:

(4) *Je l'ai vu, et bien vu*

(4a) *Je n'ai pas vu par pure imagination ni en songe*

(5) *Je l'ai entendu, et bien entendu*

(5a) *Je n'ai pas entendu par hasard ni par une voie étrangère*

(6) *Vous pouvez m'en croire; ce n'est pas sur le rapport d'autrui que je parle*

(7) *En un mot, j'ai été moi-même témoin; je ne puis douter; je suis aussi sûr de ce que je dis que de ma propre existence.*

3.5. Traitement illocutoire

Dans la perspective des actes de langage, les énoncés du type *Je l'ai vu / entendu* ne sont pas de simples assertifs, mais des assertifs sur lesquels reposent d'autres assertifs, dont le caractère vrai pourrait être mis en doute.

D'autre part, à un deuxième niveau, de l'acte de langage indirect, les énoncés (pléonastiques ou non) avec *voir* ou *entendre* représentent des actes assertifs non purement descriptifs, mais chargés d'une certaine directivité, pouvant se paraphraser par *Vous devez me croire car je l'ai vu / entendu*.

⁴ Les femmes sont *par leur nature* / essentiellement possessives.
Les hommes *véritables* aiment le risque.

Les énoncés pléonastiques apparaissent simplement comme des pendants plus directifs des énoncés sans pléonasme. Les expressions pléonastiques augmentent la charge de directivité indirecte.

L'énoncé pléonastique effectivement produit ne comporte pas de marqueur de directivité, pourtant son interprétation révèle toujours le côté 'agressif' de la présentation des preuves, et ceci grâce à la force avec laquelle est décrite la perception sensorielle.

Cette directivité cachée débouche sur un acte persuasif: le locuteur a l'intention claire de persuader l'interlocuteur et/ou son public et vise, au niveau perlocutoire, un effet d'adhésion de l'interlocuteur et/ou du public à la représentation de la réalité qu'il propose. L'effet perlocutoire recherché et escompté est de faire l'interlocuteur ou le public se représenter les choses de la manière dont le locuteur déclare les avoir vues ou entendues, "de leur faire cesser tout doute, toute incertitude, et d'opérer une conviction entière" (*ibid.* : 300).

L'interprétation directive des énoncés comportant *voir* ou *entendre* sans ou avec expressions pléonastiques, reposant sur la paraphrase reconstruite possible

Vous devez (me / le) croire car je l'ai vu (de mes (propres) yeux)

a des conséquences sur la représentation analytique des énoncés au niveau illocutoire. Ainsi, une sorte de loi de discours peut être extraite à partir du schéma énonciatif suivant:

- (8) (Acte assertif:) *p* (E). J'ai vu E (de mes (propres) yeux)
- (8a) (Acte assertif:) *p* (E). Je l'ai vu (de mes (propres) yeux)
- (9) (Acte directif:) Vous devez vous représenter E tel que je dis / déclare l'avoir vu
- (10) Vous devez croire *p*

où E est une éventualité (événement, action, activité, phénomène, état) quelconque et *p* la proposition qui fait référence à cette éventualité:

L2: Si un locuteur affirme avoir vu qqch (de ses (propres) yeux) ou que qqn d'autre a vu qqch (de ses (propres) yeux), l'interlocuteur et/ou le public est censé se représenter E comme décrit par le locuteur.

Cette loi de discours permet de voir l'énoncé *p* en tant qu'objectif de l'intervention linguistique, tandis que l'énoncé à valeur évidentielle (pléonastique ou non) a pour rôle d'étayer *p* comme preuve. Il s'agirait ainsi d'un complexe d'actes en étroite liaison: l'énoncé renfermant la valeur évidentielle n'est pas produit simplement pour présenter à l'autre des perceptions sensorielles et / ou une information. Il y est pour justifier la 'pression' du locuteur sur l'autre de se représenter la réalité telle qu'il la lui présente. Le pléonasme ne fait qu'exercer une pression plus violente. C'est en quoi il est 'agressif'.

4. Argumenter à travers des perceptions

Les divers traitements suivants appliqués à des énoncés de nature évidentielle (éventuellement accompagnés d'un pléonasme) conduisent à soutenir la thèse suivante, sous la forme d'une troisième loi de discours:

L3: L'énoncé à sens évidentiel de nature perceptive / sensorielle est produit comme composante d'un complexe d'actes illocutoires à valeur argumentative / persuasive.

L'énoncé à sens évidentiel effectivement produit a pour rôle de défendre le point de vue du locuteur que l'autre doit se représenter les choses de la manière dont elles lui sont présentées. Le point de vue n'est pas énoncé comme tel, c'est pourquoi il peut être considéré comme un point de vue virtuel qui sous-tend néanmoins les actions du locuteur. L'énoncé à valeur évidentielle joue le rôle d'une preuve, ayant une valeur de prémisse par rapport à l'énoncé reconstruit comme exprimant un point de vue virtuel.

Le complexe d'actes correspondant aux deux énoncés (l'un effectivement produit, l'autre virtuel) est un acte d'argumentation reposant sur un schème argumentatif de type symptomatique: il y a une relation entre l'état de choses présenté dans la prémisse et l'état de choses présenté dans le point de vue. Pour les cas pris en discussion, cette argumentation symptomatique travaille dans le sens suivant

L4: Puisque j'ai vu E (et tout ce qui peut être vu existe), E existe, donc tout le monde doit se représenter E tel que je l'ai vu.

Avec les expressions pléonastiques, non seulement la perception est présentée avec beaucoup plus de force, mais aussi le point de vue devient difficile à contester ou à mettre en doute. Pour le dire autrement, l'aptitude des évidentiels de perception / sensoriels à fonctionner aussi par pléonasme a pour effet de faire accroître leur potentiel rhétorique et de valoriser du point de vue argumentatif une figure du discours. L'avantage de ce genre d'emploi est de donner à l'autre l'illusion du témoignage personnel, par la confrontation avec les faits mêmes, accessibles à travers le discours doublement 'marqué' pour l'évidence.

5. Remarque

Rien de tel et pas de possibilité d'application des mêmes traitements dans le cas de *voir* à sémantisme non évidentiel, dont le contenu sémantique penche du côté figuré, dans le sens "porter son attention à tout", "observer / connaître par soi-même" comme dans *vois tout par tes yeux*

(*ibid.* : 301). Il n'y a pas de pléonasme dans ce cas, car on ne peut pas *voir par ses yeux* sans faire changer le sens de l'énoncé. Même chose dans *Il ne peut voir la vérité par ses yeux* (*ibid.* : 301-302), c'est-à-dire "apprendre la vérité".

Les emplois non-évidentiels de *voir* et *entendre* ne peuvent donc pas être pléonastiques ou du moins ils ne peuvent pas l'être de la même façon. En outre, cette non-évidentialité interdit l'interprétation directive au niveau illocutoire, comme l'interprétation argumentative, du moins par l'impossibilité de mettre en marche les lois de discours que l'on vient d'énoncer.

6. Mises en rapport : français, roumain, anglais

(11) fr.	Je l'ai vu	(11')	de mes (propres) yeux
(12) roum.	L-am văzut	(12')	cu ochii mei
(13) angl.	I saw him	(13')	with my (own) eyes

Les trois langues manifestent l'aptitude à exprimer de manière pléonastique le même sens. Les énoncés (11), (12), (13) servent à accomplir des actes assertifs de nature informative où le verbe indique la source de l'information, ils ont donc une composante évidentielle. Les mêmes énoncés complétés par (11'), (12') et (13'), respectivement, sont différents par rapport aux précédents, puisqu'ils ajoutent un autre élément évidentiel, redondant d'ailleurs, qui donne le même type de renseignement sur la source de l'information du contenu propositionnel correspondant à l'énoncé que (11)-(13) accompagnent.

La redondance n'est en fait qu'une apparence car son rôle est de transmettre aussi la certitude du locuteur par rapport à l'état de choses auquel l'énoncé fait référence. De telles expressions, qui peuvent être qualifiées d'évidentielles au niveau sémantique, ont une valeur épistémique au niveau pragmatique. D'un point de vue rhétorique, le locuteur y fait appel pour rendre son énoncé plus résistant aux éventuelles contestations, pour empêcher toute mise en doute.

Plusieurs degrés de redondance peuvent être remarqués.

a) Il y a pléonasme 'grammaticalisé' dans les trois énoncés (11'), (12'), (13') au niveau de la catégorie de la personne: les marques personnelles apparaissent dans le verbe (en français de manière redondante avec le pronom sujet *je* et la forme personnelle du verbe) et dans l'expression pléonastique *je – mes*, *am – mei*, *I – my*. Ce type de redondance n'a pas d'implications sur nos considérations car c'est le caractère de chaque langue qui l'impose et ce n'est pas un choix dirigé volontairement par le locuteur.

b) Il y a pléonasme dans (11') et (13') au niveau de la catégorie sémantique de la *possession*: *mes propres*, *my own*. Ces pléonasmes renforcent la redondance de nature *personnelle*, ce qui veut dire qu'au niveau pragmatique l'interprétation permet de valoriser le sujet de l'expérience sensorielle: il y a ainsi apport supplémentaire au niveau rhétorique. On pourra dire que (11') et (13') sont plus marqués que (12') pour l'expression de la catégorie de la personne à travers

l'expression pléonastique de la possession. Par ailleurs, il n'est pas impossible qu'en roumain aussi le locuteur joue avec les mots en ajoutant consciemment un adjectif qui rend l'énoncé périsologique, et ceci pour obtenir la figure du pléonasmisme et atteindre un but stylistique – le locuteur est ainsi ironique envers sa propre manière de s'exprimer, comme dans *Am văzut cu ochii mei personalii*.

c) Il y a pléonasmisme dans (11'), (12'), (13') au niveau évidentiel : la source de l'information sensorielle de nature visuelle est doublement donnée, et ceci en tant que choix du locuteur; c'est ce qui attire l'attention sur la *nature stylistique* de la démarche, sur sa *nature épistémique* (au fond, (11'), (12') et (13') disent la même chose que (11), (12), (13), avec un degré plus haut de certitude), sur sa *nature rhétorique* (on fait ce choix évidentiel et lexico-sémantique pour faire adhérer un public plus facilement et / ou éliminer les doutes), sur sa nature pragmatique (des énoncés comme (11'), (12'), (13') fonctionnent plus aisément comme justificatifs, car la preuve qu'ils fournissent est donnée comme plus sûre), et donc, sur sa *nature argumentative* (car les / énoncés (11'), (12'), (13') peuvent servir plus facilement que dans le plan virtuel).

7. Remarques finales

À la différence d'autres langues, le français ne possède pas de marqueurs grammaticaux caractéristiques de la catégorie d'*evidentiality*. Il n'y a pas la possibilité de donner des indications sur la source de l'information à travers certaines formes verbales, ou tiroirs, comme c'est le cas du conditionnel d'information incertaine (*Le Président rendrait / aurait rendu visite à la reine d'Angleterre au mois de mai*).

Mon propos ici⁵ a été de discuter le fonctionnement d'un type d'expression lexicale à haut degré de figement (*voir de ses (propres) yeux, (entendre) de ses (propres) oreilles*).

Les expressions de ce type n'apparaissent que dans la communication dont la composante dialogale est très évidente, à savoir dans des échanges où les interlocuteurs sont engagés dans une communication où chacun peut être locuteur et interlocuteur à tour de rôle. En outre, dans de tels échanges, la composante argumentative ne doit pas être négligée ; elle semble d'ailleurs prendre en charge à elle seule le fonctionnement des expressions discutées.

Les expressions de ce type insistent sur la nature de la source d'information, en reprenant ou bien en anticipant une indication qui est strictement donnée, toujours au niveau lexical, par le verbe de l'énoncé, *voir* ou *entendre*. Le marquage évidentiel réalisé par le lexème verbal indique le fait que la source de l'information est sensorielle, et donc de première main, et sert à expliciter sa nature visuelle ou auditive (information de première main). Accompagner un énoncé *E* qui décrit une situation quelconque par un autre énoncé *e*, explicitant – par l'intermédiaire du lexème verbal

⁵ Cette étude présente des résultats issus des recherches menées dans les cadres du projet PN II – PCE – ID 1209, financé par le Ministère roumain de l'Éducation, de la Jeunesse et de l'Innovation.

– la voie par laquelle l’information a été obtenue, est une opération discursive dont le but est de présenter l’énoncé E comme certain / vrai. Puisque le lexème verbal remplit cette fonction, on est en droit de dire que le surplus de marquage évidentiel, à savoir les expressions discutées, *de ses (propres) yeux / oreilles*, ont un autre rôle, non celui d’indiquer la nature de la source de l’information (perception visuelle / auditive), mais de fonctionner, de par la redondance informative, aux niveaux épistémique et pragmatique, pour insister sur le caractère certain de l’information et de contribuer ainsi à la force argumentative déjà présente dans le marquage évidentiel par le sémantisme du lexème verbal. Le caractère évidentiel des expressions discutées, qui ne peuvent pas fonctionner en l’absence du véritable marqueur évidentiel de nature lexicale, le lexème verbal, n’est qu’apparent. Leur rôle est épistémique et non évidentiel, l’emploi pléonastique – du point de vue stylistique (pléonasmie trope) – qu’on en fait n’a pas comme résultat une redondance au niveau modal et sémantico-pragmatique. Les expressions considérées sont utilisées par le locuteur pour mettre en évidence la précision de la perception sensorielle et donc le caractère particulièrement stable et certain de l’information, qui est ou devrait être de nature à confirmer une autre assertion (du locuteur). Leur rôle est rhétorique et non évidentiel, même si à première vue leur sémantisme lexical conduit à les interpréter comme purement et / ou simplement évidentielles.

La composante évidentielle reste caractéristique de l’énoncé, avec ou sans le concours des expressions discutées. De tels énoncés indiquent, dans l’argumentation, la charge de la preuve (sensorielle - visuelle), tandis que les expressions discutées fonctionnent au niveau rhétorique, pour accroître le degré de résistance de l’ensemble énonciatif à la mise en doute et à la réfutation. Comparer les énoncés suivants accompagnés – entre parenthèses – de reconstructions de l’inférence du locuteur, qui s’imposent d’elles-mêmes à l’interlocuteur:

(14) Paul est à la maison.

(14a) J’ai vu Paul arriver. (Donc il est à la maison.)

(14b) Paul est arrivé. Je l’ai vu de mes yeux. (Donc il est à coup sûr à la maison.)

(14c) Paul est arrivé. Je l’ai vu de mes propres yeux. (Donc il est à coup sûr à la maison. Il n’y a pas question qu’il ne soit pas chez lui. Moi, j’en suis (tout à fait) convaincu.)

Références

Fontanier, P. [1827-1830] (1977): *Les figures du discours*. – Paris: Flammarion.

Silvia Krieb Stoian

Aproximarea propriu-zisă în limba română

1. Precizări preliminare

Fenomenul la care ne referim este, în mod curent, numit în literatura de specialitate (Chanell 1994; Zhang 1998; Zafiu 2002) **ambiguitate** sau **vag**. Ambiguitatea este, în general, definită ca proprietate a unui cuvânt, a unei expresii, a unei propoziții sau a oricărei alte forme de comunicare de a fi interpretată în mai multe feluri (cu alte cuvinte, un termen este ambiguu dacă are mai multe sensuri neînrudite semantic). Prin aceasta se deosebește de **vag**, care presupune o singură semnificație ale cărei limite nu pot fi stabilite. Cu alte cuvinte, expresia vagă are un singur sens, dar mai multe interpretări înrudite semantic.

Într-o serie de lucrări, se face distincție între ambiguitate lexicală, ambiguitate semantică și ambiguitate sintactică. **Ambiguitatea lexicală** presupune că un cuvânt sau o expresie are mai mult decât un sens în limba căreia îi aparține. De exemplu, cuvântul *bancă* are două sensuri standard și implicit două intrări în dicționar. Contextul este cel care face distincția între sensuri: *Copilul s-a așezat pe bancă./A scos banii de la bancă*. **Ambiguitatea semantică** constă în aceea că un cuvânt are sens difuz și, prin urmare, este strâns legată de vag. Practic, unui cuvânt nu i se poate stabili cu exactitate sensul. Stabilirea sensului presupune alegerea între mai multe interpretări, dintre care niciuna nu este convenită standard. De exemplu, în secvența *Vii și tu mâine? Poate*, răspunsul *poate* are sens difuz: poate însemna și *da*, și *nu*. **Ambiguitatea sintactică** se referă la posibilitatea de a interpreta o propoziție în mai multe feluri și derivă din relația dintre cuvinte. Altfel spus, o propoziție poate fi analizată ca având mai multe structuri. De exemplu, propoziția *Copilul ăsta frumos scrie* poate avea structura subiect – atribut adjectival (*ăsta*) – atribut adjectival (*frumos*) – predicat (*scrie*), sau structura (condiționată de o intonație exclamativă și care presupune o topică emfatică – antepunerea adverbului față de verb) subiect – atribut adjectival (*ăsta*) – circumstanțial de mod (*frumos*) – predicat.

În ceea ce ne privește, pe de o parte, suntem de părere că aproximarea se suprapune, în mare, peste ceea ce este numit în literatura de specialitate ambiguitate semantică sau vag. Ambiguitatea lexicală și cea sintactică nu fac obiectul lucrării de față. Pe de altă parte, considerăm că aproximarea și ambiguitatea privesc planuri diferite: astfel, **aproximarea** vizează modul de producere a enunțului, iar **ambiguitatea** efectul obținut fie ca urmare a aproximării, fie ca urmare a omonimiei, a polisemiei sau chiar a exprimării exacte. Prin urmare, în lumina celor prezentate mai sus, aproximarea este o categorie lingvistică (termenul în sine este imprecis) ale cărei efecte se resimt în plan pragmatic.

Un termen este aproximativ dacă nu i se poate stabili extensiunea în mod clar și este ambiguu dacă primește mai multe semnificații. Aproximarea constă în **posibilitatea ca un cuvânt, o expresie, un enunț să aibă cel puțin două citiri adevărate**, adică cel puțin două valori de adevăr. De exemplu, expresia *aproximativ 20* poate avea cel puțin aceste două citiri: 19 sau 21. Enunțul *Cred că a plecat* poate avea valorile de adevăr: *A plecat/Nu a plecat*. O altă diferență majoră existentă între aproximare și ambiguitate este următoarea: același termen lingvistic poate fi ambiguu într-un context și non-ambiguu în alt context, în timp ce aproximarea, vizând modul de producere a enunțului, există independent de context; interpretarea este dependentă de context, dar exprimarea în sine este sau nu aproximativă.

Aproximarea presupune atât nespecificarea sensului, cât și nespecificarea granițelor referențiale. În acest sens, aproximarea înglobează și noțiuni precum nedeterminare, imprecizie, generalitate.

Pornind de la ideea că sensul unei expresii este nedeterminat dacă nu se pot specifica anumite detalii, deci implicit extensiunea expresiei respective nu este clară, admitem că **nedeterminarea** este un tip de aproximare. Dar dacă în cazul aproximării propriu-zise nu putem distinge granițele referențiale, dar referentul este clar identificabil, în cazul aproximării obținute prin nedeterminare este vorba de nespecificarea referentului. Acesta este cel mult reperabil contextual prin raportare la termenii anterior menționați („enumerare suspendată”), prin indicarea direcției din care provine sursa unei informații (aproximare citațională – semi-identificarea sursei) sau prin raportare la un moment al zilei, al săptămânii, al lunii (aproximare temporală nedeterminată)¹. Atunci când referentul este non-identificabil, avem de-a face cu fenomenul de generalizare. Așadar, **generalitatea** este un subtip de aproximare care presupune nu doar nespecificarea referentului, ci și imposibilitatea reperării lui.

De asemenea, în opinia noastră, aproximarea este strâns legată și de noțiuni precum **modalizare** și **gradare**. Atunci când aproximarea vizează predicția verbală, vorbitorul își exprimă atitudinea în legătură cu o întreagă secvență propozițională, mai exact lipsa totală sau parțială de asumare a conținutului enunțului său (*Cred/Presupun/Bănuiesc/Mi se pare/Se spune că ...*). Exprimând atitudinea față de adevărul unei propoziții, gradul de certitudine pe care vorbitorul îl are cu privire la aserțiunea făcută, toate aceste elemente se subordonează modalității epistemice, în cele două variante ale sale:

- judecata modală propriu-zisă, adică evaluarea cognitivă a unei secvențe propoziționale;
- evidențialitatea, adică indicarea surselor cunoașterii.

În măsura în care aproximarea presupune și aprecierea din partea vorbitorului a gradului în care un obiect posedă o însușire sau în care unei acțiuni i se atribuie o caracteristică (*frumușel, destul de frumos, nici frumos, nici urât* etc.), putem spune că și gradarea este în strânsă legătură cu aproximarea.

Aproximarea este deci o categorie fundamental subiectivă, deoarece vorbitorul apreciază o cantitate, califică un obiect, evaluează însușirea unui obiect sau caracteristica unei acțiuni ca fiind într-un grad mai înalt sau mai scăzut etc., raportându-se la un standard, dar dintr-o perspectivă

¹ Pentru descrierea principalelor tipuri de aproximare în limba română vezi Krieb Stoian 2007: 319-322.

proprie. Așa cum precizează Gabriela Pană Dindelegan, „fiecare vorbitor poate evalua altfel, în funcție de contextul extralingvistic (de situație) și de un punct de reper, care este măsura standard a vorbitorului, implicând și o măsură standard a momentului, a epocii” (1992: 87). Deci interpretarea depinde nu numai de context și de situația de comunicare, ci și de normele sociale și de concepția subiectului vorbitor.

În cele ce urmează ne vom opri asupra aproximării propriu-zise și vom examina particularitățile sintactice ale mijloacelor de exprimare a acesteia în limba română.

2. Aproximarea propriu-zisă

Prin **aproximare propriu-zisă** înțelegem operația de apreciere a unei cantități, de fixare a coordonatelor temporale ale acțiunii sau de numire a unui obiect, la care vorbitorul recurge având ca punct de reper un standard la care se raportează. Astfel, locutorul stabilește o valoare, raportându-se la o cifră, de aceea pentru desemnarea acestui tip vom folosi termenul de *aproximare cantitativ-numerică*, situează parțial acțiunea pe axa temporală – *aproximare temporală*, sau încadrează obiectele într-o clasă, identificând parțial referentul – *aproximare categorială*.

2.1. Aproximarea cantitativ-numerică (cuantificarea numerică) – tipul *Aproximator + Numeral/Numeral + Aproximator*, tipul Interval de numere (*Numeral – Numeral/Între x și y/X sau y²*) și tipul *Numeral sau cam așa ceva*

Descriere semantico-sintactică:

Acest tip de aproximare presupune operația de evaluare numerică a cantității și ca atare nu este aplicabil cuvintelor care reprezintă unități non-numărabile.

Din punct de vedere sintactic, aproximarea cantitativ-numerică apare exclusiv în context nominal, mai exact pe lângă un centru-numeral (*exemplar number – cf. Channel 1994: 43*), pe care îl vom desemna prin sintagma număr-etalon.

În limba română, pentru a aproxima cantitatea numerică, vorbitorii adaugă cifrei exacte un modifier, pe care îl vom numi aproximator (*cam/circa/aproximativ/vreo etc. 20*), recurg la structuri juxtapuse (*10-12 oameni*), coordonate disjunctiv (*erau 5 sau 6 oameni*) sau la un tipar prepozițional, cu prepoziția *între*, care impune tot coordonarea copulativă (*erau între 5 și 10 oameni*). Pentru aproximarea intervalului, se poate recurge și la construcții prepoziționale (*de la ... până la ...*) sau la o sintagmă verbală exprimând limitele unei cantități (*pornește de la ... și ajunge la/până la ...*).

² Unde *x* și *y* sunt numerale, indicând cifre exacte.

2.1.1. Tipul Aproximator + Număr etalon/Număr etalon + Aproximator

În acest caz, vorbitorul adaugă un modificator (pe care îl vom numi aproximator) unității de referință (numărului etalon), astfel încât să rezulte o citire aproximativă. Suportul sintactic al elementelor din clasa aproximatorului este fie un grup nominal alcătuit din numeral și substantiv precedat sau nu de prepoziția *de*: *cam/aproximativ/vreo/circa etc. douăzeci de copii/nouă copii*, fie doar un numeral care nu mai primește determinări (*Au venit aproximativ/circa/vreo douăzeci*).

În poziția aproximatorului sunt:

- a) cliticile adverbiale *cam*₁³, *circa*, *aproximativ*₁, *aproape*₁⁴, *vreo*, *un*⁵, *la*, *spre* și îmbinările *la vreo*, *ca(m) la*, *(unde) la (vreo)*⁶:
- *EXIMBank primește cam 1000 de miliarde lei pe an prin Ministerul de Finanțe.* (AC, 29.10.-4.11.2002)
 - *Agenți federali au cercetat miercuri după-amiază curtea unei locuințe în Tacoma, statul Washington, localitate situată în apropiere de Fort Lewis, pe coasta de Est, la circa 3500 km de capitala americană.* (ZI, 25.10.2002)
 - *Operația a durat aproximativ patru ore pentru prelevarea de organe.* (Observator, Antena1, 14.03.2008)
 - *Garda financiară l-a acuzat pe senatorul peremist de o prăduială de aproape 1 miliard lei.* (AC, 29.10.-4.11.2002)
 - *Aproape 7000 de licitații se află în desfășurare.* (A, 3863/2002)
 - *De vreo 17 săptămâni apar fenomene ciudate.* (Dan Diaconescu Direct, OTV, 9.03.2008)
 - *Aș dori un 20 de lei! Mi dați dumneavoastră un 3500 de lei.* (exemplu preluat din Stan 2006)
 - *Cantitățile de apă vor putea ajunge undeva la 30-40 l/m² în următoarele zile.* (Observator, Antena1, 20.05.2008)
 - *Dacă bine îmi amintesc, acum câteva zile aveam vreo 12.000 de chitanțe emise și undeva la vreo 12 miliarde de lei vechi încasate, referindu-mă aici strict la impozitele locale.* (MA, 7.02.2007)

Descriere sintactică:

Operatorii din această clasă apar în imediata vecinătate a numeralului, construcția aproximator + numeral fiind nedisociabilă⁷. Se observă, de asemenea, condiționarea pozițională, și anume antepunerea. Excepție ar putea face *aproximativ*, *aproape*, care pot fi plasate și postnominal. Prin

³ Îl vom numi *cam*₁ pentru a-l diferenția de *cam* însoțind un adjectiv/adverb (*cam*₂ – tipul *cam obraznic*) și de *cam* coocurent cu un verb sau cu o propoziție (*cam*₃ – tipul *Ai cam întârziat!*).

⁴ Le-am denumit *apropape*₁ și *aproximativ*₁ pentru a le deosebi de *apropape*₂, respectiv *aproximativ*₂, coocurente în grupul adjectival și în grupul adverbial.

⁵ Camelia Stan demonstrează că, în tipul de contexte la care facem noi referire, articolul *un* are un comportament special, având „caracteristicile unui clitic adverbial” (Stan 2006:178).

⁶ Dintre acestea, Elena Carabulea (2005: 300) nu menționează în *GALR I* decât semiadverbele *aproximativ*, *cam*, *circa*, *vreo*.

⁷ Singura posibilitate de disociere este prin intercalarea unui adverb din aceeași serie. Construcții de tipul *cam aproape 20* sunt reperabile în limba vorbită, dar incorecte.

urmare, putem spune *Erau cam/circa 20 de oameni*, dar nu și * *Erau 20 de oameni circa/cam/vreo*. Situații ca *Erau 20 de oameni aproximativ/aproape* sunt nereperabile în textele consultate de noi, dar nu excludem posibilitatea existenței unor astfel de contexte.

Un, vreo, aproape și circa sunt plasate între prepoziție și grupul nominal (*Am nevoie de un/vreo/circa/aproape 20 de lei*, spre deosebire de *cam*, care se plasează la stânga grupului prepozițional: *Am nevoie cam de 20 de lei*, nu **Am nevoie de cam 20 de lei*).

Grupările *undeva la/(undeva) la vreo* precedă întotdeauna grupul nominal, iar elementele componente sunt nedisociabile: **undeva 30 de miliarde la*. Având în vedere caracterul pleonastic al celei de-a doua grupări, *vreo* este omisibil. Observăm cele două tipare sintactice în care poate intra *undeva*, ca aproximator: fie ca modificator al verbului, în contextul *a ajunge la*, în care *la* se grupează cu verbul (*Salariul a ajuns [undeva] la 3000 de lei*), fie ca modificator al numeralului, situație în care *la* se grupează cu *undeva* (*Câștigă [undeva la] 3000 de lei*).

În ceea ce privește repartiția stilistică, suntem de părere că în timp ce *aproximativ* și *circa* sunt specifice stilului oficial sau, în orice caz, limbii scrise, aspectului îngrijit al limbii, celelalte, în special *vreo*, *un* și *cam*, sunt caracteristice limbii vorbite.

b) locuțiunile prepoziționale *în jur de*, *în jurul a*:

- *Tariful pe care MIR îl plătește este în jur de 200 de dolari pe oră, mai mare chiar și decât tariful pe care îl practică Linklaters.* (AC, 29.10.- 4.11.2002)
- *În jur de patru autobuze așteptau să pornească în direcția nordică, iar noi ne aflam exact în urma lor.* (AM:103)
- *Maxima zilei de mâine în jurul a 24° Celsius.* (Observator, Antena1, 20.05.2008)

Descriere sintactică:

Locuțiunile apar în imediata vecinătate a numeralului, la stânga acestuia întotdeauna. Gruparea locuțiune + numeral este nedisociabilă. Și de data aceasta excepția o constituie limba vorbită, în care sunt reperabile construcții de tipul *A cumpărat în jur de aproximativ douăzeci de ciocolată*. Prin urmare, construcția poate fi scindată prin inserarea altui aproximator din prima clasă discutată. Construcția prepozițională *în jurul a* apare în locul unui genitiv flexionar: *în jurul a 10 kg/în jurul cantității de 10 kg; în jurul a 30° C/în jurul temperaturii de 30°*.

c) așa-numiții *partial specifiers* (Wachtel 1981) – prepoziții, expresii, verbe care marchează limitele superioare sau inferioare ale unor cantități.

În limba română, operatorii care indică depășirea numărului etalon sunt:

▪ peste:

- *Romanele brazilianului s-au vândut în peste 21.000.000 de exemplare și au fost traduse în 24 de limbi.* (AC, 5.- 11.11.2002)
- *Peste 500 de candidate s-au călcat în picioare, pentru a prinde un loc în cursa finală.* (JN, 2345s/2002)

- **mai mult/bine de:**
 - *Cred că sunt **mai mult de trei ani** de când n-am mai apărut în fața presei. (Neatza cu Răzvan și Dani, 12.03.2008)*
 - *Nu veți găsi **mai mult de 26 centimetri** stratul de zăpadă. (Realitatea de la ora 21, Realitatea TV, 11.03.2008)*
 - *Au loc lucrări pe o porțiune **de mai bine de 200 de metri**. (Observator, Antena1, 10.03.2008)*
 - *CD-ul se vinde **în mai bine de 4000 de exemplare**. (Sinteza zilei, Antena3, 3.03.2008),*
- **mai vechi de:**
 - *Mașinile **mai vechi de șapte ani** vor fi verificate la sânge. (În gura presei, Antena3, 30.03.2008)*
- **mai mari de:**
 - *Cei care realizează venituri bănești **mai mari de 3000 RON** vor plăti un impozit mai mare. (Observator, Antena1, 7.03.2008)*
- **mai scump de:**
 - *Pantofii sunt **mai scumpi de 1 000 000 de lei**.*
- **cel puțin:**
 - *Greva va afecta **cel puțin 100 000** de oameni. (Observator, Antena1, 5.03.2008)*
 - ***Cel puțin** o sută de persoane au fost reținute. (Știri, Realitatea TV, 23.03.2008)*
- **pe puțin:**
 - *Cred că ar putea să scrie **pe puțin o sută** de scrisori coerente pe zi. (AM:137)*
- **măcar:**
 - *La Spitalul Bagdasar ajung, în fiecare lună, **măcar doi** pacienți care au căzut de la înălțime. (A, 25.11.2002)*
- **minimum:**
 - *Drumul casă-uzină, uzină-casă îmi lua **minimum trei** ore pe zi. (IV:250)*
- **și ceva:**
 - *Cât a fost? (privind pe factura întinsă de A) opta: **doișpe milioane plus două milioane virgulă: cinspe milioane și ceva**. (IVLRA: 117)*
 - *În zilele acelea descoperi că și alții aveau obiceiul să mai întârzie peste program și **o oră și ceva** (poate mai mult) – (GA: 108)*
 - *Două luni a stat în spital, **două luni și ceva**. (GA: 37).*

În alt tipar sintactic se încadrează verbele care indică depășirea unei cantități:

- **a depăși:**
 - *Zăpada **depășește doi metri** în Retezat. (Observator, Antena1, 7.03.2008)*
 - *Prețul **nu depășește 100 de euro**. (Observator, Antena1, 7.03.2008)*

- **a trece de:**
 - *Ronaldinho trece de opt milioane euro salariu.* (Jurnal sport, Realitatea TV, 11.03.2008)
 - *IT-ul românesc a trecut de un miliard de euro.* (www.wall-street.ro)
- **a sări de:**
 - *Prețul barilului de petrol a sărit de 100 de dolari.* (Z, 20.02.2008)

Sinonim cu verbele prezentate mai sus este și verbul *a fi*, în contextul prepozițional *de peste*:

- *Reducerile sunt de peste 50%.*

Inferioritatea față de numărul etalon este marcată prin:

- **sub:**
 - *la credite pot să vă spun că deja s-au redus foarte mult, ajungând sub 30 la sută.* (A, 25.11.2002)
- **spre:**
 - *Are spre 50 de ani.*
- **până la:**
 - *Dacă vor fi găsiți vinovați, ei riscă să facă până la cinci ani de închisoare.* (Observator, Antena1, 7.03.2008)
 - *Vagoanele trebuie să ruleze cu până la 200km pe oră, dar calea ferată nu este în siguranță, fiind foarte veche.* (Observator, Antena1, 11.03.2008)
 - *Ei bine, acum EXIM e-n stare să acorde până la 5 milioane USD.*(AC, 29.10.- 4.11.2002)
- **până în:**
 - *MB: Ce leafă ai George?*
G: Până în 500 de euro.(În gura presei, Antena1, 10.03.2008)
- **mai puțin de:**
 - *La Constanța, în mai puțin de două săptămâni, se dă startul la licitațiile pentru spațiile de plajă.* (Observator, Antena1, 5.03.2008)
 - *Scandal cu împușcături cu mai puțin de o oră în urmă la Târgoviște.* (Observator, Antena1, 7.03.2008)
 - *Ludovic Orban a stat mai puțin de o oră în mijlocul femeilor liberale și nu le-a cântat.* (Observator, Antena1, 9.03.2008)
- **mai noi de:**
 - *Președintele AFM a anunțat că vor putea fi incluse în schema de finanțare și vehicule mai noi de 12 ani.* (www.capital.ro)
- **mai ieftin de:**
 - *Apple pregătește lansarea primului său laptop mai ieftin de 1000 \$.* (ZF, 14.10.2008)
- **nici + numeral:**
 - *Nu câștigă nici 300 de euro.* (exemplu înregistrat)

- *Cu câți bani va pleca Andra acasă vom afla peste **nici o oră**. (Accepți sau nu, KanalD, 11.04.2008)*
- *Un copil de **nici doi ani** a fost găsit lângă gara Simeria. (Observator, Antena1, 16.06.2008)*
- **mai mici de:**
 - *Temperaturile vor fi **mai mici de 30°C** la Drobeta Turnu Severin. (Știrile ProTv, ProTv, 26.05.2008)*
- **cel mult:**
 - *La Iași vor fi **cel mult 21°C**. (Observator, Antena1, 27.05.2008)*
- **maximum:**
 - ***Maxim** cam (sic!) 5000 de euro valorează amenajarea unei garsoniere. (Zodia fluturelui, Euforia TV, 10.03.2008).*

Descriere sintactică și semantică:

Majoritatea operatorilor din această clasă precedă grupul nominal alcătuit din numeral și substantivul care exprimă domeniul cuantificat (*peste 500 de candidate*, dar nu **500 de candidate peste*, *venituri mai mari de o mie de euro*, dar nu **venituri de o mie de euro mai mari*). Excepție fac gruparea *și ceva*, care este plasată în poziție postnominală⁸ (*două luni și ceva*, dar nu **și ceva două luni*) și specificatorii parțiali *cel mult*, *cel puțin*, *pe puțin*, *minimum*, *maximum*, *măcar*, care pot sta atât la stânga, cât și la dreapta grupului nominal (*Are trei cărți maximum/Are maximum trei cărți*; *A citit cel puțin o sută de scrisori/o sută de scrisori cel puțin*; *Cumpără măcar trei mere/trei mere măcar*). Toate grupările în discuție sunt nedisociabile: nu se poate spune **două și ceva luni*, **trece un miliard de euro de*, **în mai puțin două săptămâni de etc.*

Pentru numerele de la douăzeci în sus (*douăzeci/treizeci/o sută/ o mie/zece mii etc. și ceva de ...*), îmbinarea de cuvinte *și ceva* permite postpunerea numai față de numeral și intercalarea în grupul nominal constituit din numeral și substantiv: *douăzeci și ceva de copii*, *șaptezeci și ceva de cărți*. Așezarea în dreapta întregului grup nominal este imposibilă: **douăzeci de copii și ceva*, **șaptezeci de cărți și ceva*. Legătura între gruparea numeral *și ceva* și substantiv este asigurată de prepoziția *de*.

Din punct de vedere semantic, observăm că în timp ce unele prezintă restricții selecționale, altele sunt generale, se aplică oricărui tip de domeniu cuantificat. Astfel, dacă *peste*, *mai mult de*, *cel puțin*, *cel mult*, *pe puțin*, *minimum*, *maximum*, *sub*, *până la/în*, *mai puțin de*, *nici* sunt generale, se combină cu orice tip semantic de substantiv (de exemplu, *peste 20 de oameni/peste 20 de lei/peste 20 de ore/ani* etc. [+persoană/+preț/+interval de timp]), *mai vechi de*, *mai noi de*, *mai ieftin de*, *mai scump de* sunt limitate în privința posibilităților de combinare, după cum urmează:

- *mai noi de* și *mai vechi de* selectează substantive referitoare la timp: *mai noi/vechi de 10 ani/mai noi/vechi de o lună*;

⁸ În cazul numeralelor până la douăzeci, îmbinarea *și ceva* este postpusă față de toată gruparea numeral + substantiv. Situația se schimbă pentru numerele de la douăzeci în sus.

- **mai ieftin de** și **mai scump de** antrenează numai substantive care denotă un tip de monedă (leu/dolar, euro etc.), deci nu apar decât în contexte referitoare la preț: **mai ieftin de 100 de euro/mai ieftini de 1000 de dolari**.

2.1.2. Tipul Interval de numere (Numeral-Numeral sau Între x și y/X sau y/De la...până la, a porni de la ... a ajunge până la...)

Această clasă cuprinde elemente eterogene – de la constituenți juxtapuși sau coordonați, la prepozițiile *de la ... până la*, uneori precedate de verbele *a porni/a ajunge*.

- *La misiunile de luptă, din batalionul românesc vor participa 1-2 companii, plus forțe de sprijin.* (A, 3794/2002)
- *Iată, erau zece, cincisprezece ani de când se tot întâlneau.* (GA:77)
- *Mai avea două-trei-patru ore până să se culce, ba chiar și mai multe.* (GA: 75)
- *Asta înseamnă automat și o reducere a dobânzilor la creditele acordate, care cred că se vor situa între 25 și 30 la sută.* (A, 25.11.200)
- *Așa că trecuseră opt sau zece ani până când își aduse prima dată aminte, la sfârșitul unei petreceri, de teoria lui Cosmovici.* (GA: 82)
- *Lipsirea de libertate a unei persoane în mod ilegal se pedepsește cu închisoare de la unu la cinci ani.* (CP, art.189)
- *Salariile pornesc de la 1000 de euro și pot ajunge până la 4000 de euro.* (Observator, Antena1, 11.04.2008)

Descriere semantico-sintactică:

Acest tip se deosebește de cel anterior prin aceea că apar două unități de referință (numere-etalon). În acest caz, se stabilesc intervale de numere. Spre deosebire de așa-numitele *partial specifiers*, care fixează fie limita inferioară, fie pe cea superioară a unei cantități, elementele din această clasă stabilesc atât limita inferioară, cât și pe cea superioară a variației condițiilor de adevăr ale enunțului. Lungimea intervalului pe care îl desemnează este dependentă de natura referentului aproximat. De exemplu, *între 10000 și 20000 de lei* desemnează (în moneda veche) un interval scurt, în schimb dacă același interval se referă la oameni (*S-au adunat între 10 000 și 20 000 de oameni*) devine un interval mare.

În ceea ce privește distribuția, pe de o parte, numărul mai mic îl precedă întotdeauna pe cel mai mare (**între 50 și 20*), pe de altă parte, cifra care marchează limita superioară a unei cantități trebuie să fie în vecinătatea sintactică, dar și referențială a celei care marchează limita inferioară: *Au venit între 90 și 100 de oameni./A citit două-trei cărți*. Cu alte cuvinte, nu se poate spune **Au venit între 5 și 100 de oameni/*A citit două-nouă cărți*. Structura coordonată copulativ poate fi marcată suplimentar prin nedefinite ca *undeva, ceva: undeva [între x și y], ceva [între x și y]*:

- *Pentru această perioadă a anului ar trebui să se încadreze undeva între 24 și 28°C.* (Observator, Antena1, 27.05.2008)
- *Dar nu poți să știi, uitându-te la ea, ce vârstă are – ceva între patruzeci și șaiszeci și cinci.* (GA: 113)

Construcția coordonată disjunctiv poate avea, pe lângă interpretarea ca interval numeric, și o altă interpretare, și anume, cele două numere reprezintă alternative: *fie X, fie Y*. În exemplul mai sus menționat, *opt sau zece* desemnează un interval, dar în alt context ar putea desemna alternative, care se exclud una pe cealaltă: *A cumpărat opt sau zece cărți*. În acest caz, cele două numere se pot afla la distanță unul față de celălalt: *Au plecat 20 sau 100 de oameni din departament*.

Atunci când numerele etalon sunt *unu-doi*, construcția numeral-numeral poate fi disociată prin intercalarea substantivului care denumește domeniul cuantificat între acestea: *La misiunile de luptă vor participa o companie-două*. Pentru numerele de la doi în sus, dislocarea nu mai este posibilă. Se poate spune *două-trei săptămâni, patru-cinci oameni, are patru-cinci ani*, dar nu și **două săptămâni-trei?* sau **patru-oameni-cinci/*are patru ani-cinci:*

- *Gripa porcină va ajunge în România în două-trei săptămâni*. (www.realitatea.net)

2.1.3. Tipul Numeral (*sau*) *cam așa ceva*

Spre deosebire de tipurile anterioare, prin care vorbitorul stabilește intervale sau marchează depășirea numărului etalon, față de care nu are îndoieli, acest tip transpune nesiguranța locutorului cu privire la numărul etalon.

- *I-a dat nu știu, trei sute de lei, cam așa ceva*. (TDMIII: 182)

Gruparea (*sau*) *cam așa ceva* apare întotdeauna în poziție postnominală și este nedisociabilă: **trei sute de lei, așa ceva cam/așa cam ceva*.

Tipurile menționate pot apărea și în coocurență:

- *Mi-au fost prezentate în jur de treisprezece-paisprezece dosare care conțineau falsuri*. (Divertis, Antena1, 9.03.2008)

2.2. Aproximarea temporală

Aproximarea temporală este apropiată de aproximarea cantitativ-numerică prin prisma faptului că și de data aceasta locutorul se raportează la un număr. Încadrăm aici însă numai acele construcții prin care vorbitorul încearcă să situeze acțiunea pe axa temporală. Nu fac obiectul discuției de față determinările cu sens cantitativ care exprimă durata (de tipul *aproape/aproximativ/cam X ani/luni/zile*: *A lucrat aproape doi ani în străinătate*) sau intervalul în care se desfășoară procesul (de *aproape/aproximativ/cam de X ani/luni/zile*: *Lucrez la teza de doctorat de aproximativ trei ani*), care au fost comentate în subcapitolul anterior (vezi *supra* – *Aproximarea cantitativă numerică*). Excludem, de asemenea, grupurile nominale de forma *ani/luni de zile/la rândul etc.*, și adverbele nehotărâte *cândva, uneori etc.*, pe care le încadrăm la *Aproximarea temporală obținută*

prin nedeterminare. Aproximarea temporală funcționează în cadrul grupului verbal și, mai rar, în cadrul grupului interjecțional (*Hai la mine pe la două!*) sau al celui adjectival (*bolnav prin 2001*).

Când apreciază timpul, vorbitorul are în vedere două operații: fie marchează apropierea față de un reper, fie evidențiază depășirea punctului de referință.

2.2.1. Aproximarea față de reper (tipul Prepoziție/locuțiune prepozițională + Numeral indicând ora, anul/intervalul)

Se încadrează parțial acțiunea pe axa temporală, cu ajutorul grupărilor alcătuite dintr-un clitic adverbial sau o prepoziție/locuțiune prepozițională și un numeral indicând ora, anul, vârsta:

- a) Cliticele adverbiale *pe*⁹, *cam*, *aproximativ*, *aproape*, *vreo* + o construcție prepozițională incluzând prepozițiile *la /de la* și un numeral care indică ora/anul/vârsta:
- *Nu au lipsit nici pensionarii, veniți în special pe la orele 14,30-15.* (A, 3864/2002)
 - *Dimineața până pe la 6 apare acest fenomen.* (Divertis Mall, Antena1, 9.03.2008)
 - *Asta cu procurorii și școala de la Bran a fost pe la 1.30 noaptea.* (În gura presei, Antena1, 11.03.2008)
 - *Se întâmplă pe la 1900.*
 - *A venit de pe la două.*
 - *De pe la trei ani bate la tobe.* (Conferință de presă, Antena2, 23.03.2008)
 - *Au venit cam la 6.*
 - *Îl cunosc de vreo cinci ani/de aproape cinci ani.*
- b) **Prin + (anul) + numeral indicând anul:**
- *S-a întors prin '41 – dacă îmi amintesc eu bine.* (BN, 124)
 - *Albumul său de debut, Do or Die, a ieșit pe piață prin anul 1995.* (www.mtv.ro)
- c) **În jurul + substantivul oră în genitiv, singular/plural (în jurul orei/orelor) sau în jur de + (ora) + Numeral indicând ora:**
- *Paul Savu [...] a ieșit la plimbare în jurul orelor 23, cu mașina unui amic.* (A, 3864/2002)
 - *În jurul orei 14,30 va avea loc o conferință de presă.* (Ultima oră, Antena3, 2.04.2008)
 - *Petrecăreșii au început să se adune în club în jur de ora 22.00, însă atmosfera s-a încins pe la miezul nopții.* (ZI, 4.12.2006)

Descriere semantico-sintactică:

În primele trei situații (*pe la*, *prin*, *în jurul/în jur de* + numeral), vorbitorul încearcă să fixeze momentul în care s-a desfășurat procesul, în timp ce prin ultimul tip, vorbitorul încearcă să stabilească punctul de început al unui interval (*de pe la* + numeral).

Din punct de vedere sintactic, observăm distribuția diferită a cliticelor adverbiale din prima clasă de aproximatori menționată. Astfel, în combinație cu o grupare prepozițională al cărei cap

⁹ Considerăm că, în tipul de contexte la care facem referire, *pe* își pierde caracterul prepozițional, având trăsăturile unui clitic adverbial (este omisibil în asemenea structuri: *A venit pe la 9/A venit la 9*). Comportamentul adverbial al aproximatorului *pe* a fost semnalat de Pană Dindelegan (2003: 170) și Stan (2006:179).

este prepoziția *la*, cliticele se distribuie în felul următor: *pe, cam* se plasează în exteriorul grupului prepozițional, în timp ce *vreo* este adjunct în interiorul grupului (*la vreo două*, nu **vreo la două/*la două vreo*). *Pe* și *cam* precedă întotdeauna gruparea prepozițională: *pe la 3, cam la 5*, antepunerea fiind imposibilă: **la 3 pe, *la 5 cam*. *Aproape* și *aproximativ* au o situație specială, în sensul că pot apărea atât în exteriorul grupării (fie la stânga: *Sosește aproximativ la trei*, fie la dreapta: *Sosește la trei, aproximativ*), cât și în interiorul grupării: *A venit la aproximativ trei*.

Când se combină cu prepoziția *de la*, cu excepția lui *pe*, toate celelalte clitice sunt exterioare grupului, plasându-se de regulă la stânga prepoziției: *cam de la 5, aproximativ de la 5* (dar și *de la 5 aproximativ*), *aproape de la 5* (dar și *de la 5 aproape*). *Vreo* apare întotdeauna în dreapta prepoziției: *de la vreo 5*. *Pe* se plasează în interiorul grupului *de la*: *de pe la 2*.

Gruparea prepoziție/locuțiune prepozițională + numeral este nedisociabilă, iar prepoziția se află întotdeauna la stânga numeralului. În cazul grupului prepozițional al cărui centru este locuțiunea prepozițională *în jur de*, substantivul *oră* este suprimabil (*Ne-am întâlnit în jur de ora zece/în jur de zece*), spre deosebire de cel al cărui centru este locuțiunea *în jurul*, obligatoriu urmat de substantivul *oră*, la singular sau la plural, în cazul genitiv (*Ne-am întâlnit în jurul orei zece*, dar nu și **în jurul zece*). Numeralul cardinal funcționând substantival în astfel de contexte, poate fi precedat de articolul hotărât *lui*: *în jurul lui zece*.

2.2.3. Depășirea punctului de referință

Depășirea punctului de referință este marcată prin construcții variate, în structura cărora intră obligatoriu un numeral precedat de o prepoziție cu valoare adverbială sau urmat de îmbinarea de cuvinte *și ceva*:

- a) **(Mult/puțin/ceva) peste + numeral indicând ora:**
 - *Este peste 12.*
 - *Soarele arată că este ora 11 sau ceva peste ora 11.* (VA: 20)
 - *Ceasul arată puțin peste ora 16:00, anunță Andrei.* (www.sferaonline.ro)
- b) **Trecut de + Numeral indicând ora:**
 - *E trecut de trei.* (exemplu înregistrat)
 - *Deși era trecut de ora zece (pm) era încă soare [...].* (www.mitza.net)
- c) **Numeral indicând ora + participiul trecut:**
 - *Este două trecut.*
- d) **(Pe) + la + Numeral indicând anul/ora + și ceva:**
 - *Despre moda la 1800 și ceva.* (G, 21.11.2006)
 - *Însă, 20 de ani mai târziu, pe [la 1900 și ceva], scriitorul, filosoful și eseistul spaniol Miguel de Umanuño scria nuvela Mecanopolis [...].* (ZF, 4.04.2008)
 - *A venit la 6 și ceva.*

Descriere sintactică:

Primele două tipuri presupun plasarea numeralului la dreapta aproximatorului (**nouă trecut de, *ora unsprezece peste*), în timp ce în ultimele două situații, numeralul se află în stânga aproximatorului, antepunerea acestuia fiind imposibilă (**A venit la și ceva șase/*Este trecut nouă*). De asemenea, primele două construcții permit intercalarea substantivului *ora* între aproximator și numeral: *trecut de trei/trecut de ora trei; este peste două/peste ora două*. Ultimele construcții acceptă și ele ocurența unui nominal (*ora/anul*), dar nu permit disocierea aproximatorului de numeral; nominalul poate apărea numai în antepoziție față de întreaga grupare numeral + aproximator: *A venit la ora șase și ceva/ ?Este ora două trecut* dar nu **A venit la șase ora și ceva/*Este două ora trecut*.

2.2. Aproximarea categorială (identificarea parțială) – tipul Aproximator + Substantiv categorizant/ tipul (*ceva*) între N_1 și N_2 ¹⁰/ tipul comparativ (*ceva ca.../... sau cam așa ceva/ceva de genul (acesta)/ tipul N sau cam așa ceva*).

În acest caz, vorbitorul are în minte un concept pe care nu-l poate desemna în momentul enunțării, fie pentru că nu-i cunoaște denumirea, fie pentru că nu și-o poate aminti.

Spre deosebire de tipul anterior, prin care se apreciază o cantitate pe baza percepției personale a vorbitorului, fără implicarea colocutorului, aproximarea de acest fel presupune antrenarea partenerului de conversație într-un proces de inferență, un rol deosebit revenind fondului comun de cunoștințe.

Construcțiile la care ne vom referi apar exclusiv în context nominal, exprimând aproximarea unui centru-substantiv.

2.3.1. Tipul Aproximator + Substantiv „categorizant”

Expresiile *un fel de ..., un gen de ..., un soi de..., un tip de* umplu un gol lexical, emițătorul identificând parțial referentul prin invocarea standardului de referențialitate. Astfel, vorbitorul soliciță implicarea colocutorului în procesul denominării; acesta este invitat indirect să identifice conceptul pe baza membrului numit.

Descriere sintactică:

Expresiile în discuție sunt întotdeauna antepuse față de substantiv și formează cu acesta un grup nedisociabil, neadmițând inserția altor elemente. Așa cum am menționat, exclud combinația cu alt centru decât substantiv: **un fel de frumos, *un gen de el, *un soi de inteligent* etc. *Își reglează conturile printr-un gen de persuasiune*. (Vorbe grele, Antena2, 13.03.2008)

➤ *Și pe vremea când era doar o puștoaică avea un gen de răceală ironică*. (GA: 91)

¹⁰ Unde prin *N* desemnăm un nominal.

- *Era [sic!] așa, niște scânduri, unde am dormit eu, că el a rămas cu Viorica-n cămăruța aia, unde mai era așa un fel de masă dacă poți să-i spui, nici nu știu ce era.* (CORV: 61)
- *Mă rog, acum urmează un fel de luptă parlamentară acolo.* (CORV: 109)
- *Clădirea va fi întărită cu un soi de amortizoare.* (Observer, Antena3, 4.04.2008)
- *Scrisoarea lui Băsescu, "un tip de ipocrizie".* (EZ, 25.06.2008)

Grupurile nominale în structura cărora intră apar frecvent în poziții predicative, fiind nume predicative:

- *Era un fel de televiziune alternativă.* (Ora presei, Antena2, 7.03.2008)
- *Între țările socialiste, România era un fel de Cenușăreasa.* (Romantica, 28.11.2007)
- *Telecomanda este un gen de pat procustian pentru secolul XXI?* (www.tpu.ro/educatie)

Prepozițiile calității (*ca, drept*) anunță o predicție categorizantă:

- *Aeroportul nostru este ca un fel de debit de tutun.* (În gura presei, Antena 1, 26.03.2009)
- *Ca un fel de concluzie la această scrisoare, Traian Băsescu cere luarea unei poziții a premierului.* (Ultima oră, Antena3, 11.03.2008)
- *Este ca un om.*

2.3.2. Tipul (*ceva/undeva*) între N_1 și N_2 :

- *Un foșnet, zgomotul unei materii intermediare, ceva între lichid și piatră, ceva care pare să n-aibă nici o legătură cu ploaia.* (GA: 44)
- *Vinul – între aliment și medicament.* (DONAinfo, 18/2008, 8)

Descriere semantico-sintactică

Ca și în situațiile anterioare, se identifică parțial categoria din care face parte referentul, dar de data aceasta, prin raportare la două puncte de reper. Locutorul apreciază un „obiect” ca fiind o entitate intermediară între două prototipuri. Această particularitate semantică se transpune în plan sintactic printr-o construcție binară, ai cărei constituenți sunt coordonați copulativ prin *și*, precedați de prepoziția *între* și uneori de separativul *ceva*: (*ceva*) *între* nominal₁ și nominal₂:

- *E ceva între bijutier și doctor munca acestor oameni.* (Neatza cu Răzvan și Dani, Antena1, 29.04.2008)
- *Widad gema ritmic și asurzitor, undeva între plăcere și agonie.* (AM, 31)
- *Simțindu-i teama, colegul ei o prinse foarte ușor de cot – ceva între a ține pe cineva de braț și a nu-l ține.* (GA, 23)

2.3.3. Tipul comparativ (*ceva ca.../ceva de genul/chestii de genul/lucruri/ceva gen* + nominal prin care se introduce obiectul într-o categorie sau Nominal + *de aceea/acela/d-aia/d-ăla*)

- *Picioarele subțiri se mai agitară o vreme în aer, din care ceva mustea, ca un puroi.* (GA: 84)
- *Iar el [...] simte de la un timp ceva, ca un clopot de alarmă.* (GA: 90)
- *Ceremonia aprinderii lumânărilor este ceva de genul ceremoniilor solemne.* (Observator, Antena3, 23.03.2008)
- *Te-ai gândit la ceva gen întâlnire de afaceri?* (Antena1, 25.03.2008)
- *Pe ei nu-i interesează decât să-și afișeze lucrurile gen: case, mașini, haine, poșete.* (Sinteza zilei, Antena 3, 12.03.2008)
- *era o chestie de genul lozincii, vorba lui Bănescu, o să trăim bine.* (www.2008.informatia.ro)

Descriere semantico-sintactică

Semantic, se stabilește o analogie între două obiecte, pe baza unei proprietăți comune, subînțelese. Se realizează, așadar, o comparație calitativă de egalitate, introdusă prin adverbul cu rol de prepoziție *ca* sau prin construcțiile *de genul/în genul/gen*. Din punct de vedere sintactic, comparația de egalitate se realizează în grupul nominal printr-o construcție care îndeplinește funcția de atribut, pe lângă pronumele nehotărât *ceva*, sau pe lângă un nominal, funcția de nume predicativ sau de apozitie:

- *Stă încovoiat, curbat asupra lui și în interiorul său ceva – ceva ca o bătaie de metronom – înregistrează [...] dacă ținta a fost sau nu atinsă* (GA: 53).
- *Vă rog să mă înțelegeți și pe mine, că sunt așa, ca un om.* (În gura presei, Antena1, 18.03.2008)

În cazul structurii Nominal + *de aceea*, prepoziția *de* „ajută la exprimarea unui raport comparativ între cele două nume ale grupului nominal N_1 de N_2 .” (Nedelcu 2004: 188). Pentru a avea sens categorizant, este obligatoriu ca pronumele demonstrativ, lipsit de referință proprie, să fie la singular. Isabela Nedelcu (*ibidem*) demonstrează că prepoziția *de* introduce ideea de *tip/fel*, atunci când N_2 (demonstrativul) este la singular și este folosit deictic. Autoarea prezintă contrastiv următoarele exemple: *o prăjitură de aceea*, unde *de* are nuanță partitivă, iar sensul sintagmei este „una dintre acele prăjituri” și *o prăjitură de aceea*, unde prepoziția are rol clasificator, iar sensul sintagmei este „o prăjitură ca aceea, de felul acela”.

2.3.4. Tipul substantiv sau (*cam așa*) *ceva*

- *Un Ad'Or internațional sau cam așa ceva.* (www.realitatea.net).
- *Credința în știință. Sau cam așa ceva.* (JN, 23.04.2007)
- *[...] ea este o artistă sau ceva.* (În gura presei, Antena 3, 13.10.2009)

Descriere semantico-sintactică

Din punct de vedere semantic, vorbitorul face referire la o categorie asupra căreia are incertitudini. Gruparea *sau cam așa ceva* apare în postpoziție față de nominalul care exprimă categoria aproximată și este nedisociabilă (**sau așa ceva cam*, **sau așa cam ceva*).

3. Concluzii

Analiza prezentată ilustrează cele trei tipuri de aproximare propriu-zisă din limba română și reflectă utilizarea unor tipare sintactice variate. Am încercat să surprindem complexitatea unui fenomen ignorat sau cel mult tratat marginal în lingvistica românească. Considerăm că ne aflăm în fața unui fenomen lingvistic interesant, cu profunde implicații semantice și pragmatice și care depășește granițele unui anumit registru stilistic. Diversitatea surselor folosite pentru exemplificare (ziare, emisiuni de televiziune, codul penal, corpusuri de limbă vorbită, culegeri de texte reprezentative pentru limba populară/dialectală, beletristică) este o dovadă a faptului că aproximarea nu este numai un aspect al conversației curente, ci o trăsătură inerentă a limbii în general.

Abrevieri

- AM – Andrei Mocuța, *Amintiri din adânci tinereți*, București, Cartea Românească, 2006
 CORV – Laurenția Dascălu-Jinga, *Corpus de română vorbită. Eșantioane*, București, Oscar Print, 2002
 CP – *Codul Penal*, www.dsclx.ro/coduri/codpenal_2004.htm
 GA – Gabriela Adameșteanu, *Dăruiește-ți o zi de vacanță*, București, 1979
 IV – Ileana Vulpescu, *Arta conversației*, București, Arta grafică, 1992
 IVLRA – Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiță de tipologie*, București, Editura Universității din București, 2002
 TDM_{III} – *Texte dialectale. Muntenia*, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1987.
 VA – V. Andru, *Grădinile ascunse*, Pitești, Paralela 45, 2006
 A – *Adevărul*
 AC – *Academia Cașavncu*
 EZ – *Evenimentul zilei*
 G – *Gândul*
 JN – *Jurnalul Național*
 MA – *Monitorul de Alba*
 ZF – *Ziarul Financiar*
 ZI – *Ziarul de Iași*.

Referințe bibliografice

- Carabulea, E. (2005): Numeralul. – In: *** Gramatica limbii române. I. Cuvântul [GALR], 289-322. București: Editura Academiei Române.
 Chanell, J. (1994): *Vague Language*. – Oxford: Oxford University Press.

- Krieb-Stoian, S. (2007): Aproximativ, ambiguu, nedeterminat sau vag? Tipuri de aproximare în limba română. – In: Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare, 319-322. București: Editura Universității din București.
- Nedelcu, I. (2004): Unele utilizări ale prepoziției **de** în limba română actuală. – In: G. Pană Dindelegan (coord.): Tradiție și inovație în studiul limbii române, 183-194. București: Editura Universității din București.
- Pană-Dindelegan, G. (1992): Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură (adjectivul, adverbul, prepoziția, forme verbale nepersonale). – București: TUB.
- (2003): Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări. – București: Humanitas Educațional.
- Stan, C. (2006): Utilizări de tip special ale articolului nedefinit din limba română. – In: G. Pană Dindelegan (coord.): Limba română. Aspecte sincronice și diacronice, 175-182. București: Editura Universității din București.
- Wachtel, T. (1980): Pragmatic Approximations. – *Journal of Pragmatics* 4, 201-211.
- Zafiu, R. (2002): Strategii ale impreciziei: expresii ale vagului și ale aproximării în limba română și utilizarea lor discursivă. – In: G. Pană Dindelegan (coord.): Perspective actuale în studiul limbii române. Actele colocviului Catedrei de limba română 22-23 noiembrie 2001, 363-377. București: Editura Universității din București.
- Zhang, Q. (1998): Fuzziness-vagueness-generality-ambiguity. – *Journal of Pragmatics* 29, 13-31.

NOTES ON CONTRIBUTORS

Vassil ANASTASSOV teaches General, Indo-European, Slavic and Balkan Linguistics and General and Special English at Faith University, Istanbul. He has published scientific articles in Bulgaria, Poland and other countries and participated in various conferences in Europe, USA and Canada.

Leonor Santa BÀRBARA teaches Ancient Greek and Ancient Greek Literature at the Faculty of Social and Human Sciences of the New University of Lisbon (Universidade Nova de Lisboa). She is also a researcher of the Centre for the History of Culture (Centro de História da Cultura) of the same University, where she is responsible for the research group of Studies on Antiquity. She works mostly on the Hellenistic Age.

Florica BECHET is a Professor in the Classical Philology Department of the University of Bucharest. She earned her PhD with a dissertation entitled *Termes latins évaluatifs, applicables à l'homme (les axiologiques totalitaires)*, under the supervision of Prof. I. Fischer. Professor Bechet specialises in Greek and Latin linguistics, mentalities, mythology and religion. She is also director of the Institute for Classical Studies (research centre of the University of Bucharest), a member of the Romanian Society for Classical Studies (vice-president), the Romanian Society for Indo-European Studies, the Romanian Association of Religion Studies, the International Association of Late and Vulgar Latin. Her major works are *Termeni latini de apreciere a valorii umane (Axiologicele totalizatoare)* [Latin Terms for Assessing Human Value (Totalizing Axiologicals)], Bucharest: Paideia, 'Universitaria' Collection, 1998; *(Introducere în dialectologia greacă (Introduction to Greek Dialectology)*, Bucharest: Editura Universităţii din Bucureşti, *Limbi, culturi, identităţi* Collection, 2008; *Lexicologie semantică latină (Latin Semantic Lexicology)*, Bucharest: Editura Universităţii din Bucureşti, *Limbi, culturi, identităţi* Collection, 2008.

Luis Manuel A.V. BERNARDO is a Philosophy Professor at the Faculty of Social and Human Sciences of the New University of Lisbon (Universidade Nova de Lisboa), where he teaches Philosophy of Knowledge, Hermeneutics, Philosophy of Education and Portuguese Philosophy and a researcher at the Centre for the History of Culture (Centro de História da Cultura) of the same institution. His works inquire Modernity from a philosophical point of view as well as 18th – and 20th – century typical and relevant textual frames.

Elena BUTOESCU is a Lecturer in British Literature (Eighteenth Century) at the Department of British and American Studies, University of Craiova, Romania. She earned her Master's Degree in British Cultural Studies at the University of Bucharest and her Master's Degree in Colonial and Postcolonial Studies at the University of Leeds. She is currently enrolled in a PhD program at the University of Bucharest. Her research interests include eighteenth-century literary impostors, print culture and modernity, British Orientalism, as well as seventeenth and eighteenth-century travel writings. She has attended various conferences and seminars on British Studies, both in Romania and abroad and has published on topics as diverse as eighteenth-century.

Tiparul s-a executat sub c-da nr. 2574/2010
la Tipografia Editurii Universității din București
